

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYDSKE ÅRBØGER

II. RÆKKE

1930

I. HALVB.

UDGIVET AF

Historisk Samfund for Sønder-
jylland.

AABENRAA

PRISOPGAVE

fra

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING

---

*En Fremstilling af Samfærdselsmidlernes Udvikling og
Betydning i Danmark i Tiden c. 1750 - 1900.*

Motivering:

Efter en kortere Oversigt over Vej- og Færgesvæsenets Tilstand ved Midten af det 18. Aarh. ønskes en Fremstilling i Hovedtrækkene af de tekniske Fremskridt paa Vejbygnings- og Befordringsmidlernes Omraade i de næste halvandet hundrede Aar, en Skildring af Færdselsnettets og Befordringsmidlernes Udvikling, samt en Paavisning af Samfærdselsmidlernes kulturelle og økonomiske Betydning i samme Tid.

For en tilfredsstillende Besvarelse vil der blive givet Forfatteren et Beløb af 3000 Kr., som dog kan deles i en 1. og 2. Præmie.

Besvarelser maa være indleveret inden 1. Maj 1932 til Foreningens Sekretær, Adjunkt Balslev, Vinkelvej 5, Kbhvn. V., betegnet ved et Motto og ledsaget af en Navneseddel i lukket Konvolut.

København, i November 1929.

F a b r i c i u s.

I Hovedkommission hos **Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag**,
Kjøbenhavn,
for Danmark, Norge og Sverige.

I Krigens Vold.

VII.

Thorvald Dau.

Ved **H. Lausten Thomsen.**

Thorvald Dau er født den 16. oktober 1891 paa Broballe mejeri. Efter sin konfirmation lærte han landvæsen hos forskellige landmænd i Nordslesvig, ligeledes paa Tystofte forsøgsstation og paa Bavngaard. Han tilbragte 5 måneder paa Vester Vedsted efterskole og ligeledes paa Ryslinge højskole. I efteraaret

1913 blev han indkaldt som soldat og fik derved sin uddannelse som landmand afbrudt. Nationalitetskampen interesserede ham stærkt.

Thorvald Dau var et af de unge mennesker, man turde vente sig noget af i Sønderjylland. Sund, opvakt, interesseret, og nu ligger han paa den sønderjydske kirkegaard i Braisne.

Hans moder har smukt og møjsommeligt afskrevet alle hans mange breve, hvoraf her bringes nogle udtog. Hans danskhed skinner igennem paa hver side; men efter hans faders ønske aftrykkes uden for sammenhængen med de andre breve et par brudstykker, hvor han taler direkte om den:

Kalisch, d. 20. 3. 15.

..... Alligevel lever jeg nu den bedste tid, siden jeg forlod skyttegraven. Jeg er bleven forstanderens gode ven. I maa nu ikke tro, at jeg gaar og fedter for ham. Vi har saa at sige haft hinanden i haarene et par gange. Han saa nemlig, at jeg skrev dansk, og saa begyndte han at spørge, om jeg kunde dansk, om jeg havde været i København o. s. v. En anden dag, da jeg skrev igen, sagde han, at jeg fortalte vel ikke danskerne militære hemmeligheder. Han troede det eller mente det selvfølgelig ikke saa slemt. Jeg sagde nu, at han behøvede ikke at være bange, jeg havde flere Russere paa min samvittighed end saa mangen tysker. I skulde have set ham fare op. Hvis min far og mor ogsaa havde været dansk, saa var jeg dog en tysker nu. Det var ikke saa nemt, sagde jeg. Saa begyndte han et helt foredrag for mig om, at Danmark gjorde bedst i at gaa ind under Tyskland ligesom Bayern o. s. v. Jeg var nu ikke meget for at diskutere om dette spørgsmaal under disse forhold. Som soldat maa man jo ogsaa tage hensyn, naar man har en officer foran sig. Jeg tav stille, og saa begyndte han at rose danskerne. Danskerne var pæne folk. København, den dejlige hovedstad ved havet, besøgte han hver sommer. Han var bleven helt imponeret af den danske garde. En Gardeoberst, Wolf,

havde han besøgt en gang. Det danske artilleri var ogsaa brilliant. Derefter fortalte han om de dejligste damehatte, hans kone havde fundet paa strøget. Om det var handskerne, fik de ogsaa deres. Damehatte og handsker er jo artikler, jeg har haft meget lidt brug for, men at de ikke skulde være lige saa gode og pæne som den danske garde, tvivler jeg ikke paa. Nu kalder han mig ikke andet end »Kleiner Däne«. Det maa han ogsaa godt. Sommetider om aftenen, naar jeg hjælper ham overfrakken paa, bliver han staaende og fortæller mig nogle københavnerhistorier. En aften, han var særlig oplagt, gav han mig haanden, da han sagde godnat. Fortæl deres forældre, naar de skriver, at her har vi en læge, der holder meget af danskerne. Det har jeg nu ogsaa gjort.

Selv om det ikke er saa mærkeligt, at en fremmed mand kan imponeres af Danmark, saa synes mig dog, at her har jeg mødt noget, der imponerer mig. Tænk, han — den tyske officer — fortæller en menig, der gør sig lidt stædig, at hans stamme er pæne folk. Denne mand er jeg altsaa kommen til at holde lidt af. Det er ikke hver dag, man møder dem her. Han skal være en meget kendt læge gennem sine artikler i forskellige fagskrifter. Jeg er altsaa ikke saa ked af at være her som i begyndelsen.«

Den 12. februar 1918 skrev Thorvald Dau til sine forældre:

«I middags, da jeg havde et ærinde i byen, traf jeg vor kompagnifører. Han tiltalte mig med følgende ord: »Ved de, hvorfor de ikke har været hjemme saa længe?« Paa mit benægtende svar svarede han, at der nu ingen flere maatte sendes saa højt mod nord paa orlov. Han spurgte saa om, hvor længe det var

siden, at jeg havde været hjemme, og om der før havde været noget i vejen for min hjemrejse. Jeg svarede, som rigtigt er, at min sidste orlov var julen 1915, og kun omstændigheder i Rumænien og de mange transporter i den korte garnisonstid i sommer havde bevirket den lange fraværelse. Ja, det gjorde ham meget ondt. Han vilde se at gøre for mig, hvad der lod sig gøre, og hvis ikke, saa kunde jeg maaske rejse til en anden by. Det hele kom lidt bag paa mig. Jeg svarede, at jeg havde familie i Rendsborg. Kunde jeg heller ikke komme derhen, kunde jeg nok være en ferie i Osterode. Jeg tænkte da ikke paa, at det vil være en umulighed for dem i Rendsborg at have mig. Derimod vilde jeg nok kunne opleve en god tid i Osterode og saa maaske faa lov til at rejse til Flensborg. Det vil jeg dog tale med kompagniføreren om ved første Lejlighed. Saadan staar mit orlovsforhold nu. Jeg ved endnu ikke, om det er kompagniføreren, der af sin frie vilje har forsøgt at faa mig til at rejse allerede i den nærmeste tid, eller om det kun er forberedelse, til jeg er paa tour. I hvert fald staar jeg nu over for det mærkelige, at jeg fra min kompagnifører er genstand for den videstgaaende velvilje, som jeg jo maa have vundet direkte foran fjenden, medens en tosset bestemmelse hindrer mig i et længe fortjent berettiget krav.

Underlige tilstande, nu har jeg været hjemmefra i 25 maaneder, været saaret 2 gange, er bleven dekoreret 2 gange og nu til sidst forfremmet til underofficer, skønt jeg kun har været langt kortere tid ved kompagniet end flere andre, som ogsaa havde haft udsigt til forfremmelse, men maatte staa tilbage for mig. Det er ikke for at prale, jeg skriver dette; men at der efter dette her skulde være en fare for, at jeg

skulde svigte min pligt paa orloven, forekommer mig latterligt. Og skudsmaalet her fra fronten havde vel nok været mere afgørende end natpotternes derhjemme. Nu skal vi se, hvad det kan blive til. Fedte mig til min ret falder mig ikke ind. At nogle gaar over grænsen, har man ikke lov til at beskyldte danskerne alene for. Ved at læse listerne i avisen finder man lige saa mange tyske navne. Mærkeligt er det ogsaa, at man tør lade nordslesvigerne staa vagt, hvor kampen raser. Hvorfor trækker man saa os ikke ud af de forreste linjer, eller skal man blot være der for, at flokken kan smelte sammen og bringe endnu mere forbitrelse over hjemmene eller faa dem til at vaagne med fornyet kraft som før krig. Har de herrer da endnu intet lært, eller føler de sig kun vel ved at være omgivet af utilfredse. Spørgsmaalene er nok til ingen nytte; men nu vil jeg afvente kompagniførerens resultat, og saa vil det følgende vise sig.

Jeg vil ikke glemme de mange, som under krig. gen har vist forstaaelse overfor vore vanskelige forhold deroppe og ikke mindst min kompagnifører; men ud over dem vil det i fremtiden gælde endnu mere for os derhjemme at slutte kreds og staa fast. Endnu er det krig, og jeg skal og vil som soldat gøre min pligt; men freden kommer engang, saa skal jeg være en fri mand og handle derefter.

Hilsen fra Thorvald.

Breve fra Thorvald Dau.

(Udvalg ved Charles Borch.)

I. Verdun.

Paa vej til fronten den 2. juli 1916:

Nu er det snart to aar, siden jeg rejste til fronten første gang, og den almindelige mening blandt soldaterne er den samme nu som tidligere: vi er hjemme igen om seks uger.

Mens toget ruller ind mellem bjergene i Harzen bliver der saa stille, enhver vil gerne være lidt for sig selv, de taktfaste og monotone slag mod skinnerne faar nogle af kammeraterne til at falde i søvn, andre giver sig til at opfriske minderne fra den herlige tid i Osterode. Vi naar Göttingen, og saa gaar turen gennem Weserbjergene til Limburg og derfra fortsættes langs med floden Lahn. Vi passerer Ems, og inden længe kører Toget over Rhinen.

— Den 12. om aftenen blev vi hældt ud af toget, og vi lejrede os for at afvente nærmere ordre. Den lille by, vi er komne til, har nu ligget skudt i grus i henved to aar. Der er kun nogle faa beboere tilbage, og de maa hver dag høre den døvende larm fra slagmarken omkring den store, nærliggende fæstning, som i øjeblikket danner basis for de haardeste kampe. Dag efter dag gaar store transporter af krigsmateriel gennem byen, og det er utroligt, hvad der er bleven befordret af artilleriammunition.

Vi fortsætter i bælgmørke og ad stærkt opkørte veje. Hist og her dukker et hus op, det ser ud, som skulde verden forgaa, og kanontordenen bliver ved i det uendelige. Inde i en stor skov ser jeg for første gang lidt af stillingskrigen. Der er bygget barakker og dækninger som beskyttelse mod flyverne, der er

gader med navne og vejvisere til lejrkommandanten. Nogle let saarede kommer gaaende ved stok, alvorsprægede ansigter, oversprøjtede med ler. Vor vej fører forbi en kirkegaard, den er stor og vokser stadig, og en uges tid senere ligger ogsaa en af mine kammerater begravet her.

Regnen tager til og sulten med. Vaade og stive som vi er, kryber vi sammen for at sove, men inden vi naar at falde til ro, bliver vi trommet sammen for at blive gjort bekendt med tjenestereglerne. Der er instruktion, eksersits og alt det der, akkurat som i garnisonen. Om hverdagene er tjenesten haard, men den er værre om søndagen, hvor vi tager ud til øvelse med haandgranater, som gruppevis kastes ud af en smal grav. Det er en meget farlig manøvre, og den forekommer aldrig i »praksis«. Et par gange gaar det godt, men saa er ulykken ogsaa over os. En af de otte haandgranater eksploderer for tidligt og nede i graven ligger en kammerat med halvt afrevet hoved. Han er død og ved siden af ham ligger fire kammerater, jamrende og med en mængde saar. Sent om aftenen jordfæster vi den døde. Det øsregner, og præsten nøjes med en kort tale. Jeg forstaar ikke et muk af det hele, og undres slet ikke over, at en af kammeraterne finder paa at raabe, at Vor Herre har forladt os. Hvorfor dog al denne jammer. — Der er ved at komme ondt blod i forsamlingen, en slaar sin bøsse itu, og en anden giver sig til at skælde en overjæger ud. Hvad jeg tænkte, kan jeg ikke skrive, og de andre tænkte som jeg. — I gaar vendte bataillonen tilbage fra stillingen, og der var bleven mange huller i rækkerne. De ligner næsten ikke mennesker, naar de kommer derude fra. Det kan vist ikke gentages ret ofte at sætte de samme tropper ind paa samme sted.

Jeg bliver vækket ved et vældigt brag. Højt oppe i luften hører man en flyvemaskines motor snurre. Projektører sætter sig i bevægelse, og nogle batterier begynder at tordne. Nogle shrapneller eksploderer, men flyverne faar vi ikke øje paa. Der følger nu et par eksplosioner uden at gøre skade. Den brummende lyd forsvinder, og om lidt er alt roligt igen.

— Vi ligger ved en smalsporet krigsbane, hvor benzollokomotiver ustandseligt befordrer materiel ud i de forreste linjer. Hen ad morgenstunden kommer de tilbage, fuldt læssede af saarede; det er i reglen let saarede, da de haardt saarede vanskelig kan komme gennem spærreilden. Der er forøvrigt god udsigt heroppe fra højen, men hvor man vender sig hen, er der kun tarvelige rester fra fredens tid. Jorden er gennemfuret af skyttegrave, rodet op af granater og rundt om ligger store klumper af sammenfiltret pigtraad. Det er gamle stillinger, vi ligger i, fulde af minegange og al slags muldvarpearbejde.

Vort haab om at komme til en anden front er bleven tilintetgjort. Den 3. august blev vi pludselig alarmerede i vort kvarter i —; kompagni efter kompagni bliver stuvet sammen i lastautomobiler, og saa gaar det i rivende fart mod Verdun. Det hedder sig, at vi kun skal bruges i yderste nødstilfælde, men en gammel soldat forstaar at vurdere en saadan melding. Der er slet ikke noget at tage fejl af, vor bataillon bliver gjort kampklar; der bliver uddelt haandgranater, signalpatroner og meget andet af det djævelskab.

— Jeg glemmer ikke min ankomst hertil. En fuldtræffer slog ned lige i nærheden af mig. Støn og skrig. Raab efter sanitetssoldater. Lidt længere fremme ligger en afreven fod, og et stykke derfra et

par døde. Paa den modsatte skrænt er jorden rodet op i flere meters dybde. En gang imellem kommer en stafetløber over vejen — ingen opholder sig der længere end haardt nødvendigt — og henad eftermiddagen søger nogle mindre pionerafdelinger at bringe sveller herud, men artilleriet maa have bemærket det, thi svære granater hindrer dem stærkt. Vi ligger her paa den anden side og iagttager med spændt opmærksomhed det grusomme spil.

Daglig kræves der her svære tab, det er ikke krig, men simpelthen myrderi. Det er, som bliver man kun jaget herud for at vente paa døden, ude af stand til at væрге for sig. Bøssen bruges næsten aldrig. Heller ikke af dem, der ligger i forreste linje. Det er ufatteligt, hvad der gaar til af artilleriammunition, der skydes hele Tiden og af og til sættes der ind med trommeild. For lidt siden saa jeg, hvorledes en tysk flyver blev skudt ned.

Hen ad eftermiddagen den 8. august rygtedes det, at vi skulde afløse mandskabet i forreste linje, og desværre talte rygтет kun sandt. Vi er allerede temmelig udmattede og stemningen alt andet end god. Ved midnatstide sætter gruppen sig i bevægelse, men det er vanskeligt at holde forbindelsen vedlige. Hvert øjeblik maa vi kaste os ned for at faa lidt dækning mod granatsplinterne, og der er ingen vej, ingen sti mere at holde sig til. Kun huller og gennemrodet jord. Det er et rent helvede. Utallige projektiler krydser her deres bane og fremkalder en øredøvende larm, ingen andre end dem, der har været herude, kan forestille sig al den elendighed. Af og til bliver der en kort, men saa meget mere uhyggelig pavse, i hvilken man hører infanteriilden i det fjerne, og ind imellem opfanger øret saarede og døende kammera-

ters raab. Lyskugler og signalraketter, der taler til artilleriet, farer til vejrs og belyser omgivelserne med et skær, der faar en til at fare sammen. Uhyggeligt er det syn, det skarpe lys giver os lejlighed til at se i et kort og rædselsfuldt glimt. Faldne heste, stinkende, lemlæstede lig, som ingen tænker paa at grave ned; det vilde simpelthen være umuligt, de vilde ligesaa hurtigt blive væltet frem til overfladen af granaterne. — Her er banedæmningen, oplyser en i gruppen, saa ved vi det for en anden gang. Nogle jernbaneskin-ner, der ligger sammenkrøllede som sejl-garn, er det hele, der er tilovers af banen.

Det tager fire timer for os at naa frem til stillin-gen, nej ikke stillingen, men den linje, hvor stillingen skal være. Her ligger nogle udmattede soldater, som næppe har kræfter til at slæbe sig hjem, om de saa fik lov dertil. Endelig lykkes det at faa kompagniet lagt i det rette afsnit, saa der er forbindelse til højre og venstre. Spaden og hakkerne kommer frem, men den tørre lerjord, blandet med kalk, giver kun ringe valuta for vort arbejde. Et klageraab bryder ind i samme øjeblik, ilden sagtnes en smule: kammerat, kammerat, lyder en svag stemme lige i nærheden. Vi kravler hen mod stedet. Halvt begravet i lerjor-den ligger en saaret, hans ben er brækket og lugter allerede. Det er umuligt at slukke hans tørst, men en slurk kan gøre underværker, og vi ofrer lidt af feltflaskens kostbare indhold. Intet vilde være os mere kært end at efterkomme hans ønske om at hjælpe ham bort, men det er ikke vor opgave, og vi maa love ham at faa fat i saniteterne, saa han kan komme bort endnu samme aften. Han har allerede ligget siden den — det er tre dage siden. Vi jævner jorden lidt og lægger ham tilrette paa en kappe. Tæt

ved ligger en anden, ogsaa han har været halvt begravet. Det er galt med brystet, og tilmed er han saaret i den ene arm. Vi forbinder ham og lægger ham ved siden af hans lidelsesfælle, og samtidig gaar der bud til kompagniføreren. Da det begynder at lysne, tager ilden noget af, og vi vender tilbage til vor hule, hvorfra vi kan holde lidt udkig. Til venstre ligger en af de meget omtalte byer — det er dog kun navnet, der er tilbage. En enkelt bjælke betegner stedet, ellers er husene fuldstændigt blandede med den jord, de har staaet paa. Fremefter er der kun 60 m til franskmændene, og vi kan se enkelte af dem løbe omkring. Paa højre flanke har vi igen franskmænd, installerede i nogle sammenskudte værker. Den langvarige stilhed sætter lidt humør i os igen, og mens vagten holder udkig, haler vi andre mad op af randslen. Sulten er ikke saa stor som tørsten, men der maa holdes hus med det, der findes af vaade varer. Bare vi endda havde nok at drikke, eller havde vi blot en ordentlig stilling i de to dage, vi skal være her. De to saarede er rolige, de er vel nok faldne i søvn.

Ved middagstid kommer nogle franske flyvere over vore linjer, ledsaget af en mængde shrapnel-skyer; det er ikke let at ramme dem. Tjivtjang. Først enkelte skud, saa flere, tilsidst en hel kæde af artilleriild mod vor linje — jord og træstumper oversprøjter os en 3—4 gange, indtil vi bliver klar over, at vi maa længere ned, og hakkerne kommer igang igen. Pludselig gør en af kammeraterne en opdagelse. Hans hakke har aabnet for en hule, og gennem et hul saa stort som en næve lader vi en elektrisk lyskegle glide ind. Det er tydeligt, at hulen er stor, og nu bliver der arbejdet med feber paa at faa lavet

en indgang. Men hvordan er dette gaaet for sig, har jorden sænket sig eller er det en af de store sprængninger, der har gravet hul her, hvem ved? Over os ligger et fire meter stærkt lerlag, og hvis ikke en af de store fyre sætter sig ovenpaa, kan lejligheden ikke trykkes sammen; der er plads til fire mand og udmærket læ under den morderiske artilleriild, som dagen igennem indtræffer i bestemte perioder. De første lyskugler farer i vejret og snart lægger mørket sig over jorden. Lytteposterne kryber frem for at afværge overraskelser. Tiden snegler sig afsted, bare vi snart kunde faa kaffe, den sidste slurk er drukket, og klokken bliver baade 1 og 2. Fra venstre fløj gøres der tegn til, at kaffen er i nærheden, og som et lyn farer en af os derhen med et kogekar. Efter et kvarter vender han tilbage. Hvor meget fik du, spørges der fra alle sider. For sent lyder det trøstsløse svar. Fordelingen er vanskelig, og til os bliver der intet. Saa maa vi vente, til vi bliver afløst den følgende aften, og det eneste, vi kan gøre, er at sidde stille, og saa vidt muligt sove os fra det. Vor saarede kammerat ved siden af begynder igen at klage sig, og jeg kravler hen til ham. Man er ikke godt tilmode i et saadant øjeblik, selv er man tørstig og flasken tom. Han mener, at hans flaske maa ligge et sted, og at den er halvfylt med kaffe. Jeg giver mig i lag med at søge efter den mellem de store lerklumper. Der ligger en flaske, den er tom som min egen. De svage hænder rækkes ud efter den: Lad mig prøve. Forsigtigt fører han den til munden, men resultatet er negativt. Hvornaar kommer der hjælp, lyder hans trøstsløse spørgsmaal. Næste nat — nej, saa skyd mig hellere. — Du maa holde ud; han tier, og jeg river mig løs. Natten forløber ellers

temmelig rolig, kun til højre for os blusser infanteriilden op. Den paafølgende morgen er himlen skyet, maaske giver det sig til at regne. Et teltplan spændes ud for at samle vand til at fugte læberne med. Kommer der lidt slim i munden, er man næsten ikke istand til at synke, og dagen tilbringes i halvsløv tilstand, næsten uden at der veksles et ord. Og siges der noget, er det kun forbitrede, halvkvalte udbrud. Det bliver ikke til noget med regnen, men med aftenens frembrud dukker haabet om afløsning op. For anden gang kryber lytteposterne frem. Denne gang bliver klokken tre, inden vi hører noget, men det er ikke afløsning — kun kaffe. Med nød og næppe har vi reddet en feltflaske fuld til vor gruppe; de stakkels kaffebærere er bleven ramt af 2 fuldtræffere, og størsteparten af kaffen spildt undervejs; paa den maade forøges tørsten kun endnu mere. Næste formiddag er endnu ikke tilende, og vor flaske er allerede tom igen. Den ene efter den anden bliver saa svag paa benene, at det næsten er umuligt at staa oprejst. Kommer der ingen afløsning inat, bliver vi simpelthen ude af stand til at slæbe os hjem. Hen paa eftermiddagen sætter det franske artilleri ind med en rasende ild. Halvt i døs venter vi paa, hvad der vil ske. Pludselig tier artilleriet og afløses af en knitrende lyd fra de tyske bøsser tilhøjre. Franskmændene angriber, raaber vagten. Det koster kræfter at komme paa benene. Ganske rigtigt, tilhøjre arbejder franskmændene sig frem. Meldinger og befalinger løber gennem skyttelinjen, mens ilden tager til. Ogsaa lige foran os begynder Franskmændene at røre paa sig. Det ser ud til, at de stadig skaffer reserver til højre. Flere gange farer tyske fuldtræffere ned i de franske grupper. Hvad der er sket paa højre fløj, bliver vi

ikke rigtig klog paa, men efter en times tid lægger ilden sig, og der er ingen, der kan faa øje paa franske bevægelser mere. Helt udmattede lægger vi os ned, mens mørket falder paa. En ordonnans kommer med de nødvendige instrukser til afsløsning, i nat bliver det saa endelig til alvor. Det sætter kræfter i os igen. Vi laver et par baarer af bøsser og teltpaan, og kompagniføreren bestemmer mandskab til at bære staklerne; næsten alle maa hjælpe, thi der er ogsaa en del af vore egne, der er saaret. Langt over midnat kommer afløsningen, friske tropper, som kommer hertil for første gang, og de spørger noget forundret, om dette er vor stilling. Har vejen herud ikke været tung, saa bliver tilbagevejen det; udmattede er vi, og saa den byrde at transportere de saarede; hver bevægelse volder dem smerte. Det er en lang og trang vej til reservestillingen, og vi naar ikke derhen uden tab. Jeg har aldrig været saa træt, vi maa næsten slæbe os tilbage — det er, som havde man jernklumper ved benene. Her er vand, raaber en; ingen kan se, hvad det er, der drikkes. Det lugter efter lig i nærheden, og vandet smager forfærdeligt, men drikkes alligevel. Kompagniet er fuldstændig i opløsning, enhver arbejder sig afsted, saa godt han kan. Henad morgenstunden er jeg sammen med en anden naaet udenfor artilleriets rækkevidde, og snart finder jeg et sted, jeg kender. Ved et holdested for jernbanen staar en soldat, og han har varm kaffe. Vi er som føyngede, og hen paa formiddagen har vi naaet kompagniets samlingssted; her er vi — alle dem, der har beholdt hele lemmer. Vi har alle forandret os i de otte dage, og enkelte er slet ikke til at kende igen.

Der forestaar os igen en drøj tur, og da vi naar vort bestemmelsessted næste dags middag, er kom-

pagniet atter skrumpet lidt ind. Nogle er bleven liggende undervejs af udmattelse, og hen paa eftermiddagen bliver vi saa læssede paa jernbane. Turen gaar gennem Luksemborg, hvor kornet staar i skok og de fredelige landsbyer danner en skrigende modsætning til kamppladsen derude. Det gaar nu til en af de gamle stillinger, hvor de nu har ligget overfor hinanden i aarevis. Det forekommer mig, at vi stadig gaar i rundkreds, vejen er ikke til at blive klog paa. Omsider naar vi en flere hundrede meter lang tunnel, der er gravet gennem et lille bjerg, og vi er dermed kommet helt ind paa livet af modstanderen. Inde i tunnelen besørger et lille elektricitetsværk lys til »muldvarpene«. Der skal sprænges i morgentunden, og vi faar ordre til at blive i tunnelen saalænge. — Jeg maa have sovet meget haardt, sprængningen er forbi, og jeg har ikke mærket spor til den, skønt der er brugt flere hundrede centner sprængstof, og hele bjerget har rystet, saa nogle af kammeraterne er drattet om.

Livet her i skyttegraven begynder at tiltale mig, naturligvis kun fra det standpunkt, at man skal være med i krigsspillet. I hvert fald er dette her som dag mod nat i forhold til det, vi før var med til. Sammen med et par kammerater er jeg bleven fyldt ned i en hule, hvor vi fører en tilværelse, som mangen en maaske vil misunde os for. Vor hule ligger godt gemt i en labyrinth af gange, som kun en stedkendt hitter ud af. Indgangen til hulen er kun en halv meter høj og fører temmelig stejlt nedefter, saa vi altid maa kravle herved paa alle fire og med bagbenene først. Hernede kan vi saamænd staa ligesaa meget vi vil, men ellers er der bænke nok, et bord er der ogsaa, en kakkelovn og forresten en mængde hylder.

foruden vor seng, som er lavet til af en hylde, der er overspændt med hønsetraad. Væggene er beklædt med brædder og loftet stivet af med svære egeplanke, som igen er beklædt med jernplader. Lidt fugtig er lejligheden, men man maa jo betænke, at vi har fem meter jord over os. Rundt omkring er der op-hængt konservesdaaser til at opfange draaberne, der siver igennem. Den elektriske pære vil ikke rigtig brænde, men i stedet for har vi til stadighed en karbidlampe under blus, og over den har vi anbragt et kogekar med kaffe, saa vi altid kan faa noget varmt at drikke. Et kvarters gang herfra har pionererne bygget et vandværk, men det tilfredsstillende os ikke, og vi maa anvende en del sparsommelighed med vandet, saa vi kan blive vasket i det mindste een gang om dagen.

Det kunde næsten være nødvendigt at bemærke, at der ogsaa bliver skudt her engang imellem. I nat skal jeg bl. a. paa arbejde paa en fremdreven minegang. Vi lever saamænd i god forstaaelse med franskmændene, og der bliver ikke taget megen notits af skydningen, der som oftest foregaar til bestemte tider om dagen og paa bestemte punkter, saa vi altid veed, hvad vi har at rette os efter. I øjeblikket er de forresten ved at bombardere os; det dunder ordentlig, og lufttrykket har flere gange pustet vore karbidlamper ud, men ellers kan de ikke gøre os nogen skade hernede. Det er svære miner, de sender — artilleriet spiller kun en ringe rolle her, hvor vi ligger saa tæt paa hinanden — og saa bruges der forresten »karduser«, hvorfra minerne udskydes i en kort og stejl bane, saa de kan gaa ned i bunden af graven. De demolerer selvfølgelig gravene fra tid til anden og giver os arbejde med at reparere; men vore huler

tager ingen skade. Den eneste fare, vi er udsat for hernede, er egentlig kun den gas, der udstømmer ved minesprængningerne. I de mod flere franske linjer fremdrevne minegange, ogsaa kaldet »sapper«, foretages der af og til sprængninger, baade tragt- og kvæstesprængninger. Ved en kvæstesprængning søger man at opnaa, at modstanderens løbegrave bliver trykket sammen. Den ved en saadan sprængning udviklede gas naar ikke altid op over jorden, og søger saa andre veje, og den kan saaledes overvælde een, inden man mærker det. Af den grund er der i hver hule altid en vagt, som hurtigt kan alarmere mandskabet med redningsapparater. Til beskyttelse mod gasgranaterne eller andre gasangreb er vi desuden forsynet med gasmaske, men i kampgraven og i de fremdrevne minegange er det haandgranaten, der har ordet.

Her i Argonnerne er det nu ikke saa lidt bedre end i afsnittet Fleury-Thiaumont. Forleden saa jeg en artikel fra en krigskorrespondent om byen Fleury. De forskellige generalstabsberetninger beskæftiger sig ogsaa stærkt med byen, der tales om gader og bydele, huse og en jernbanegaard. Jeg gad nok vide, hvad de egentlig forestiller sig, om de tror, byen stadig er den samme som i fredstid — den eksisterer ikke mere. Hvad far spørger om gennem det medsendte avisudklip, er her ingen hemmelighed mere, jeg tror heller ikke, fredstanken har vanskeligt ved at passere censuren fra fronten. Jeg kunde saamænd godt fortælle en del betegnende træk. Selv om en vis krigstræthed gør sig gældende, vilde det dog nok være helt forkert at antage, at nu stod ententen overfor en knækket modstander. Jeg tror ikke, at der kan ske betydningsfulde frontforandringer i vest,

forudsat at der er tilstrækkelige reserver. Værre ser det nok ud for østerrigerne; der tales saa smaat om, at de ikke kan mere.

Vi fordriver tiden med natarbejde i denne tid; ved mørkets frembrud spaserer vor lille gruppe, forsynet med skovl og hakke, til forreste kampgrav, og herfra videre gennem en minegang til en stor sprængtragt. Hvad vi laver her, kommer selvfølgelig ingen ved, men det er interessant at mærke, hvorledes de to modstandere saa at sige søger at skubbe hinanden bort. Mens vi som oftest arbejder over jorden, besørger pionererne den underjordiske del ved at føre minegange helt ned under de franske stillinger. Elektriske, fuldstændig lydløse motorer fører frisk luft ind, mens den løshakkede jord bæres ud i smaa sandsække. I et hjørne sidder lytteren med et telefonapparat, som hjælper ham paa spor efter modstanderens arbejde. Sprængninger er her dagligdags begivenheder, og det vilde være uhyggeligt, om man ikke vidste, at der kun sprængtes til bestemte tider om dagen. Jeg holder i hvert fald nok af den orden, og tænker paa den, hver gang de kommer slæbende med dynamitten. Helt nemt er det ikke at arbejde i mørke, og saa har man end ikke lov til at give sine tanker frit løb i skældsord. Franskmanden vilde selvfølgelig mere sig med at krydre dem endnu mere. Vi lader hinanden dog for det meste i fred. Det kunde jo ske, at der kom nogle haandgranater over til os, naar de mærkede, at vi blev alt for ivrige med at grave. I stedet for at begynde med større slagsmaal kyler vi nogle klumper jord eller sten efter dem. Det lader til, at de forstaar denne advarsel, og efter dette har vi kunnet arbejde i fred.

II. I bjergene.

— Paa den ene side svidende røg og paa den anden bidende kulde sidder jeg heroppe i 1242 m højde, og mens rimen fra træerne flyver mig om ørerne, forsøger jeg at sende eder et par ord. For ca. 14 dage siden forsvandt vi ind i bjergene, og efter haanden som vi kom til vejrs, dukkede det smukkeste panorama op. Fra 2000 m højde kan man se ned over sletterne, hvor Rumænerne er i virksomhed, og det er meningen, at vi skal afskære dem fra tilbagetog gennem passet ved en forestaaende offensiv. Henimod aften kom vi i berøring med dem, og efter nogle dages kampe blev de trængt tilbage. Nede i landsbyen ser det sørgeligt ud; jeg talte 30 døde heste paa et sted. Nu sidder Rumænerne i den ene ende af passet og tyskerne i den anden. I morges var jeg med til at rydde en høj, og en Rumæner var da saa elskværdig at skyde mig en kugle gennem »Chakoen« — et strejfskud 5 cm over højre øre, et skud af samme slags maa de godt give mig igen, naar tiden er inde.

Krigen i bjergene er et kapitel for sig. Her er det ikke infanteri-masser, som styrter løs for at tage stillingen i storm, efter at artilleriet har knækket modstanderen ved bombardement. Nej, her ligger hver for sig paa jagt efter sit bytte, bag en klippeblok eller et træ. Det enkelte skud er mere farligt end infanteriets masseild dernede i sletten. Fire mand, deriblandt jeg, blev som spejdere sendt forud for at sondere, hvad der var paa højen. En skovbevokset bjergkam fører fra vor yderste vagtpost mod fjenden. Den fjendtlige høj vender en stejl bredside imod os. Vi tager et lille pusterum, og dækket af træerne spejder vi efter Rumænerne. Det er en let sag at skjule sig heroppe og ganske roligt lade os komme frem.

saa hvert skud kan blive en træffer. Vi kravler videre, men pludselig dukker foran mig i ca. 30 m afstand oppe paa højen en skarp trekant op — det er en rumænsk hue. Jeg giver de andre advarselstegn og kryber selv om bag et træ. Det er en ubehagelig stilling her paa skraaningen, og selv kan man intet se. Jeg rejser mig op for at faa øje paa noget mer, men i samme øjeblik faar jeg et stærkt slag i hovedet og triller nogle meter ned, og en kammerat faar samme henfart. Maaske er han ramt af samme kugle. Det bløder stærkt, og andre projektiler suser om ørerne paa mig, mens jeg skynder mig i dækning; bag en klippeblok sidder vor afdeling, og saniteterne forbinder mig. Jeg har hovedpine, ellers fejler jeg ikke noget, men det blev en haard dag for mange. Jeg klatrer den besværlige vej tilbage, og er glad for at kunne hjælpe mig selv i god sikkerhed mellem vore vagtposter. Hos stabslægen faar jeg forbindingen eftersat og han forsyner mig med et mærke: »march-fähig«. Sammen med et par syge vandrer jeg nu afsted nedad, fulgt af misundelige blikke. Ved foden af bjerget kreperer en shrapnell over hovedet paa os, det er rumænernes sidste hilsen.

— En rumænsk bondegaard, som vi fandt den her, er en omstændelig historie. Rundt om i gaardspladsen ligger en mængde huse, beboelsesrum, køkken, svinestald, hønsehus, lade osv., alt hver for sig. Deres vogne og redskaber, klædedragt og alt andet er hjemmelavede ting, og det er et morsomt syn, naar saadan en kvindeklædt pisang kommer ned ad gaden, svingende pisen og raabende sit tjia sau til et par køer, der langsomt, men sikkert følger efter med en tungt læsset vogn. Et par aftener tog jeg sprogundervisning ude i køkkenet hos Savinne (husmode-

ren), naar kun kogte »marmelika«. I skulde bare have set køkkenet, en firkantet kasse, sat op af raat tilhuggede træstammer. Nogle bænke og et bord og ved siden af et aabent ildsted. Indad Døren kiggede afvekslende svin og kalve, naar de kom forbi paa deres spaseretur. Røgen sved i øjnene, mens jeg pegede paa de forskellige sager og savinne fortalte mig, hvad de hed. Jeg noterede det i min lommebog — nogle forfærdelige ord — og naar djort (manden i huset) kom hjem, forsøgte jeg ved hjælp af mit leksikon at tale rumænsk med ham til moro for os allesammen.

Den 12. september havde vi besøg af vor kommanderende general Kraft von Delmenringen. For kampen ved Verdun havde han faaet ordenen »Pour le mérite«. Han holdt en tale til os. De skulde nok faa at føle, at vi var soldater, der duede noget, og bedre end det andet pak, de ellers var vante til at slaas med, men iøvrigt fortalte han ogsaa, at det var forbudt at tale nedsættende om østerrigerne. Flere gange har jeg nu set, hvor nødvendig denne ordre har været, og der er endda dem, der mener, at tyskerne bedre kunde have klaret krigen helt alene. Jeg synes ogsaa, at de nærmest kun staar i vejen, hvor vi kommer.

— Den 21. gik vi tilbage over Alvins Mühlenbach til den store landsby Roho, (helt igennem rumænsk), og sammen med en kammerat kravlede jeg ind hos en bonde, som tog meget venligt imod os, vistnok mest af angst. Han vartede op med alt muligt, og min mave bestod sin prøve paa at være i orden igen. Ved ankomsten serverede han vindruer, blommer og brød, en time senere kartofler og tykmælk. Derefter kom han med ferskner, og inden vi gik til køjs,

skulde vi have en omgang ungarvin. Af en ejendommelig stor trækrukke skænkede han den sure druesaft, holdt en lang tale med allehaande fagter, som jeg ikke forstod et muk af, drak først selv et glas, og saa kom turen til os. Næste morgen skulde vi have vin igen, derefter mødte han med varm mælk, stuvet kaal, vindruer og brød.

Vor vej er langsom og besværlig. Adskillige af vore bagagevogne styrter ned, naar vi forsøger at bane vej paa stejle skrænter og mellem store sten. Uden at mærke noget til rumænerne fortsætter vi den 25. langs med grænsen, men kl. 11 erklærer vor fører, en ungarer, at han ikke kan finde vej mere i mørket. Det fryser heroppe i 2200 meters højde, og det koster møje at faa ild i nogle grønne buske for at tilvejebringe lidt varme. Den 26. om morgenen nærmer vi os maalet; vi naar over en bjergkam og herfra har vi den dejligste udsigt over slettelandet. Det titter frem gennem hvide skyer under os. Der er liv og røre dernede; langs med floden kører et tog, og paa landevejen marcherer tropper. Det er alt saa smaat heroppe fra, saa det kun kan ses tydeligt gennem en kikert. Efterhaanden som vi kommer ned, afløses de smaa buske ved graner, og saa møder vi græsgange med store faareflokke for tilsidst at havne i en gammel bøgeskov, hvor træerne ligger hulter til bulter. Der fortælles, at kun faarehyrderne kan slippe igennem her. — Længe varer det ikke, før en stærk geværild forkynder, at vi har faaet føling med modstanderen. Den 29. rykker vi lidt frem, men der kæmpes haardt for at dæmme op mod den tilbagevendende rumæner. Den 30. sidder vi med hele staben paa en bjergspids og maa forsvare os til alle sider, og den næste morgen bliver jeg sendt ud som patrulje for

at reparere telefonledningerne, som rumænerne har klippet over om natten. Hen paa eftermiddagen bliver vi sendt ud for at finde en vej op i bjergene paa den anden side passet; vi finder ogsaa en, men kommer i klammeri med rumænerne, og næste dags aften, da vi er kommen til bestemmelsesstedet, bliver der igen uro, rumænerne begynder at skyde. Den 6. oktober kom saa den dag, hvor jeg kunde forlade den anstrengende tilværelse deroppe. Nu venter vi bare paa, at et tog skal komme og tage os med til Tyskland.

— Orden er en svaghed hernede. Hermannsstadt havde, da krigen brød ud med Rumænien, en garnison paa 75,000 mand, som hals over hoved drog ud af byen, og bagefter fulgte civilbefolkningen. Kun een officer med 300 mand, foruden nogle faa politiembedsmænd blev tilbage, rumænerne kunde altsaa, dersom de havde haft hovedet paa rette sted, have haft let spil, men de naaede i løbet af tre uger kun at faa 1 patrulje frem til byens banegaard, og da saa de tyske tropper kom, led de hurtigt nederlag. Daarlige førere maa være skyld heri; den rumænske soldat har vist sig tapper, hvor jeg har været i berøring med ham. Han er ikke af den slags, der strækker hænderne i vejret eller stikker af, saasnt han ser en bøssepipe rettet imod sig.

— Der fortælles af og til, at Danmark har erklæret Tyskland krig. Jeg kan dog ikke faa mig selv til at tro det. Skulde det virkelig en gang ske, saa bliv endelig hjemme, indtil I bliver jaget ud eller faar ordre til at drage bort. Det er det eneste raad, jeg kan give Eder efter at have set, hvor mange der har faaet deres hjem lagt i ruin, fordi de flygtede for tidligt. I kan vel forstaa, at man bliver urolig, naar alle-

haande rygter naar herud, og man nu paany har været vidne til krigen paa en egn, hvor folk er bleven overrasket og i største hast er løbet fra hus og hjem. Jeg talte i gaar med en mand, som kørte herfra i en godsvogn sammen med byens borgmester og en rigsdagsmand. De var 52 mand i vognen; han havde haft 2. kl. billet, borgmesteren og rigsdagsmanden 1. kl. Der er ellers foregaaet underlige ting hernede, som jeg vil fortælle om en anden gang.

— Her udkommer en lille avis »Siebenbürger Tageblatt«, store ting bringer den ikke, men en mængde fortællinger om rumænernes holdning, mens de var her i omegnen, fylder godt op. Der bliver naturligvis ikke fortalt milde historier om dem, og man kan vel heller ikke paastaa, at de har opført sig som engle, men værre end de andre er de saamænd ikke. Plyndrede huse og strenge forordninger over for befolkningen for at forebygge spionage kan man finde paa enhver krigsskueplads. De fuldstændig overrumplede beboere skælder selvfølgelig ud paa rumænerne, man skulde ellers tro, der havde været tid nok for militæret til at belave sig paa et saadant overfald, og saa var det jo ikke bleven til noget af betydning med rumænernes famlende forsøg paa at trænge frem i Siebenbürgen. Det skal aldeles ikke være et forsvar for rumænerne, jeg skriver her. Allerhelst vilde jeg lade dette pak passe sig selv og være blandt folk derhjemme, som man har en smule tilfælles med.

Det er ikke altid lige let at faa tiden til at gaa her, og man er selvfølgelig for doven til at bestille noget, men det volder nu ikke stort besvær at slippe bort, hvor vi er saa mange og den rigtige kontrol mangler. Driveriet indledes sædvanlig med et par

raske spring om et hushjørne eller en halv times venten bag en busk, og ved en saadan manøvre slap jeg ogsaa ud i dag og havnede omsider paa torvet, hvor der var fuldt af mennesker. Sakserne stikker mindst af fra de mennesker, vi er vante til at se, men flere hundrede aar er gaaet, siden de forlod deres fædreland for her at skabe sig et nyt, og den tid har ogsaa været lang nok for dem til at optage lidt af landets sæder og skikke. Selv om de fleste kan tale baade ungarsk og rumænsk, bruger de dog alle indbyrdes deres eget modersmaal, og man kan jo kun rose dem for, at de holder fast ved det. Paa landbrugsomraadet er de vel nok de mest fremragende, selv om det ikke har noget med saksisk landbrug at gøre. Som regel bor de i byer for sig, men her paa markedet holder de nu i de lange rækker sammen med ungarer og rumæner, som det nu tilfældigt har truffet sig. Enkelte køretøjer er forspændt med heste, men den langt overvejende del maa nøjes med et par køer, okser eller ogsaa bøfler, og stor ulejlighed har de ikke med et klovdyrs seletøj; dyret faar kun hængt en slags aag om halsen, og dette er igen fastgjort ved vognstangen. — Omsætningen af pengemidler volder en del besvær her paa torvet, idet der betales baade med tyske og østerrig-ungarske penge, og vekselmønt er der ikke megen af, men folk hjælper sig saa ved at rive 2-krone-sedlerne igennem, og paa den maade fremkommer der baade krone- og 50-heller-sedler. Har man til eksempel købt for en krone og betaler med en mark, saaledes at man skal have 40 heller tilbage, parterer sælgeren ganske roligt en 2-krone-seddel til 50-heller-sedler og leverer den ene lap som vekselmønt. De 10 heller, der bliver imellem, jævner vi ved hjælp af syv penning. Det er

en noget indviklet metode, og ikke saa lidt komisk virker det, naar man faar en del af de iturevne seder.

— Nu har jeg været i krig i næsten tre aar. Først i Polen, saa i Frankrig, siden mod Rumænien. At jeg ogsaa skulde komme i strid med ungarerne, havde I nok ikke ventet. Men hør nu: Ungarerne og forresten østrigerne med er noget pak, siger tyskerne. De faar skyld for alt, som ikke lykkes eller ikke er, som det skal være. Egensindige er de ogsaa. Tænk, at de har forbudt at udføre levnedsmidler fra deres hellige land. Vist er det ingen hemmelighed, at Ungarn ikke under sine kampfæller noget, men at de ogsaa udvider bestemmelsen til kampfronten i fjendeland, fik jeg først at føle for nogle dage siden. De to gange, jeg har været i Rumænien med slagtekvæg, har jeg nok lagt mærke til, at vi gjorde længere ophold ved grænsestationen, og at ungarerne ikke rigtig holdt af min ladning. Forleden fik jeg klarhed over dette forhold. En vagtmester kom og fortalte, at ungarerne ikke vilde tillade, at vi sendte mere kvæg over grænsen. Hvad saa, lød mit spørgsmaal. Ja, nu maa vi forsøge at smugle det over; det gaar løs i aften. Om jeg kendte landevejen til Predeal. Helt sikker var jeg ikke, men for ikke at blive kasseret som transportfører af den grund, sagde jeg ja. Saa fortalte han, at transporten blev paa 100 stykker kvæg, at jeg fik 8 ledsagere med. At det vilde blive en interessant tur, var vi alle enige om. Humøret var godt, og ingen tænkte paa, at nattehvilen maatte vige for den 24 klm. lange vej. Det er ikke hver dag, der bliver givet ordre til at snyde ungarerne. Kl. 8 aabnes dørene, og kreaturerne bliver sluppet løs, meget utilfredse med den utidige alarmering. Turen

gaar uden om byen, og saa længe der er hegn paa begge sider af vejen, gaar det udmærket, men snart faar vi mas nok med at holde sammen paa selskabet. Et par mand er stadig paa jagt efter en desertør, men jeg gaar foran og viser vej. Efter en timestid kommer en mand hæsblæsende og fortæller, at et dyr er stukket af og ikke er til at finde igen, og kort efter meldes tabet af nummer to. Hvad skal det blive til, naar vi først kommer ind i bjergene, hvor vejen snor sig, og der er meget, som kan vildlede. Blive staaende kan vi ikke, saa løber de allesammen, men jeg vidste paa den anden side, at inspektøren regnede med tab. Saa blev det besluttet at drive kvæget ind paa en indhegnet plads i nærheden af banegaarden, hvor vi før har forladt kvæget. Jeg var glad, at vi var naaede saa vidt og fik nu ved telefonisk forespørgsel besked om, at vi skulde vente der til næste morgen og, saasnart det blev lyst, fortsætte sammen med en anden transport. Mens vi drev kvæget ind i et skur, og jeg var i færd med at tælle — der manglede stadig to — kom den anden transport, som ganske paa samme maatte have mistet et par dyr. Senere fik jeg at vide, at de manglende dyr var bleven solgt til rumænske jøder, og at en del fede dyr var byttet med ringere og pengene fordelt mellem transportsoldaterne. Vi forsøgte saa at finde et natteleje, men jeg var ikke faldet til ro endnu i en gammel kasse, da vagten raabte, at kvæget var begyndt at spasere gennem den skrøbelige trævæg. Saa maatte vi ud igen for at finde de manglende Dyr. Næste morgen mødte vagtmesteren i egen person for at overtage transporten, men det gik snart op for ham, at vi vilde miste alt, dersom vi fortsatte paa den maade. Vi naaede omsider passet og havde arbejde

nok med at holde kvæget sammen til trods for, at det var lyst. Ved middagstid fører vejen opad i zik-zaklinje; vi er ikke langt fra grænsen. Vagtmesteren er kørt forud og kommer nu tilbage med besked om, at vi skal vente, til det bliver mørkt og drive kvæget tilbage i en nærliggende dal saalænge. I ventetiden kørte jeg sammen med vagtmesteren over grænsen for at gøre staldene klar til modtagelsen, og jeg kom der paa det rene med, at det skulde gaa meget mærkeligt til, hvis ungarene ikke mærkede noget til vort forehavende. Ved grænsen staar en gendarm og reviderer nogle automobiler, og et stykke derfra en tysk vagtpost, ligeledes reviderende. Tyskerne har nemlig forbudt udførsel af forskellige ting fra Rumænien. Vi finder snart plads i nogle træbarakker, som er bleven sat op til artilleriets og trænets heste, mens der blev kæmpet her i nærheden. Selve byen danner et trist billede i modsætning til de storslaaede omgivelser. Ikke et hus er bleven skaanet, kun ganske faa af indvaanerne er vendt tilbage, men byen er selvfølgelig ikke saa medtaget som mange af dem, jeg har set paa vestfronten. De stakkels mennesker, som saadan jages bort og kun finder lidt eller ingenting af deres hjem, naar de vender tilbage. Jeg kommer forbi en lille hytte, en granat har revet taget af det ene hjørne. Vinden piber gennem de ituslaaede ruder. Ogsaa døren mangler, den har en frysende soldat brugt til brændsel. I aabningen er en gammel kone og en dreng i færd med at slæbe et komfur ind i huset. Det gaar kun langsomt over murbrokker og andet skrammel. Jeg nærmer mig de to hjemvendte flygtninger og forsøger at faa en samtale i gang, men de forstaar mig ikke, og den gamle ser paa mig med et par forpinte øjne. Jeg vilde gerne have trøstet

dem lidt i deres nød, men sproget mangler, og i stedet for hjælper jeg dem saa komfuret paa plads og forsvinder. Vagtmesteren har imens været paa jagt efter middagsmad, og det er lykkedes ham at kapre en portion »dörrgemüse«, tørrede grøntsager eller »traadforhindringer«, som denne ret kaldes i soldatersproget, men det smager udmærket, og saa giver vi os i lag med at søge efter snigveje, for at kreaturerne i skumringen kan smugles over grænsen. Vi har knap nok begyndt smuglerfærden, før en ungarsk patrulje paa otte mand opdager os og vil lægge beslag paa kreaturerne. Først kom der allehaande kønne ord fra vor side: det var rumænsk kvæg, som skulde føres tilbage. Da de ikke vilde gaa ind paa det, begyndte vi at skælde ud, og da de vilde have kvæget, sagde vi, at de skulde prøve paa det. Nu var det haabløst at faa gennemført smuglingen, men det vilde være altfor stor skam, hvis de fik lov til at tage dem fra os. Patruljeføreren truede med at arrestere vagtmesteren, dersom han ikke adlød, hvortil han svarede, at den første, der rørte ham, vilde blive slaaet til jorden. Saa begyndte vi at drive kvæget tilbage, forfulgt af gendarmerne, og næste morgen finder vi den anden transport, som flere gange har været i ordstrid med gendarmerne, hvis styrke nu er steget til 25. De forsøger at stoppe dyrene med deres bøsser, men vore stokke virker bedst, og gendarmerne maa opgive. Da vi naar vejen, der fører bort fra Kronstadt, driver vi i en fart kvæget derind for at undgaa toldstedet. Gendarmene faar travlt, og kampen begynder paany. Denne gang gør de energisk modstand og truer med at skyde. En gendarm, der vil støde med bajonetten, faar klø, og trækker sig tilbage; en anden springer ind paa mig, slaar sikringen

fra sin bøsse og sætter bajonetten til mit bryst. Hvad der derefter skete, foregik hurtigere, end jeg kan beskrive det. Med venstre haand griber jeg fat i bøszen og tvinger den til side, mens jeg med højre haand svinger stokken ned over hans arm, og bøszen er min. Ogsaa de andre er geraadet i nævekamp, og en af vore folk fik et lettere stik i siden. Vi synes at have overtaget, men saa kommer andre gendarmere til; hver med bøszen færdig til skud gaar de imod os i en regelret skyttekæde. Nu maa hovedparten af kreaturerne alligevel den vej, ungarerne vil, men alt imens gaar der bud om hjælp, og svendene fra slagtehuset kommer os imøde nogle faa klm udenfor Kronstadt, hver med sin bøsse. Det hjalp. Stadig forfulgt, men uden hindringer bringer vi transporten tilbage til den stald, vi havde forladt dagen før. Kvæget blev saa slagtet, kødet pakket i tønder i jernbanevogne og omgivet af halm og paa den maade smuglet ind i Rumænien, men ved ankomsten dertil var det raadtent.

— Efter at have holdt os rejsefærdig nogle dage, blev vi langt om længe fragtet til Insuratzi, og det ser ud til, at vi foreløbig skal blive her. Der er ikke ret meget mandskab til raadighed, og som følge deraf har vi megen vagttjeneste, hvor vi foretager pas eftersyn. Det morsomste er, at de fleste, der rejser til og fra byen, har pas, som er udstedt paa tyrkisk eller bulgarsk, og da vi ikke forstaar en stavelse af det, der staar der, nøjes vi med at lade, som om vi forstod os paa snirklerne, og de faar alle lov til at passere. Sidst jeg var paa vagt, fik vi forstærkning, fordi der var kommet en bulgarsk kolonne efter halm og vilde overnatte her. Forstærkningstropperne skulde overvaage, at bulgarerne ikke hentede kreaturerne om natten. Bulgaren gælder for at være en dygtig

soldat, men han stjæler og røver alt det, han kan overkomme. Det er vel en medfødt egenskab hernede paa Balkan. — I et gammelt bageri, der er indrettet som arrestlokale, sidder en zigøjner, som blev nappet ved et faaretyveri, og i eftermiddag forsøgte han at hænge sig. Hvorfor ved jeg ikke. Nu har vi ham herinde i vagtstuen, hvor han sidder i et hjørne og klynker. Jeg forsøgte at opmuntre ham med en cigar og et glas vin, men han har ikke appetit til nogen af delene. Vinen er sur og noget slemt stads, men alligevel bedre end det daarlige drikkevand her. Det kan ogsaa hænde, at en og anden af soldaterne søger trøsten i denne vin, og saa vandrer han i kachotten. I gaar saa jeg, hvorledes rumænerne begraver deres døde. Liget bæres fuldt paaklædt og aabent fra hjemmet til graven, og foran ligtoget bæres gravkorset og et ungt træ, og til begge dele er fastgjort en hvid dug. Ved graven foregaar de mærkeligste ceremonier, inden kisten lukkes for den døde, der faar penge, mad og vin med paa rejsen. Følget istemmer skrigende klageraab, kysser den dødes haand, og langt om længe sænkes kisten i jorden. Forresten kan man hver morgen se, hvorledes slægtninge bringer fødevarer eller ild til deres kirkegaard, hvorfra stadig den samme klagemelodi lyder som ved begravelsen.

III. Skyttegraven ved Thiaucourt,

i August 1917.

Jeg havde dog ikke troet, at far alligevel var bleven indkaldt, maaske det dog kan blive anderledes, naar han har saa mange paa sin side, som gerne vil have ham hjem. Jeg kan næsten ikke faa i mit hovede, at I nu ogsaa er bleven revet fra hinanden, og hvor maa det dog være trist for ham at gaa der og

drive tiden hen til ingen nytte; bare han dog ikke bliver syg. — Jeg kan nu ikke forstaa, at du er bleven indkaldt, og spørgsmaalet kredser stadig i mine tanker. Hvis det havde været almindeligt, at mænd i din alder havde faaet indkaldelsesordre, ja, saa havde det været kedeligt, men saa havde sagen været i sin orden. Det er imidlertid ikke vanskeligt at gennemskue, at din indkaldelse mere er møntet paa at gøre dig fortræd end gavne fædrelandet. Det er haardt, men du ved ikke, hvor jeg alligevel er glad for min gamle far. Ogsaa du er en af dem, der ikke svigter sin overbevisning for at høste personlig fordel. Det er saamænd let at gøre fortræd, naar man selv sidder paa det tørre. Jeg er dog bange for, at disse herrer engang vælter med kareten. I dag kan man høre, at de igen er igang ved Verdun. Vi er dog altfor langt borte til, at det ogsaa skulde indvirke paa vor afdeling. Vi bor 10 m under jorden, saa det kommer sig ikke saa nøje her, om de sætter nogle svære brokker ovenpaa. — Blot du dog var bleven fri for dette, saa synes jeg endda, det kunde gaa an, men det hører vel op engang, og kan du huske, hvad der saa skulde staa i haven? (Tilf.: Sidste gang, han var hjemme, havde vi aftalt med hinanden, hvor flagstangen skulde staa.)

— Den 20. Oktober om aftenen begyndte de onde dage for os — kompagniføreren holdt en lille opmuntringstale til os, men det var ligesom han ikke selv troede paa sine ord, og vi ved jo ogsaa nok, hvad der vanker i Flandern. Hvad jeg oplevede i august i fjor var kun legeværk mod dette her. Vi er fire mand om at dele lejligheden, som vel maaler halvanden kvadratmeter og er en halv m høj. Som fugleunger i en rede varmer vi hinanden, men det volder vanskelig-

hed at finde en stilling, man kan taale at ligge i. Der er spændt et teltpaan over os, for at flyverne ikke skal se os. De sidste dages regn har skabt et forfærdeligt ælte, og granathullerne er fyldte med vand. Granaterne opfanges af den bløde jord, og de synker bort uden at krepere. Det ryster under os, og vi oversprøjtes af snavs, men ellers sker der intet. Den første nat forløber roligt, men nu er de vist ved at staa op derovre. »Ratsch«, og saa igen »ratsch«. Jord og snavs slaar ned paa teltdugen, og en granatstump slaar igennem og bliver liggende paa min sidemands kappe. Den er helt varm. At man da ogsaa skal ligge her, blot for at lade sig mase. De enkelte eksplosioner kan vanskeligt skelnes fra hinanden, og jorden næsten gynger under os. Flyverne bliver mere og mere nærgaaende, og ilden holder sig med betænkelig ihærdighed paa kompagniets opholdssted. Et par haandgranater, som ligger ovenfor vor hule, gaar med i løbet. Det er lange timer, som sikkert har kostet blod i kompagniet. Jeg trækker teltet tilside i nabohullet. Som om de sov, ligger Meyer og hans kammerat ved siden af hinanden. De har faaet en hurtig død: et sprængstykke har knust hjerneskalen paa dem begge. Da ilden hen ad eftermiddagen stilnede af, og jeg kryber ud for at orientere mig en kende, finder jeg nogle ukendelige menneskelegemer. Døden har høstet rigeligt, og kompagniet er svundet stærkt ind. — Henad morgenstunden sætter beskydningen ind igen, men varer dog kun en times tid. Den trækker længere til højre og stiger med en voldsom kraft. En ordonnans alarmerer os til at være parate. Jeg stikker hovedet frem og opdager, at der er kommet liv i signalraketterne. Vort artilleri sætter ind med spærreild, saa maa der være et an-

greb i vente. Man anser det altid for en lettelse, naar man ved, hvad der foregaar, men her ved man intet. Opholdet her bliver utaaleligt. Min sidemand er bleven syg, og uden at kunne røre sig, kaster han op. Jeg springer ud og lægger mig ved randen af et vandfyldt granathul. De faa spring har ligesom gjort uenderværker i de stive lemmer. Da jeg rækker efter min spade for at skabe et bedre liggested, opdager jeg, at min venstre haand bløder: en granatsplint har revet en flænge i huden. Efter selv at have lagt en forbindelse om saaret, springer jeg efter min bøsse og anden udrustning, raaber til de andre, at jeg er saaret og tænker kun paa at komme ud af dette helvede. Nogle faa hundrede meter borte ligger en forbindingsstation i en overjordisk cementdækning, og her tager lægen imod mig. De to derpaa følgende dage var jeg næsten ude af stand til at foretage mig noget, kunde hverken sove eller være vaagen. Med stort besvær fik jeg mine sager gjort istand. Min bøsse var helt ubrugelig. Jeg havde ikke været i stand til at afgive et eneste skud med den, dersom det havde været nødvendigt. Mange andre har haft det paa samme maade. Som et værgeløst maal for fjenden ligger man derude. Tre dage senere kom kompagniet ud af stillingen; det var nu kun en lille flok, og mange kræfter havde de ikke. To dage senere blev vi atter alarmeret, rykkede i reserve, ventede en dag paa at komme tilbage igen, men om aftenen gik det ud i forreste linje for at afløse. Kort før vort bestemmelsessted opdagede englænderne os, og vi havde besvær med at naa vort maal, da der stadig blev skudt paa os med maskingeværer. Det gav en del saarede, deriblandt begge mine sidemænd. Vi laa omtrent som første gang, men kun 40 m fra mod-

standeren, og saa havde jeg faaet den utaknemlige opgave at holde forbindelsen vedlige med nabokompagniet, som laa i en afstand af 200 meter. Der kunde modstanderen altsaa roligt spadserere igennem, men saa slemt blev det nu ikke.

— Efter to dages rejse er jeg nu atter kommet til Lecluse. Nogen fornøjelse er det ikke at foretage udflugter i denne tid. Turen gik over Lassigny, Le Cateau, Valenciennes og Douai, og da jeg kom her til, fik jeg at vide, at jeg igen skulde tilbage til kompagniet, og at jeg for en halv snes dage siden er bleven forfremmet til underofficer, eller som vi kalder det i soldatersproget: har faaet kartoffelskrælling om kraven. Kompagniet kom i aften ud af stillingen, saa vi faar nok ro nu en uges tid. Stillingen er ikke rolig, og man kunde jo nok se, hvor kompagniet kom fra. Englænderne skyder meget med gas, tildels med 99 pCt. fosgen, saa den mindste indaanding medfører døden. Gassen er dog synlig, og har man faaet gasmasken paa i rette tid, er der ingen fare. Der fortælles, at de ogsaa har forsøgt med en anden ligesaa giftig gasart, som baade er lugtfri og ikke kan ses. I Flandern blev der ogsaa skudt med gas, men den foraarsagede kun hoste eller i værste tilfælde opkastning. Hele den gashistorie er ikke saa farlig, naar der vaages omhyggeligt og passes paa. Til andre tider er der ogsaa gjort forsøg paa at skyde med blind gas, hvilket vil sige, at der blev skudt med en ganske uskyldig gasart, og følgen var, at gasmaskerne kom frem og gjorde forsvaret vanskeligere. Modstanderen benyttede sig af denne list og angreb selv uden maske. Det skal være lykkedes godt første gang, ikke her, men en saadan spøg kan ikke saa godt gentages.

»Vestfronten« er vort nyeste udtryk for at gaa i stilling, vort maal var denne gang landsbyen Fontaine sur Croiseller, lige tilvenstre for den by, hvor vi var sidst. Oppakningen, som mandskabet havde med, var saa stor, at vi brugte fem timer til de 8 kilometer. Noget, som egentlig ikke skulde ske ved fronten, var dette, at gruppen, vi skulde afløse, var forsvunden, før vi kom, og alt laa hulter til bulter. Med korte mellemrum slaar maskingeværernes projektiler baade fra højre og venstre, saa jeg tvinges til at lægge mig paa maven. Vi ligger temmelig langt fra modstanderen, men ellers — i forhold til siderne — noget fremskudt. Henad morgenstunden brølede vagten »angreb« ned i dækningerne. En saadan besked virker elektriserende, og i et øjeblik havde vi indtaget vore stillinger, hvor vi blev rigelig betænkt med artilleriild, og infanterikuglerne hvislede om ørerne. Signalkuglerne forlangte spærreild. Vor feltvagt var endnu i god behold, og jeg kunde heller ikke se nogen englænder nærme sig den. Det viste sig senere, at der slet ikke havde været tale om noget angreb, derimod havde en patrulje fra vor stormtrop forsøgt at nærme sig den engelske linje og haft held til at faa fat i en lyttepost. Englænderne, som maaske tænkte paa et større overfald, forlangte spærreild ved udskydning af farvede lyskugler. Farven skiftes derovre ligeom hos os; og nu gik det hverken værre eller bedre, end at farven den dag var den samme, og en maaske altfor ivrig signalpost paa vor side troede, at det gjaldt ham, og han sendte derfor englændernes signal videre til artilleriet. Følgen blev, at patruljen maatte give slip paa sit bytte, da den kom til at ligge i heftig artilleriild fra begge sider, og vi andre blev narrede til at tro, at englænderne vilde hente os.

Da vi senere begyndte at rydde op i dækningen, som en gang var bleven sprængt og senere tilkastet med gammelt skrammel stak pludselig en soldats støvler frem. Hvem var det, og hvorlænge havde han ligget der, eller var der maaské flere. Dækningen var nu ubrugelig for os, og det var ikke vor opgave at anstille nærmere undersøgelse angaaende liget. Der blev atter kastet jord paa, og saa ligger nu den ulykkelige i sin »heltegrav«, medens der i et hjem forgæves ventes efter efterretning. Paa lignende maade gaar det med saa mange, der er meldt savnet. Det strider haardt mod ens følelser at se et lig saadan kastet hen som et ubrugeligt redskab. Maaske gaar det ogaa eder som os herude, at man bliver saa sløvet over for den slags.

I gaar aftes vendte vi tilbage efter en meget haard kampuge, jeg er som sadvanlig sluppen godt fra det, men mine to nordslesvigske kammerater er begge bleven saarede, Madsen fra Adsbøl endda temmelig haardt. Jeg fandt ham, og vi ligger nu nede i den gamle stilling. Vi skulde have boet i en forladt engelsk barak, men det vilde englænderne ikke have. Vi har nu lavet os nogle huller i vejgrøften og maa ligge og se paa, hvorledes de dejlige barakker skydes i klump. Her er imidlertid heller ikke megen sikkerhed, og naar det først er bleven mørkt, skal vi have bygget os en rede et andet sted. Det hedder sig, at vi ikke gaar videre, og der ventes nu med spænding paa, hvor langt de kommer andre steder.

— Den 5. april 1918: Kære forældre, jeg blev saaret den 2. ds. Det værste er allerede overstaaet, men foreløbig maa jeg have ro. For mit vedkommende er krigen nok overstaaet.

Den 10. April: Den bedste tid er altid for mig,

naar formiddagens forbinding er overstaaet. Det er ikke altid nogen let overgang, men smerterne formindsker sig, og jeg kan mærke, at det gaar langsomt fremad. Venstre ben er bleven gennemslaaet under knæet af en større granatsplint. Højre ben har faaet et kødsaar under knæet, ogsaa af en granatstump. En tredie har revet sædet stærkt op, og dette volder mig flest bryderier. Venstre haand har faaet tre, højre haand et saar, men de er dog temmelig ubetydelige i forhold til de andre, og de generer mig heller ikke videre. Naar jeg ogsaa har faaet en mængde saar, maa jeg dog være glad, at det altsammen kan heles igen. Jeg maa mindst holde sengen i nogle maaneder, og megen gavn faar jeg nok ikke af venstre ben i dette aar, men saalænge krigen varer, kan det jo være ligemeget, hvor man driver tiden hen. Jeg tænker dog ikke, opholdet skal vare ret længe her, saa gaar det med lasarettog i retning imod Tyskland. Jeg tror, jeg kan komme i nærheden af hjemmet.

Den 12. april: Solen skinner, og fuglene synger udenfor. Det er saa fint vejr, og jeg ligger her og kan ikke røre mig. Kunde man blot faa lov til at være derhjemme. Her faar man først at vide, hvilken lykke det er at kunne spasere paa sine egne ben i guds frie natur. I gaar fik jeg en stump ben fjernet i det dybe saar paa venstre ben. Stumpen er ca. 1 cm tyk og 2—3 cm lang — jeg har gemt den, og nu har jeg faaet et gummirør i saaret.

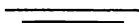
I kan ellers tro, vi satte øjnene paa stilke, da vi først var komne ind i de engelske linjer og fik at se, hvad de havde at leve af. Der var overfyldt med de fineste delikatesser, ingen »ersatz«. Deres teltdug var endnu det rene gummi, deres dækkener vævede af

det rene ild. Jeg havde faaet samlet mig en del gode smaating, men hvad jeg ellers havde med, gik tabt, da jeg blev saaret. Kun det, jeg havde i lommerne, har jeg beholdt. Seks blev dræbt og syv saaret af den granat, som ramte mig. Jeg havde faaet nyt tøj; det maatte skæres af mig altsammen. Granaterne slog ned i nærheden, saa I kan forstaa, at tankerne drejede sig ikke om andet end at komme bort. Derfor gik næsten alt tabt for mig. — Jeg har jo fortalt eder, hvilke saar jeg har faaet, saa det er vel ikke nødvendigt, at jeg beder lægen om at skrive dem op igen. I kan være ganske rolige, der er ikke flere, og det er ikke mere farligt, end jeg allerede har fortalt. Nogen livsfare er der ikke. Lægen og lægepersonalet her har hænderne fulde, og de, der kommer herind, er haardt saarede. Mange dør straks, naar de kommer. For dem, der har været her i flere dage, synes faren overstaaet.

Den 27. April: Ærede Hr. Dau. De har sikkert allerede faaet at vide, at deres søn, underofficer Thorvald Dau, for nogen tid siden blev indlagt her som haardt saaret. Som landsmand har jeg ofte spurgt ham, om han skrev hjem, og han har altid hævdet, at han regelmæssigt holdt sine nærmeste underrettet. Om han stadig kan gøre det, ved jeg ikke, da han er saa haardt medtaget af sine saar, at materieuudsondringen for hver dag der gaar, forringer hans tilstand. Desuden er der kommet en halsbetændelse til, saa han kun med besvær kan overtales til at tage noget til sig, og hans appetit har i forvejen været meget daarlig. Hvis han ikke kommer sig lidt i de nærmeste dage, mener stabslægen ikke at kunne give meget haab om en bedring. Han har ikke mange smerter, i hvert fald lader han sig ikke mærke med dem, og

han bærer sit kors med stor taalmodighed. Saasnart der indtræder en forandring, skal jeg nok underrette dem. J. J. —

Thorvald Dau døde paa lasættet, og det haab, han stadig lader skinne igennem i sine sidste breve, at han skulde komme til sin hjemegn for at gaa en bedring og en god fred i møde, blev ikke opfyldt. Han sidste hvilested fandt han dog i vennejord i Braisne.

Om de sønderjydske Folkeminder.

Af **August F. Schmidt.**

Det er af Betydning for Lokalhistorikerne, at de er fortrolige med Folkeminderne i det Sogn, som de har taget til Opgave at skildre; ja, der bør i enhver større Sognehistorie være fyldige Oplysninger om Sognets gammeldags Folkeliv, om Bondearbejder, Bygninger, Fester, Højtider, Stedsagn, Tro m. m. Store Mængder af Folkeminder fra alle Danmarks Egne er allerede indsamlede og udgivne i Bøger eller indsendt til vort Folkemindearkiv: *Dansk Folkemindesamling*¹⁾ (Kgl. Bibliotek, København K.), oprettet 1904, men der er naturligvis langt igen, inden man tør sige, at det meste danske Folkemindestof er optegnet og bevaret for kommende Slægter. Lokalhistorikere kan derfor udføre en virkelig betydningsfuld kulturhistorisk Gerning ved at indsamle de endnu af gamle Mennesker erindrede få Minder om det Almueliv, der nu for stedse er forsvundet.

Fra Sønderjylland er også optegnet et omfangsrigt folkloristisk Materiale, hvoraf meget findes utrykt i *Dansk Folkemindesamling*²⁾. Der bør dog stadig indsamles Folkeminder i denne Landsdel, idet der fra mange Sogne kun findes ganske enkelte Optegnelser. Især tiltrænges Indsamling i Haderslev Østeramt, hele Vesteregnen og Mellemslesvig, ganske særlig hvor det danske Sprog er truet eller døende. I de sidste 5—6 År er der imidlertid blevet optegnet

---

¹⁾ Åben for Besøgende daglig Kl. 10—3 undtagen i Juli.

²⁾ I det følgende forkortet til D. F. S.

slet ikke så få Folkeminder i Vesteregnet og i Mellemlesvig. En Del af disse Minder er offentliggjort i »Samleren« i Sønderjydske Månedsskrift (1924 ff.), men en ikke ringe Del Optegnelser fra Sognene syd for Grænsen er sendt til DFS.s Arkiv. Det er især de to Vandrelærere Gustav Lindstrøm og M. P. Ejerslev, der har udført et smukt og påskønnelsesværdigt Indsamlingsarbejde ved Siden af deres Lærervirksomhed i Mellemslesvig.

I DFS. findes det sønderjydske Folkemindemateriale, der er indsamlet siden 1904, under Topografinumrene 3000—3473¹⁾. Hvert sønderjydske Sogn fra Kongeåen til Ejderen har i DFS. sit Nummer indenfor de nævnte Tal i samme Rækkefølge som Sognene i Traps Danmark (første Udgave 1864). Ved en Gennemgang i April 1929 af DFS.s Arkivrækker: 1906/23 (Sagn og Tro, Originaloptegnelser), 1906/24 (Sagn og Tro, Avisudklip), 1906/43 (Fester), 1906/46 (Folkeliv), 1906/47 (Folkeliv, Avisudklip) og Evald Tang Kristensens Afskriftsrække af Danske Sagn I—VII, 2. Række (utrykt)²⁾, viste det sig, at der i disse Arkivets Hovedrækker fandtes Folkemindeoptegnelser fra alle Sognene nord for Grænsen med Undtagelse af kun følgende tre Sogne: Vilstrup (Haderslev Amt), Højer Landsogn og Skast (Tønder Amt). Fra Mellem- og Sydslesvig var Forholdet selvsagt et noget andet, idet der fra over 100 Sogne mellem vor Sydgrænse og Ejderen slet ingen Optegnelser fandtes i DFS., medens der fra følgende Sogne findes Op-

¹⁾ En Fortegnelse over Sognene i det øvrige Danmark med deres Topografinumre er udgivet i Festskrift til H. F. Feilberg, 1911, 477 ff. Den sønderjydske Topografi er desværre ikke trykt.

²⁾ På Woels Forlag er påbegyndt Udgivelsen af Danske Sagn 2. Rk. (1928 ff.), hvoraf to Bind er udkommet, da dette skrives.

tegnelse i DFS.: Øen Amrum, Medelby, Ladelund, Sønder-Lygum, Karlum, Læk, Aven-toft, Brarup, Enge, Stedesand, Klangsbøl, Horsbøl, Nebøl, Dagebøl, Hanved, Valsbøl, Haksted, Vi, Oversø, Siversted, Munkbrarup, Lyksborg, Grumtoft, Sørup, Kværn, Nykirke, Eskris, Flensborg, Slesvig med Gottorp, Sønder Brarup, Sattrup, Slesvig, St. Michaelis Landsogn (Isted), Haddeby (herunder Dannevirke), Krop, Süderstapel, Frederiksstad, Frisland, Fjorde, Hjoldelund, Langhorn, Bordelum, Nordstrand (Odenbüll), Witzwort (Ejdersted), Eckernförde, Dänischenhagen, Rendsborg Kristkirkes Sogn¹).

I DFS. findes der forskellige andre Samlinger af sønderjydske Folkeminder end dem, der er indgået i den i 1906 påbegyndte store Samling 1906/23 o. s. v., som udgør Arkivets Hovedbestanddel af dansk Folklore. Således findes der i H. F. Feilbergs Samling en stor Bunke Optegnelser, benævnt »Pillemad«, sendt Feilberg fra Lærer M. J. Skov i Øster-Åbøl-lirg. Skovs Optegnelser, der indeholder mange Dialektord, som Feilberg brugte i sin »Jysk Ordbog«, og mange kulturhistoriske Oplysninger, benyttede i »Dansk Bondeliv«, burde anvendes samlede i en Bog om Folkelivet i Egnen mellem Ribe og Gram. (I DFS. findes der forøvrigt særlig mange værdifulde Folke-

¹) Der er her slet ikke Tale om, hvad der findes af trykte Folkeminder fra Sønderjylland. I den lokalhistorisk-topografisk-folkloristiske Litteratur kan der jo meget vel findes Folkeminder fra de tre nordslesvigske som fra de over Hundrede mellem- og sydslesvigske Sogne, der ikke er repræsenterede i DFS. Henvisninger til Litteratur findes bl. a. i Svend Dahls og Axel Linvalds »Sønderjylland« II (1919), 323 ff. og Traps Danmark IX (De sønderjydske Landsdele) 1925 ff.

mindeoptegnelser fra Gram Sogn). I »Jysk Ordbog« Bind I (1886—93) S. VII takker Feilberg Lærer Skov ugen at nævne hans Navn, hvad Skov ikke har ønsket. Han underskrev sig i Breve til Feilberg med sit Navn læst bagfra: »Voks«. Det var jo i Fremmedherredømmets Tid. — I DFS. har Hans Pilegaard, Lintrup, et Par selvstændige Kapsler, indeholdende en stor Mængde kulturhistorisk set værdifulde Avisudklip, for Størstepartens Vedkommende angående Sønderjylland. Hans Pilegaard har igenem en Årrække samlet Folkeminder i Lintrup-egnen¹⁾. For denne Virksomhed blev han i 1929 benådet med Dannebrogsmændenes Hæderstegn. — Til DFS. har Pastor C. Ludvigsen, nu i Åbenrå, udskrevet det Stof vedrørende Sagn og Folketro, som findes i den gamle alsiske Præst Chr. Knudsens Optegnelser om Als' Historie. Chr. Knudsens Optegnelser findes i en Række håndskrevne Hefter i Ny kgl. Samling 2683 på det kgl. Bibliotek. Det vigtigste Folkemindestof i denne Samling er benyttet i Henrik Ussings Bog: »Det gamle Als« (1926) og i »Samleren« i Sønderjysk Månedsskrift. — Om Sagn, Tro og Skik vedrørende Fugle findes en Mængde hidtil utrykte sønderjydske Optegnelser i Frederik Lange Grundtvigs Samlinger (se særlig DFS. 1904/34). Af sønderjydske Melodier er nogle få trykt i A. P. Berggreens: »Danske Folkesange« og i »Sprogforeningens Almanak« for 1923 ved H. Grüner Nielsen, men flere kan findes blandt Folkemindesamlingens Papirer. En supplerende Melodiindsamling foretoges af H. Grüner Nielsen i Sønderjylland 1909, der optog fonografisk 42

¹⁾ Se Hans Pilegaard og August F. Schmidt: »Fra Lintrup Sogn« (Åbenrå 1925).

gamle Melodier.¹⁾ Udgivelsen af en Sagnsamling omfattende alle sønderjydske Sagn har været påtænkt af Professor Axel Olrik (død 1917) og Pastor C. Ludvigsen i Åbenrå. Forarbejderne til dette Værk er nu deponeret i D. F. S. i Axel Olricks Afdeling. Disse Forarbejder er ikke blot en Afskriftsrække, men indeholder mange originale Bidrag, dels indsamlet af A. Olrik på Rejser 1888—89 og af Ludvigsen i 1904, dels indsendt fra forskellige Sønderjyder som Følge af et Opråb i Flensborg Avis ⁸/₈ 1906. Inddelingen af det forbavsende omfangsrige Sagnstof har været påtænkt omtrent således: Kæmper og Trolde, Kongers og Kæmpers Grave, Landets Udseende og Bebyggelse (Stormflod, Skove, Røvere, Tingsteder, og Galgehøje, forsvundne Landsbyer, Landsbyers Trætte, Vilde Dyr), Slag og Volde (Danevirke, Margrete m. m.), Sorte Død, Valdemarerne, Kristian IV, Kampe i Middelalderens Slutning, Svenskekrigen, Borgsagn (Nørrevold og Søndervold, Borgvolde, Borgfruen på Ris), Herremænds Fejde (Svend Graa, Adelbrand, Hr. Tor), Kristendom (Første Kristne, Jomfruernes Kirkebygning, Oksernes Kirkeplads, Kirkestenene flytter sig selv, Katolsk Kirkeskik, Forsvundne Kirker, Fattigdom på Præster). Sagn om Præster, Sagn om Bønder, Sagn om Personer og Slægter, Skæmtesagn m. m.²⁾

Evald Tang Kristensen (død 1929) indsamlede på forskellige Rejser i Sønderjylland en ikke ringe Del Folkeminder af forskellig Art. Kun lidt af dette Stof fik han trykt i sine Bøger. Noget

¹⁾ Jfr. Evald Tang Kristensen: »Minder og Oplevelser« IV (1928), 378 f. H. Grüner Nielsen i Fortid og Nutid III (1920), 38 og Årbog for Musik 1923 [1924], 79 f.

²⁾ Et lille Udvalg af forskellige Sagn fra Sønderjylland er udgivet af F. Ohrt: »Udvalgte sønderjydske Folkesagn« (1919).

findes i hans »Jydsk Almueliv« især i dette Værks Tillægsbind I—VI (1900—1905) og andre Steder i hans mange Bøger, men af Sagnene er der ikke trykt ret mange. De findes i den ovennævnte utrykte Samling Sagn, der nu bliver udgivet på Woels Forlag.

I September 1894 rejste Evald Tang Kristensen sammen med H. P. Hanssen fra et Møde i Askov til Åbenrå. Forinden havde E. T. Kr. fået en Del Adresser af Poul Bjerger, Askov, på Mænd i Sønderjylland, som han kunde have Udbytte af at komme i Forbindelse med. På denne Rejse besøgte han først Gården Lysholm i Egen Sogn på Als. Her opholdt han sig hos de gæstfri Folk i flere Dage og udspurgte en Del gamle Mennesker i Gårdens Omegn. Han var bl. a. også i Nordborg. Senere foretog han Indsamlinger i Bovlundegnen, var hos J. Fausbøls i Branderup Mølle, i Hyrup, Gestrup og i Vellerup og hjemsøgte adskillige gode Meddelere. Degnen N. Kuntz i Sottrup måtte også holde for en Dag, E. T. Kr. var i Besøg på Nørremølle. Endvidere besøgte han Nis Callesen i Lerskov og udspurgte en Del Folk i Øster Løgumegnen. — I 1901 foretog Evald Tang Kristensen igen en større Indsamlingsrejse i Sønderjylland. Denne Gang var Ribe Udgangspunktet. Skærbæk var den første By, han gjorde Holdt i. Her måtte især Peter Timmermann ud med sin Viden. Derfra gik Turen til Mjolden, Randerup, Trøjborg, Visby, Daler, Møgeltønder, Brede og Løgumkloster. I alle disse Byer gjorde han en god Fangst. — År 1902 gik Turen atter sydpå — ned midt i Landet. I Københoved besøgte E. T. Kr. Kloppenborg - Skrumssager, i Gram udspurgtes Pastor Johan Zerlang og Frue, der fortalte flere gode Ting, ligesom den gamle fhv. Gabøl-

Lærer L a r s N ø r g a a r d også blev godt udspurgt. I Øster Lindet hos O l u f H ø y e r kom Tang Kristensen i ret heftig Disput med K r i s t i a n H ø y e r, der kritiserede hans Indsamling. Den gamle E l l e n B e c h¹⁾ var ellers den bedste Meddeler i Øster Lindet, men hun kunde ikke synge, så Grüner Nielsen fik ingen Melodier hos hende, da han var der i 1909. Videre gik Turen til Studsbøl, Sommersted, Haderslev, Løjt, Barsmark, Åbenrå, Varnæs, Rinkenæs, Flensborg og Frøslev. Derefter rejste E. T. Kr. Vest på til Rørkær ved Tønder, hvor Udbyttet blev særlig godt. I Visby og Tønder optegnede han også Folkeminder. Denne Rejse havde i det hele taget givet et godt Udbytte, så Tang Kristensen fik »godt Mod paa igen at komme ned til Sønderjylland, hvor Folk i det hele var venlige imod mig og meget meddelssomme.« — 1903 samlede han Folkeminder i følgende Byer: Brøns, Skærbæk, Visby, Rørkær, paa Gaarden Ravnholt, Gram, Skjoldager; Gåbøl, Ørderup, Rurup, Tirslund, Branderup, Agerskov; derfra til Åbenrå, hvorfra Rejser foretoges til Barsmark, og denne Sønderjyllandstur sluttede med rigeligt Udbytte i Haderslev. I 1904 vilde E. Tang Kristensen til østligere Egne og begyndte i Anslet, tog derfra sydpå til P e d e r S k a u paa Bukshave. I Fjelstrup blev mange ældre Folk udspurgt. Derfra gik Rejsen til Haderslev, Rurup, Roost, Gram, Ørderup og Åbenrå. — 1906 gik Ruten over Sommersted til Haderslev, senere til Gram og Skjoldager, Brendstrup, Åbenrå og Stubbæk. Dernæst tog han ud til K a r l A d s e r s e n i Lydersholm i Burkal Sogn. Adsersen »var en udmærket Kilde at øse af«. Blandt de Sjældenheder

¹⁾ Billeder af hende og hendes gamle Hus findes i E. Tang Kristensens Bog: »Gamle Kildevæld« (1927), 100 f.

han ejede, var et Apparat til at slå en Tyvs Øje ud med. Efter at have tilbragt et Par fornøjelige og oplysende Dage i Lydersholm gik E. T. Kr. til Rørkær, derfra til Visby. — Den sidste Indsamlingsrejse E. T. Kr. foretog i Sønderjylland var i 1910. Den gik til Åbenrå, Løjt kirkeby, Ulkebøl, Vollerup, Lysabild. I Hostrup fik han en Del at vide om den synske Frøken Fanny, og hos Karl Adsersen var Udbyttet igen godt. I Øster-Åbølling i Roager Sogn besøgte Lærer M. J. Skov. Fra Øster Åbølling drog E. T. Kr. til Thøstese i Fæsted og sluttede sin Rejse hos Uhrmager A. J. Marcussen i Rødding.¹⁾

I denne korte Redegørelse for E. Tang Kristensens sønderjydske Rejser er nævnt Navne på de Byer, han besøgte og hvor han altså har optegnet Folkeminder. Ligeledes er nævnt Navnene på en Del Mennesker, der på flere Områder har ydet værdifulde Bidrag til sønderjydske Hjemstavns historie, især H. P. Hanssen, Jørgen Fausbøl, Nis Callesen, Kristian Høyer, Johan Zerlang, Lars Nørgaard, Thøste Thøstesen og A. J. Marcussen.

Evald Tang Kristensen fortæller et Sted,²⁾ at han havde stor Lyst til at udgive en sønderjydske Sagnsamling, da han på sine Rejser i Sønderjylland havde hørt flere udtale, at de gerne vilde have sådan en Samling, men det blev ikke til noget, måske fordi Axel Olrik rådede ham fra det. Han syntes ikke, de sønderjydske Sagn skulde plukkes fra E. T. Kr.'s andre Sagn.

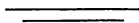
Den righoldige danske og tyske Literatur om Sønderjyllands Folkeliv og Folketro m. v. findes der

¹⁾ Evald Tang Kristensen: »Minder og Oplevelser« IV (1928), 41 ff., 222 ff., 248 ff., 273 ff., 328 ff., 388 ff.

²⁾ Minder og Oplevelser IV 303.

fyldestgørende Oplysninger om i H. Grüner Nielsens instruktive Afhandling: »Sønderjydske Folkeminder« (i Fortid og Nutid III 1920), der indeholder alle nødvendige Oplysninger om Emnet. Siden 1920 er der fremkommet ikke så få Bøger, Afhandlinger og Artikler om sønderjydsk Folkeliv og Folketro, dels i sønderjydske Årbøger, Sønderjydsk Månedsskrift, Dagblade o. a. Steder, dels i selvstændige Bøger¹⁾ af P. Andresen, (død 1925), Henrik Ussing, H. P. Hanssen, J. Raben, H. Lausten Thomsen (Tønder-Bogen 1926), P. Eliassen (død 1928) o. fl.

Det må oprigtigt ønskes, at der i de kommende År må blive indsamlet mange Folkeminder i Sønderjylland og fremkomme talrige Arbejder om sønderjydsk Folkeliv og Folketro.

---

¹⁾ Jfr. Fortid og Nutid VI, 84, 313. VII, 83 f., 96, 255.

Tobaksdyrkning i Aabenraa i det 18. Aarhundrede.

**Raadmand Cornelius Cornelsen, der i 1780—90-erne
drev Tobaksavl paa »Gammeldam«.**

Af Carl E. Johnsen.

I Tiden omkring sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede, da Transportforholdene mellem Landene endnu ikke var særlig godt udviklede, var Priserne paa udenlandsk Tobak som Følge deraf meget høje. Naar dette Nydelsesmiddel derfor skulde indføres fra Udlandet, ligesom Kaffe og Sukker, var det kun de mere velstillede Folk, der kunde tillade sig den Luxus at nyde god udenlandsk Tobak i større Kvantiteter. Da Brugen af Tobak tog til med rivende Fart indenfor alle Befolkningsklasser, henledtes Tanken snart paa Muligheden af selv at sætte Dyrkning af Tobak i Gang her i Landet. Begunstiget af den Handels- og Erhvervspolitik, som Regeringen dengang drev, blev Planen ført ud i Virkeligheden flere Steder i Danmark. Der anlagdes saaledes Tobaksplanter ved København, Køge, Stubbekøbing, Aarhus, Viborg, Fredericia og Aabenraa.

Den Mand, der har Æren af at have indført Avlen af Tobak i Sønderjylland, var Tobakshandler Cornelius Cornelsen i Aabenraa. Han var en meget virksom og paa flere Omraader betydelig Mand, der nød stor Anseelse indenfor Byens Borgerskab. Han var i en Aarrække Raadmand. Det er let forstaaeligt, at Cornelsen, der var en foretagsom og fremskridtsivrig Mand, har kunnet faa den Tanke

ikke alene at ville sælge men ogsaa selv dyrke og tilberede Tobakken. Raamaterialet var efter Datidens Forhold dyrt, og af den Grund havde Tobaksdyrknin-gen taget Fart rundt om i Europa, idet man derigen-nem vilde gøre sig saa meget som muligt uafhængig af de amerikanske og asiatiske Tobaksavlere.

Der udkom i 1770-erne det ene Skrift efter det andet, som gav Anvisning paa Fremgangsmaaden ved Tobaksdyrkning, og netop i disse Aar, hvor Cornel-sen maa have syslet med Planerne om at anlægge en Tobaksplantage, udkom der en tysk Bog, som han sikkert har læst: »Unterricht zum Anbau des Tabaks, von Korge, Breslau, 1775«, og i 1779, det Aar, hvor Cornel-sen for første Gang saaede Tobaksfrø i den aa-benraaske Jordbund, udkom i Darmstadt »Neue und vollständige Abhandlung vom Tabaksbau etc.« af Barkhaus. Foruden fra Tyskland har Cornel-sen imidlertid ogsaa modtaget Impulser fra engelsk Side. Han havde nemlig opholdt sig i nogen Tid i Eng-land, hvor Tobaksindustrien allerede da havde op-naaet en høj Udvikling, og det er rimeligvis fra Eng-land, han har hentet flere af de Erfaringer, han se-nere skulde komme til at frugtbarføre under Arbej-det i sin Tobaksplantage ved Aabenraa.

For Cornel-sen har Anlægget af en Tobaksplantage sikkert — foruden naturligvis at være et økonomisk Spørgsmaal — været et patriotisk Foretagende. Det laa i Tiden, at den indenlandske Industri skulde ophjælpes, og Bestræbelserne dengang gik ud paa i videst muligt Omfang at fremskaffe Raastoffer til de Fabriksvirksomheder, som da blev startede. Kunde Raastofferne skaffes i ens eget Land, var det selvsagt det allerbedste. Det indsaa Cornel-sen og handlede derefter.

Paa den Tid, henimod Overgangen til det 19. Aarhundrede, indførtes der fra Udlandet til Danmark-Norge aarlig 3—4 Millioner Pd. Tobak. Dersom Tobaksavlen kunde lykkes her i Landet, vilde det derfor faa meget stor økonomisk Betydning. Det københavnske Tobaksspinderlav beskæftigede i disse Aar 4—500 Personer, og sidst i 1790-erne fandtes der i de danske Provinser 114 privilegerede Tobaksskærere og 20 Tobaksfabrikanter. Det var dog kun i Fredericia, at Tobaksavlen i en Aarrække kom til at spille en betydelig Rolle. Her havde ved Aarhundredskiftet 90—100 Familier Udkommet alene ved denne Produktion, som ansloges til 200,000 Pd. om Aaret, og Avlen indbragte Byen aarlig 16—18,000 Rdl.

Den Tobaksplantage, som Corn. Cornelsen, vel nok med Fredericia som Forbillede, anlagde ved Aabenraa, kom ikke til at antage det Omfang som Tobaksavlen ved Fredericia, men alligevel blev det en Plantage, der vakte Opmærksomhed over hele Landet. I sin Plan og Udførelse spejlede sig i Cornelens Virksomhed — naturligvis i det forholdsvis smaa — Datidens, den Ove Høegh Guldbergske Periodes erhvervspolitiske Initiativ.

En Hovedbetingelse for, at Tobaksdyrkingen skulde lykkes her i Landet var, at der anvendtes det bedste Frø, der kunde skaffes. Der blev i de andre europæiske Lande, hvor man havde taget Tobaksdyrkingen op, brugt baade amerikansk og asiatisk Frø, men til vort ofte ublide Klima betragtede man dengang Tobaksfrøet fra Amerika, nærmere bestemt fra Virginia, som det bedste. Cornelsen skaffede sig derfor Frø fra anerkendte amerikanske Tobaksplantager, og i Aaret 1779 lejede han et Stykke Land, som dengang blev kaldt »Gammeldam« og hørte til de

saakaldte »kgl. Vorwerksländereien«. Det er sandsynligt, at dette Areal har været beliggende ved den nordlige Side af Landevejen, der fører forbi Kirkegaarden og vestpaa. I Følge Traditionen skal der nemlig paa det Areal, der følger umiddelbart efter Kirkegaarden, have ligget en Plantage, hvor der dyrkedes Tobak. Det paagældende Stykke Land, der tidligere bar Navnet »Humlekobbel«, fik siden Navnet »Tobakskobbel« efter Tobaksplantagen.

Cornelsen plantede det amerikanske Frø i Mistbede, og da det havde spiret og var kommet op, blev de smaa Tobaksplanter sat ud i Plantagen, efter at Jorden der først var blevet passende bearbejdet og tilberedt til Formaalet. Forsøget kronedes med Held. Cornelsen passede sine Planter med Omhu, og i 1780 høstede han de første Tobaksblade. Høsten betegnedes som gunstig, og den forskaffede Cornelsen ikke mindre end 1226 Pund Tobaksblade, der i Kvalitet og Godhed langt overtraf den Tobak, som dyrkedes andre Steder i Landet. I samtidige Beretninger hedder det endog, at Tobakken fra Plantagen fra »Gammeldam« paa ingen Maade stod tilbage for den udenlandske Raatobak.

Det gode Resultat opmuntrede Cornelsen til for det kommende Aar at tage et nyt Stykke Land ind til Tobaksdyrkning. Atter blomstrede Tobakken i Plantagen paa »Gammeldam«, og Cornelsens samtidige har uden Tvivl om Sommeraftenerne i Tiden fra Slutningen af Juli til September, hvor Tobaksplanterne stod i Blomst, lagt deres Aftenspadseretur til »Gammeldam« for at betragte de eksotiske Planter, der trivedes saa godt i den aabenraaske Jordbund, og Cornelsen selv har vel med Stolthed vist sin Tobaks-Ager frem. Maaske har han i sit stille Sind

haabet, at Tobakken skulde blive det for Aabenraa i Fremtiden som Humlen havde været i de svundne Aarhundreder. Resultaterne i de nærmest følgende Aar var i alt Fald egnet til at give en saadan Tanke Fart. I Aaret 1781 høstede han saaledes 1421 Pund Tobaksblade. Kvaliteten var lige saa god som det foregaaende Aars, og i 1782 naaede Høsten op paa 2000 Pund.

Efter denne lovende Begyndelse har Cornelsen tilsyneladende atter foretaget en Udvidelse af Plantagen. De samtidige Kilder, der omtaler Foretagendet, beretter nemlig, at Høsten i 1783, som blev en Rekordhøst, gav 8,037 Pund Tobaksblade. Denne Tobak, hedder det, »overtraf i Godhed langt den Tobak, der ellers avledes her i Landet og lod opstaa Tvivl, om denne Tobak virkelig var vokset i »Gammel-dam«.

Det var et bemærkelsesværdigt Fremskridt, der var gjort ved Anlæget af Tobaksplantagen, men det var ikke tilstrækkeligt for virksomt at imødegaa Konkurrencen fra Udlandet. Tilberedningen af Tobaksbladene baade til Røgtobak og Snus stod i Cornelsens Tid paa et temmelig ufuldkomment Standpunkt herhjemme, og som Følge af den bedre Tilberedelse, som Udlandets Fabrikker forstod at give Raatobakken, stod disse fremmede færdige Produkter over Indlandets i Kvalitet.

Paa hin Tid var England det Land, hvor den fineste Røg- og Snustobak fremstilledes, og Cornelsen blev snart klar over, at skulde Tobaksavlen blive en virkelig betydelig Industri, var tekniske Fremskridt efter engelsk Forbillede en Forudsætning. Især gjaldt det om at skaffe sig de Maskiner, der kunde give Tobakken den rigtige Behandling. Cor-

nelsen stillede sig derfor allerførst den Opgave at konstruere Maskiner, som muliggjorde ham at give Røgtobakken det »engelske Snit« og findele Snustobakken, saaledes at Kvaliteten blev lige saa god som ellers men med mindre Vægttab.

De Vanskeligheder, der forelaa, bestod væsentlig i, at han ikke havde noget Forbillede at gaa efter. Paa den Tid fandtes der nemlig ikke nogen større Tobaksfabrikker i Danmark. Man hjalp sig med smaa Haandmaskiner. I Malmø fandtes omkring Aar 1800 en Tobaksfabrik, som dreves af Heste, den eneste i sin Slags i hele Sverige. Cornelsen kunde derfor ikke gaa til en Maskinbygger og bestille en Maskine, som han forstod var nødvendig, thi Maski-byggeren havde aldrig tidligere udført et saadant eller et lignende Arbejde. Han gik imidlertid hverken af Vejen for Udgifter eller Anstrengelser, og efter at have overvundet store Vanskeligheder lykkedes det ham at bygge en Tobaksmølle, som blev trukket af en Hest.

Ved sin nye Møllens Hjælp kunde Cornelsen daglig skære 5—600 Pund Røgtobak efter engelsk Metode og af lige saa god Kvalitet som den engelske Tobak. I samme Tid kunde han tilskære og findele 1—200 Pund Snustobak. Til Tobaksmøllens Betjening var to Mand nødvendig. Ved de ellers almindeligt anvendte Haandmøller kunde to Mand kun give 60—70 Pund Røgtobak det engelske Snit eller i samme Tid findele 30—40 Pund Snustobak. Skønt der ved denne sidstnævnte Fremgangsmaade med Haand-Instrumenterne kun blev behandlet smaa Mængder, fik Røgtobakken dog ikke det rigtige engelske Snit og tabte derfor i Værdi, medens stort Vægttab gjorde sig gældende ved Behandlingen af Snustobakken.

Disse Ulemper blev fuldstændig fjernede ved Anvendelsen af Cornelsens Maskine.

Der er Grund til at antage, at Cornelsen i den første Tid maa have raadet over efter Tiden ret betydelige Pengemidler, som har tilladt ham at gennemføre sine Planer uden fremmed Hjælp. Det sandsynligste er vel dog, at han har faaet Statsstøtte. I Aaret 1785 vender han sig i alt Fald til Kongen og beder om Understøttelse, der skulde bruges til Indkøb af et større Parti Raatobak, saaledes at han fuldstændig kunde udnytte sin Tobaksmølle. Det var selvfølgelig nødvendigt, at Møllen blev udnyttet helt ud, for at den kunde forrente de til dens Bygning anvendte Pengemidler.

Det ser ud til — efter et af de Dokumenter, der findes i Arkivet i Aabenraa — at han flere Gange har søgt Kongen om Støtte. Det er dog ikke lykkedes mig at faa oplyst, hvorledes Kongen og Regeringen har stillet sig, og om han virkelig har modtaget en saadan Støtte. Sandsynligheden taler for, at Cornelsen en Overgang har faaet økonomisk Hjælp til sit Foretagende. Naar han andrager om Støtte, er det tillige, fordi han ikke kan dyrke saa store Mængder Tobak paa »Gammeldam«, som den nye Tobaksmølle kunde forarbejde. Ansøgningerne skal have været bilagt med Prøver af den Raatobak, der hidrørte fra Aabenraa Tobaksplantage og var behandlet i Cornelsens Tobaksmølle. Kvaliteten af denne Tobak, hedder det, skal have maalt sig med de udenlandske Fabrikata i enhver Henseende.

Naar der nu er Adgang til en Oversigt over Tobaksfabrikationen i Aabenraa, dens Omfang, Priser o. s. v., fra denne Tid, skyldes det den Interesse, som Statholderen Prins Carl af Hessen-Cassel nærrede for

Tobaksindustrien, der paa denne Tid havde taget et efter Forholdene betydeligt Opsving i Aabenraa. Formentlig i Begyndelsen af Aaret 1785 bad Statholderen Magistraten i Aabenraa om at tilsende sig detaillerede Oplysninger om Tobaksavlens og Fabrikationen i Aabenraa. Den 13. April 1785 har Magistraten indsamlet de ønskede Oplysninger og sender dem til Statholderen. I en Skrivelse, der ledsager Materialet, skriver Magistraten bl. a., at Corn. Cornelssens Virksomhed er den eneste, der fortjener Navnet Tobaksfabrik i Aabenraa. Sidst i 1770-erne var der godt en halv Snes smaa Virksomheder i Aabenraa, hvor der forarbejdedes Tobak, medens der var mindst 13—14 Tobakshandlere.

Cornelsen havde selv ifølge de af Magistraten indsamlede Oplysninger i sin Plantage avlet anseelige Mængder Tobak og ved egen Opfindsomhed konstrueret en kostbar Mølle til at skære Tobakken med, og han havde hverken sparet Penge eller Arbejde for at forbedre sin Fabrikvirksomhed.

De Oplysninger, der vedrører Cornelssens Tobaksfabrik, har Cornelsen selv opgivet paa Magistratens Anmodning. Meddelelserne gaar ud paa:

1) at jeg stadig beskæftiger 4 Personer i min Fabrik, undertiden flere.

2) at den nødvendige Raatobak dels dyrkes paa Stedet og dels købes. Den fremmede Tobak omfatter Portorico, Brasil, ungarske, russiske, preussiske og hollandske Tobakker.

3) at Røgtobakken paa min Fabrik ikke alene skæres efter hollandsk, men ogsaa efter engelsk System, og Rulletobakken bliver lige saa godt spundet her som i Holland og England. Snustobakkens Finde- og Tilberedning sker ligeledes paa samme Maade som i de nævnte Lande.

4) at der siden Juli 1778 til Slutningen af 1782 i Gennemsnit aarlig er solgt 19,212 Pd. Røgtobak her i Landet, 573 Pd. Rapee og til Østersøen 4,833 Pd. I 1783—84 har jeg her i Landet solgt 19,491 Pd. Røgtobak og 697 Pd. Rapee. Til udenlandske Steder har jeg intet solgt.

Det udenlandske Marked svigtede i 1783—84, og samtidig var det indenlandske Salg kun taget ganske ubetydeligt til. Den efter Tidens Forhold dyre og højt udviklede Drift krævede gode Indtægter. Da disse ikke var tilstrækkelige, rettede Cornelsen i de følgende Aar forskellige Andragender til Kongen om Hjælp. Han sendte bl. a. den 13. Maj 1790 en Ansøgning til Regeringen om et Laan til Udvidelse af sin Tobaksfabrik. Efter Referat i Tyske Journal 1790 hedder det: »Cornelius Cornelsen, Raadmand og Købmand i Aabenraa, søger Forskud af den kgl. Kasse til Udvidelse af sin Tobaksfabrik paa 10—12,000 Rbdl. Dette Laan tilbyder han at tilbagebetale i Løbet af 28 Aar. Som Sikkerhed for Kapitalen vil han stille sin Fabrik, Mølle og alt dertil hørende Værktøj, raa og færdige Varer, sit Beboelseshus og Pakhus m. m. og desuden stille Garanti for formaals-tjenlig Anvendelse af dette Beløb.«

Den 1. Juni 1790 er der ifølge Tyske Journal givet ham følgende Svar: »Da man ved Fastsættelsen af de Forskrifter, som Hans Majestæt allernaadigst har tilladt og anbefalet m. H. t. Anvendelsen af Industrifondet ikke har kunnet tage Hensyn til den med en Tobaksfabrik forbundne Industri, og da Commerce-Collegiet ellers ikke raader over noget Fond, hvorfra det ansøgte Laan paa 10—12,000 Rbdl. kan tages, ser man sig ikke i Stand til — hvor tilbøjelig dertil man end kunde være — at anbefale Ansøgerens

ikke ukendte Fabriksvirksomhed og forelægge det under 13. Maj 1790 indsendte Andragende til Undersøgelse paa allerhøjeste Sted.«

Cornelsen har ikke ladet sig afskrække, idet der allerede den 7. Juni samme Aar foreligger et nyt Andragende fra ham. Han »gentager sin allerunderdanigste Bøn« om Laan til at indrette »en Olie- og Sæbemølle efter engelsk Mønster samt et Valseværk til Plattering af det tynde Tobaksdaase Bly.«

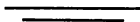
Heller ikke denne Gang har man kunnet imødekomme hans Andragende. Det tyske Kancellis Kopicopie indeholder et under den 17. Juni 1790 afgivet Svar, hvori det bl. a. hedder, at »Finans-Collegiet tilbagesender Raadmand Cornelsens Ansøgning med den Paategning, at man ikke har kunnet forelægge den for Hans Majestæt til allerhøjeste Bevilling.«

Forholdene er efterhaanden blevet endnu mere vanskelige for Cornelsen, og i et Bønskrift af den 13. April 1791 henvender han sig til Statholderen om Hjælp. Han skriver, at han befinder sig i saa haard Nød, at dersom han ikke faar Hjælp til at føre sin Tobaksfabrik videre, vil han gaa konkurs og hans Ejendele blive solgt fra ham. Statholderen sender som Svar herpaa en Skrivelse, dateret Gottorp den 20. April 1791, til Magistraten i Aabenraa, hvori han afslaar Andragendet »til Cornelsens eget bedste«.

Det har vel nok været til Cornelsens Fordel, at man fra kapitalstærk Side ikke længer har ønsket at sætte flere Penge i hans Tobaksfabrik og Plantage, og det er formentlig ogsaa snart gaaet op for den initiativrige Mand selv, at den danske Tobaksavl ikke havde nogen Fremtid for sig.

Det er kun sparsomme Efterretninger, der efter 1791 foreligger om Cornelsen, men han nævnes i alt

Fald senere som Skibsreder. Som saadan har han dog heller ikke haft Heldet med sig, idet han i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede, efter Krigen med Englænderne, mistede alle sine Skibe.

Præstekaar og Kirkeeje i vestslesvigske Sogne i 16. og 17. Aarhundrede.

Ved **Thade Petersen.**

I Marts 1649 sendte den nysudnævnte Provst i Lø Herred og Ballum Birk, Pastor Ingvard Niels Mulvad, et lille Hæfte ud til Provstiets Præster. Det var indhæftet i graat Omslag, der bar Paaskriften »Prouste Bog udi Løherret, hvorudi a[lle] Præsters oc Geistligis wisse oc uvisse Indkomst oc aarlig Oppebørsel under hvers egen Haand rictig oc sandferdeligen er optegnet, som wi det for Gud oc alle gode Mennisker ville antsvare oc vere bekient. Anno 1649«. Han skrev først selv om Ballum Kalds Indtægter og Forhold og lod det derefter cirkulere mellem Præsterne og Degnene i følgende Rækkefølge: Mjolden, Døstrup, Visby, Randerup, Rømø, St. Clemens Sogn paa Amrum og Vesterland, Før. Meningen med det synes at have været at samle de ønskede Oplysninger til Brug paa Provstekontoret. Da disse Indberetninger er 118 Aar ældre end dem, som H. Weitemyer i sin Tid fandt i Ribe Kathedralskoles Arkiv og gav et Uddrag af i »Sønderjydske Aarbøger« 1910, har de allerede ved deres Ælde nogen Interesse. Dertil kommer, at der i Beretningerne fra 1767 intet findes fra flere af de her nævnte Sogne, og at de omhandler helt andre Forhold. Lø Herreds Provstebog findes i Landsarkivet i Viborg. Samme- steds findes, til Dels noget udførligere, Indberetninger fra Præsterne i de samme nordslesvigske Sogne, indsendt 1693 efter kongelig Oversekretær Mathias Moths Befaling af 11. April nævnte Aar, desuden

endnu en — betydeligt udførligere — fra Rømø skrevet paa Grund af kongelig Befaling af 1. Februar 1690 og endelig en »Jord Bogh och Koleie« fra 1588 fra Kirkerne i Døstrup, Mjolden, Ballum, Skads, Hjerpsted, Daler, Møgeltønder og paa Rømø, som laa under Ribe Stift og Ærkedegnens Provsti.

I alt dette er der adskilligt, der giver Oplysning om daværende kulturelle og økonomiske Forhold, om senere forsvundne Bosteder, om Antallet af Gaarde i en Række Landsbyer og desuden en Del Marknavne, særlig i Daler og Møgeltønder Sogne.

I det følgende vil først Provstebogen fra 1649 blive gengivet fuldstændig og i sin originale Retsskrivning dog med Nutids Anvendelse af store og smaa Bogstaver. Sognene paa Amrum og Før udelades dog. Indberetningerne fra 1693 vil der kun blive givet Uddrag af — til Dels i Fodnoter — for saa vidt der findes noget i dem, der er nyt eller afvigende fra det i Provstebogen. Af Indberetningen af 1690 fra Rømø vil det blive gengivet, der hverken findes i Provstebogen eller i Indberetningen fra 1693. Endelig vil der blive givet et saa tro Aftryk af Jordebogen fra 1588, at der faas et Billede af Ejendomsforholdet det nævnte Aar og af de Forandringer, der for de enkelte Gaarde er sket i den Tid, Jordebogen har været i Brug.

1. Provstebogen og Præsteindberetningerne.

Ballum Sogn.

a) 1649.

I Jesu Naffn.

Balgom Præstis aarlig Indkomst, bode visze oc uvisze, saa vit som designeris kunde.

1. Er her i Balgom By¹⁾ 48 hele Gaarde, oc huer Gaard yder til Præsten i rent Korn 16 Skipper Byg. Er in summa Ørter 64. Huer Ørte er 12 Skipper Byg.

Deraff udgiffuer Præsten aarlig til trende Canicker i Riber Capitel, som haffuer Jus patronatus til denne Kircke 48 Ørte Byg, huer Canick 16 Ørte, som Præsten skal lade dennem yde i Ribe paa sin Bekostning, og Omkost dertil, bode Fract oc andet kand hand neppelig betale met 8 rig. Dr. Saa beholder Præsten selff ickun 16 Ørte Byg.

2. Er her i Sognet tuende Byer, Reysby oc Bunthe, udi huilcke Byer ere 12 Gaarde. De 10 Gaarde yde til Præsten huer 21 Skip Byg, den ene 23 Skip, den sidste 12 Skip Byg. Herforuden ydis aff same Byer til Præsten 3 Tønder Rug til Brød oc Vin aarligen til Kircken.

3. Kringlum 3 Gaarde oc Bysted²⁾ it Gaard, yder tilsamen 18 Skip Byg.

4. Af Forballum ydes til Præsten 4 Ørte Byg, eftersom Halffbyen hører til Balgom Sogn etc.

Affling til Præstegaarden.

1) Mersk Hø 60 Las, somme Aaringer mindre, somme mere, thi Hafffloden gjør her tit stor Skade.

2) Rugsæd ungefer 3 eller 3½ Tønder.

3) Bygsæd 9 eller 10 Tønder.

4) Haffresæd 3 eller 3½ Tønder.

Offer paa de 3 Høytider.

Juledag ungefer 11 eller 12 rig. Dr.

¹⁾ Under Balgom By maa her være forstaaet Vesterende, Østerende, Mølby, Bodsøl, Husum og Harknag.

²⁾ Den sidste af de 4 Gaarde der i sin Tid har ligget i Ballum Marsk. De tre var efter delvis Ødelæggelse i 1634 inden nærværende blev skrevet nedbrudt og lagt ind under de Ballum Gaarde. Bysted blev først nedbrudt og udstykket midt i sidste Aarhundrede. (S. Aarb. 1900 S. 64). Værfet, den laa paa, bærer endnu dens Navn.

Paschedag 7 eller 8 rig. Dr.

Pintzedag 7 eller 8 rig. Dr.

vndertiden mindre etc.

Quægetinde aff Lame undertiden 8, undertiden 10 etc. om Aaret.

Smørbør.

3 eller 3½ Fierdinger Smør.

Hvad Brylloper, Kirckequinder eller andet uvisse er anlangendis, kand ingen visse designation giffues derpaa, thi det falder ulige, oc Bønderne giffuer icke stort etc.

Herforuden yder de 48 Gaarde oc de 12 Gaarde huer Gaard 4 Brød, de to Parter til Præsten oc den tridie Part til Degnen.

Datum 12. Martij 1649.

M. Ingvord Niels Mulvad, Præst
i Balgom, egen Haand.

b) 1693.

Ballum Sogn, beliggendis ved Strandsiden i det høigrefelige Schackenborgske Husis Patronatus betienis nu af Peder Brodersen, som nu paa 12. Aar har været samme Menigheds uværdige Sielesørgere.

Decimantes i samme Sogn, naar heele oc halfve Gaarde regnis hver for sig, ere i Tallet 64, naar tvende halfve Gaarde regnis for en heel da [er] der 57 oc en half hvilcke ere disse følgende

- 1) 18 heele Gaarde i Østerende hvoraf en er øde.
- 2) 14 heele Gaarde i Vesterende hvoraf 3 er øde.
- 3) 16 heele Gaarde i Husum oc Bodsøl, hvoraf en half er øde.
- 4) 12 ringe halfve Gaarde i Bundtie oc Reisby.
- 5) 3 heele Gaarde i Kringlumb.
- 6) 1 half Gaard i Bysted.

Korntiende af disse forbenæfnde heele oc halfve Gaarde i Ballum Sogn er som følger:

Præsten gifvis ingen Tiende paa Agren, men efter gammel Skik oc Brug, som her paa Stedet været hafver, reen Korn paa Skippen, oc udj Byg alene, sc. af hver Gaard i Østerende, Westerende, Husum oc Bodsbøll, som gjør tilhaabe 48 heele Gaarde, 16 Skipper Byg, hvilchet beløber sig i en Summa 64 Ørter, mens naar Øfrigheden deraf har faaet til aarlig Pension 48 Ørter, blifver for Præsten tilofvers ickun 16 Ørter

Herforuden faar Præsten i Ballum til aarlig

Tiende af Bundtie oc Reissbye 20 Ø 5 Sk.

Af alle 3 Gaarde i Kringlumb faar Præsten

icke mere til Tiende end 13 Skp.

Bysted gifver aarligen

5 Skp.

Forballum, som i forrige Tider hafver ligget

til Ballum Sogn, men siden til Medol-

den er henlagt, gifver endnu aarlig til

Præsten 4. Ørter

Er saa den hele Tiende i en Summa 41 Ø 11 Skipp.

Quegtiende gifvis her ingen uden af Lamb aleene hvilcken efter en ældgammel Skick gifvis saaledis at hver heele Gaard gifver hvert andet Aar et oc hver halfve Gaard hver fierde Aar et Lamb, oc ere Gaardene lige deelte imellem Præsten oc Kircken. Til Præstegaarden ligger oc iblant Almuens [en] heel Gaards Afling, oc derforuden en liden [Eng] paa Kringelumb Marck.

Offer gifvis paa de 3 store Hoitider, oc kand [bekom]mis til Juul, naar de Søfarende ere hjemme

17 a 18 Rdlr.

Til Paaske

11 a 12 Rdlr.

Til Pintzedag

11 a 12 Rdlr.

Julerente gifvis her ingen enten til Præsten eller Degnen.

Til Paaskerente gifvis af hver heele Gaard 15 . . . . af hvilche Degnen faar den tredie Del. S. Hans Rente gifvis her Smørbør, Ost, [Brød].

Hver heele Gaard gifver 4 Brød

Hver halfve Gaard 2 Brød

Hver heele Gaard gifver oc en liden Ost.

Af hver Koe, som samme Aar baaret eller kalvet hafver, gifvis 2 Pd. Smør

Af hver Qvie eller Koe, som samme Aar icke kalvet, item hver Kirkens Koe 1 Pd. Smør.

Af alt dette nyder Præsten de 2de Deelee oc Degnen den tridie, oc kand Præsten til sin Deel bekomme en half Tønde Smør.

Sær Beneficia ere her slet ingen.

Mjolden Sogn.

a) 1649.

In Nomine Jesu Amen.

Medolden Præstis Indkomst aarligen.

I. Korntiende.

Udi Medolden er 14½ Gaarde. Oc vdi Ottisbøl 8½ Gaarde. Aff disse tvende Byer bekommer Præsten aarligen Kierffuetiende aff Rug, Biug oc Haffre huer 30. Kierffue. Naar dett salte Vand ey giør oss Skaade, kand ieg i dett høyeste bekomme 24 Ørte Haardkorn. Men (diszvær) wi vdi denne Sogn lider gemeinlig Skaade huert Aar aff dett salte Vand, att nogle Aaringer som 1625, 1630, 1634 oc 1636 er Kornet gantz henskyttet som dett stod i sin beste Grøde paa Marken, att ieg ey alleniste fich ingen Korntiende, ey heller nogett aff Præstegaardens Affling. Men ellers som i forgangen Aar 1648 oc mange Aaringer

flere er dett alleniste bortskyllet, som vaar saad i lav Jord men det som vaar saad paa høy Jord lidde oc stor Skaade aff den store Blæst, der opstigede aff Vandet.

Udi Høyberg ere $3\frac{1}{2}$ Gaarde. Her saas ingen Rug men alleniste Biug oc noget lidet Haffre. Oc haffer ieg i forⁿ By ey bekommen en Skippe Korn forgangen Høst oc mange Aaringer oc slett intett. Thi de fattige Folk bekom selff slet intett Korn; thi dett bleff bortskyllet aff det salte Vand, der dett stod i sin fejerste Grøde. Somme Aaringer kand ieg Gud ske Loff bekomme aff samme By en Tønde Biug oc en halff Tønde Haffre, men der ere dog fleere Aaringer, ieg bekommer slett intett, end der ieg fanger nogett thi en temmelig Blæst opjager Floden paa deris Kornland.

Udi Forbalgom ere 7 Gaarde. Udi denne By saas ey heller nogen Ruug men alleniste Biug oc Haffre. Oc bekommer ieg i samme By ickun den halffue Korntiende, endog ieg gjør all Tienisten, thi Balgom Præst bekommer aarligen 4 Ørte Biug, hvad heller Bymændene bekommer megit eller lidett. Men ieg som er deris rette Sogne Præst, bekommer huer 60 Kierffue oc kan stundom naar Vandfloden ey gjør deris Marck Skaade bekomme 3 Tønder Biug oc henved 12 Skipper Haffre, men forgangen Høst oc mange flere Aaringer ey bekom ieg Halffueparten.

II. Quægtiende.

Præsten bekommer her i Sognett alleniste Quægtiende aff Lammene oc kand (Laus Deo)¹⁾ bekomme aarligen i dett høieste 5 Lam, stundom en mindre. Men aff Følle, Kalffue oc Griise bekommer Præsten ingen Tinde.

¹⁾ Gud ske Lov.

III. Smørbørd.

Smør bekommer ieg oc Degnen aarligen (Laus Deo) i Pintzevgen 4 Fierding, huor aff Præsten beholder 3 Fierding oc Degnen den fierde. Oste bekommer ieg oc Degnen 40, aff huilche Præsten bekommer de 30 oc Degnen de 10.

Brød kand ieg (Gud skee Loff) somme Tid bekomme 60 oc Degnen 20.

IV. Offer paa de try aarlige store Fester.

Dernæst aff Kirkekoner oc Brudfolk.

1. Paa Juuledag kand ieg (Gud være loffuet) bekomme 8 slette Daler, stundom en Marck danske oc en Par Skilling meere, stundom mindre.

2. Paaskedag $6\frac{1}{2}$ slette Daler.

3. Pintzedag henved 6 slette Daler oc stundom 1 Mk. danske meere.

Offer aff Kirkekoner kand ieg nogle Aar bekomme aff 6 stundom aff 7 oc i det høyeste beregnett 2 Mk. danske aff en huer, af huilke Degnen bekommer den fierde Partt effter gammel Skich.

Offer aff Brudfolk kand ieg somme Aaringer bekomme aff 3 Par, stundom aff en Par meere, stundom aff mindre. Aff en Par fattig Folk 2 Rix Mark. Aff en Par formuendis en Rix Daler eller 2 slette Daler.

V. Medolden Præstegaards Affling.

Høe bekommer ieg (Laus Deo) naar dett giver vel 67 Læsz, Rugsæd 4 Tønder, Biugsæd 6 Tønder, Haffresæd stundom 2 Tønder stundom 3 Tønder.

Datum, Medolden Præstegaard den 4. Aprilis 1649.

Peder Pedersøn Hiortlund, wuerdig, Sognepræst til Medolden Kircke, egen Haand.

Medolden Degns aarlige Indkomst.

Foruden det som nu Degnen forbemelte tilfællis

medt Præsten faar oc bekommer aff Smørbørd oc Offer da bekommer ieg Peder Degn till Degne Rente aarligen 8tte Thønder Byg oc halff niende huer anden Aar fordi Ballom Degn faar halff Degne Rente aff Faarballom By oc faar ieg aff huer Mand her foruden en halff Gaas oc 2 Brød naar ieg faar mitt Byg. Ager eller Eng haffuer ieg aldellis intet aff i nogen Maader.

Peder Nielssøn Degn egen Haand.

b) 1693.

Fortegnelse paa min underskrefne Indkomst af Meolden Sogen, og huor mange Decimantes her er udj Sognet efter den Velbaarne Herre Hl Mathias Moth, Hans Mayts Ober secreterer sin Befaling De Dato Hafnie d. 11. April Anno 16[93].

1. Decimantes eller heele Gaarde er her i Sognet 30½ Gaard, og derforuden . . . . heele og trej Ottinger vbebygget

2. Tiende bekommer ieg af Rogh, Biug, og [Hafre] huer 30. Kierf, uden af Forbalm [By] huor ieg ickun fanger huer 60 Kie[rff] den anden Deel derimod tager dj udj [Ballum].

3. Smørbøhr, eller St. Hans Rente kand [ieg] vngefehr fange 3 Ottendel Smøhr, [og] 1 Ost af huer Gaard stor eller liden, som dj self vill.

4. Offer til dj trej store Fester kand ieg f[or] huer Offerdag, den ene med den anden lignet, icke fange meere end 15 a 16 Mk. lybsk.

Jus eller Høyheden til Kircken, veed hans Høyærværdighed vell, at Øfrigheden till Trøyburg hafuer Jus vocandi,¹⁾ men Kircken hører Herre Kongen till.

At alt forskrefne er rigtig vidner jeg underskrefne.

Meolden Præstegraad d. 5. May Anno 1693.

Nicolaus Petri Hiortlundius, m. m.

¹⁾ Kaldsretten.

Døstrup Sogn.

a) 1649.

Fortegnelse paa Døstrup Præstekalds aarlig Indkomst.

I. Korntiende tager Kircken Halffueparten wed Præsten, oc effter gamle kongelige Bevillinger haffuer Sogne Mendene aftinget med Tinder oc giffe aarligen 22 Ørtig Rug oc 22 Ørtig Byg, 11 Skip i huer Ørtig. Men for Tag oc Forings Skyld tager Præsten sin Part i Kierffuer, kand somme Aar faa ligesaa meget reen Korn, vndertiden mindre oc vndertiden en ringe Ting meer, ligesom Gud lader Aaret voxe til.

I dette Døstrup Sogn ligger 7 Byer, i Døstrup By er 9½ hele Gaard, i Vinum 8 Gaard, i Tørding 2 Gaard, i Orby 2½ hele Gaard, i Lourup 8 Gaard, i Drengsted 7½ hele Gaard, i Vollum 2½ hele Gaarde.

II. Quægtidende giffues intet leffuendis vden alene Lamme. Deraff tager oc Kircken Halffueparten oc kand Præsten faa til sin Part 7 eller 8 Lamme. Aff huert Føll giffuis Præsten 1 Sk. lb., aff huert Kalff 1 dansk Skilling, aff huer tho Grisze 1 danske Skilling, tre Bisuarm 1 danske Skilling, kand beløbe sig en gandske ringe Ting. Aarlig 3 eller 4 Mk. danske.

III. Hver Offerdag 10 eller 11 slette Daler i det allerhøjeste. Barselquinder offerer, naar de gaar i Kircken 3 Sk. lb. oc deris Medfølger 1 Søsling. Kand Præsten faa til sin Part vngefær 2 Mk. danske, thi Degen tager denn tridie Part.

Brudfolk offerer ligesom de ere formuendis. Er de rige, da giffuer Brud och Brudgom huer 1 slet Daler, men er de fattige da giffuer de huer 1 Rix Mk.

IV. Smørbør tager Degen den tridie Part. Kand Præsten faa 3 Fierdinger. Oste kand Præsten faa

til sin Part 24, thi der ere mange, som giffue ingen Oste. Den tridie Part aff Oste oc Brød tager ocsaa Degnen effter gammel Skick oc Brug. Brød faar Præsten 60, thi her ehr ocsaa mange giffue ingen Brød i Sognett.

V. Præstegaards Affling. 7 eller 8 Tønder Rug-sæd, 6 Tønder Bygsæd, 6 Skipper Boghuede, vnder-tiden 4 Skipper Haffversæd oc vndertiden aldelisz intett.

VI. Høeffling til Præstegaarden 70 eller 80 Lasz Høø, ligesom Gud laader det voxe og giffe sin Fremvæxt. Undertiden kand Præsten icke faa offr de 50 Lasz Høø, som aff min Formands Bog kand noksom bewises. Oc alt det Høø her biergis til Præstegaarden, er jdell Gesthøø.

Schreffuet i Døstrup Præstegaard den 6. Aprilis Ao. 1649.

Jens Michellssen Døstrup

Guds Ords thinner effter Guds Vilie til Døstrup
Kircke vdi Løherret mpr.

Døstrup Degens aarlig Indkomst.

Om Michaelis faar Degen i Døstrup aff Sognett feem Tønder Roug oc en Tøn Byg, om S. Joh. Dag kand Degen faa 1 Fierding Smør, 20 Brød, thi Oste. Om Jull faar Degnen tiffue halffe Giæsz oc 20 Brød. Degnen kand oc faa feem Skipper Roug oc feem Skipper Byg, oc kand Degnen faa 3 Lasz Gesthøø. Offer faar Degn aldelisz ingen, vndtagen en ringe Pendige aff Kirckequinder.

Dette bekræfftis med Degens egen Haand. Datum Døstrup den 6. Aprilis 1649.

Iffuer Jensen
Degen
egen Haandt

b) 1693.

Efter welbaarne Hr. Ober Sekreterer Mothis Missive og hosfølgende Hs. Høyærværdigheds Befaling er min wisse Indkomstes Antegnelse som følger:

Her udj Døstrup Sogen ere 42 Decimantes, og deraf 4 som nu for Præsten ere half øde, efterdi formedelst deris Ubeboelse der af intet meere bekommis end en ringe Korntiende.

Præsten bekommer her til Korntiende hver 30. Kierf, som de fleste Aaringer ikke kand ofvergaae de 44 Ørte, Halfdeelen Rug og Halfdeelen Biug, som Ærchedegnen med Sognemændene om Kirchens Tien- de, som nyder Halfdeel wed Præsten, hafver accorderit, uden naar Aarets Grøde er god, da kand bekommis nogle faa Ørter meere.

Quægtiende bekommer jeg endnu icke uden af Lamme, og der af alleene 6 eller 7 aarlig.

Af noget Præstland bekommer jeg aarlig 1½ Tønde Korn. Til St. Hans Rente bekommer jeg aarlig henved 3 Ottendeel Smør og derhos af hver Mand een liden Ost og 2 Brød.

Til Offer om Juul kand jeg bekomme hen wed 14 eller 15 Rdlr.

om Paaske ..... 11 Rdlr.

om Pintzedag ogsaa hen wed 11 Rdlr.

Accidentzer ere her faae og ringe; og dette saaledis at wære sandfærdigt widner jeg underskrefne

Nissenius Pedersen Wedel

Guds Ords ringe og uværdige Tienere til Døstrup Meenighed.

Døstrup, d. 6. May 1693.

Anlangendes Kiercken, at den tilhører Hs. Kongl. Mayst. og Øfrigheden paa Trøiborg at hafve jus

vocandi, der om weed Hs. Høyærværdighed self den wisseste Beskafvenhed.

Visby Sogn.

a) 1649.

In Nomine Domini, cui Gloria et gratiarum actio in æternum.¹⁾ Amen.

Rigtig designation och Fortegnelse effter vor allernadigst Kong. Maytts gudelig oc christelig Befahling paa Wisbye Prestes aarlige Indkomst.

I. Korntiende.

Udi Wisbye Sogn findes for det første den fornemme Herre- eller Adelszgaard Troiborg, it. 3½ Byer ved Nafn Molderup 4 heele Gaarde, Wisbye²⁾ 11³⁾ Garde, Gammelbye 7³⁾ Garde och Gierderup 3½³⁾ Garde, ere til sammen 25½. Huoraff aarligen gaar Korntiende udi rein Korn: Af Troiborg 2 Tønder⁴⁾ Rug, 2 Ørtig Biug oc 4 Tønder Haffuer. Aff huer Heelgaard udi Molderup 2 Tønder Rug oc 2 Skip Boget. Aff de andre 21½³⁾ Garde vdi Sognet aff huer Gaard 22 Schipper Biug oc 2 Schipper Rug.⁵⁾

II. Quægtiende, Smørbyrd.

Quægtiende gav aldels ingen her af Sognet. Smørbørd gaar af dette Sogn vngefehr (en ringe Ting mindre eller mere aarligen) 1 halff Tønde⁶⁾ Smør, huoraff Degnen effter gammel Schick bekommer 1 Ballie Smør. Men Oste giffues gantske ingen

¹⁾ I Herrens Navn, hvem alene Æren og Naadens Udøvelse tilhører i Evighed.

²⁾ 1693: oc Nørby, som haffuer Ager oc Eng sammen.

³⁾ 1693: heel.

⁴⁾ 1693: Ørtig.

⁵⁾ 1693: oc dette med en lille Landskippe. Kand beløbe sig til sammen 50 Tønder og 4 Skipp Biug oc 8 Tønder Røg 4 Skipp Røg foruden de 4 heel Gaard i Moldrup.

⁶⁾ 1693: 3 Ottendeel.

hervdi Sognet. Brød kand mand bekomme vngefahr 52, huoraf Degnen giffues 12¹⁾ Brød.

III. Offer paa de 3 høitidelige Festdage.

Giffues her vdi Sognet hver Fest Dag, vngefahr, det ene hielper det andet, 8 slette Daller.

Huad Brudfolk, Kirckequinder eller andet Vvisee anbelanger, falder vlige oc er icke att schriffue om.

IV. Afling till Præstegaarden.

Rug Sæd 4 Tønder, Biug Sæd 6 Ortig, Haffr Sæd 6 Tønder, Boghued vndertiden 4 eller 6 Schipper, vndertiden intet.

Høe bekommer Præsten af sin Stafn-Enge ligesom Gud lader det voxte vngefahr 30 Lasz. Noch ligger till Præstegarden derforuden en omgraffen Eng vdi Molderup Enge, som S. welb. Peder Rantzow till Troiburg, till Præsten och Degnen pie et liberaliter²⁾ haffuer tillagd, huor paa kand voxte vngefahr 20 Lasz. Er til sammen af oc till en ringe Ting mindre eller mere, 50 Lasz. Altsammen geste Høe.

Datum Wiszbye den 7. Aprilis Anno 1649.

Johannes Erasmus Pastor Ecclia
Troiburgensis in Wisb. m. propria.

Wiszbye Degns aarlige Indkomst.

Foruden den Ballie Smør oc de Brød, som forbeholdte, fær Degnen om S. Martens Dag af hvert Par Boelsfolk 1 Schip Biug oc 1 halff Gaas oc 2 Brød. Af huer Gadhus Mand 10 Sk. lb. Beløber sig 3 Tønder Biug, 10 hele Giesz oc 40 Brød. Agger eller Sædejord haffuer Degnen gantzsche ingen, men af den

¹⁾ 1693: 10.

²⁾ fromt og gavmildt.

forⁿ. Enge haffer hand den 5 Part, huorpaa kand groe vngefehr 4 Lasz Høe. Offer fær Degnen aldellis intet meere som en ringe Ting som Præsten af sin gode Villie vil hannem forære. Huilket bekræftes med Degnens egen Hand. Datum at supra.

Dette bekiender jeg Peder Jepszen Degn med egen Hand.

b) 1693.

Allerydmygeligste Relation paa Wisbye Præstekald Intrader; som ere ringe, oc gandske slet, Sognet ere forarmet, at samme ikke kand findis armer paa 20 Miel Veys trint omkring.

— — — —

Sognepræsten nyder i Agger oc Eng en heel Gaards Affling lige med sin Naboe, som ere ganske smaa og ringe i Agger oc Eng; derforuden nyder Sognepræsten en sær Eng, som ligger iblant Molderup Enge, oc kaldiss Præste-Eng, huoraff biergis vngefehr 13 a 14 Lass, vndertiden minder, vndertiden mehr, Grunden ere mestendeelss raadden oc forderffuit; Vdj Wissbye-Bye oc Nørbye ere 4 øde heel Gaard huoraff Sognepræstens Accidentier moxen bortgaaer.

— — — —

Til Juleoffer bekommer Sognepræsten 6 a 7 Rdlr.

Til Paaskeoffer vngefehr imod 6 Rdlr.

Ligesaa til Pintzeoffer imod 5 a 6 Rdlr.

Wissbye-Præstegaard, d. 5. May Anno 1693.

Att dette saa er oc sig forholder med Sognepræstens Kald vdj Wisby, vidner ieg vnderskrevne

Friedrich Koch

m. m.

Beretningen er skreven med fast, Navnet med ry-

stende Haand. Med samme stærkt rystende Haand er tilføjet:

P. S .

vdi 38 Aar haffuer jeg Fridrich Koch uværdig vehret Sognepræst i Visbye Sogn, oc Proust vdi Løeherridt oc Balgom-Bjirch ih 21 Aar.

Randerup Sogn.

In nomine Jesu.

En rictig Fortegnelse paa huisz Præsten wdj Rannderup Sogn haffuer aarligen till Indkomst.

I. Korntiende.

Vdi Rannderup Sogn findes ickun alleniste to smaa Byer ved Nafn Randerup och Lunde. Vdi Randerup er 8 heele Gaarde och en Ottings, vdi Lunde 4 Gaarde¹⁾, huoraff Præsten faaer aarligen Kierffuetiende aff Biug, Rug og Haffer, huer 30 Kierffuer, huilcken Tiende ieg lader affsætte paa Marcken och tillige med Præstegaardens Auffling ved min egen tinnere och tiunde lader binde och indføre, huorfor ieg ikke kand vide, huor meget Tienden kand beløbe sig i reent Korn och ey heller haffuer erfaret det endnu efftersom ieg haffuer ickun verit her paa Steden hen ved en to Aars Tid.²⁾ Men Kircken schall haffue lige saa megit aff Korntienden som Præster. faaer och den giffuisz aarligen i reent Korn 14 Ørter, halff Rug og halff Biug. Dog det er her hosz at beklage, att wi (diswer) her i Sognet gemeenligen om Aaret lider stor Skade aff dett salte Vand, som offuerløber Kornet, naar det staar i sin beste Grøde och forderffuer det, ia tit och ofte gandske bort-

¹⁾ 1693: Decimantes i Randrup Sogn ere 12 heele Gaarde, og en øde Gaard findes der.

²⁾ 1693: kand udj aftorsken Korn beløbe sig 14 Tønder Halffdeelen Ruug og Halffdeelen Biug.

skyller det saa viitt som Floden kommer, saasom det skeede i forgangen Aar 48, huorudoffuer ieg saa wel som andre maa nu kiøbe alt mit Sækorn och ellersz andet Korn, huisz ieg skal haffue til Hustru och et Husz fuld aff Børn och Folck derisz Føde och Underholdning som got Folck er witterligt. Gud naadelig endnu hereffter beuare osz fra saadan skadelig Vandflod och anden ulykkelig Thilfald for Christi Skyld.

II. Quægtiende.

Præsten faaer aff dette Sogn ingen Quægtiende uden alleniste aff Lamme och kand bekomme somme Aar 1 eller 2 og somme ingen, men aff Følle, Kalffue och Griisze faaer Presten ingen Tiende.

III. Smørbyrd.

Smør giffuisz her aff Sognet efftersom Bønderne haffuer Køer til, faa eller mange. Et Aar kand ieg faa 1½ Fierding et andet Aar mindre eller mere, huoraff Degnen haffuer den tredie Part. Oste giffuis 12. Deraff bekommer Presten 8, Degnen 4. Brød faaer jeg en Sneesz och Degnen 10.¹⁾

IV. Offer paa de trende store Fester om Aaret kand ieg faa huer Festdag i det allerhøyeste 4 eller 5 slette Daler.²⁾

Huad Brudfolk, Kirkequinder eller andet wuisze belanger kand ieg icke giffue nogen Fortegnelse paa efftersom saadant skeer ickun suar sielden her i Sognet, næppelig en Gang eller to om Aarit.

¹⁾ 1693: St. Hans Rente indbringer en Ottendedeel Smør og 10 Oste, hverken mindre eller meere.

²⁾ 1693: 4) Offer til Juul, Paaske og Pintzedag kand jeg hver Gang bekomme 17 eller 18 Rdlr. ret antegnet ved den ydderste Skilling. 5) Jus Patronatus hører Kongen, men Øfrigheden paa Trøyborg haver Jus vocandi. 6) Præsten der samme Steds heeder Broder Brodersen, er fød der paa Stedet og hafuer været i Tienesten nu paa det ottende Aar.

Præstegaardtz Affling.

Rugsæd 3 eller 4 Tønder, Biugsæd 5 eller 6 Tønder, Haffresæd 3 eller 4 Tønder, effter som Indtegt skeer till aarligen i Marken.

Høe bekommer ieg aff Præstegaardtz Enge ligesom Gud giffuer timeligt Veerlig och lader det voxet till, 50 eller 60 Leesz, somme Aar mindre och somme mere, och meest Geest Høe. Men naar det er saadane Aaringer som i Fjor med Regn och Vodhed och det salte Vand aff Haffuet offuerløber Engene da bekommer ieg gandske lidt och det megit ont som ieg fattig Mand i dette Aar haffuer well erfarit, idet ieg haffuer mist aff saadant ont Høe baade Faar og Fæ som Gud haffde giffuet mig och derudoffer geraaden i Armod och Fattigdom.

Datum Randerup den 9. Aprilis Anno 1649.

Steen Christensen

(wuærdig) Gudtz Ordzt Tienere till Randerup Kirke
wdi Løe herrit

M. pp.

R a n d e r u p D e g n s z a a r l i g e I n d k o m s t.

Foruden huisz Degnen haffuer tilfellsiz af aarlige Indkomst med Presten som forberørdt er, da bekommer hand till Degne Rente 3 Tønder Rug. Noch faaer Degnen 7 maffre Giæs og 4 Brød med huer Gaaesz. Agger eller Sædejord haffer Degnen intet vist liggende till Degne bolit uden alleniste en liden Tofft ved Huset huor udi kandd falde 1 Skippe Korn. Høe haffuer hand to Leesz till en Koe. Offer bekommer Degnen ingen paa de trende høytillige Fester uden en ringe Ting Præsten aff sin gode Villie giffuer hannem, ellers haffde hand den tredie Part aff det Offer som Kircke Quinder giffuer, hvilket skeer her i Sognet sialden.

Dette stadfæster Degnen self med egen Haand underskreffuet.

Datum ut supra

Hans Ebbesen, Degn
egen Haand.

Rømø Sogn.

a) 1649.

In nomine Domini.

Fortegnelse paa Rømø Præstis aarlig Indkombst visse och vuisse som effterfølger:

1. Er her paa Rømø Synden Kierche som er belegende vnder Ribberhuusis Lehn 12 smaa Gaarde meget ringe baade paa Sædeland och Merskegrund¹⁾ vdaff den Aarsag att Sanden och Biergene forderffuer Landet.

2. Er her paa Rømø Norden Kierche belegende vnder Haddersleffhuusis Lehn 6 smaa Gaarde och 2 Cappittels Gaarde,²⁾ vdaff dise for^{ne} nyder Presten icke meere hosz Sognemendene end en halff Gaardt alleeniste vdi Merskegrund och aldeelis inttet vdi Aggeriordt, huilchet ieg haffuer met dem Synden Kierche vnder Ribberhuusz belegende och icke itt Fod Norden Kierche enten vdi Agger eller Eng. Huis andet vise och vuisse er som effterfølger.

I. Korntiende.

Giffuer aarlig Kierffuetiende, som di self vdsetter som dem self best lyster, och skeer vnder-tiden Presten eller Kierchen ickun passelig Rett. Wdi reen Korn kand beløbe sig aarligen til Presten den ene Aar hielper det andet 9 eller 10 Tynder.

¹⁾ 1693: Ager og Engjord.

²⁾ 1690 og 1693: 2 Gaarde, som hører under Kronen.

II. Quegtiende.

Er her aldeeles inttet [att] bek[omme] vden alleene aff Lamme som Presten nyder hver 30. Aarligen 7—8.

III. Smørbørdt.

Kand Presten bekomme aarligen en halff Tynde, en Pundt offuer eller vnder kand iche vides. Hosfølgende nogle smaa oste vngeferdt 12.¹⁾

IV. Offer.

Offer paa de 3 store Fester. Juuledag, daa er Skibsfolkene hjemme — 8 Rdlr. Paaske och Pintzedag, daa er iche mange vden Quindfolk hiemme hver Fest 4 eller 5 Dlr.

V. Præstegaards Affling.

Haffuer Presten ingen Sæd enten vdi Agger eller Toffteioridt vden en liden Toft beligende ved Kierchen, som Sæden der vdi kand falde aff itt slags Korn och andet 16 Skipper, och der met inttil videre faar ieg att lade mig nøye, dog baade mit och Bوندens naar Heede och Brynde paakommer, kand icke Sæden igien bekommes. Høet vdaff Merskegrund aarlig aff och til, som Aarbøret er til aff och til 14 Lasz.

Dette fo[r^{ne} visse och] vuisse vil och kand ieg met en god Samvittighed vere bestandig om videre behoff giøres. Dog her hos icke at forgette til min ringe Kalds Bestyrkning er mig naadigste vdaff høylofflige Ihukommelse S. Christian den fierde effter Formeldelse S. Hans Maytz. benaadigste Breff som S. Doctor Jens Dynnesen paa min Vegne for høy Øffrighed, Breffuen dateret Anno 1632¹⁾ belangende benaa-

¹⁾ 1693: tre Ottinger Smør og nogle faa Oste.

¹⁾ 1693: 18. Junii.

digen, vdaff Møgellynder, aarligen 3 Tynder Rug och 3 Tynder Biug,¹⁾ som vaar mig en stor Hjelp til den gamble Præstequinde som ieg paa 21. Aar haffuer giffuen aarligen och endnu giffuer for hendes Liffstid en stor Opholdt, mens vdi samme S. høyloffliche hans Maytz. Breff vaar mig forundt Norden Kierche aff de 5 smaa Byer af huer Bye, som ieg (miszundt) aff Haddersleffhuuses Tienere endnu indtil videre iche haffuer bekommet, dog leilighed vdi fordums Tide vaar passelig met Skiffardt och Fiskeri saa her vaar vdi min Tid 32 Øffre²⁾ som gaff Præsten aarlig aff huer Fiskerøfffer en halff Tusinde Skulder, och nu iche findis i det ringeste een, som er Præsten en stor Skade.

Store Skibbe anlan[gendis vaar i sin] Tid her paa Rømøe [..... aff huilche] Skipperne aarlig gaff Præsten [till vnder] deeris Fraværelse vdi [Bønnen v]di Hukommelse vdaff Predikestolen godvilligen huer Jullefest 1 Rdlr och [nu] vdaff vorres vmilde Fiender Suenskerne ynkeligen affbrendt saa deraff er iche beholden vden 6,³⁾ huilcket altsammen gjør mig fattige mand en stor Affbreck paa min ringe Kald, formodende alting af høy Øffrighed och høyeste Øffrighed i den beste Meening att optages. Att dette saa vdj Sandhed er som forskreffet staa paa Sandhedens Vegne bekreftis met egen Haand.

Actum Rømøe den 14. Aprilis 1649.

Jens Engelbretsen

¹⁾ 1693: hvilket Beneficium nødes saa længe til Slottet kom til det højgrevelige Huus af Schack, derefter haver ingen nydt det.

²⁾ vistnok — i det mindste for en væsentlig Del — Baa-de, som »af fremmede Steder søgte Fiskerie herved Landet«. Se Ber. af 1690.

³⁾ Da Antallet af de brændte Skibe var 26 (se nedenfor) har der altsaa været 32 Skibe hjemmehørende paa Øen den Gang.

Guds Ords Tienere paa Rømø met egen Haandt.

Degnens Leilighed belangende er gandske ringe. Alt hans Indkomst er iche offuer 10 Rixdlr.

b) 1693.

— — — —

Korntiende givis her i Kierfven, og tiender der hver 15.de Kierf, som derefter gaar til lige Deele mellem Kirken og Præsten, men som Sædelandet er meget ringe, saa er og Tiende gandske slet, hvilken Bonden selv leverer efter eget Godtykke, saasom ingen kand tælle med hannem, fordi Kornet saa ulige modnis, eftersom en Deel er heel højt og sandigt, endeel heel laugt og vandfuldt Land. Det ene Aar hielper det andet kand Præsten faa af

Rug	14 a 15 Traver
Biug	27 a 28 Traver
Havre	2 a 3 Traver

— — — —

Til Præstegaarden ligger der gandske ingen Sædejord iblandt Almuens, mens alleene tre smaa Tofter¹⁾ omkring ved Præstegaarden, i hvilke kand aarlig saaes af Rug 7 a 8 Skipp, af Biug 15 a 16 Skipper. Af Enge-jord ligger der kun en half Gaards Eng til Præsten iblandt Almuens Enge-land Synden Kirke; desforuden ligger et lidet Stykke Eng a parte til Præsten, som kaldes Øxen, paa 2 a 2½ Læs Høe; saa der kand aflis til Præstegaarden in allis 7 a 8 Læs Høe. Iblandt Almuen, Norden Kirke nyder Præsten ikke en Fod enten i Ager eller i Eng.

Offer givis paa de tre store Højtider og kand falde til Juul, da de Søfarendis ere

---

¹⁾ 1690: Den ene kaldes Østertoften. Den anden gammel Præstegaard. Den tredie Vestertoften.

alle hiemme	15 a 16 Rdlr.
til Paaske	5 a 6 Rdlr.
til Pintzedag	5 a 6 Rdlr.

S. Hans Rente gives her Smørbør, og kand Præsten da faa omtrent tre Ottinger Smør og nogle faa Oste.

Julerente gives her intet andet end tre Skilling Danske af hver Person, som gaar til Alters; og ellers aldeelis ingen Redsel.

Sær Beneficia ere her slet ingen, uden at i ældgammel Tid har været givet af hver Skipper, som selv førde et Skibbrom 1 Rdlr. til Præsten over den sædvanlige Rættighed, som vel i fordom Tid har været et got Hielp for Sogne-Præsten, da Søe-farten her florerede, mens siden den Tid da Svenskerne Anno 1643 Skibene herved Landet, i Tallet 26, afbrendte, findes der kun 4 a 5 smaa Smakker her ved Landet og saaledis er Præstens Fordeel derved gandske liden.

— — — —

Dette sig med Rømøes Præstekald som oven skrevet, staar saa at have, vidner

Datum Rømøe d. 12. Maji Ao. 1693.

Søren Christenssøn Aagaard.

P. L. Indignus.

c) 1690.

Rigtig Specification paa Rømø Præste Kalds Indkomster efter Hs. Kongl. Mays. allernaadigst udgivne Befaling, samt derhos følgende allernaadigst forordnede Methode de dato d. 1. Februar Anno 1690.

I. Pastores et Præpositi a tempore reformationis.¹⁾

¹⁾ Præster og Provster siden Reformationen.

Hvo de allerførste Sogne Præster her paa Rømø efter Reformationen haver været, findes her ingen skriftlig Underretning om. Saa vit jeg har kundt udforske af ældgamle Folk her paa Steden, veed mand ingen at sige af for Hr. Hans N., som dog er ingen Kundskab om, enten naar hand kom til Tienisten, eller hvor længe hand vaar ved Tienisten. De gamle har sagt mig af et Riim om hannem:

Hr. Hans kund' ikke paa Rømø bie,
for hand kund' ikke Skriftemaal tie.

Efter hannem skal have fuldt Hr. Jesper Gundersøn, som har været Sogne-Præst herpaa Steden efter hans Gravskrifts Udvisning i 51 Aar. Udi sin høye Alderdom er hand bleven blind, og blev saa fra Skadtz Meenighed i Tønderhuus Ambt beliggende, her til tienisten vocerit.

Hr. Jørgen Rasmussøn Vinter Ao. 1605 om Kyndelmisse vaar Sogne-Præst i 20 Aar og døde Ao. 1625 om Kyndelmisse. Hannem succederede

Hr. Povl Pedersen, som levede kun her 1½ Aar, og døde Ao. 1626. Efter hannem kom

Hr. Jens Engelbretsøn samme Aar, som betiente Menigheden i 45 Aar, døde Ao. 1671 om Martini. Nogle Aar før sin dødelige Afgang oplod hand Kaldet for

Hr. Jens Nielsøn Bleeg, som kom her til Stedet Ao. 1668 og døde Ao. 1677 d. 30. Junii. I hans Sted blev vocerit

Hr. Søren Christensøn Aagaard samme 1677 Aar, som ved Guds Bistand Kaldet endnu betiener. saa længe Gud behager.

— — — —
IV. Ædificia.¹⁾

¹⁾ Bygninger.

1. Præstegaarden, saa vit Stuehuset vedkommer, hører Kirken til. Hvad ringe Lade-huse, som derhos findis, har den eene Præst kjøbt af den andens Arvinger.

— — — —

3. Præstegaardens Taxt, Matriculen angaaende, da er dens tilliggende Grund noksom bleven maalt og beseit, men formedelst dets Ringhed er gandske ingen Taxt derpaa sat.

4. Præstegaardens Kiøb og Værdi angaaende, da, som Stuehuset hører Kirken til, ere de øvrige ringe Lade-huse ikke af stor Importance. Den nuværende Sogne Præst betalte dem for 40 Dir.

5. Inventarium til Præstegaarden er her gandske intet

6 og 7 findes og intet af herpaa Stedet.

V. Beneficia.

1. Mensalia ere her aldeelis ingen af.

— — — —

3. Legata ere her ingen.

— — — —

5. Fri Ildebrand og Olden er her ingen Raad til at nyde.

VI. Gravamina,¹⁾ vide!

1. Pension til Enken givis her nu ingen.

2. Pension til andre ey heller.

3. Decimantium Formindskelse i Person kand ikke klages over, men anlangendes det Engeland, som Præsten med de Sønderlands Indvaanere haver tilfælgis, kand ikke noksom beklagis, hvor det baade for Bonden og mig af Sandet og Søe aarligen formindskis og fordervis.

---

¹⁾ Byrder.

4. Mangel for Høe og Fodder er her disværre! stor nok, men dog Gud bedre det, langt større

Mangel for Korn og Kierne, som Præsten saa vel som hver Mand maa kiøbe af faste Landet til sin Huusholdnings Fornødenhed. Til hvilken Mangel at ersætte kunde ikke lidet hielpe, hvis den høygunstige Øfrighed Præsten til nogen Refusion for de afgangne 6 Tønder Korn af Møgel-Tønder Huus vilde lade sig behage at forhjelpe. Item stor Mangel for Ildebrand, som og maa hentis af faste Land, og i dyreste Maa-der betalís med største Besværlighed.

VII. Hospitia pauperum, Scholæe publicae²⁾ findis her ikke.

VIII. Documenta publica, som Præsternis Indkomst kand vedkomme, findis her ingen, uden alleeniste en kongl. Benaadnings-brev af Sal. og høyloflig Ihukommelse Friderico secundo allernaadigst udstedt Aaret 1586 anlangende, at de, som af fremmede Steder søgte Fiskerie herved Landet, skulle give Præsten sin Rettighed tilligemed Indbyggerne; men saasom Fiskeriet er nu ganske nedlagt i meere end 50 Aar saa nyder Præsten og deraf aldelís ingen Fordeel ikke engang af Indbyggerne og megit mindre af fremmede.

Dette overskrevne saa i Sandhed at være, bekræfter med egen Haand

Datum Rømøe d. 11. Martii Ao. 1690.

Søren Christenssøn Aagaard.

Pastor Loci indignus.

---

²⁾ Fattighus og offentlig Skole.

De sønderjydske Havekolonier, der blev Grundlaget for Kolonihave- bevægelsen.

Af Havearkitekt **Johannes Tholle.**

I Omtalen af Byernes Havekolonier¹⁾ skrev jeg i 1927, at mens der forelaa Oplysninger om disse for Kongerigets Vedkommende, havde det trods gentagne Forespørgsler og Undersøgelser i Rigsarkivet m. fl. Steder ikke været muligt at finde noget om Hertugdømmernes Kolonihaver, skønt det maatte formodes, at der et eller andet Sted gemte sig Materiale til Belysning af dette Spørgsmaal. Under fortsatte Arbejder med Udredning af danske Havers og Kulturplanters Historie tilskrev jeg en Række Myn-digheder og Autoriteter i Sønderjylland om Sagen, og ved megen Velvilje fra flere Sider lykkedes det at komme Spørgsmaalet om deres Opstaaen, Indret-telse og Drift ind paa Livet. Særligt har følgende Herrer været behjælpelig med Undersøgelsen: Hr. Arkivar F r o d e G r i b s v a d, Aabenraa, Hr. Mellem-skolelærer L. A n d r e s e n, Kiel, Hr. Borgmester F i n k, Aabenraa, og Hr. Pastor T h a d e P e t e r s e n, Haderslev, og jeg bringer disse Herrer min bedste Tak for den udviste Velvilje og Assistance. Ligesom jeg ogsaa takker den grevelige Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse for Hjælp til Undersøgelse af Emnet.

1. Aarsag og Forarbejder.

I Størstedelen af Europa, og ikke mindst i Tysk-land og de nordiske Lande, var man i Begyndelsen af 18-Tallet stærkt beskæftiget med det Problem, der opstod af, at Familierne ikke (eller dog kun knapt)

kunde tjene til deres Livs Ophold, og man drøftede indgaaende i Skrift og Tale, hvad der var at gøre herimod.²⁾ Man konstaterede: 1) Den tiltagende Fattigdom, 2) Pligten til at hjælpe, og 3) at det var et Samfundsanliggende at skaffe større Beskæftigelsesgrad for de smaa Bedrifter. Endvidere konstaterede man, at Landboerne i nogen Grad kunde finde Arbejde hos Storbesidderne paa Landet, men at noget tilsvarende ikke var muligt for Bybeboerne. Endelig forstod man, at hvad den uformuende Landboer kunde faa ud af en Ko og en Smule Landbrug, maatte de uformuende Bybeboere kunne faa ud af et langt mindre Stykke Jord, naar dette dyrkedes med Grøntsager. Hvor mange Borgere i Tysklands Flækker og smaa Byer fandt ikke allerede deres Underhold herved? Det maatte da være Maalet at

skaffe den arbejden-
de Borgerklasses Fa-
miliefædre, Kone og
Børn Beskæftigelse,
ligesom det maatte
være samfundsnyt-
tigt at faa opdyrket
de ubebyggede Are-
aler i Byerne, idet
der paa disse kunde
avles Kartofler og
Grøntsager. Denne
nærliggende Tanke
praktiseredes formo-
dentligt først af alle

af Landgreve Carl af Hessen paa hans Gods Volkershausen, — i hvert Fald er det paa denne Greves Initiativ, at Foranstaltningen udførtes hos ham og siden blev videre udbredt.

Om Landgrevens Virksomhed meddeltes, at han i 1809 havde indrettet en Art Kolonier i 4 af Grevskabets Landsbyer med ca. 2000 Indbyggere. Han fordelte her 80 Ager Skov- og Hedegrund imellem 92 Familier, hvorfor disse efter et Friaars Forløb betalte 113 Gylden. Uagtet det var ufrugtbar Jord, havde disse Familier ved Flid og Anstrengelser i Løbet af 9 Aar bragt det dertil, at de forskellige Brugere ved denne deres Beskæftigelse var bleven i Stand til at skaffe Udkommet til sig selv og deres Familier.

Med dette Resultat som Baggrund anbefalede Fyrsten at indrette lignende Anlæg ved Smaabyer og Flækker, og først af alle Steder indrettedes i Forstaden Altstadt ved Slesvig By et lignende Anlæg, — dog var dette i højere Grad en Slags Havekoloni. Man begyndte her med en Tønde Land, a 320 Roder. Efter at Arealet paa Byens Bekostning var blevet indhegnet med en Jordvold, Busketplantning og Indgange, fordeltes det til 21 Familier, der stod overfor fuldstændig Forarmelse. Hver Familie fik lige meget, — nemlig saa meget, at der netop kunde lægges en Td. Kartofler derpaa. Der blev senere udfærdiget en Forskrift, og det gjordes Brugerne muligt at beholde Jorden gratis i 4 eller 5 Aar. Uagtet Jordstykket krævede et ikke ringe Arbejde i de første Aar, og at det udbødes ret sent paa Aaret, tegnede der sig dog mange, og det øde Jordstykke forvandlede snart til »et nyttigt Foretagende«.

Med denne gode Begyndelse som Baggrund rettede Landgreven, der mere og mere overbevistes om Sagens Rigtighed, en Henvendelse til Regeringen i København, og en under 30./5. 1821 til det slesvigholstenske Cancelli stilet Skrivelse havde 16./6. s.

Aar til Svar, at Cancelliet finder, at det vil være heldigt, om Indretningen udvides til ogsaa at omfatte andre Byer, og at Landgreven uden Tvivl har skabt en ny væsentlig Fortjeneste for Hertugdømmerne.²⁾

Efter denne gode Anbefaling fra højere Vedkommendes Side lod Landgreven da ufærdige et Cirkulære til samtlige Byer og Flækker i Hertugdømmerne. Da dette Cirkulære efterfulgtes i saa vid Udstrækning, og da det derfor er grundlæggende for den kommende Tids Havekolonier, skal dette vigtige Dokument her gengives paa Originalsproget. Det findes saavel i Tønder som Aabenraa Bys Arkiver og lyder:

»Ueberzeugt, dass vorzüglich der Garten- und Feldbau eine sehr zweckmässige Beschäftigung und Unterstützung für Verarmte und Dürftige darbiete, wurden im v. J. der Stadt Schleswig von Mir die Mittel angegeben, welche auf diesem Wege zugleich ohne erhebliche Schwierigkeit und zu befürchtenden Kostenaufwand zur wesentlichen Erleichterung der Armenversorgung führen dürften. Wie hierauf nun auch schon eine Anzahl dürftiger Familien daselbst mit einigem Lande, welches jedoch, wäre Mir schon ganz gefolgt, nicht unter 40 Ruthen für jede ausgewiesen werden mögen, zum Anbau von Feldgemüsen versehen worden, ergeben näher die Anlagen . . . . . und hat die Königl. Schlesw. Holst. Laub. Kanzeley, nach Inhalt Ihres . . . . . es gebilliget, dass Veranstaltungen der Art sowohl in Schleswig erweitert, als in anderen Städten getroffen werden. Für diejenigen einzelnen Stadtkommunen, welche mit eigenthümlichen Ländereyen nicht versehen sind, möchte sich aber zu billigem Ankauf oder Miethe zweckdienlicher Landstücke schon Gelegenheit finden.

Se. Maist. der König interessieren Sich auch nicht wenig für diesen Gegenstand. —

Unter Beziehung hierauf gewärtige Ich denn auch jetzt, dass der Magistrat in . . . . . pflichtmässige und gewissenhaft, dieser gemeinnützigen

Absicht baldthunlichst zu entsprechen sich angelegen seyn lasse und Mich hiernächst von dem in dieser Hinsicht Beschlossenen und Ausgeführten successive in Kentnis setze. —

Gottorff, den 25sten July 1821.

Carl zu Hessen/

G. v. Stemann.

An den Magistrat in .....«

(I Oversættelse:

»Overbevist om, at især Have- og Markdyrkning vilde være en meget formaalstjenlig Syssel og Hjælp for fattige og nødlidende, fik Byen Slesvig i Fjor af mig givet Anvisning paa Midler, som ad denne Vej turde føre til væsentlig Lettelse af Fattigforsørgelsen, oven i Købet uden synderlig Vanskelighed og uden at man behøvede at frygte for store Omkostninger. Hvorledes derefter nu ogsaa allerede et Antal trængende Familjer, dér er bleven forsynet med Jord til Dyrkning af Grøntsager — Jord, der dog efter min Mening ikke burde have været mindre end 40 Roder — vil ses af Bilagene. Og det kgl. Slesvig-Holst.-Lauenborgske Kancelli har ifølge sin Skrivelse bifaldet, at Foranstaltninger af den Art baade udvides i Slesvig og træffes i andre Byer. For de Bykommuner, der ikke har Landejendom, findes der vel Lejlighed til billigt Køb eller Leje af formaalstjenlige Stykker Land.

Hs. Majestæt Kongen interesserer sig heller ikke lidt for denne Sag.

I Henhold hertil venter jeg da nu ogsaa, at Magistraten i ..... pligtskyldigt og samvittighedsfuldt lader sig være magtpaaliggende snarest muligt at tage sig af Udførelsen af denne almennyttige Hensigt og derefter holder mig underrettet om, hvad der i dette Øjemed efterhaanden sættes i Værk.

Gottorp, den 25. Juli 1821.

Carl af Hessen/

G. v. Stemann.

Til Magistraten i .....«)

Denne Skrivelse efterfulgtes af en under 18. Juli næste Aar udfærdiget Rundskrivelse, undertegnet af

Carl af Hessen og Stemann, meddelende, at Kongen under 9. April d. A. har udnævnt Medlem af den slesvig-holstenske Landkommission Justitsraad Otte, til sammen med en Kommission at undersøge, hvor og hvorledes Sagen om Anlæg af Havekolonier kan gennemføres, og han er bemyndiget til i de enkelte Byer at træde i Forbindelse med de vedkommende Myndigheder for at faa Sagen sat i Gang.²⁾ Allerede inden dette andet Cirkulære var udsendt, havde Byerne Oldesloe, Heiligenhafen og Ærøskøbing reageret, og i 1822 fulgte³⁾ Byerne Tønder, Frederiksstad, Flensborg, Rendsborg, Lyksborg, Krempe og Oldenburg, — i 1823 kom der yderligere følgende til: Haderslev, Tønning, Burg, Itzehoe og Neustadt (samt maaske Husum og Aabenraa⁴⁾), — i 1824 Ekernførde. Til en Oversigt over Sagen fra 1823 knyttes følgende Forhaabninger og Ønsker:⁵⁾

»Möge denn die seegensvolle Hand, welche die langsam, aber sicher reifende Saat des Guten mehr als ein halbes Jahrhundert hindurch unter uns ausstreute, noch lange wirksam bleiben! Möge die Gesinnung dankbarer Verehrung, welche durch die bereitwillige Ausführung dieser wohltätigen Unternehmung von Seiten der Stadtbehörden sich ausgesprochen hat, durch fernere unablässige Beförderung des Gemeinnützlichen und Guten den menschenfreundlichen Wünschen des tugendhaften Greises entgegenkommen und sein Beispiel nicht vergebens an die schönen Worte des frommen Sängers des »Messias« erinnern:

O, der Wonne, gute Thaten in vollen Scharen um uns hier zu erblicken. Sie folgen ernst uns nach in das ernste Gericht«.

(I Oversættelse:

»Gid saa den velsignelsesrige Haand, som i mere end et halvt Aarhundrede strøede det godes langsomt men sikkert modnende Sæd ud iblandt os, endnu længe maa være virksom! Gid den taknem-

melige Højagtelses Sindelag, som har fundet Udtryk i Bymyndighedernes beredvillige Udførelse af dette veldædige Foretagende ogsaa ved fremtidigt uafledeligt Fremme af det almennyttige og gode maa imødekomme den dydædle Oldings menneskevenlige Ønsker og hans Eksempel ikke forgæves minde om den fromme Sangers Ord i »Messias«:

O, hvilken Fryd, gode Gerninger om os at se i store Skarer! De følger for Alvor os efter til den alvorlige Dom.«)

Denne overstrømmende Hyldest giver sikkert et rigtigt Udtryk for den Tiltro, man viste Havekolonisagen, og den Evne man tillagde den i Retning af at være noget nær et Universalmiddel til at bringe Byerne ud af deres trange Kaar. Visse Kredse har sikkert overvurderet Sagen, men ved paa denne Maade at møde den bedste Sangbund, trivedes den dog godt, og den var sikkert Byerne og Flækkerne i Hertugdømmerne en god Hjælp i den kritiske Tid. Hvad der dyrkedes i Kolonierne, saa som almindelige Grøntsager, her og der lidt Frugtavl, og enkelte Steder ogsaa Cikorie, Kommen, Hør, Hamp samt Tobak og Farveplanter, maatte blive en virkelig Hjælp for dem, der ingen Midler havde at købe disse Varer for, og deres Smaaahaver har sikkert dengang, som de ogsaa kan være det nu, været Brugerne en Kilde til megen Glæde og Gavn.

2. Udviklingen af de enkelte Byers Havekolonier i Sønderjylland.

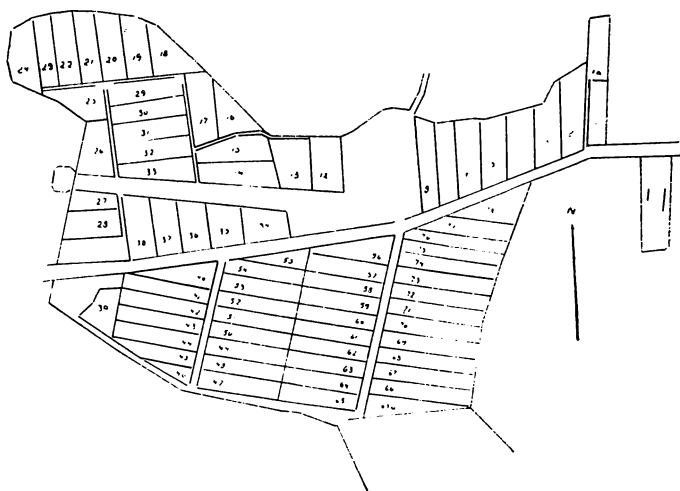
I A a b e n r a a havde man den bedste Vilje til at udrette noget, men man naaede ikke ret vidt med at faa indrettet Have-Kolonier. Den Befuldmægtigede Justitsraad Otte havde under 1. Juli 1822 et Møde med Byens Tillidsmænd, og man kom paa dette til

det Resultat, at Byen ikke besad noget Land, der var tjenligt til »Gemüsegarten« eller til Dyrkning af Kartofler. Derimod nød Byen Græsningsret i Sønderskoven og Nørreskoven, denne var imod en aarlig Rekognition af 20 Rdlr. Cour. overladt den for bestandig, og man var villig til at lade udlægge til Haver et Stykke Græsningsland ved Nørreskoven, grænsende tæt op til Byen Kolstrup og saavel ved sin Beliggenhed som ved Jordens Beskaffenhed fortrinligt egnet til Havebrug; men Forstsvæsenets Til-ladelse maatte først indhentes. Hvis denne opnaaedes, vilde Byen endnu samme Efteraar begynde med Indhegningen og Inddigningen af Stykket og tilendebringe Arbejdet saa hurtigt som muligt. Man var ogsaa villig til at overlade de Familier, der maatte være villige til at bearbejde Landet, de dem tildelte Stykker Land i 10 Aar uden Afgift og derefter imod billig Rekognition.

Det blev nu imidlertid ikke dette Stykke Land ved Nørreskoven og Kolstrup, der kom til at blive indrettet som Kolonihaver, men derimod et Stykke Land ved Hjelm Skov, antagelig det, man i 1790 havde faaet i Bytte for en Del af Græsningsretten i Sønderskoven, og som egentlig skulde benyttes til Skytteselskabets Skydninger.⁷⁾ Grunden til, at Haverne blev anlagte her og ikke ved Nørreskoven, har man ikke kunnet finde.⁷⁾ Og det varede meget længe, inden man naaede dertil. Der foreligger en Skrivelse fra Statholderen paa Gottorp (20/1 1825), hvori han beder om Oplysning om, hvad der er gjort for at indrette Urtehaber for de fattige, og hvorledes Sagen trives.⁸⁾ Paa dette maa man desværre svare temmeligt undvigende, og det fremgaar af Sagens Akter, at man først under 19. April 1828 er naaet dertil, at man har

Tilladelse til at udlægge 3 Tønder Land til Havekolonier, og først under 31. Januar 1829 har Land-

maaler D. Dietrichsen udfærdiget Kort m. m. over det Stykke, der skal benyttes, og endelig er der i 1831 udfærdiget Regulativ for Afbenyttelsen.⁶⁾

Dette Regulativ, der er dateret den 1. Marts 1831 og underskrevet af Schow, Frees, Lorentzen, Andersen og Davidsen, rummer følgende Hovedpunkter (efter Tysk):⁶⁾

1) Haverne er Byens Ejendom, og der er kun givet den nuværende Indehaver Brugsret til dem.

2) Enhver Bruger er forpligtet til at dyrke sin Lod med al Omhu og nødtørftigt at gøde den, at grave den tilstrækkelig dybt, og naar der er lagt Kartofler, at hakke og i det mindste een Gang at hype dem.

3) Skønt Jorden hovedsageligt er beregnet for Kartofler, staar det Brugere frit at dyrke andre Have- og Gemyse-Arter, dog ikke Kornsorter som Boghvede, Byg, Havre, hvorimod det er tilladt at dyrke Hør.

4) Det er ikke tilladt at overlade sin Lod til andre.

5) Brugerne har deres Lod i fem Aar fra 1. Maj 1831 uden Afgift, — derefter skal der erlægges en forholdsmæssig Afgift, dog ikke over 1 Rdl. cour.

6) Enhver maa selv indhegne sin Lod, dog maa der ikke graves Grøfter eller opsættes Volde, men en Tjørnehæk. Ligeledes staaer det Brugerne frit for at sætte en Laage for deres Andel.

7) Det er paa det strengeste forbudt at forgribe sig paa Naboernes og Meddeltagernes Frugter og Sager, — i modsat Fald udelukkes han. Desuden forpligtes Brugerne til at holde Haverne lukkede.

8) Det er ikke forbudt at optage tidlige Kartofler før Høst, dog maa det meldes forud, og kun det dertil bestemte Jordstykke maa opgraves. Benyttes hertil Børn, er det Forældrenes og de Paarørendes Pligt at tage sig i Agt for, at Børnene ikke forgriber sig paa anden Mands Ejendom.

9) Det staaer Brugerne frit for at bearbejde deres Lod ved deres egne eller fremmede Børn, dog maa disse da ikke mangle Kræfter dertil eller savne Anvisning.

10) Dersom en Bruger, efter tre Gange at være bleven tilsagt til at gøre et Arbejde, der skal udføres paa hans Lod, ikke besørger dette, mister han sin Ret til Jorden og kan ikke fordre Erstatning for det mistede.

11) Enhver Bruger maa lave sig Indgang til sin Lod fra den anlagte Fodsti, og han maa ikke gaa over anden Mands Areal.

12) Dersom Brugerne kan enes om Fællesindhegning, staaer dette dem frit for, blot maa de ikke krænke Tredjemands Ret.

13) Enhver Bruger er pligtig i egen Interesse at rette sig efter Reglementet under Tab af sin Andel.

14) Den flittige, stræbsomme og bemærkelsesværdige Bruger kan vente at komme til at konkurrere om en Belønning.

Under disse Vedtægter meldte sig da en hel Del Fattige for at faa Haver udlagt, og 1833 bestod Kolonien ved Hjelm af 39 Haver. Der opsattes i dette Aar en Oversigt over, hvad der er avlet, hvor meget der er avlet, og hvem der har dyrket de forskellige Haver.

Af denne Oversigt fremgaar det, at de 39 Have-
dyrkere har avlet 376 Td. 5 Sk. Vinterkartofler, 19 Td.
6 Sk. tidlige Kartofler, 11 Td. 2 Sk. Kaalrabi, 7 Td. 2
Sk. Gulerødder, 1336 St. Hvidkaal, 3880 Grønkaal,
samt en Del Rødbeder, Løg og Persille til en samlet
Værdi af 890 Mk. 10 Sk. Cour.

Kolonien inspiceredes efter Borgmesterens Ordre
i 1837 af de deputerede Borgere Dethlefsen og Lüders,
— uden at der dog foreligger nogen Anmærkning el-
ler Beretning om denne.⁶⁾ Kolonien var paa 780 Ro-
der,¹⁰⁾ (ca. $\frac{3}{4}$ ha.).

Have-Kolonien ved Hjelm hører til de faa Ko-
lonier fra denne Tid, som er gaaet over i det nye
Aarhundrede. Den eksisterer den Dag i Dag i om-
trent samme Omfang og med omtrent det samme An-
tal Brugere. Den er nu⁸⁾ 5,0530 ha stor og er inddelt
i 77 Parceller af Størrelse fra 400 til 500 m². Disse
udlejes nu som da for en mindre Leje, men mens det
tidligere var Fattige, de udlejedes til, er det nu
mindre b e m i d l e d e. Reglementet bruges ikke
mere, men Haverne staar under Opsyn og Admini-
stration af Aabenraa Kommunes Kolonihaveudvalg.
De inspiceres hver Fredag Eftermiddag i Sommer-
halvaaret af dette Udvalgs Medlemmer. Lejerne el-
ler disses Stedfortrædere maa da være tilstede. For-
uden disse Haver ejer Kommunen ogsaa Kolonihæ-
ver paa Lindsnakke, ved Lindbjerg, ved Tønder-
landevej samt ved Svinget, disse Haver er dog af
nyere Dato og ikke af samme Art som den ved
Hjelm.⁹⁾

Om denne fortælles der bl. a.⁹⁾ at Bedstefaderen
til gamle Marius Nielsen i Vestergade, Gartner An-
ders Nielsen, som en af de første Dyrkere i Modsæt-
ning til de øvrige Brugere gav sig til at plante

Frugttræer, og et af disse Frugttræer skal den Dag i Dag eksistere og giver i visse Aar sin Ejer over 1000 Pd. gode Æbler.

F l e n s b o r g By anlagde endnu før Aabenraa og formentlig straks efter Opfordringen fra Landgreven sin Koloni paa to indhegnede Pladser i St. Maria Marken, der var 8 Td. L. og 2 Skp.¹⁰⁾ Her plantedes der Pile til Hegn. Arealerne deltes i 43 Parceller, som alle besaaedes og dyrkedes med Kaal, Kartoffler o. l. samt Blomster og Frugt. Det anføres et Steds, at der i Aaret 1822 var 8 Familier, der havde benyttet sig af Tilbudet om at faa Haver.¹²⁾ Kolonien udvidedes imidlertid i 1831 med et Stykke af St. Nikolaj Marken, der var lejet for 6 Aar til en Pris af 15 Sk. C. aarlig.¹⁰⁾ Det var her Hensigten at udlægge 58 Haver og »besaa« disse med Kartoffler, Hør og «Grønt»¹⁰⁾; men der maa sikkert have været endnu flere Familier i den første Koloni, — i hvert Fald opgives Antallet af Parceller i dette Aar til 140.¹³⁾ Kolonien var under Opsigt af Fattigforstanderne, og den bearbejdedes af lige saa mange Familier, som der var Parceller. Jorden blev frataget de mindre flittige og derefter blev den overgivet til de mere flittige.¹³⁾

Om H u s u m's Havekoloni vides intet ud over, at den i 1826 var 380 Roder stor.¹⁰⁾

Fra H a d e r s l e v er der ingen Opgivelse før 1826,¹⁰⁾ og da hedder det, at den Jord, der er udlagt til de Fattige er meget god, og de derpaa plantede Vækster trives Aar for Aar bedre, ligesom ogsaa Jorden bliver rensat bedre. De 24 Familier, som har Jorden, har i 1824 produceret forskellige Produkter, hvoraf $4\frac{1}{2}$ Lispund Hør, $100\frac{3}{4}$ Tdr. Kartoffler, 290 Stkr. Hvidkaal og Grønkaal samt andre Havevækster til 14 Mrk. 14 Sk. C. Alt det avlede er ansat til en Værdi af 68 Rdlr. 15 Sk. C.¹⁰⁾

Slesvig. Om denne Bys første Havekoloni foreligger der en Række Akter, der giver Oplysning om Koloniens Oprettelse.⁷⁾ Disse er alle mangfoldiggjort og blev i sin Tid fremsendt til Fattigdirektionerne i Hertugdømmernes Købstæder og Flækker sammen med Opfordringen til at lade indrette Haver efter det slesvigske Forbillede. De kendes saaledes bl. a. fra Aabenraa, Tønder og Ærøskøbings Arkiver, hvorfra disse Optegnelser er hentet.

Af dette fremgaar det, at Borgmester Dumreicher traadte i Forbindelse med Medlem af den kongelige Landkommission Justitsraad Otte, Politimester Jessen og tre andre Herrer ved Navn Wiecke, Bentruer og Röhss samt de Deputerede Borgere Jacobsen og Höber. Efter at den deputerede Jacobsen derefter havde faaet udpeget det Stykke Jord, der var beregnet for de Fattiges Havedyrkning, langs Vejen, lod man Stykket afdele, saa det ved Udløbet af April Maaned kunde tages i Brug, og det besigtigedes af de ovennævnte Medlemmer af Magistraten og Collegiet.

Man fandt Indhegningen af dette Jordstykke tilfredsstillende udført (hegnet med Hvidtjørn), og det hele var af Landinspektør With inddelt i 21 Haver af omtrent 16 Roders Størrelse; heraf var 15 bestemt for Fattige i Altstadt, 6 til fattige Familier ved Toldvæsenet. Da disse Arbejdere ikke straks overtog alle de for de 15 fattige Familier bestemte Stykker, blev det besluttet at overdrage de overflødige til de Fattige ved Tolden, mens 6 tilbageblevne Loder administreredes af Jessen. Da nu det sydlige Stykke viste sig mere frugtbart end det nordlige, bl. a. fordi det nyligt havde faaet Gødning, saa blev Parcellerne 1—13 udlejet paa 4 Aar, men Parcellerne 14—21 udlejet paa 5 Aar.

Dernæst kaldte Borgmester Dumreicher de interesserede sammen og gjorde dem bekendt med, at Overopsigten var givet til Justitsraad Otte, og at denne vilde opsætte et Regulativ; han formanede dem til at følge dette, at være venlige imod hinanden, arbejdsomt og flittigt at søge at glæde Landgreven og Statholderen, ligesom denne vilde glæde de flittige med en Opmærksomhed. Efter at Jorden var behandlet af forskellige og inddelt i de 21 Parceller, var den den 2. Maj saavidt rede, at de fattige kunde tage fat paa Dyrkningen.

Regulativet, som var fastsat for denne Koloni, er i det væsentlige det samme som i Aabenraa.

Det fornævnte Antal synes hurtigt at blive forøget til 26¹⁰⁾ Familier, der disponerede over 440 Roder, og disse havde kostet Byen 160 Rdlr. Fordelingen af Lodderne var sket ved Lodtrækning, og det berettes fra 1821, at alle Brugerne »have arbejdet flittigt«. ¹⁰⁾

For de følgende Aar forøgedes Antallet af Parceller og Familier, saa der f. Eks. i 1822 var 31 Familier.⁸⁾ I 1822 udlejedes derfor yderligere et Stykke Jord, der inddeltes i 18 Parceller med ca. 40 Roder i hver, altsaa ialt 2 Td. 1 Skp. 12 Roder. Der anvendtes 240 Rdlr. til Forbedring deraf. 1823 udlejedes yderligere 11 Parceller med ca. 25 Roder i hver; men da »Antallet af trængende Subjekter stedse aftog, standsedes med videre Uddeling«, — dog var i 1824 et Stykke af Bymarken ca. 80 Roder overladt Dyrlæge Rahlfs til Plantning af Lægeurter mod en Afgift af 2 Rdlr. 12 Sk. C., — men dette var jo en anden Slags Havedyrkning.¹⁰⁾ Der var i Slesvig By i 1826 udlagt rigelig ialt 1,400 □ Roder.¹⁰⁾ Kolonien bestod en Aarrække, og da man omkring 50-erne skulde eks-

propriere Jord til den nye Jernbane, omtales det, at »Haverne bag Frederiksberg vare af Smaakaarsfolk ved Behandling med Spaden og stærk Gødning bragte i saa høj Kultur, at Haveprodukterne gennem Salget ikke alene indenbyes, men over Jernbanen til Hamborg-Altona, udbragtes til Priser, der bevirkede, at slige Arealer forrentede store Summer.«¹⁴⁾

Om S ø n d e r b o r g s Frihaver er der fortalt i forrige Artikel (Sønderj. Aa. 1929 S. 109). Der skal blot her anføres, at Kolonien maaske har eksisteret fra 1823, men vistnok allerede er forsvunden i 1830 eller 1831.¹⁰⁾ De Havekolonier, som oprettedes i 70-erne og senere hen, har næppe hørt til Fattigvæsenet.

Om T ø n d e r s Frihaver foreligger der omfangsrige Oplysninger,¹¹⁾ og der skal af disse meddeles følgende Uddrag.

Efter at have modtaget Statholderens Opfordring til Anlæggelse af Havekolonier svarede man tilbage som følger (oversat):

»Som bekendt bliver der aarligt avlet en overordentlig Mængde Havevækster af alle Slags af Indbyggerne i den os nærliggende Landsby Sæd, og ikke alene bliver de dagligt udbudt her til Spotpris, men i mange hundrede Tønder bliver Overskudet ført til Flensborg, Aabenraa, Bredsted og Landet deromkring, ja endog til Haderslev, Husum og Øen Før. Hele Sommeren igennem har vor Byes Borgere i Formiddagstimerne Møje med at holde sig de Kvinder og Børn fra Livet, som i Mængde strømmer til for at sælge og af hvilke mange ikke saa let lader sig afvise, men ved deres ivrige Umage for at skaffe deres Varer Afsætning undertiden bliver lige saa besværlige som Tiggere. Kartoffler bliver ganske vist ikke dyrket synderlig meget i denne By heller ikke her paa Stedet, thi Jorden her giver ikke de bedste; men hvad vi behøver faar vi — i udmærket Kvalitet — daglig tilført fra de tilgrænsende Marskegne, og det til en Pris, der er mere end billig. Er August

Maaned forbi, kommer Baadladninger til Byen, og fra denne Tid til over Maj Maaned har Hvermand dagligt Lejlighed til, uden at behøve at købe Vinterforraad, dersom han ikke vil dette, at købe en Tønde til 16 Sk. cour. Det har endog været Tilfældet, at disse har været udbudt til 12 Sk. uden at have fundet Aftagere. Desuden tilbyder Marskbonden, for en stor Del uden Held, Land til Dyrkning og mere end Halvdelen af Udbyttet, blot for at gøre det daglige Arbejde. Under saadanne Omstændigheder bliver det meget let for vore Fattige at forsyne deres Bord til Overflod med Kartofler. Dette foranlediger os til at tro og antage, at det vil være vanskeligt at bevæge de herværende Fattige til at dyrke et Stykke Land. Desuden har vi ved en Gennemgang af Fortegnelsen over dem, som faar Understøttelse af Fattiggassen, og hvis Antal — de underholdte Børn ikke medregnet — er over hundrede — næppe kunnet finde 6 arbejdsdygtige, og om disse er det ikke en Gang til at afgøre, hvorvidt de er kvalificeret dertil, og selv naar de er det, om de godvilligt vil antage et Tilbud af denne Art som fordelagtigt for dem....

Skulde det nu vise sig, at de Vanskeligheder for pligtmæssig øjeblikkelig Udførelse af dette Anlægs umiskendelige ædle Formaal, som vi under vore Overvejelser er stødt paa og ovenstaaende har anført, ikke har tilstrækkelig Grund eller at vi har ladet os vildlede af falske Anskuelser om denne Sag, saa har vi endnu at bemærke, at det Land, vor Bykommune ejer ikke synes passende til den paatænkte Dyrkning. Den bestaar nemlig af højtliggende, sandet Jord, som især i tørre Aar er ufrugtbar, og som kun vilde udtørres endnu værre, naar den blev godt gødet. Dog vilde der let blive Raad til at leje et dertil passende Stykke Land.

Tønder, d. 28. Aug. 1821.«

De fremsatte Betæneligheder maa imidlertid til Slut være bleven overvunden ved fortsatte Skrivelser fra Statholderen, og i 1822 blev et Stykke Jord ved Fattigvæsenets Foranstaltning udlejet til Havedyrkning. Det blev indgrøftet pløjet, samt inddelt i Parceller paa 20 Roder, hvorefter Fattigkommissionen opfordrede alle til at melde sig. Der meldte

sig midlertid kun 4, og disse fik hver en Parcel paa ca. 20 Roder. Det øvrige besaaedes for kommunal Regning med Kartofler.¹⁰⁾

Foretagendet var nu sat i Gang, og det lykkedes efterhaanden at skaffe mere Interesse for Sagen.¹¹⁾ Der berettes om Sagens Gang følgende:¹¹⁾

»Paa Foranledning af et højere Statholderreskript af 25. Juli 1821 blev, saaledes som det er den høje Magistrat bekendt, i Foraaret 1822 et Stykke Jord, hvor de herværende Beboere tidligere havde gravet Sand, jævnet og fordelt blandt de trængende efter at det var sat i Stand til at dyrke Havesager paa, inddeelt i 9 lige store Dele, hver 20 Kvadratroder stor, og et Regulativ af følgende Indhold opsat for Modtagerne.

Endskønt nu det udlagte, med Grøfter indhegnede Jordstykke, ikke alene med Omhu var sat i Stand, men ogsaa havde ligget brak i flere Aar, og det altsaa med Sikkerhed kunde antages, at Arbejdet med dette kunde blive vellønnende, saa meldte der sig dog kun 6 trængende Familiefædre for at prøve det. De øvrige Arealer blev derfor for Kommunens Regning udlagt med Kartofler.

I det første Aar blev der af hver Dyrker avlet mellem 4 og 6 Tdr. Kartofler og mellem 50 og 100 Stk. Hvidkaalshoveder foruden flere Slags Rødder. Kartoflerne og Hvidkaalen var ganske vist kun smaa af Vækst, men til Gengæld af ganske særlig Godhed, hvilket havde tilfølge, at Dyrkerne bødes op imod det dobbelte af, hvad de kunde købes til i Mængde paa Torvet og ved Skibsbroen, særligt af Kartofler. Dette tilskyndede i Foraaret 1823 flere Trængende til at blive ivrige for at faa et Stykke, og derfor blev det forrige Aar tiloversblevne Jordstykke, som man den Gang ikke havde kunnet finde Libhavere til, hverken ved Forestillinger eller Overtalelse, nu modtaget med Tak.

I dette Aar blev det forrige Aar af Brugerne benyttede Stykke gødet, og alle Arealerne blev indhegnet med levende Hegn.

Udbyttet blev tilsammen 39 Tønder Kartofler, cirka 300 Stk. Hvidkaalshoveder, 4 Tønder Gulerødder, 1 Tønde Roer, foruden en Del Ærter, Bønner og forskellige Slags Køkkenurter.

I Aaret 1824 blev endnu 3 Stykker Jord, hver 20 Kvadratroder stor, udmaalt og fordelt til Trængende, som allerede havde meldt sig dertil. Der blev straks begyndt med Indhegning og Bearbejdelse af disse Stykker Jord. Da nogle af de tidligere Brugere ikke havde bearbejdet deres Del saaledes, som det var en Betingelse for at beholde Jorden, — de undskyldte sig med, at Arealet var dem for stort, da de kun kunde benytte det i deres Fritid, eftersom det ikke kunde lønne sig at forsømme Arbejdet og miste Fortjenesten deraf, — saa blev nogle af de 20 Roder store Stykker delt og overladt tvende til Bearbejdelse. Derimod blev en Skrædder, som man allerede i det første Aar havde set gennem Fingre med, frataget sin yderst forsømte og kun tildels bearbejdede Del, og denne blev overladt en anden. Uvanthed til sværere Arbejde hos en saadan Haandværker, hvis Hænder bliver ømme og uduelige til at sy, eller som her maaske ogsaa paa Grund af tiltagende Alder ikke har Kræfter nok, er Undskyldningen, thi paa den gode Vilje manglede det ikke.

Særligt er der to Brugere, som paa Grund af deres Flid og den Omhu, hvormed de har bearbejdet den dem tildelte Lod, fortjener at anføres. Det er Dag-lejer Rasmus Petersen og den forhenværende Fat-tigfoged Janne Jacobsen. Sidstnævnte har i dette Aar (1825) været hindret af Sygdom, og er det derved fuldkommen undskyldeligt, at han i dette Aar ikke fortjener Lov, men Dadel.

I Aaret 1824 har Udbyttet været: 40 Tønder Kar-tofler, rigeligt 400 Stk. Hvidkaalshoveder, en ikke ubetydelig Mængde Grønkaal, noget over en Tønde Gulerødder, endvidere: Ærter, Bønner, Kaalrabi, Radiser, Ræddiker og forskellige Arter Suppeurter.

De fleste af Avlerne har gjort noget af Avlen i Penge, da det der gror paa dette Stykke Land paa Grund af sin Godhed og Finhed bliver godt betalt, som allerede nævnt.

Naar Sandet paa dette Stykke Land bliver udgravet, kan endnu flere trængende blive hjulpen dermed, ligesom der til næstkommende Aar atter kan udlægges 2 Stykker a 20 Kvadratroder, dersom der melder sig Libhavere dertil.

Da flere af Brugerne sidste Høst har forbedret Jorden med Gødning med efter deres Omstændighe-

der betydelige Omkostninger, saa staar nu Sagerne i det ønskede Flor og vil lønne det udførte Arbejde vel. Hegnet vokser daarligt, saaledes som det paa vore Egne overhovedet er Tilfældet med Buskadser. Ved Tyveri foraarsages der ogsaa Dyrkerne Skade, saaledes ogsaa allerede i dette Aar.

Fortiden bearbejder de i hoslagte Fortegnelse nævnte 15 Brugere deres 240 Kvadratroder store Areal.

At dette Anlæg fortsat maa trives og vokse ved Brugernes Flid, tilskynde andre til Efterligning, lønne dem med rigelig Frugt og derved yde de fattige en til sin Tid ikke ubetydelig Hjælp, det haaber og ønsker enhver, der ikke er helt ligegyldig overfor Medborgernes Vel — ogsaa for at dette Forsøg, der ogsaa her efter høj Tilskyndelse er bleven gjort for at lindre Savnet saa meget som muligt, helt maa komme til at svare til den høje Stifters saa veldædige Formaal.

Tønder, den 4. Juli 1825.

J. Kramer,
f. T. Fattigforstander.

Fortegnelsen over Kolonisterne lød saaledes:

1. Rasmus Petersen, Daglejer	20
2. Janne Jacobsen, fhv. Udraaber og Fattigfoged	20
3. Gottl. Jurgewitz, Daglejer	10
4. Rasmus Thomsen, Daglejer og Murer	10
5. Jacob Aggerey, Murer og Daglejer	20
6. Johannes Jacobsen, Daglejer	20
7. Andr. Callesen, Enke og Søn, sidstn. Daglejer	20
8. Andr. Todsen, Sko-Klodsemager og Daglejer	10
9. Peter Johannsen, Skomager	10
10. Joachim Friedr. Laband, Sko-Klodsemager og Daglejer	20
11. Sivert Jenssen, Skrædder	20
12. Jesz Lauritzen, Daglejer	10
13. Thule Petersen, Daglejer	10
14. Hindr. Hagge, Cigarfabrikant og Høker	20
15. Hindr. Hindrichsen, Hattemager	20

240

Tønder, den 2. Juli 1825.

J. Kramer,
f. T. Fattigforstander.

Om denne Koloni forligger der Beretninger fra flere af de følgende Aar.¹¹⁾ Af dette fremgaar det bl. a. fra 1827, at der i dette Aar har været 16 Familier. Man har atter forsøgt at indhegne med levende Hegn, men uden Held. Der er avlet 700 Stk. Hvidkaal, 42 Tdr. 6 Skp. Kartoffler, et betydeligt Antal Grønkaal, og en Del Ærter, Bønner, Rødder etc. I det store og hele modtager de Fattige denne Understøttelse med Tak til den høje Stifter.

For 1830 hedder det, at 21 Familier har haft Haver, dog har nogle ikke gjort sig Umage med at dyrke Jorden, men har ladet den ligge ubenyttet. Der har heller ikke da været nogen Fremgang med at indhegne med levende Hegn. Jorden er nu 300 Kvadrater stor, og der avledes 43 Tdr. Kartoffler, 600 Stk. Hvidkaal m. m. 1831 er der 16 Familier, 1832 22, 1837 17, og med saaledes vekslende Antal Parceller, eksisterer Kolonien endnu i en Aarrække. Her som der kommer man imidlertid efterhaanden ind paa andre Metoder saavel til at yde Fattighjælp som at dyrke Haver i Kolonier. I hvert Fald var det første tilligemed svigtende Interesse saavel hos Brugere som Forstandere etc. Aarsagen til, at Fattigvæsenet til sin Tid atter opgav denne Indretning, og i 1861 lejede man Fattigvæsenets Jord ved Kirkegaarden og Chausseen ud til Ølbrygger Johan Peter Paulsen,¹¹⁾ og dermed ophører Kolonien af Fattighaver at eksistere. Ogsaa for denne Koloni har der været fastsat et Regulativ, der dog ikke væsentligt afviger fra de foran anførte.

Æ r ø s k ø b i n g, der dengang hørte til Hertugdømmet Slesvig, havde straks efter Opfordring indrettet sin Koloni.¹⁰⁾ Jorden laa i Mosen og lejedes for 10 Aar formedelst 64 Rdlr. Der meldte sig 20 Fami-

lier, og Magistraten udsatte i Præmie til de flittige en Spade eller en Vandkande. I Regulativet anføres, at der bl. a. gerne maa dyrkes Sennep og Kommen,¹⁵⁾ — hvilken sidste var meget brugt paa Øen.¹⁶⁾ Denne Koloni nævnes endnu i 1834.¹⁷⁾

3. Virkninger og Resultater.

Af de foregaaende Beretninger fra de enkelte Byer er det godtgjort, at disse Kolonier har haft en ikke ringe Betydning for de Fattige, og baade som en Hjælp til disse og som en Spore til videre Fremgang for Havebruget maa det paaskønnes, at de blev indrettet. At ikke mindst Datiden forstod, hvilken Hjælp der kunde ligge i det, fremgaar af, at der i Aaret 1826 var udlagt 3795 Roder eller 15 Td. 4 Skp. Land, fordelt paa 158 Familier¹⁸⁾ i Hertugdømmet Slesvigs Byer. Allermest paaskønnedes det maaske dog fra oven, hvor man saa en Udvej fra Fattigdomsuføret for mange Familier, hvem man ellers ikke ret vel kunde hjælpe, og fire Aar efter, at Kolonien i Slesvig var startet, sendte Kongen da følgende Skrivelse til det danske Cancelli:¹⁹⁾

»Da de Hauge-Kolonier for Fattige, som i de senere Aar har indrettedes ved flere Kjøbstæder i vore Hertugdømmer ere fundne meget hensigtssvarende, saa ville Vi allernaadigst have Vort Cancellie paalagt at vedlægge allerunderdanigst Betænkning om ikke lignende Anlæg ogsaa kunde være at antage i Vort Kongerige. Hvorfor vi foreløbig ville gjøre Cancelliet opmærksom paa, at Hensigten med disse Hauge-Kolonier ingensteds er eller kan være, at Fattige i Kjøbstæderne derved skulde forskaffes fuld Underhold, men allene at gifte Haandværkere og andre uformuende Familiefædre kunne gives Lejlighed til ved deres Kone og Børns Hjælp at vinde Bidrag til deres Underhold.

Kiøbenhavn, 13. Maj 1825.

Friederich«.

Cancelliet afgav sin Betænkning, i høj Grad til Gunst for Sagen, og under 26. 3. 1826 udsendtes den omfattende Opfordring til alle Kongerigets Købstæder om Igangsættelse af disse Foretagender, saaledes som det er anført tidligere.¹⁾ Sagen tog ogsaa i Kongeriget et betydeligt Omfang, og en Række Byer havde en Tid lang store Kolonier.¹⁸⁾

Saavel i Kongeriget som i Hertugdømmerne var den Tid, da disse Kolonier oprettedes, som anført i Indledningen, saare vanskelig i økonomisk Henseende. Blot faa Aar efter, nemlig fra 1830 og videre frem, var den betydeligt bedre, idet de gode Kornpriser da skabte bedre Kaar for saa mange. Skønt Interessen for disse Havekolonier i visse Tilfælde har holdt sig til vore Dage, og f. Eks. flere Byer i Kongeriget ligesom Aabenraa har sine »Frihaver«, saaledes, som de ofte benævnes, er Tiden dog gaaet dette Foretagende imod, — dels naturligvis paa Grund af den ringere Grad af Fattigdom, dels andre Understøttelsesmetoder, dels endvidere den billige Adgang til at faa Haver uden om Fattigvæsenet. Der oprettedes derfor ikke nye Kolonier i Slutningen af forrige Aarhundrede efter dette Mønster (bortset fra en Efternøler i Løgstør og enkelte stedfortrædende Anlæg i Aarhus m. fl. Byer),¹⁸⁾ og det er ikke at vente, at der i vor Tid vil blive indrettet Frihaver. Havesagens Fremgang ligger ikke i denne Form for Fattighjælp, og Fattighjælpen paa sin Side er mere populær og mere brugt i anden Form, eller er afløst af anden Hjælp. »Frihaverne« var et smukt Udslag af en anden Tids Tankegang end vor, og de virkede paa en smuk og heldig Maade.

Ogsaa som noget helt andet, nemlig som Moder for Alverdens Havekolonier, maa disse Hertugdøm-

mernes beskedne Fattighaver ses, og saadan set er det ganske umuligt at maale deres Betydning i Penge eller aandelige Værdier. Sagen ligger her saaledes, at der paa den Tid, da Havekolonierne oprettedes i Hertugdømmerne, ikke eksisterede andre saadanne Kolonier i Europa, bortset fra et enkelt Tilfælde i Frankrig, hvor en Fabrik havde anlagt en saadan for Arbejderne.¹⁹⁾ Ganske uden Forbindelse med denne, men i Tilslutning til de hertugelige, indrettedes der ca. 1830 i Leipzig ved kommunal Foranstaltning Havekolonier, og i denne By blev det senere den bekendte Læge Dr. Schreber, der tog sig af Sagen, og hvis Navn er uløselig knyttet til Smaahavebevægelsen i Tyskland. (»Schrebergärten«²⁰⁾). Den tyske Havekoloni er saaledes fostret af Kolonierne ved Slesvig, Flensborg og Kiel m. fl. Byer,²⁰⁾ og fra dette Land bredte Bevægelsen sig til Østerrig, siden er den ogsaa kommen til Frankrig, Holland og England og direkte fra Danmark udbredt over de øvrige skandinaviske Lande. Danmarks Værdighed som Kolonihavesagens Moderland er anerkendt, og det hævder sig som saadan stadig smukt i alle Retninger. Begyndelsen til Moder-værdigheden var ringe, idet den begyndte med Fattigdommen. Nu er den af en anden Art og dengang som nu Eksemplet for andre.

Teksthenvisninger:

¹⁾ Sønderjydske Aarbøger 1927 S. 183 ff.

²⁾ Ifølge Justitsraad Otte i Slesvig; geng. efter »Neue schl. holst. launb. Provizial Berichte«, 1821, Hefte 6 S. 24 ff.

³⁾ Iflg. Skrivelse fra det præsiske Statsarkiv i Kiel, Journ. Nr. 1126 af 19. Septbr. 1927 til Johannes Tholle.

⁴⁾ Neue schl. holst. launb. Prov. Berichte, 1823, Hefte 4 S. 66 ff.

⁵⁾ Sammesteds.

⁶⁾ Acta der Stadt Apenrade betreffend die Armengärten bei dem . . Jelm; Volumem vom 18. Juni 1822. Aabenraa Magistrats Arkiv.

⁷⁾ Iflg. Skrivelse fra Hr. Arkivar Frode Gribsvad. Skrivelse af 26. 8. 1927 til Johannes Tholle.

⁸⁾ Iflg. Skrivelse fra Aabenraa Magistrat af 28. 9. 1927 til Johannes Tholle.

⁹⁾ Iflg. et udateret Udclip af »Hejmdal«.

¹⁰⁾ Danske Cancelli, 2. Departement, Bilag til Brevbogen Nr. 617 af 1826, Nr. 2636—40 af 20. 8. 1828 m. m. Rigsarkivet. Se ogsaa Kollegialtidende f. disse Aar.

¹¹⁾ Akten der Armenverwaltung die Armengärten betreffend, 1821—22, Tønder Magistrats Arkiv.

¹²⁾ Neue schl. holst. launb. Provinzial Berichte 1822 Hefte 4 S. 38 ff.

¹³⁾ Sammesteds 1831 S. 358.

¹⁴⁾ Sønderjydske Aarbøger 1906 S. 281.

¹⁵⁾ De Deputeredes Protocol for Ærøskøbing, Landsarkivet i Odense.

¹⁶⁾ Se nærmere »Svendbordg Amt« 1926 S. 90 ff.

¹⁷⁾ Hubertz: Beskrivelse over Ærø, 1834.

¹⁸⁾ Om Kolonihavesagens Udvikling i Danmark, se yderligere Forfatterens Artikel i »Havekunst« 1929 Hefte 1—2.

¹⁹⁾ Iflg. Regeringsraad Otto Albrecht, Berlin; se »Dansk Have-Tidende 1926 S. 106 ff.

²⁰⁾ Meddelelser udsendt af Dansk Byplanlaboratorium, Nr. 1 Febr. 1926.

Mit Liv og Levned.

Af **H. H. Steensvang.**

II.

Arresten i Odense.

Omsider naaede vi Odense, og jeg blev indsat i Arresten, men hvor forundret blev jeg ikke, da jeg saa og erfarede, at mange var fængslede for samme Sag som jeg! Paa staaende Fod kom jeg i Forhør, omendskønt jeg bar Lænker. Jeg bad om at blive befriet for de trykkende Lænker, hvilket ogsaa skete, da jeg blev indladt i Arresten. Jeg havde kun været der i nogle faa Minutter, før der traadte en høj og anselig Mand ind til mig. Det var Politimester Schönheide i Odense. Han var den første gode og ædle Mand, som jeg i lang Tid havde bemærket. Han spurgte, hvorledes jeg befandt mig, og hvorledes jeg havde haft det i Flensborg. Jeg fortalte alt nøje, og han sagde: »Jeg vil nok tro det. Han ser mig nok ud til, hvordan han har haft det. Men her skal det nok blive bedre for ham, og hvad Forseelsen angaar, da skal jeg nok indlægge et godt Ord for ham hos den nedsatte Kommission.« Jeg bevidnede ham min dybt følte Taknemmelighed, og jeg kan heller ikke nok udtrykke mig om, hvilken Hjertens Vederkvægelse hans venlige og omsorgsfulde Ord var.

Næste Dag begyndte Forhørene for fulde Sejl. Jeg havde nu fast besluttet at gaa Sandhedens Vej og blev ogsaa derpaa, uagtet Sandhed og Løgn stedse var i Kamp med hinanden, thi flere af mine Medfanger tog Tilflugt til Usandheder og søgte ogsaa at formaa mig dertil. Da jeg imidlertid holdt fast ved Sandheden, paadrog jeg mig det bitreste Had af nogle af Rigsbankfangerne — (vi kaldtes nemlig her for »Rigsbankere«). De søgte at sværte mig saa sort som muligt, saa jeg i Følge deres skammelige Løgne kunde have kommet til at bøde med Livet paa en højst skændig Maade.

Endelig tog Forhørene en despotisk og tyrannisk Gang. Jeg blev saaledes Øjenvidne til, at flere blev

slaaet saaledes, at de faldt ned paa Gulvet som et Stykke Kvæg, der er slaaet for Panden. Under Hug og Slag blev de ulykkelige tilspurgte, og af Smerte sagde de ja til mere, end de havde forbrudt. Jeg tænkte ved mig selv: Disse lumpne Sedler svarer fuldstændigt til deres »Bank«-Navn. Men denne brutale Fremgangsmaade havde til Følge, at mange flere Deltagere blev røbet, deriblandt ogsaa en af min Slægt, som Møller røbede. Næsten hver Dag blev der nu efter dette Forhør indbragt Fanger, saa vi nu snart blev 35 af de saakaldte »Rigsbanker«. Der var store Købmænd iblandt, selv en Birkedommer og en Degn og flere andre, som ikke hørte til Bondestanden. De fleste var fra Fyn, især fra Sognet V....*), hvor jeg ogsaa først var truffet sammen med mine Ulykkesfæller. Til Sovekammeret fik jeg en af dem. Han kaldtes »den rige Bonde«.

Men desuden var der ogsaa blevet mange gudsforgangne Tyve pakket ind imellem os »Rigsbankere«. De var os til stor Modbydelighed ved deres raa Opførsel, ikke alene deres frygtelige Banden og Sværgen, men ogsaa ved anden hæslig og afskyelig Uterlighed. Jeg tænkte rigtignok, at her havde været noget at bestille for en Præst med at omvende disse grove Syndere, men Præster kom der ingen af. Som Følge af deres meget store Ugudelighed, baade i Ord og Gerning, befandt jeg mig som i Forgaarden til Helvede. Imidlertid opdagede jeg snart, at de trods deres Spot og Ringeagt for alt, hvad der er helligt, dog var meget overtroiske. Saasnart det blev silde Aften og mørkt, kunde ikke saa meget som en Mus røre sig, uden at de straks troede, at der var noget overnaturligt, eller at den onde var i Nærheden. Paa Grundlag af denne Overtro lagde jeg en Plan, for at faa dem afvænnede med deres forfærdelige Banden.

Jeg fyldte Skaarene af en ituslaaet Tallerken i min ene Støvle, og i Stroppen bandt jeg et Stykke Seglgarn, som langs ad Gulvet løb hen til min Seng. Da den rige Bonde og jeg havde lagt os, lod jeg, som om jeg sov. Men lidt efter gjorde jeg et Træk i Støvlen, hvilket gav en Lyd, som om en hoppede paa et

---

*) Prikkerne og Teksten synes at hentyde til Veflinge Sogn, hvorfra der var adskillige indviklet i Sagen.

Ben med en Lænke om samme. Men sikken en Tilstand blev der ikke i dette Fangerum! Nogle raabte: »Jesus, hvad var dog det!« Andre raabte paa mig og spurgte: »Steensvang, hørte du det?« Jeg stillede mig som en, der pludselig er bleven vækket, og sagde, at jeg vilde sove. Der blev nu en Pavse, og jeg lod, som om jeg sov, men trak saa nok engang i Støvlen, denne Gang stærkere. Havde det ikke været galt før, blev det det nu, og de raabte alle: »Nu hørte du det selv!« »Ja«, sagde jeg, »sikkert er det Fanden selv, og er det ham, maa I selv tilskrive Eder Aarsagen paa Grund af Eders gruelige Banden og Paakaldelse af hans Navn. Jeg maa nu op af Sengen for at holde ham fra mig«. Da hørte jeg rundt om i Sengene: »Aa, Gud fri og frelse os!« En Tysker, som i Mangel af et Rejsepas ogsaa var blevet pakket ind til os den Aften, betoges helt af Skræk og sagde: »Gott Dausend! Der Dyvel is gewiss hier!« Jeg stod op af Sengen, slog Kors for mig, trak en Kreds om mig og sagde: »Jeg byder dig, Satan, ikke at komme mig nærmere end til denne Kreds, thi du har ikke noget med mig at gøre, da jeg ikke som de andre her har kaldt paa dig fra Morgen til Aften. Henvend dig til dem, som ideligen har paa-kaldt dig!« Med Lok og Top stak de alle under Dækket i deres Køjer, men endelig sagde de bedende til mig: »O kære Steensvang, kan du faa den slemme bort, saa for Guds Skyld gør det!« Jeg tog saa det Løfte af dem, at de ikke mere vilde bande, og sagde derpaa: »Nu, Satan, jeg byder og befaler dig i Jesu Navn, at du øjeblikkeligt viger bort, thi her er ingen Syndere længere!« Men da jeg havde sagt dette, gav jeg Støvlen nogle stærke Træk, saa den gjorde et frygteligt Rabalder. »Hvad? Vil du ikke adlyde? Ja, saa maa jeg mane dig ned«, sagde jeg og udtalte derpaa nogle Ord, som sagtens ikke havde hjemme i noget Sprog. Saa blev det stille, men da jeg var ved at faa Støvlen ubemærket paa Plads, havde jeg det Uheld at støde mod en Natspand, saa denne gav en modbydelig Stank fra sig. »Fy, hvor det stinker!« var der en, som sagde. »Ja, saadan er det altid, naar den onde skal tvinges bort«, svarede jeg.

Næste Morgen blev Fandens Visit bekendt i alle Arrestlokaler som en fuldkommen sandfærdig Be-

givenhed. Selv Arrestforvareren kom hen til mig, da vi gik paa Pladsen, og spurgte, om det virkelig var sandt med dette Spøgeri. »Ja«, sagde jeg, »det var galt nok, og mere vil jeg ikke sige uden dette, at det er bedst at holde sig til Gud.« Den hele Komædie var nok en Usandhed, men jeg fortrød den aldrig, thi den frygtelige Banden og Sværgeu fik dog dermed en Ende.

Da der var forløben flere Uger med den sædvanlige Gang til Forhør, sagde jeg en Dag til Kommissionen: »Der er en Ting, som jeg gerne vilde bede den højtærede Kommission om, hvis jeg ellers maa faa Tilladelse dertil«. — »Hvad er det?« — »Det er at faa Tilladelse til at indgaa til Hans Majestæt Kongen med en Bøn og Forestilling, saa snart Kommissionens Dom foreligger.« — »Og hvad skal denne Bøn indeholde?« — »Dette, at vi, som kaldes Rigsbanker, maa blive transporterede til en af Kolonierne, hvor der savnes Beboere, for at vi paa et saadant Sted kan virke til Statens Tarv og Nytte, thi jeg har hørt fortælle, at England har stor Fordel af disse Forbryderkolonier.« — Dette behagede dem meget, og de gav deres Tilladelse. Vi oplivedes alle, og i mange Uger levede vi i Haabet om at blive sendte enten til de Nikobariske Øer i den bengalske Havbugt eller ogsaa til en af de vestindiske Øer. Men dette Haab brast, thi Kommissionen trak Tilladelsen tilbage.

Det fejlslagne Haab gav os alle et haardt Stød, og vi sank i sørgelige Tanker. Enhver indsaa nu, at der var ingen Naade at vente og mente nu at kunne gætte sin Dom, som vilde lyde paa at blive hængt eller at miste Hovedet. Den rige Bonde vred sine store Hænder, saa det knagede i Fingrene, og tog saadanne Skridt med sine store Træsko, saa Gulvet gungrede under hans store Legemsmaskine. Han klagede stedse og sagde: »O! Eja, Børnlille! mit Hoved er mig saa vaagt«. Det fik jeg for Resten at fornemme, thi jeg maatte hver Nat bære hans store Hoved paa min Ryg, naar vi laa sammen i Køjen:

Hvad mig selv angik, da henfaldt jeg i tunge og mørke Tanker, saa jeg om Natten ikke kunde sove, og om Dagen grublede over min tunge Skæbne. Jeg svandt derfor hen til en Skygge af, hvad jeg før havde været, og mine Ulykkeskammerater sagde en Dag til

Arrestforvarerens Kone: »Steen­svang lever vist ikke længe, thi han svinder ganske hen, og det kommer ogsaa an paa, om han beholder sin Forstand.« Der­til svarede hun: »Det har slet ingen Nød, hverken med det ene eller det andet. Dør han, saa har vi Jord og Grav at putte ham ned i, og bliver han van­vittig, saa har vi en Daarekiste at indkvartere ham i«. Mine Kammerater fortalte mig dette Svar, og jeg gjorde mig mine egne Tanker.

Flugten.

Endelig kom jeg i Tanker om at frelse Liv og Lemmer ved at flygte fra Fængslet. Disse Tanker satte sig mere og mere fast hos mig og opmuntrede mig. Men jeg glemte heller ikke at henvende mig til Gud om Hjælp, og jeg bad tillige om at faa Varsko. Da jeg en Morgen vaagnede, fortalte min Sovekam­merat, at han havde drømt om mig. Han havde set mig flyve op imod Himmelen, og udlagde det paa den Maade, at jeg snart vilde dø. Jeg havde faaet en fast Tro paa hans Drømme, thi jeg havde flere Eksempler paa, hvorledes de var gaaet i Opfyldelse. (Steen­svang fortæller her et Eksempel).

Det saa snart ikke mere ud til, at Arrestforvare­rens Kone skulde komme og slæbe mig til Graven, thi Haabet om at erhverve mig Friheden ved Flugt oplivede atter mit sunkne Mod og genvakte min indslumrede Energi. Jeg spiste for at samle Kræf­ter til det forestaaende Vovestykke og for at have noget at tære af, naar jeg efter Flugten maaske i længere Tid ikke kunde byde mine Tænder noget at tygge paa.

Det var jo for saa vidt godt nok at lade Tanker­ne løbe forud, men her sad jeg jo indenfor Laas og Lukke, og desuden var der en stærk Vagt. Jeg maatte derfor have Lejligheden godt efterset for at udfinde, hvorledes Flugten skulde gaa for sig. Mens jeg gik op paa første Sal til Forhør, blev jeg opmærk­som paa, at der fandtes endnu en Opgang til det øverste Loft, og at denne Opgang ikke var aflaa­set. Tillige opdagede jeg, at man fra Raadstuens Tag kunde komme over paa Naboens Tag. Denne Vej maa du altsaa søge, tænkte jeg.

Men godt er det at have en stedkendt Ledsager, naar du først er udenfor Odense, tænkte jeg ogsaa, for du kan jo ikke følge Vej og Stier og maa gaa i Mulm og Mørke. En saadan Ledsager eller Vejviser fandt jeg snart. En ung og snedig Tyv sad sammen med os. Da han førtes ind til os, havde der rejst sig en Storm blandt de andre Rigsbankere, fordi de var Rigsbankere og ikke vilde have enhver Tyveknægt sat sammen med sig. Jeg sagde ingen Ting, og derfor viste den unge Mand Hengivenhed for mig. Da han stedse gik tavs og grundede, sluttede jeg, at han ogsaa gik svanger med Undvigelsestanker. Jeg betroede altsaa mit Forsæt til ham, og han havde nok Lyst at gøre mig Følgeskab. Jeg fortalte ham saa, at jeg kun ventede paa, at Vejret blev stormfuldt med Regn og Slud i Forening med mørke Nætter, thi ved saadant Vejrligt bliver enhver inden for sine Døre, og det er tjenligt for os.

Det varede ogsaa kun et Par Dage, før saadant Vejret traf ind. Vi hørte Vinden suse og bruse, som om den vilde advare os om, at den kolde Vinter stod for Døren, især da den bragte Sne, Hagl og Regn blandet med hinanden. Jeg sagde til min Ledsager: »I Aften maa du samle al din Selvstændighed og alt dit Mod, thi da sætter jeg mit Forsæt i Værk.«

Det blev Aften, og vi kom som sædvanligt ud paa den vel omskansede Plads for at trække frisk Luft. Vi havde saa Lov til at gaa ind til Arrestforvareren for at faa noget fornødent til Livets Ophold. Medens jeg stod paa Arrestforvarerens Forstue, passede jeg mit Snit, da Vagten vendte Ryggen til mig, tog med Lynets Hurtighed mine Tøfler i Haanden og smuttede op ad en Trappe, derpaa med lange, listende Skridt hen over Arrestforvarerens Stuer og derpaa igen op ad en Trappe, der førte op til det øverste Loft. Ankommen der, gav jeg mig øjeblikkelig i Arbejde med at bryde Tagstene løs. Kalken faldt imidlertid ned paa Loftet og gjorde en forfærdelig Alarm i den store Rumlekasse, hvorfor jeg hurtigt trak min Kjole af og udbredte den paa Loftet for at dæmpe Lyden. Omsider fik jeg Hul og kunde se lidt mere af Verden. Jeg vrikkede Hovedet ud, men kunde nok se, at jeg ikke saadan kunde komme igennem. Derfor kastede jeg flere Klæder af mig, saa jeg kun

beholdt et Par Bukser og en Nattrøje over Skjorten. Saa fik jeg Hovedet, Skuldrene og Armene udenfor, men den anden Halvdel af Legemet sad saaledes i Klemme indenfor, at jeg var fanget som en Makrel i et Fiskenet. Med al Kraft brød jeg da paa, og en Lægte maatte bukke og briste. Det gav Lindring, men det gav ogsaa et Rabalder. Dette blev tillige et Tegn til ham, der vilde følge mig, thi da han hørte det, kom han op til mig, men han var helt modløs og sagde: »O Steensvang, kom hellere tilbage, det gaar aldrig godt, da du har gjort saadan Alarm, at jeg kunde høre det nede paa Pladsen.« »Tilbage kommer jeg ikke«, sagde jeg, »men vil du med, saa kom hurtigt, for der bliver ikke lang Tid at føre Sladder i.«

Jeg krøb saa ud paa Tagstenene og den anden bagefter. Der stod jeg nu paa Taget, og saa, at man næsten skulde have Ben som en Hjort for at springe over paa Nabohuset, for der var en Afstand af flere Alen. Jeg betænkte mig imidlertid ikke længe, men med min Kjole i Haanden sprang jeg rask til og kom ogsaa vel over. Jeg slængte Enden af min Kjole over til den anden, og da han omsider vovede Springet, trak jeg ham over. Nu stod vi der og skulde til at kradse os videre frem, nemlig op paa Husets Rygning, men hvor bestyrtede blev vi ikke, da vi mærkede, at vi havde Kattekløer behov, da Tagstenene var belagte med fint Mos, som nu i Regnen var blevet helt fedtet og glat. Vi maatte holde fast baade med Hænder, Knæer og Fødder, og omsider naaede vi op. Vi krøb saa et Stykke hen ad Rygningen, men saa mødte der os en ny Forhindring, en høj og bred Skorsten, ved hvilken jeg nær havde mistet Livet paa en gruffuld Maade, som jeg ikke kan tænke paa uden Gysen. Da jeg vilde liste mig om ved denne, kunde jeg næppe favne fra Kant til Kant og kunde derfor kun holde mig fast med Fingerenderne paa begge Kanter, hvorfor mine Fingre blev for svage og gav Slip paa Kanterne. Jeg rutsjede nedad i en Fart, men til en for mig uforglemmelig Lykke kom jeg til at ride paa skrævs paa et lille fransk Spir, ellers var jeg ved Faldet fra to høje Stokværker blevet smadret paa Stenbroen. Efter at have siddet roligt i et Par Minutter, gav jeg mig til at krybe opad paa Sneglevis. Jeg lagde hele Legemet ind paa Tagstenene, og med Hæn-

der, Arme og Ben skød jeg mig frem som en Orm og naaede paa denne Maade op til Skorstenen, hvor min Ledsager sad med sit sædvanlige Klynken og ikke vidste Raad. Jeg rakte saa min Haand ud og hjalp ham forbi Skorstenen, men min Kjole maatte jeg lade i Stikken, den laa paa den anden Side af Skorstenen.

Vi gav os nu til at krybe paa Hænder og Fødder hen ad den lange Rygning og naaede en anden Bygning, som var forbunden med den første. Den var et Stokværk lavere, vi lod os glide ned paa den, derpaa ned til Tagrenden, og derfra sprang jeg ned paa Stenbroen, men det gav mine Ben en drøj Hilsen. Derimod slap min Ledsager bedre, da jeg tog imod ham med mine Arme.

Vi befandt os nu paa en stor Gaardsplads, som var omgivet af høje Pakhuse. Disse havde vel Portdøre, men de var alle vel tillaaede, saa vi befandt os som i en Fælde, hvorfor jeg atter maatte tysse paa min Ledsager for at faa ham til at holde inde med sit Klynken. Jeg var ved at søge omkring og opdagede et Plankeværk. Dette var saa højt, at jeg maatte strække mig for at naa op til den øverste Kant, men jeg entrede op, og herfra rakte jeg en Haand ned til min Kammerat, som ikke var saa høj som jeg og derfor ikke selv kunde hjælpe sig op.

Vi kom altsaa lykkeligt over Plankeværket og befandt os atter i en Gaardsplads, denne Gang kun i en meget lille en. Der fandtes kun en eneste Dør, som villigt aabnede sig, da jeg tog i Klinken. Vi kom nu ind paa en lang og meget smal Gang, der førte hen til Gadedøren. Men denne var laaset, hvorfor jeg slog Hænderne sammen og raabte: »Gud, se i Naade til os!« Jeg tog kraftigt fat paa Døren, og nu sprang den op.

Vi stormede ud paa Gaden, gennem denne og hen imod Kirken, og saaledes videre fra Gade til Gade, indtil vi kom paa Store Gade. Langs ad denne gik det nu, alt hvad Remmer og Tøj kunde holde og vore Ben bære os. Vi var rigtignok heller ikke saaledes i Klæder, at det var passende at lade sig se længe paa en Stads Gader, især jeg, som baade var barhovedet og dertil halv nøgen og pjaltet, thi mine Bukser havde store Flænger af den frygtelige Klatren.

I saadan en sjælden Dragt sagde jeg Odense Farvel.

Lidelsesvejen.

(I næsten to Uger søger de to Flygtninger nu at komme ned til Sønderjylland. De kan kun vandre et Par Timer hver Nat, naar de ikke behøver at frygte for, at der færdes Mennesker ude, Veje og Stier undgaar de som Regel, og den største Del af Døgnet ligger de skjult paa Høstænger i enligt beliggende Gaarde eller endog i Siv og Buske ude i det frie.

De døjede ubeskriveligt meget ondt paa denne Vej. Steensvang havde under den farlige Flugt faaet dybe Flænger, og der traadte Saarfeber til, hvad der medførte en brændende Tørst, som pinte ham, naar de to i de mange Timer laa skjulte under Hø og Halm. Feber og Tørst gik først over, da han i Mangel af bedre maatte tage et Redskab, man ellers ikke benytter til Drikkevand, med op i Høet, fyldt med Vand, der efterhaanden fik en meget bitter Smag. Desuden havde Steensvang ved Springet ned fra Huset faaet det ene Knæ af Led, og hvert Skridt pinte ham meget.

De led meget under Kulden, da det var sent Efteraar med Regn og Slud, Hagl og Frost i skiftende Følge. Steensvang var halvt nøgen, og enkelte Dage maatte de sidde skjult ude i Sivet uden at kunne røre sig. Først flettede han saa en Hat og en Kappe af Halm, senere skaffede hans Ledsager gamle Klæder paa sin Hjemegn.

For Fynboen var Sulten det værste. I en Lade fandt de engang nogle Rugkærner, som de gnavede af i flere Dage, ellers levede de af de Kaalstrunker, som de fandt paa Markerne.

Steensvangs Levnedsskildring fortæller meget udførligt om denne farlige og smertefulde Vandring. Her skal kun meddeles et Par Brudstykker.)

Den gode Gud magede det saadan for os, at vi ogsaa den anden Nat fandt Lejlighed til at snige os til Husly og derpaa lige som den første Nat gravede os ned i Halm og Straa. Men nu havde jeg desværre faaet en hidsig Feber paa Halsen, forbunden med en uudslukkelig Tørst, hvorfor jeg i Mangel af andre vaade Varer sugede paa mine vaade Klæder for dog

at køle og lædske Munden en lille Smule. Min Kammerat havde en anden Ulykke at drages med, hvorfor han jamrede sig med dæmpede, ynkelige Toner. Hans Mave kradsede haardt paa ham, fordi han ikke havde givet den den skyldige Kontribution i to Gange 24 Timer. Jeg gav ham det Raad, at han skulde vogte sig for at tænke paa nogen som helst Slags Mad og Spisevarer og sagde til ham: »Hvad mig angaar, da mangler jeg aldeles Appetit, og efter som jeg nu finder mig, tror jeg, at Døden snart vil give mine Tænder den evige Hvile. Skulde saadant ske, da list dig kun i Tavshed bort fra mig, og ti kun stille dermed. Lad saa dem, som dette Hus tilhører, have den Fornøjelse at finde mig som en anden død Rotte. Imidlertid laa jeg der og var plaget paa flere Maader. Foruden at Feberen førte en ulæskelig Tørst med sig, smertede mit Knæ mig meget, og desuden led jeg af den frygteligste Kulde, saa at jeg laa og rystede og bævede. Det var til Skade for mig, at min Kammerat førte et eget Selskab med sig, som jeg bar stor Afsky for, saa jeg ikke kunde trykke mig tæt ind til ham for at faa en Smule Varme. — — —

Ved at gaa over alle Marker, kom vi over en Bakke og kunde nu skimte Havet, og derfor satte vi Kursen lige ned efter Stranden. Men inden vi kunde tage os i Vare, traf vi paa et Hus, som viste sig at være en Smeds Bolig. En sort Smed stod ved Huset og havde os i Kikkerten. Vi blev altsaa overraskede, men kunde ikke undvige for ikke at vække Mistanke. Han bød os God Aften, og vi svarede med samme Hilsen. Han spurgte: »Hvorhen gælder Rejsen?« — »Til . . .«, svarede jeg, »er der langt derhen?« — Ja, der er ikke saa kort, og saa vil jeg sige Eder, at der findes ingen Kro i Byen, som nu ligger for Eder, men I kan godt komme ind til mig, for at faa noget at spise og drikke.« — For ikke at forraade os, takkede jeg for Indbydelsen, men tilføjede, at vi ikke havde noget nødig. Han bød os imidlertid igen indenfor, hvilket vi da ogsaa gjorde for ikke at vise Frygt. Han bød os nok saa venligt at tage Sæde og sagde til en Kvinde, som efter Udseendet at dømme var lige saa forsulten som vi, at hun skulde komme med noget Mad til os, hvilket Fynboerne kalder deres Smørrebrød. Vi sad tæt ved hinanden og tog hver et Stykke

Brød, men jeg følte, at her vilde gode Raad blive dyre, thi i det samme kom der nok en stor, sort Karl ind og stillede sig ved Døren, hvorfor jeg med Foden stødte til min Kammerat, for at han kunde være parat for ethvert Tilfælde. Den store, sorte Smed gav sig til at spørge: »Hvad gælder Eders Rejse, og hvad er Eders Haandtering?« Jeg svarede: »Vi er kun Arbejdskarle og kommer fra .... og vilde nu forsøge at faa Kondition paa .... og søger derfor at naa derhen i Aften, thi faar vi Tjeneste der, saa faar vi nok frit Natteleje.« Smeden sagde derpaa til mig: »Han er nok en Holstener?« »Nej«, svarede jeg, »det er jeg aldeles ikke, (hvad der ogsaa var sandt, da jeg var en Slesviger og ingen Holstener), men jeg har opholdt mig længe i Slesvig, og der er blevet en Del af Sproget hængende ved mig.« Men nu begyndte han igen: »I kan godt blive her i Byen, thi Sognefogden skal nok give Eder Logi.« Vi sagde, at vi vilde videre, spurgte, hvad vi skyldte for Maden, og da han intet vilde have, sagde vi mange Tak og bad ham vise os Vejen til .... Dertil svarede han: »Jeg skal nok vise Eder Vejen til Sognefogden.« Nu kom mit Blod i Kog, jeg følte som en Kæmpekraft i Legemet, og da jeg rejste mig, stødte jeg min stærke svære Stav haardt i Gulvet og laante ham et Par glubske Øjne. Begge Drabanter veg tilbage, men de fulgte os ud paa Vejen og spurgte os: »Har I Pas?« Jeg vendte mig hurtigt om, traadte hen til dem og sagde: »Hvad? Skal man her i Mørke og midt paa Vejen vise Pas for saadan et Par Karle?« Derpaa begyndte jeg at hæve min store Stav. Begge de sorte Djævle sprang hurtigt til Side, men den ene svingede hurtig uden om os og løb forud for os. Vi opdagede nu, at vi befandt os i en stor Landsby, og det sorte Bæst, som var løbet forud, gav sig til at banke paa en stor Port, medens han brølede af fuld Hals: »Her er de to Karle, som er løbet bort fra Arresten i Odense!« Det satte os hurtigt i Bevægelse, og vi løb nu af al Kraft, og uden at tænke paa mit Knæ, sprang jeg som en Hjort. Men til Lykke for mig sprang mit Knæ i Led ved de store Spring, som jeg tog. Vi havde Held til at komme ud af Byen, men vi var ikke komne langt, før vi hørte, at hele Byen var paa Benene og med Hujen og Larmen satte efter os. Dog den gode Gud kom os til

Hjælp, thi det slog netop ind med en stærk Storm, og en stor Haglbyge førte et saa kulsort Mørke med sig, at vi blev ganske usynlige for vore Forfølgere. Ved vort Løb standsede vi ved Havet, som vi imidlertid hurtigt forlod for ikke at blive snappet. Vi tog atter ind ad Landet igen, thi jeg indsaa, at det var mest raadeligt at gaa temmelig langt tilbage for langt længere nordpaa atter at søge ud til Havet. — — —

Endelig naaede vi uhindret til Havet, og efter at være gaaet et Stykke langs med dette, fandt vi en Fiskerbaad, men desværre var der ingen Aarer i den. Vi maatte derfor atter op ad Markerne for at finde nogle Træstykker, som kunde bruges til at ro med. Vi fandt ikke noget uden en Husstige, som vi rev fra hinanden og derved fik et Par Aarer. Endskønt vi havde haard Modvind i Forening med tykt Mørke, stak vi i Søen. En eneste Stjerne kunde jeg kun øjne, og i Begyndelsen tog jeg mit Bestik efter den, men den forsvandt hurtigt som Følge af en svær Hagelbyge, der medførte en saa forrygende Storm, at ogsaa jeg nu troede, vor sidste Time var kommet. Medens min Kammerat skreg og tudede af fuld Hals, bad jeg i Jesu Navn den almægtige Gud om Hjælp og Bistand i vor Nød. Omsider opdagede min Kammerat Land, og vi landede, men frygtede for, at det var paa et Næs paa Fyn. Vi krøb op paa den stejle Bakke, der rejste sig lige foran os, for at se, hvor vi var. Men næppe var vi komne derop, før vi opdagede, at der laa Kanon ved Kanon langs ad samme, hvorfor jeg baade glad og bange udbrød: »Salte Pine! Det er jo Fredericia Fæstning! Nu hurtigt tilbage! Hvor der er Kanoner, der er ogsaa Skildvagter.« ...

Jeg holdt vort Bestik efter et Sted, hvor der boede en Svoger af mig, og vi naaede ogsaa lykkeligt dertil. Her blev vi vel modtagne og forplejede, og jeg fik et Par gode Støvler og nogle Rejsepenge. Medens vi opholdt os her, fik jeg mig ogsaa barberet, men da jeg fik mig at se i Spejlet, var jeg nær blevet bange for mig selv. Jeg var nemlig ganske laaden i Ansigtet, og Øjnene havde ligesom trukket sig tilbage i Hovedet, og Huden i Ansigtet havde lagt sig i Folder, saa jeg lignede en, som længe havde ligget paa Sygelejet. — — —

Vi fortsatte vor Rejse med mere glade Ansigter

end forhen. Munden kom mere og mere i Gang paa min Ledsager, og jeg mærkede, at der vrøvlede en Aand i ham, som just ikke var af det bedste. Jeg forelagde ham derfor atter Guds store Naade, som havde frelst os ud af saa megen Nød og Fare, og formanede ham til i Fremtiden at holde sig efter Guds Bud, og fortsatte saa: »Nu er Tiden snart kommen, at vi maa skilles. Du kan være forvisset om, at vort Signalement er udbredt vidt og bredt fra Odense, og hvis nogen skulde tiltale os, vil det fynske Sprog røbe os. Jeg vil raade dig til, at du tager vestpaa, ud til Marsken, og endnu sikrere vilde du være, hvis du kunde komme over paa en af de fede Vesterhavsøer, hvor man til Vinters altid mangler Arbejdskarle.« Han tudede igen, men jeg trøstede ham med, at Arbejdet blev rigeligt lønnet i Marsken, og at man derude hos de rige Marskbønder levede fedt og godt. Ved den næste Korsvej tog vi Afsked fra hinanden, efter at jeg havde givet ham Halvdelen af Rejsepengene. Hver af os gik sin Vej, vi kom snart hinanden af Syne, og jeg saa ham aldrig mere.

Fredløs paa egen Grund.

Da jeg saa, at han var mig helt af Syne, lagde jeg mig ned paa Jorden bag en Lyngtue for at takke og bede til Gud om hans Bistand til at fatte den bedste Beslutning til min fremtidige Sikkerhed. Da jeg havde tænkt frem og tilbage, besluttede jeg at vende tilbage til mit Hjem. Jeg vilde snige mig til at tale med min Kone for at raade hende, hvad hun ved et og andet havde at iagttage. Men jeg indsaa, at dette ikke lod sig gøre, hvis jeg ikke havde en Ven, som kunde gaa mig til Haande. Mine Tanker standsede ved en Svoger af mig, som boede i Landsbyen Uge, et Par Mil fra mit Hjem. Jeg kom heldigt og ubemærket til hans Gaard. Da jeg traadte inden for hans Dør, saa min Søster mig først og blev derved saavel bestyrtet som glad. Hun var ikke sen til at faa mig bragt hen i en afsides Krog i Huset, hvor hendes Mand ogsaa snart kom til mig, dog ikke, uden at Ængstelsen stod tydeligt malet i hans Ansigt. Jeg overbeviste ham om, at i Følge vor Jydske Lov kunde ingen Mand komme i Ulempe for at have huset en Forbryder en Nat, og tilmed hvilede der

endnu ingen Dom paa mig, og min Forseelse var endnu ikke fastslaaet.

Da det var blevet Aften, gik vi med den største Forsigtighed lige til mit Hjem. Min Svoger nærmede sig først til den Ende af Huset, hvor min Moder havde sin Aftægtsbolig, hvor han, efter at han havde banket paa og givet sig til Kende, blev indladt. Efter et lille Ophold blev der givet Tegn til mig, og jeg kom ogsaa ind. Jeg var imidlertid næppe kommet indenfor Døren, før min Moder tog heftigt til at græde og sagde: «O Gud, o Gud! hvor skal vi nu skjule dig! Thi lige saa glad jeg er ved at se dig, lige saa bange er jeg, at de kan fange dig igen». Jeg trøstede hende og sagde: »Lad mig nu faa min Kone i Tale, thi det er ej raadeligt for mig at opholde mig længe her. Da det nu netop er 14 Dage siden, at jeg smuttede fra dem i Odense, kan der let være truffet Foranstaltninger fra Fyn til Øvrigheden her«.

Min Moder fik ogsaa snart min Kone hentet, men hun kom ogsaa med et højst bange Hjerte og under Graad ind til mig, hvorfor jeg ligeledes maatte trøste hende. Min Svoger stod imens paa Vagt, for at vi ikke skulde blive overraskede. Jeg fik min Kone til at bringe mig en Sæk og en Spade og sagde saa: »Vil du nu sørge for, at jeg kan faa noget at leve af, saa skal jeg nok sørge for at faa en skjult Bolig. Du skal kun hver Aften, naar det er blevet mørkt, bringe Maden hen og sætte den under den Tornebusk, under hvilken vi, som du vist nok erindrer, søgte Ly under en Tordenbyge. Men hvis du mærker den mindste Fare, skal du blive borte, thi jeg dør ikke af Sult et Par Dage. Jeg vil ogsaa af og til om Aftenen søge hen til den omtalte Tornebusk, for at vi kan aftale et og andet. Hvor jeg skjuler mig, er det derimod ikke gavnligt hverken for dig eller mig, at du faar at vide«. Da min Moder hørte denne Aftale, udbrød hun: »Gud bevare os vel! Vil du skjule dig i Marken i saadan en Frost og Kulde, saa fryser du ihjel!« — »Nej, lille Mor, jeg skal nok faa mig en Plads, hvor jeg kan ligge lunt og godt.«

Efter at jeg havde faaet noget at spise og rent Linned paa og mere Klæder paa mig, takkede jeg min Svoger, ønskede dem alle en god Nat og gik med min Sæk og min Spade ud i min Mark, hvor jeg først

søgte hen til en gammel Jordvold for der at grave mig ned. Men hvilken Forlegenhed kom jeg ikke i, da jeg opdagede, at Jorden var saa haardt frossen som en Sten! Jeg kom saa til at erindre en gammel Ræve- eller Grævlingehule, til hvilken jeg nu hurtigt søgte hen. Til min Glæde fandt jeg her en aaben Dør, hvor jeg kunde komme ind, og jeg gav mig straks i Arbejde med at indrette min nye Bolig noget anderledes, end Ræven havde den indrettet. Al den udgravede Jord skød jeg indad i Hulen, thi at Hulens tidligere Ejer var indenfor, bar jeg ingen Tvivl om, da jeg kunde mærke det paa den fæle Stank. Den blev jeg nu fri for ved den megen Jord, som jeg skød ned i Hulen med mine Fødder. Da jeg havde mit Lokale færdigt, krøb jeg ud og gav mig til at rive Mos og tørt Græs af langs med Diger og Gærder, og deraf lavede jeg et blødt Leje. Derpaa sørgede jeg for at faa en Dør til at lukke for min Bolig. Det blev en ganske nymodens en. Jeg udsøgte nemlig i et Gærde en passende tæt Tjørn, som jeg filtrede saaledes til med Mos og tørt Græs, at den blev ganske tæt mod Vind og Vejr. Medtagende min Sæk og Spade krøb jeg nu ind i min Bolig, trak min Dør til efter mig, lagde mig paa mit Leje og trak min Sæk som en Dyne over mig. Jeg følte mig lykkelig og bad til Vorherre, at han fremdeles vilde bevare mig. Derpaa faldt jeg i en tryk Søvn.

Det var kun faa Dage derefter, at min Kone bragte mig den hellige Juleaftensmad, som jeg med god Appetit og i bedste Velbefindende spiste i min Hule, saa at vel ingen Fyrste i sit Palads kunde have befundet sig mere lykkelig. Min Nytaarsaftensmad fik jeg ligeledes paa samme Sted. Men det varede ikke længe, før der rejste sig Modgang, thi der blev sat Vagt ved og i mit Hus. Alligevel var min Kone snild og heldig nok til at bringe Levnedsmidler ud til mig, og jeg befandt mig ganske vel og holdt mig i min Hule i mange Uger. Om Dagen laa jeg ganske stille indenfor, men hver Nat spadserede jeg frem og tilbage i en tør Grøft, for at holde min Sundhed vedlige og for ikke at blive stiv paa mine Lemmer.

Imidlertid opstod der ligesom en stille Pavse, og det blev almindeligt troet, at jeg var rejst ud af Lan-

det. Men da ankom der fra Fyn et Brev fra Møller til min Kone. Han fortalte, at det nu var lykkedes ham at undvige, men han vidste ikke Raad til at komme bort fra Fyn, og hvis min Kone vidste, hvor jeg var, skulde hun bede mig komme med en Baad til et nærmere betegnet Sted. Da jeg havde læst Brevet, betragtede jeg det nøje. Det var ganske rigtigt min Vens Haandskrift, men jeg anede straks Uraad. Jeg kendte ham for godt til at vide, at hvis han virkelig var sluppet ud af Fængslet, skulde han ogsaa nok selv forstaa at komme bort fra Fyn. Jeg antog derfor straks, at man havde tvunget ham til at skrive dette Brev. Jeg sagde derfor til min Kone: »Dette Brev er som en Pil, udskudt fra Helvede. Det vil ikke vare længe, før du kommer i Forhør for min Skyld, og saa vil man ogsaa spørge dig efter dette Brev. Opbevar det sikkert bag Laas og Lukke, at du saa kan tilkaste dem det, ellers kan du blive bragt i Arrest, da de vil tro, at du har bragt Brevet til mig.«

Jeg vilde nu betale med samme Mønt og skrev derfor et Brev, som om jeg var i Hamborg og havde sendt det med en fattig Rejsende. Mundtlig gjorde jeg min Kone opmærksom paa, hvad alle Husets Folk skulde sige angaaende den rejsendes Paaklædning, for at deres Udsagn kunde stemme overens. Der ankom ogsaa en føje Tid efter en Øvrighedsperson og optog Forhør over min Kone, og blandt andet spurgte han ogsaa, om hun havde faaet et Brev fra Fyn. Ja, det havde hun. »Hvor er dette Brev?« spurgte han. »Det ligger i Skatollen der inde i den anden Stue«, sagde min Kone. Han fulgte med og spurgte, om hun ikke ogsaa havde faaet Brev fra sin Mand. »Jo, det er ogsaa i Skatollen«. Saa fik han begge Løgnebreve og tog dem med. Forhøret forløb saaledes lykkeligt og vel, men hvis min Kone havde kastet Brevet i Ilden, saa vilde de have troet, at hun havde bragt mig det, og de havde maaske ført hende i Fængsel fra de smaa Børn for at prelle hende til at sige, hvor jeg var.

Efter dette Forhør blev der igen en lille Pavse. Jeg holdt mig saa usynlig som muligt og havde derved den Lykke, at jeg kunde opholde mig i en Krog i Huset, som jeg havde saaledes indrettet, at jeg kunde se enhver, som nærmede sig Gaarden. Om

Dagen maatte jeg holde mig meget stille, saavel for vore Børn som for vore Tjenestefolk. Om Natten derimod søgte jeg den frie Mark for at bevæge mig. Jeg kom til at elske Natten med dens Ensomhed under den stjerneklare Himmelbue. I den mørke Nat fandt jeg altid Gud nær hos mig og fandt Ro i mit Hjerte.

Paa denne Maade levede jeg en længere Tid og var som en levende død, men alligevel krydsede der mange Rygter om mig blandt Folk. Snart blev der sagt, at jeg holdt mig skjult hjemme, snart, at jeg var rejst til Amerika, og saa blev der fortalt, at jeg var død og blevet begravet i Stilhed i Haven.

Paa Vej til Amerika.

Som Følge af den slemme Stilling, hvorpaa kun Døden kunde gøre en Ende, besluttede jeg at forsøge at komme til Amerika, omendskønt det var en vanskelig Sag. Ikke alene manglede jeg Rejsepenge, men ogsaa de fornødne Rejsepenge. Men jeg haabede paa at faa en eller anden Bestilling paa et Skib, som sejlede til Amerika.

En Midnatstime forlod jeg mit Hjem, efter at jeg først havde været inde og set mine tre smaa, uskyldige Børn, som laa i deres søde Søvn. Min Kone fulgte mig med Taarer et Stykke paa Vejen, og det blev saare svært at tage Afsked med hinanden. Med et vemodigt Farvel maatte vi omsider rive os fra hinanden, og med en hurtig Gang begyndte jeg min Vandring for at faa Nytte af Natten, som stedse var mig en trofast Ven.

Det blev imidlertid snart saadan et Tordenvejr, som jeg hverken før eller senere har oplevet, og med det fulgte en styrtende Regn, saa jeg blev gennemblødt til Skindet. Jeg naaede i Uvejret til »Holdbi« Kro, men da man kendte mig der, kunde jeg ikke gaa derind. Da jeg havde gaaet et temmeligt Stykke hen over Heden, opdagede jeg en Jordhytte, som Hyrderne, der vogtede Kreaturerne paa Heden, havde til deres Ly. Her krøb jeg ind og satte mig, men da Regnen blev ved, saa jeg mig tvunget til at gaa videre. Jeg var saa vaad, at mine Støvler løb fulde af Vand, saa jeg flere Gange maatte lægge mig paa Ryggen og række Benene i Vejret for at Vandet kunde løbe ud af dem. Men hvad jeg mest led ved den styrtende

Regn var, at alt mit Brød nu var ganske gennemblødt, saa at saavel Smag som Kraft var helt forsvundet, og dog maatte jeg hjælpe mig dermed, til jeg naaede Hamborg.

Om Dagen lagde jeg mig i Læ, hvor Solen kunde varme paa mig, og om Natten vandrede jeg. Da jeg kom længere sydpaa, forfejlede jeg flere Gange Vejen og maatte derfor af og til spørge mig for. Den første Gang, jeg saaledes søgte Vejvisning, traf jeg ind paa en stor Bondegaard, hvor Stuen sad fuld af unge Bønderdøtre. Ved min Hilsen og mit Spørgsmaal opslug de alle en lydelig Latter, saa at jeg blev ganske opbragt og gav dem en varm Rivlemang, og det paa godt Dansk, idet jeg kaldte dem for »holstenske Tossehoveder«. Manden i Huset skældte paa dem i deres Plappesprog og viste mig derefter Vejen. Derved gav han mig Forklaring for den taabelige Latter. De havde en Leg for, og den, som Loddet traf, skulde have det første Mandfolk til Kæreste, som kom ind ad Døren, og nu var saa netop jeg ankommen.

Endelig skred jeg paa min Rejse saa vidt fremad, at jeg kunde øjne Kirketaarnene i Hamborg. Paa en lille Bakke laa jeg og saa efter, hvor høje og majestætiske de pegede op mod Himlen. Men der var intet Hus i Hamborg, som havde en aaben Dør for mig. Naar jeg spurgte efter Nattelogi, fik jeg til Svar, at jeg først skulde forsyne mig med en Natteseddel, og det var mig en Umulighed, da jeg ikke havde Pas. Jeg tog derfor mit sædvanlige Kvarter i Guds og Naturens store Sal og gik hver Aften langt uden for Staden.

Om Dagen gik jeg hist og her omkring, mest, hvor Søfolkene opholdt sig, og blandt dem søgte jeg især til Amerikanere og Englændere, men til ingen Nytte. Enhver forlangte Søpatent, hvilket var noget, som jeg hverken ejede eller kunde skaffe. Da jeg snart kom paa det rene med, at der her intet var at udrette for mig, besluttede jeg mig til at rejse tilbage, efter at jeg i fire Dage havde opholdt mig i Hamborg.

(Steensvang vandrer saa tilbage. Han fortæller udførligt om sine Oplevelser paa denne Tur, bl. a. om de morsomme holstenske Huse, hvor man skal ind ad

Gavlenden. De fleste Steder er Folk haardhjertede, men enkelte Steder faar han ogsaa noget at spise.)

Paa denne Maade kom jeg til mit Hjem, hvor der mødte mig et glad Hjerte, nemlig min Kone. Hun fortalte, at hun næsten havde været ude af sig selv af Frygt for, at der skulde tilstøde mig noget ondt. Hun havde hver Nat drømt om mig, at der var et Rovdyr efter mig. Jeg fortalte hende, hvor umuligt det var for mig at komme til Amerika uden Pas, og tillige fortalte jeg hende, hvad jeg havde udstaaet paa denne Rejse.

Jaget.

Vi holdt nu Raad om, hvorledes vi skulde forholde os. Jeg sagde til min Kone: »Du kan stole paa den fattige Kone, som vi i hin haarde Vinter med Mand og Børn frelste fra at omkomme af Hunger og Kulde. Saa snart hun igen kommer for at faa noget til Livets Ophold, fortæller du hende, at du nu har faaet Brev fra din Mand, og at han er paa Sørejsen fra Hamborg til Amerika.« Dette gjorde min Kone, og Nyheden var snart udspreedt i hele Omegnen.

Jeg levede saa en rum Tid i den bedste Ro, men maatte rigtignok som en Rotte søge Skjul, saa snart jeg mærkede det allermindste, som kunde sigte til mig. Alligevel blev det snart nødvendigt, at jeg arbejdede under aaben Himmel, men det skete flere Aar kun om Natten, især naar Maanen havde indtaget sin Plads og lyste for mig. Saa satte jeg Gærder og Diger i Stand og arbejdede i Haven. Men da jeg saavel Dag som Nat maatte være i Klæderne for altid at være parat til Flugt, sled jeg det ene Klædningsstykke efter det andet, og det var slemt, for jeg kunde ikke henvende mig til Skrædderen for at faa nye Klæder syet. Jeg uddannede mig saa til at være min egen Skræddermester. Nøden er en god Læremester.

Der kom snart ny Modgang. Da vore Kreditorer og Kautionister mente sig sikre for Modstand fra min Side, trængte de ind paa min Kone. De vilde formaa hende til at sælge Gaarden, hvorved der ikke vilde være blevet en rød Øre tilovers til os, da Gaar-

den dengang paa Grund af den trykkende Rigsbankskat kun havde ringe Værdi. Min Kone modsatte sig, men kunde ikke forhindre, at de forpagtede Gaarden ud til en Mand, som ingen Ting duede til og derfor spolerede baade den levende og den livløse Ejendom. Efter et Aar gik han fallit, og saa overtog min Kone Driften igen.

Tiden skred ustandseligt fremad. Nye Aar forløb, uden at jeg havde mærket noget til Forfølgelser. Mine Tanker vendte ofte tilbage til mine Ulykkesfæller fra Fængslet og Flugten. Jeg erfarede, at min Kammerat fra Flugten omsider, drevet af Hjemve, var søgt nordpaa igen, og at man havde paagrebet ham i Fredericia og derfra ført ham til Arresten i Odense igen. Langt om længe erfarede jeg ogsaa, at mine Kollegaer og Ulykkesfæller fra Odense alle var blevne idømte strenge Straffe. Vel blev de ikke dømt til at miste Livet, men de blev dømt til livsvarigt Tvangsarbejde i Slaveriet og Rasphuset, hvilket i Grunden var det samme som at blive dømt fra Livet. Der sagdes, at ingen kunde udholde Arbejdet i Forening med Kummer og Savn i Rasphuset længere end i 3 Aar. Jeg for min Part vilde hellere dømmes til at miste Hovedet end saaledes at sejpines til Døde.

Jeg vidste nu, hvad jeg havde i Vente, hvis det lykkedes dem at fange mig, og jeg tog derfor de bedste Foranstaltninger til min Sikkerhed. Foruden at jeg stadig sov i Klæderne, havde jeg altid et Vaaben eller en god Knippel ved Haanden. Hellere vilde jeg dræbes paa Stedet i Kamp end straffes saaledes som de øvrige Rigsbanker. Imidlertid bedredes vor Stilling i pekuniær Henseende. Vel maatte der endnu spares, men som Følge af, at Handel og Vandel nu gik bedre, kom der bedre Priser paa Landmandens Produkter. Ved den gode Ro, som jeg havde, blev jeg imidlertid ogsaa dristigere og lod mig til Syne for betroede Slægtninger og Venner. I Længden kunde det heller ikke undgaas, at en eller anden saa mig, naar jeg arbejdede paa Marken, selv om det skete ved Nattetide. Desuden havde vi jo ogsaa Tjenestefolk, for hvem det i Længden ikke kunde skjules, at jeg opholdt mig hjemme, da de kunde bemærke mit Arbejde. Der løb Rygter om paa Egnen, at jeg var hjemme, hvorfor jeg ogsaa advaredes af Slægt og

Venner og af vore Tjenestefolk, som var os tro og hengivne. Af velvillige Sjæle bragtes det omsider ogsaa for Myndighedernes Øren, og nu begyndte Forfølgelsen for ramme Alvor.

Der ankom pludselig en Trop Politibetjente og omringede Huset, som de gennemsøgte fra Ende til anden. Jeg havde imidlertid opdaget dem i Tide og var smuttet ud paa Marken, hvor jeg, skjult i et tæt Hegn, holdt nøje Øje med Huset. Efter nogen Tids Forløb kom hele Sværmen ud af Huset og gennemsøgte Halmstakke og lignende ved at stikke gennem det med Spyd og Sabler. Derefter begyndte de at afsøge Marken, saa jeg maatte hurtigt søge længere bort. Ved Midnatstid søgte jeg tilbage til mit Hjem og nærmede mig det med den yderste Forsigtighed, hvilket viste sig at være nødvendigt, thi da jeg kom ganske nær til Huset, bemærkede jeg, at der var sat Vagt ved samme. Jeg skyndte mig tilbage til et Sted, hvorfra jeg kunde iagttage, hvad Posterne foretog sig. Om Morgenen saa jeg, at de efter en kort Raadslagning forlod Gaarden. Jeg vendte tilbage, og min Kone fortalte, at Politiet havde ransaget hele Huset, havde stukket Hø- og Halmdynger igennem med deres Sabler og derefter havde holdt skarpt Forhør over min Kone, min Moder og vore Tjenestefolk. Alle havde indrømmet, at jeg havde opholdt mig hjemme, men ingen vidste, hvor jeg nu var, hvad der ogsaa var sandt nok.

Næste Aften opsøgte jeg min Søster, der var gift med en Gaardmand i samme By. Deres Gaard laa frit og enligt med god Udsigt til alle Sider, og tilmed var min Søster ikke bange af sig. Hun havde et Skjulested til Rette oppe paa Loftet, og da Politiet den næste Nat igen mødte hjemme og gennemsøgte Huset, besluttede jeg at blive i mit nye Skjulested. Efterstræbelserne efter mig vedblev i den nærmeste Tid. Da man ikke fandt mig i Hjemmet, begyndte man ogsaa at søge hos Egnens Beboere. Jeg begav mig derfor til en Søster og Svoger, som boede længere borte, og der blev jeg i længere Tid. Jeg fik saa Efterretning, at Politiet syntes at være bleven ked af Jagten, og efter at jeg en Tid igen havde været hos min Søster i vor By, tog jeg hjem.

Det gjaldt nu om at være dobbelt aarvaagen. Vi

anskaffede os en aarvaagen og bidsk Hund foruden den, vi allerede havde, og begge havde deres Ophold ude. De advarede mig flere Gange, naar der var Fare paa Færde, og jeg slap altid godt fra det. Undertiden gik Forfølgerne i Kroen, inden de besøgte Stensvang, og saa kom der Ilbud op til os for at advare mig. Politiet var ikke synderlig modigt. Man fortalte jo om mine store Legemskræfter og mit hid-sige Sind, og nogle af dem, der saa min Broders store Bibliotek og havde hørt om min halsbrækkende Flugt fra Odense Fængsel, troede ogsaa, at jeg kunde mere end mit Fadervor.

Aar forløb atter. Der kom en enkelt Gang en Politibetjent og spurgte efter mig, men ellers havde jeg nogenlunde Ro. Jeg fik Besøg af Slægtninger og Venner, og undertiden vovede jeg ved Aftenstid at besøge dem igen, saa at Tiden trods min Indeslut-tethed ikke blev saa lang. Men jeg erfarede snart, at der fandtes nogle, som kom under Venskabets Maske og bag efter gik hen og forraadte mit Ophold. Imid-lertid var Rygtet om mig og de Forfølgelser, jeg var udsat for, løbet vidt og bredt omkring, og jeg fandt megen Medfølelse, selv blandt Mennesker, der næ-sten var mig ubekendte. Thi jeg fik flere Tilbud om at komme til dem for at finde Skjul og Opholdssted. Dette blev ogsaa snart fornødent.

Jeg stod en Dag inde i Huggehuset og lavede no-get til Rette, da vor Pige kom løbende og raabte: »De kommer! De kommer!« Jeg saa nu, at der kom flere Politibetjente hen imod Huset, hvorfor jeg hurtigt greb en Plejl, som netop stod der, og søgte at løbe ud til den modsatte Side. Men der var flere, end jeg tog mig i Vare for. Da jeg løb hen imod et Hegn, sprang der et Par Stykker ind paa mig. Jeg indsaa, at jeg var omringet, og at det eneste, der kunde frelse mig, var mine Bens Hurtighed. Jeg svingede min Plejl, slap ogsaa forbi dem og løb videre. Hvis de havde fulgt mig i Hælene, kunde det have været far-ligt nok, men de tilkaldte først deres Kammerater, og derved fik jeg et Forspring. Dette var dog ikke større, end at de beholdt mig i Syne, og nu fik jeg hele Selskabet i fuldt Løb bagefter mig. Forfølgelsen strakte sig milevidt, og jeg begyndte at blive træt. Men da vi naaede hen paa Holbøl Mark, fik jeg uven-

tet Hjælp af en Mand, som arbejdede paa Marken der. Da han saa hele Forfølgelsen og kendte mig, lod han sin Hat flyve i den stærke Blæst og satte hurtigt bag efter den. Forfølgerne tog fejl og satte efter ham, jeg kunde udnytte Terrainet og kom dem af Syne. Jeg holdt mig skjult i Skoven til om Aftenen og opsøgte derpaa min Søster. Hun gik næste Morgen hen og underrettede min Kone, der ikke havde sovet hele Natten af Uro for mig, om min Frelse.

Politiets Jagt tog nu Fart igen, og jeg kunde ikke være hjemme. Jeg opholdt mig i mit Skjul hos min Søster, men Politiet kom ogsaa der. Jeg besluttede derfor at tage imod et Tilbud, som en Bekendt langt inde i Sundeved havde givet min Kone. Da vi hørte, at Politiet nu havde Hunde med, og at der var udsat en Pris for min Paagribelse, saa vi kunde frygte, at nogen vilde søge at fortjene denne Judasløn, vilde min Søster have, at Rejsen derhen skulde foregaa til Hest. Saa trak vi en Nat min Svogers Heste ud af Stalden. Jeg besteg den ene og min Søster den anden; hun red nemlig ligesaa godt som en Karl, og nu gik det i rask Fart til Sundeved, hvorefter min Søster red begge Hestene hjem. I det nye, rolige Opholdssted levede jeg saa længe, til der kom Bud hjemmefra, at nu havde Politiet i længere Tid ikke ladet sig se.

En Spaadom.

Roligt blev det dog endnu ikke for mig. Gentagne Gange blev der søgt efter mig, men jeg undslap hver Gang. Jeg blev dog betænkelig, det vilde blive ved paa den Maade hele min Livstid.

Tanken om Amerika dukkede derfor atter op i mig. Der fortaltes saa meget om dette Land, hvor let det var at komme frem der, og at man fik den bedste Jord for ingen Ting og blot behøvede at opdyrke den. Jeg stod endnu i min kraftigste Alder, og ved Salg af min Gaard vilde der blive saa meget tilovers, at Hustru og Børn kunde rejse over til mig, naar Tiden dertil først var kommen. Min Kone og især mine Børn, som nu var voksede til, ønskede intet hellere, end at deres Fader og de selv kunde leve i

Ro. Slægt og Venner hjalp til med Raad og Daad, og en Ven skaffede endog et Pas, hvor Signalementet nogenlunde passede paa mig.

Efter en smertefuld Afsked fra Kone, Børn og Moder begav jeg mig paa Vandring til Hamborg, forsynet med Rejsepas og tilstrækkelig Rejsepenge. Jeg naaede endelig til Hamborg, hvor jeg straks søgte et Logi, som var mig opgivet af en Ven, som var Sømand. Jeg søgte hos Søfolk at faa Kundskab, om der var Skibe, som snart sejlede til Nordamerika. Jeg fik Anvisning paa et amerikansk Skib, som de mente om kort Tid vilde afgaa derhen. Skibskaptajnen var ogsaa villig til at tage mig med, hvad der glædede mig meget, da han var en danskfødt Mand. Men han sagde, at der vilde hengaa Uger, inden Skibet kunde sejle.

Men nu, da det syntes at blive til Alvor for mig med at komme til det fremmede Land, følte jeg ret, hvor tungt det var at forlade sit Fædreland. Trods alle Forfølgelser hang mit Hjerte dog ved Danmark, og ved at se vort smukke rød-hvide Flag, som syntes mig det smukkeste af alle de mange Flag, jeg saa her i Hamborg, følte jeg ligesom Sting i Hjertet ved Tanken om, at det om kort Tid ikke længere skulde være mit Lands Flag. Det maa have været indskrevet i Skæbnens Bog, at dette Flag skulde vedblive at være mit Flag, for hvilket jeg senere skulde sætte mit Liv og min Frihed i Vove. Thi nu hændtes mig noget ganske forunderligt.

Jeg havde jo Tid nok til at se mig om i Hamborg, og da jeg saadan drev omkring for at faa Tiden til at gaa, hørte jeg en Dag nogle Folk tale om en Mand der i Hamborg, som med stor Sikkerhed kunde forudsige Folks Fremtid. Jeg blev nysgerrig, spurgte efter Mandens Adresse og gik hen til ham, idet jeg tænkte: Opnaar du intet andet, saa faar du da Tiden til at gaa med dette.

Undervejs mødte jeg en af de hamborgske Politibetjente, som betragtede mig med større Opmærksomhed, end jeg syntes om.

Da jeg kom hen til Manden, udbredte han et Spil Kort paa Bordet. Han sad i nogen Tid og saa grundende paa Kortene, men derpaa saa han forundret paa mig og sagde: »Det var da et mærkeligt Levned-

løb, De har haft!« Og nu begyndte han at fortælle mig mit hele Levnedsløb med dets Begivenheder, deriblandt Ting, som ellers var skjult for alle. Jeg blev næsten bange og sagde: »Han vil dog vel ikke gøre mig noget ondt?« Nej, det vilde han ikke, sagde han, han gjorde ingen ondt med sin Viden. »Men hør nu videre,« vedblev han. »De maa opgive den Rejse, som De har i Sinde, og snarest forlade Hamborg, ellers vil det gaa Dem ilde. Hvis De derimod vender tilbage til Deres Hjem, vil De endnu i nogen Tid komme til at lide stor Forfølgelse, og en stor Sorg vil ogsaa ramme Dem, men Forfølgelserne vil De heldigt undgaa, og det vil derefter blive godt for Dem, og De vil komme til at ende Deres Dage i Fred og Ro hos Deres egne.«

Efter at have betalt Manden, gik jeg grundende tilbage til mit Logi. Her kaldte Værten mig straks til Side og spurgte mig uden videre, om jeg havde noget udestaaende med Politiet. Thi der var kommet en Herre og havde spurgt efter, om den og den af dette Udseende ikke logerede her, og om han talte det tyske Sprog med fremmed Accent. Han foregav, at han i Dem søgte en god Ven, og at han havde set Dem paa Gaden, uden i Trængslen at kunne hilse paa Dem, men jeg, sluttede Værten, ansaa ham nu nærmest for en hemmelig Politibetjent, og da jeg ikke gerne vil have nogen arresteret i mit Hus, svarede jeg, at den paagældende i Morges var gaaet med et Skib til England.

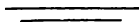
For Værten vilde jeg ikke indrømme, at Politiet søgte efter mig, men han har vel alligevel mærket, at der var noget i Vejen. Han vidste imidlertid ogsaa Raad for det. »Vent lidt«, sagde han, »saa sejler disse Mænd ned ad Floden, jeg skal nok skaffe Dem Plads i deres Fartøj.« Han gik hen til nogle forvovent udseende Mænd i Sømandsdragt, som sad ved et Bord for sig selv. Jeg indsaa nu, at Værten var en forslagen, snu Fyr, som var vant til saadanne Tilfælde. En af Mændene rejste sig og kom hen til mig, og snart var jeg ombord i deres Fartøj. Det gik nu rask ned ad Floden, og ud paa Aftenen kom vi til et Sted, som laa i Nærheden af Byen Wedel. Mændene, som jeg antog for Smuglere, lagde til og indbød mig til at følge med dem. De tog nogle store

Pakker og gik i Land med dem, og jeg fulgte. Vi kom til et enligt liggende stort Hus, hvor Pakkerne blev bragt ind, og der blev der anvist mig Soveplads for denne Nat. Betaling vilde de ikke modtage, tværtimod havde de beværtet mig undervejs. Det var næsten de eneste uegennyttige Mennesker, som jeg traf paa min hele Rejse frem og tilbage.

Den næste Dag vandrede jeg nordpaa, hjemefter. Denne Gang søgte jeg endnu mere vestlig gennem Holsten, saa jeg til sidst naaede helt ud i Marskegnen. Jeg naaede endelig til Ejderen, den gamle Grænseflod. I Nærheden af Frederiksstad kom jeg over den og stod nu atter paa slesvigsk Grund. Nu maatte jeg bruge større Forsigtighed. Jeg kunde let træffe paa Handelsmænd, som kendte mig. Desuden kunde man paa mit Maal høre, at jeg var længere nordfra, og Rygtet havde allerede gjort mit Navn bekendt helt her nede. Man fortalte om min Flugt fra Odense, og de store Forfølgelser, jeg havde undgaaet, fortaltes næsten med Beundring og naturligvis ogsaa med store Overdrivelser. Ofte plagedes jeg af Folk med Spørgsmaal angaaende dette, da Folk var meget nysgerrige efter at høre om Steensvang, men jeg fortalte dem kun saa meget, som jeg syntes var raadeligt, og lod dem for Resten blive i den Tro, som de havde.

(Uden større Hændelser naar Steensvang saa tilbage til Hjemmet).

(Sluttes.)

Dansk og tysk Historieforskning og Historieskrivning efter Krigen vedrørende Sønderjylland.

Af **Frode Gribsvad.**

Sønderjydske Aarbøger har tidligere bragt Oversigter over historisk Litteratur vedrørende Sønderjylland. Saadanne Oversigter vil Aarbøgerne i den kommende Tid atter bringe, da der i deres Læsekreds findes Ønske herom. Som en Indledning til disse Oversigter skal der her gives en kort Redegørelse for dansk og især tysk Historieskrivning efter Krigen vedrørende Hertugdømmerne, sammenlignet med den tidligere, da den i mange Henseender viser et andet Billede end før.

I Tiden fra Nationalitetskampens Opstaaen med Uwe Jens Lornsens Optræden i 1830 indtil 1864 var den Litteratur vedrørende Sønderjyllands Historie, der fremkom saavel fra dansk som fra tysk Side, i høj Grad præget af Kampen. Den var ensidig, oftest tillige polemisk. Selv Værker som Allens »Det danske Sprogs Historie i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland« og Georg Waitz' »Schleswig-Holsteins Geschichte« er meget ensidige og partiske. Med 1864 sker der en Forandring med Hensyn til sønderjydske Historieforskning. Fra tysk Side tabte man forbavsende hurtigt Interessen for Sønderjyllands Historie. Det havde jo ikke længere praktisk Interesse at beskæftige sig hermed, nu da det politiske Spørgsmaal var afgjort. 1833 var Gesellschaft für schleswig-holsteinische Geschichte bleven stiftet. Det havde ud-

givet forskellige Tidsskrifter, fra 1870 »Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte«, men dets Afhandlinger indtil Aarhundredskiftet vedrørte væsentligst holstenske Forhold, kun meget lidt nordslesvigske.

Anderledes forholdt det sig med de danske Historikere. Dansk Historieforskning og Historieskrivning fik en Blomstringstid i den sidste Trediedel af det 19. Aarhundrede, og det var saa langtfra, at de danske Historikere tabte Interessen for Sønderjyllands Historie, at det tværtimod kun er faa af dem, der ikke har taget et eller andet Spørgsmaal af den op til Behandling. Men paa en helt anden Maade end tidligere. A. D. Jørgensen gik i Spidsen her. 1864 gav ham Indvielsen til hans Historikergerning. Han blev klar over, at man maatte se den haarde Virkelighed i Øjnene, og han begyndte at undersøge Grunden til Danmarks Ulykke. Ærlighed, Redelighed, Virkelighedssyn blev da det Krav, som Nederlaget 1864 stillede danske Historikere i deres Forskning, som det stillede hele det danske Folk det i al dets Virken. Men det gjorde ogsaa, at den Del af det danske Folks Historie, som angik Sønderjylland, maatte tages op til fornyet Undersøgelse og kritisk Prøvelse. Det var ikke længere Opgaven polemisk at hævde, at Danmark havde Ret, nej, snarere for vor egen Skyld at klarlægge, hvor Danmark havde fejlet, og det gjaldt om saa vidt muligt at forstaa Modstanderen, at man ikke skulde undervurdere ham. Man havde Fornemmelsen af, at man delvis havde levet paa et Blændværk, derfor var Ulykken kommen over os; man maatte se den haarde Virkelighed i Øjnene for at kunne rejse sig igen. »Det forekom mig, at vi alle tilhobe var en slægt af blød-

agtige drømmere, uden kraft og marv, og at vi først og fremmest trængte til at hærdes«, siger A. D. Jørgensen ¹⁾). Man kunde da ikke slaa sig til Ro med den foregaaende Tids Resultater, heller ikke historiske Resultater, Spørgsmaalene maatte tages op til fornyet Undersøgelse, og der fremstod saaledes i Danmark en ny sønderjydske Historieforskning, grundig, videnskabelig, med Forsøg paa at forstaa Modstandernes Synspunkter og Forudsætninger. Det ligger udenfor denne Artikels Omraade at komme nærmere ind paa, hvad der her er ydet i det halve Aarhundrede 1864—1914. Der skal blot peges paa A. D. Jørgensens Artikel i Dansk Biografisk Lexikon om Hertug Christian August af Augustenborg, hvor han bedømmes ganske anderledes, end han tidligere var bleven det i Danmark, eller paa hans Skildring af det 19. Aarhundredes Historie i 6. Bind af Danmarks Riges Historie, eller Kr. Erslevs Undersøgelser af Arvehyldingsakterne 1721, hvor Aktstykkerne læses uden forudfattet Mening og søges forstaaet ud fra Datidens Synspunkter. Blot disse Eksempler viser, hvor uafhængig af tidligere Tidens Synspunkter danske Historikere tog Sønderjyllands Historie op til Behandling. Hele Tiden, i hvert Fald indtil Verdenskrigen, har da ogsaa danske Historikere været førende i Forskningen af Sønderjyllands Historie. Saa meget mærkeligere var det, at man fra tysk Side i lang Tid kun med ringe Opmærksomhed fulgte det Arbejde, danske Historikere her ydede. Ogsaa det er et Tegn paa, hvor ringe Interesse der nu var for Sønderjyllands — for den Sags Skyld ogsaa Holstens

---

¹⁾ En redegørelse for min udvikling og mit forfatter-
skab. S. 112.

— Historie i Tyskland. Medens inden 1864 store tyske Historikere som Waitz havde taget Hertugdømmernes Historie op til Undersøgelse, blev man nu staaende ved de Resultater, man da var kommen til. Man var bestandig kun daarligt i Stand til at hæve sig op over den Ensidighed, som prægede Kamptiden. Saaledes udgav den i 1929 afdøde August Sach 1896—1907 sin Bog »Das Herzogtum Schleswig in seiner ethnographischen und nationalen Entwicklung«, vel et af de betydeligste Arbejder, der i den Tid er ydet fra tysk Side, ogsaa indeholdende meget værdifuldt, men dog i Henseende til Ensidighed nærmest at sammenligne med f. Eks. Allens »Det danske Sprogs Historie« fra et halvt Aarhundrede tidligere. Forbavsende ogsaa at se, hvor længe man fra tysk Side mente at kunne beskæftige sig med Hertugdømmernes Historie uden at kunne Dansk og uden at tage Hensyn til, hvad dansk Historieforskning havde ydet. Følgen blev da ogsaa, at der Gang paa Gang blev begaaet Fejl, som vilde have været undgaaet, hvis man havde fulgt med i den danske Historieforskning.

Omkring Aarhundredskiftet begyndte man dog at indse, at det ikke længere kunde gaa ikke at tage Hensyn til den danske Historieforskning. Det var især 2 Mænd, der havde deres Opmærksomhed henvendt herpaa, og som arbejdede paa at skabe en vidre Horisont for den tyske Forskning af Hertugdømmernes Historie. Den ene var Landesbibliotekar Rudolph v. Fischer-Benzon i Kiel. Han var født 1839 i Westermühlen ved Rendsborg, studerede Naturvidenskab og var 1869—92 Lærer ved forskellige lærde Skoler, sidst i Kiel fra 1878. Men først efter at han 53 Aar gammel af Helbredshensyn

havde taget sin Afsked, faldt hans egentlige Livsgerning. Fra 1895 til sin Død 1911 var v. Fischer-Benzon Leder af det Bibliotek, som Provinsen havde grundlagt i Kiel, og som 1899 fik Navnet »Schleswig-Holsteinische Landesbibliothek«. Fra 1898 var han tillige Sekretær i Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte. Han var, som vi har set, ikke Historiker af Fag, men efter at han havde overtaget Ledelsen af Landesbibliothek, blev Hertugdømmernes Historie hans store Interesse. Ved Biblioteket fik han samlet en meget stor Litteratur vedrørende Hertugdømmernes Historie, ogsaa — og det ikke mindst — den danske Litteratur herom. Ved at blade Landesbibliotheks Kataloger igennem vil man faa et Indtryk af, hvilket værdifuldt Hjælpemiddel til Studiet af Hertugdømmernes Historie man i Kiel har i dette, og Æren herfor tilkommer først og fremmest v. Fischer-Benzon. Men ogsaa i Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte fik han stor Betydning. Han var den egentlige Redaktør af Zeitschrift, hvis aarlige Bind efterhaanden voksede i Omfang og ogsaa i Lødighed. Især maa nævnes de Litteraturoversigter, der udarbejdede af v. Fischer-Benzon selv nu fremkom i Tidsskriftet. De er meget fyldige, og oplysende Noter er knyttet til dem. De betyder et værdifuldt Hjælpemiddel for alle, der beskæftiger sig med Hertugdømmernes Historie, og ikke mindst ad denne Vej har v. Fischer-Benzon gjort opmærksom paa den danske Litteratur herom.

Den anden Mand, der har arbejdet paa at aabne sine Landsmænds Øjne for den danske Historieforskning vedrørende Sønderjylland er Godsejer Paul von Hedemann-Heespen fra Deutsch Nienhof

i Holsten. Han er heller ikke Historiker af Fag, men Hertugdømmernes Historie har altid haft hans Interesse, og hans Forbindelse med Prof. v. Fischer-Benzon nærrede den yderligere. 1913 traadte han ind i Gesellschaft's Bestyrelse og leverede i de følgende Aar Litteraturoversigterne og en Del længere Anmeldelser af historisk Litteratur. Men ogsaa herudover var han i disse Aar en flittig Medarbejder ved Zeitschrift. Han har udarbejdet Registre til Die Schleswig - Holsteinischen Anzeigen 1750—1800 (i Bd. 41 og 45) og til alle slesvigholstenske Tidsskrifter og Samlinger efter 1750 (i Bd. 45) og Indholdsfortegnelser til en Del lokalhistoriske og biografiske Værker (i Bd. 49), fortræffelige Hjælpemidler for alle, der beskæftiger sig med Hertugdømmernes Historie. Ogsaa andre Bidrag fra hans Haand bragte Zeitschrift i disse Aar, nævnes kan »Ein Gang durch das Gewerbe unserer Vergangenheit« (Bd. 48, 1918) og »Die politischen Grundzüge in der Geschichte der holsteinischen Verwaltung (Bd. 49). Med dette Bind forsvinder v. Hedemann-Heespen som Zeitschrifts Medarbejder, og 1922 traadte han ud af Gesellschafts Bestyrelse. Det er ingen Hemmelighed, at dette skyldes et Brud. For Zeitschrift betyder det et Tab, at det har mistet sin ejendommeligste, mest særprægede Medarbejder. Fra da af træffes v. Hedemann-Heespen som Medarbejder ved det i 1923 oprettede nye Tidsskrift »Nordelbingen«. Ogsaa Schleswig-Holsteinischer Kunstkalender har bragt Afhandlinger fra hans Haand som »Kultur und Adel in Schleswig - Holstein während des 18. Jahrhunderts« (1912) og »Über den

Adel in Nordschleswig« (1920). Men hans Hovedværk, det Værk, hvori han har nedlagt Resultatet af sine omfattende Studier af Hertugdømmernes politiske, men især indre og kulturelle Historie og sammenfattet det under sit ejendommelige Helheds-syn, er det bindstærke Værk »Die Herzogtümer Schleswig - Holstein und die Neuzeit« (1926), der senere skal omtales. v. Hedemann-Heespen er vel den Mand indenfor den tyske slesvig-holstenske Historieforskning, der stærkest har haft Blikket vendt imod dansk Historieforskning og Historieskrivning — dette betyder langtfra, at man fra dansk Side altid har kunnet være enig med ham i hans Synspunkter — men man har, efter at han har udsendt sit Hovedværk, anerkendt hans Betydning ogsaa for dansk Historie ved at optage ham som Medlem af »Danske Selskab«, som han selv siger: det første slesvig-holstenske Medlem siden 1864.

Vi har set, hvorledes v. Fischer-Benzon og v. Hedemann-Heespen henledede Opmærksomheden paa den danske Forskning vedrørende Hertugdømmernes Historie, men endnu var der fra tysk Side intet Værk fremkommet, der kritisk videnskabeligt tog Hertugdømmernes Historie op til Undersøgelse. Det første Værk, der tog et Afsnit heraf op til ny Behandling, udkom i 1916. Det var ikke skrevet af en Mand fra Hertugdømmerne, og det kom ikke fra Kiel. Det var Johannes Brocks »Die Vorgeschichte der schleswig-holsteinischen Erhebung vor 1848«. Forfatteren, der, da Bogen udkom, var død, falden i Krigen — han var gaaet med som Frivillig — var en ganske ung Mand, født 1887 i Göttingen. Han var en ideelt anlagt Natur, kunst- og

sportsinteresseret, deltog i »Wandervögel-Bevægelsen«, studerede Filosofi, Pædagogik, germansk Filologi, Statsvidenskab og Geografi, men især Historie, som han fra 1910 samlede sig om og studerede i Göttingen under den demokratiske Professor Max Lehmann (død 1929). Denne gjorde Brock opmærksom paa, at det dansk-tyske Spørgsmaals Historie forud for 1848 maatte tages op fra tysk Side til ny Behandling, saaledes at man drog de Resultater, man var kommen til fra dansk Side, med ind i Undersøgelsen og vurderede dem. Da Brock ønskede at udarbejde en Doktorafhandling, valgte han dette Emne, og de første Kapitler af Bogen bragte ham da ogsaa Doktorgraden først paa Aaret 1913. Derefter gjorde han Bogen færdig og tænkte paa at foretage en Studierejse til de forenede Stater og Kanada, da Verdenskrigen udbrød, og han meldte sig som Frivillig. I Efteraaret 1915 faldt han paa Østfronten.

Bogen, der i 1918 blev oversat paa Dansk af Bibliotekar Raphael Meyer, men først udgivet 1927, har for Danske nok saa stor Interesse som det første Tegn paa en anden Indstilling fra tysk Side end den, vi tidligere kendte, som ved at bringe nyt Stof frem. Forfatteren har meget dygtigt udnyttet de trykte Kilder, baade fra dansk og fra tysk Side, men har kun i ringe Grad brugt utrykt Materiale. Bogen er skrevet ud fra et nationalt, demokratisk Standpunkt. Den slesvigholstenske Bevægelse ses i Sammenhæng med de tilsvarende Enheds- og Frihedsbevægelser i Tyskland. Hans Sympati er paa den nationale Stats Side imod den dansk-tyske Helstat og paa det demokratiske, liberale Partis Side imod de Privilegerede. Bogen er skrevet af en Tysker med Sympati for den slesvigholstenske Bevægelse, men det nye er For-

søget paa at behandle Emnet objektivt videnskabeligt og paa ogsaa at forstaa den danske Bevægelse. Med stor Dygtighed er Forfatteren i Løbet af kort Tid trængt ind i det for ham hidtil ukendte Stof. Dog kan det mærkes, at Bogen er et Begynderarbejde, og at Forfatteren i nogen Grad mangler længere Tids Indleven i Emnet. Man vil fra dansk Side ikke kunne godkende alle hans Synspunkter og heller ikke mange Enkeltheder, men man læser Bogen med stor Interesse og ogsaa med Udbytte. Det er dog et Spørgsmaal, om der var nogen Grund til at oversætte den paa Dansk. De fleste af dem, der vil kunne lære af den, vil sikkert kunne læse den paa Tysk. Noget andet er, at man savner en Undersøgelse fra dansk Side af Slesvigholstenismen og i det hele taget en samlet Fremstilling af den dansk-tyske Strid 1830—48.

I Tiden 1864—1920 havde man altsaa fra tysk Side kun viet Hertugdømmernes, især da Sønderjyllands, Historie forholdsvis ringe Interesse og kun ydet lidt af større Betydning. Var der end i den sidste Tid visse Tegn til, at der heri var ved at ske en Ændring, saa var det dog endnu kun Tegn. 1920 med Nordslesvigs Afstaaelse til Danmark kom til at betyde en Ændring heri. Siden da er der paa tysk Side vokset en levende Interesse for Hertugdømmernes Historie frem, og fortrinsvis for Nordslesvigs Historie. I nogen Grad har 1920 haft samme Betydning for tysk Historieforskning angaaende Hertugdømmerne, som 1864 havde for dansk Historieforskning. Med travl Iver har man kastet sig herover og har allerede udsendt en Mængde Arbejder, omfattende de forskelligste Emner. Langtfra alt har været betydningsfuldt eller kritisk videnskabeligt

Arbejde, men ogsaa i den Henseende er der i det sidste Tiaar præsteret mere end i det foregaaende halve Hundrede Aar.

Centrum for den tyske Historieforskning vedrørende Hertugdømmerne er Kiel. Universitetet og dets Lærere er gaaet i Spidsen. Her findes Landesbiblioteket med dets righoldige Litteratur, og hertil flyttedes i Vinteren 1922—23 det slesvig-holstenske Statsarkiv fra Slesvig, Institutioner, der i det forløbne Tiaar har ydet Studiet af Hertugdømmernes Historie megen Støtte. Her har Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte sit Sæde, og herfra udsendes dets Skrifter, og her blev det nye Schleswig-Holsteinische Universitätsgesellschaft dannet i Efteraaret 1923 og senere i Forbindelse hermed den Baltiske Kommission med det Baltiske historiske Forskningsinstitut.

Kiels Universitet, der har betydet saa meget i Kampen imellem Danske og Tyske, er nu blevet et af Hovedsæderne for den tyske Forskning af Hertugdømmernes Historie, især ved Professorerne Brandts og Scheels Virksomhed. Stærkere end fra noget andet Sted er herfra Kravet om en ny Indstilling, om større Objektivitet og om kritisk videnskabelig Forskning bleven stillet. Fra dansk Side har man straks været klar herover og har ikke ladet det mangle paa Anerkendelse herfor. Der er betydelig Forskel paa de to Professorers Personligheder, Forudsætninger og Synspunkter. Professor Otto Brandt kom til Kiel 1920 som Leder af det historiske Proseminarium og blev 1924 udnævnt til overordentlig Professor i vesteuropæisk Historie, men da han i Oktober 1928 fik tilbudt en ordinær Professorstilling ved Universitetet i Erlangen, tog han derimod og forlod Kiel,

hvilket man i hvert Fald fra dansk Side vil beklage, og som ogsaa blev beklaget fra en enkelt tysk Side — v. Hedemann-Heespen og Schleswig-Holsteinische Landeszeitung, der bebrejdede Kiels Universitet, at man ikke havde søgt at beholde ham i Kiel. (Man har talt om en Rendsborg-Retning i Modsætning til Kiel.) Professor Brandt er hverken Slesviger eller Holstener, men Sydtysker, født i Heidelberg. Dette har vel givet ham en noget friere Indstilling til Spørgsmaalene, men har ogsaa isoleret ham i Kiel, hvor han næppe følte sig hjemme. I de faa Aar, han var her, arbejdede han meget flittigt. Foruden at passe sin Lærergerning, som kan spores i den Interesse, han hos mange af sine Elever vakte for Problemer i Hertugdømmernes Historie, og i at han paa-pegede dem Opgaver f. Eks. som Emner for Doktor-afhandlinger, naaede han at udsende flere historiske Værker, der har krævet et stort Arbejde og vidner om, at han i Løbet af den korte Tid i forbavsende Grad havde sat sig ind i den danske Litteratur.

Brandts Hovedværk er »Geistesleben und Politik in Schleswig - Holstein um die Wende des 18. Jahrhunderts« (1925). I et indledende Kapitel skildres den danske Helstat i det 18. Aarhundrede. I Modsætning til Johs. Brock ser Brandt nærmest Idealet i A. P. Bernstoffs Helstat. Han roser Bernstoff, fordi han ikke krænkede Hertugdømmernes Ejendommeligheder eller Ridderskabets Privilegier. Dernæst giver han livfulde Karakteristikker af Fritz Reventlow og hans Hustru Julia født Schimmelman paa Emkendorf i Holsten og den Kreds, der samledes om dem, konservativ, meget religiøs og paavirket af tysk Aandsliv. Han skildrer derefter denne Kreds' Kamp mod Rationalismen og

Fritz Reventlow som Fører for Ridderskabet og dets Kamp med Regeringen om sine Privilegier (Skattebevillingsretten) allerede i 1790'erne og Begyndelsen af det 19. Aarhundrede, hvorom man hidtil kun har vidst lidet. Dette Kapitel er derfor et af Bogens betydeligste og bringer os meget nyt. Han hævder, at der under denne Kamp opstod en bevidst tysk Nationalfølelse hos Fritz Reventlow, ligesom denne i Striden med Regeringen hævdede de gamle Stænderrettigheder af ideelle Grunde. Prof. Brandt har bragt en Del nyt Stof frem og i den velskrevne Bog givet et levende Billede af den Kreds, der samledes paa Emkendorf. Resultatet, han kommer til, er det interessante, at det ikke er Dahlmann, der er Ophavsmanden til Ridderskabets Kamp imod Regeringen, som begyndte allerede i 1790'erne og efter en Standsning fornyedes 1813 før Dahlmanns Optræden, og at det heller ikke er Dahlmann, der først gjorde den slesvig-holstenske Privilegiestrid nationalpolitisk eller først vakte en tysk Nationalfølelse i Hertugdømmerne. Forf. vil føre alt dette tilbage til Fritz Reventlow og gøre Emkendorf til Slesvigholstenismens Vugge, ligesom han ogsaa lader Dahlmann være paa-virket af Reventlow. Bogen, der ved Siden af v. Hedemann-Heespens store Værk maa regnes for det betydeligste, tysk Historieskrivning har at opvise fra disse Aar, er ikke forbleven uimodsagt. Fra dansk Side har Raadstuearkivar Axel Linvald givet en indgaaende Anmeldelse af den i Historisk Tidsskrift 9. R. IV. S. 76—91, anerkendende, men dog med adskillige Forbehold. I Zeitschrift Bd. 55 har Prof. Scheel anmeldt Bogen og skarpt angrebet det Resultat, Prof. Brandt er kommen til. Han indrømmer, at der paa Emkendorf fandtes en tysk Kulturfølelse, som kan

kaldes Nationalfølelse, men en saadan tysk Kultur-Nationalfølelse fandtes der lige fra Elben til Nord for Ejderen, uafhængig af Emkendorf. »Saadan set gives der i Hertugdømmerne ikke een Kilde, hvorfra den mægtige Strøm er opstaaet, men mange Kilder og Bække«. Brandt tillægger Emkendorf en Betydning, som det ikke har haft. Et nationalt Maal, som Dahlmann saa det, en venden sig bort fra Danmark som Fædreland og venden sig hen til det tyske Fædreland, har Ridderskabets første Kamp ikke bragt. Brandt har vurderet det nationalt mere positivt, end det kan hævdes. Hvis man kun søger Forhistorien eller Rødderne til en stor Bevægelse saa langt tilbage, som de bestemmende Motiver og Kræfter tydeligt kan kendes i deres faste Omrids, rækker den slesvigholstenske Rejsnings Forhistorie kun til Dahlmann. Yderligere har Prof. Scheel i sin Skildring af den unge Dahlmann vist dennes Betydning for Slesvigholstenismens Opstaaen. Ogsaa Prof. Dr. Carl Petersen har i sin Skildring af Nic. Falck taget Afstand fra Prof. Brandts Resultat. Ligeledes Dr. H. Christern i Hansischen Geschichtsblätter 1925, medens andre som v. Hedemann-Heespen og Th. Kaftan o. fl. har givet Forf. sin Tilslutning. Prof. Brandt har svaret sine Angribere i »Zur Vorgeschichte der schleswig-holsteinischen Erhebung« (Einzelschriften zur Politik und Geschichte. Herausgegeben von Dr. Hans Roeseler. 16. Schrift. Berlin. 1927.) Han fastholder her sin Opfattelse og hævder, at Dahlmanns Betydning bestaar i, at han krævede den gamle Forfatning fornyet efter Tidens Krav. Dragningen til Tyskland fandtes kun i de højere Lag og her endda kun hos enkelte, den var for

lidt udviklet og uden sikker Ledelse, indtil den i Dahlmann vandt, hvad den manglede.

I 1925 kom ogsaa Prof. Brandts »Geschichte Schleswig - Holsteins. Ein Grundriss«, en kort Oversigt over Hertugdømmernes Historie. Den betyder et stort Fremskridt fremfor tidligere tyske Værker af lignende Art. Fyldige Litteraturhenvisninger foran hvert Afsnit viser stort Kendskab ogsaa til den danske Litteratur, selv om et eller andet Værk kan mangle. Forf. siger i Forordet, at det helt igennem har været hans Bestræbelse at fastholde streng Saglighed og en afvejet Dom, begge paa videnskabeligt Grundlag, og Bogen er ogsaa — om end ud fra et tysk Synspunkt — skrevet med større Objektivitet, end vi er vant til, men vi maa dog fra dansk Side — som det ogsaa er bleven gjort — anholde forskellige Udtalelser, som naar det i Forbindelse med Laurids Skaus Skamlingsbanketale siges, at Skriftdansk lige saa lidt var de nordslesvigske Bønders Modersmaal som Højtysk, eller naar det hævdes, at den prøjsiske Regerings Fejlgreb efter 1864 paa langt nær ikke kan sammenlignes med de ukloge Daniseringsbestræbelser imellem Krigene. Og naar Bogen ender med at kræve en Grænserevision, betaler Prof. Brandt hermed en Tribut til tyske Stemninger, som ogsaa her faar ham til at svigte det Formaal, som han ifølge Forordet har sat sig. Adskillige Smaafejl har indsneget sig i Bogen, ingen har mere smaaligt gjort opmærksom derpaa end Landesbibliotekar Dr. Pauls i Kiel i en lidet velvillig Anmeldelse i Zeitschrift Bd. 57, som foranledigede Prof. Brandt til at udsende en Imødegaaelse, der vidner om, hvilke skarpe Modsætninger der herskede indenfor Kiels Historikerkredse. Alligevel blev Bogen vel-

villigt modtaget, allerede 1926 kom den i 2. Oplag, og samme Aar oversattes den til Dansk. Det maa dog siges, at selv om vi i høj Grad har Brug for en kortfattet Sønderjyllands Historie eller maaske bedre Sønderjyllands og Holstens Historie — Holsten har dog igennem Aarhundreder staaet i Forbindelse med Danmark, og Kendskabet til dets Historie er i Almindelighed for ringe — kan Prof. Brandts ikke tilfredsstille os, og vi maa haabe, at det inden længe maa lykkes fra dansk Side at fremskaffe et Side-stykke til Prof. Brandts Grundrids.

I Tilknytning til Grundridset har Prof. Brandt i 1928 sammen med Studienrat Karl Wölfler i Hamborg udsendt et Billedatlas »Schleswig - Holsteins Geschichte und Leben in Karten und Bildern«, indeholdende et omfattende Billed- og Kortstof til Belysning af Historien, saavel den politiske som Kulturhistorien. Der kan rejses Indvendinger imod Enkeltheder — og der skal i den Henseende henvises til H. V. Clausens indgaaende Anmeldelse i »Hejmdal« for 5., 9. og 11. Marts 1929 — men det maa anerkendes, at det er et meget smukt Værk, der levende belyser mange Sider af Historien og Livet i Hertugdømmerne.

Endnu en lille Bog har Prof. Brandt udsendt fra Kiel, »Heinrich Rantzau und seine Relationen an die dänischen Könige. Eine Studie zur Geschichte des 16. Jahrhunderts.« (1927). Indledningen, en kort Skildring af Henrik Rantzau, er den interessanteste Del af Bogen, der forøvrigt indeholder en kortfattet Oversigt over Indholdet af hans mange Relationer til de danske Konger. Heraf læser man med størst Interesse den

Del, der omhandler hans Forhold til de sønderjydske Hertuger og Forholdene i Hertugdømmerne.

Det var saaledes intet ringe Arbejde, Professor Brandt ydede i de faa Aar, han var i Kiel, og det maa beklages, hvis hans Arbejde med Hertugdømmernes Historie er ophørt med hans Bortrejse fra Kiel.

Den anden Mand ved Kiels Universitet, som er kommen til at betyde noget nyt med Hensyn til den tyske Historieforskning vedrørende Hertugdømmerne, er Professor Otto Scheel, i mangt og meget forskellig fra Prof. Brandt. Han er Nordslesviger, født i Tønder, og har derfor den Indlevethed i og Forstaaelse af Forholdene i Nordslesvig, som det giver at have levet sine Barneaar og første Ungdomsaar her. Han er Nordslesvigeren, der kan gribes af sit snævraste Hjemlands Skæbne og lidenskabeligt tage Del deri, som han gjorde det paa tysk Side i Afstemningstiden. Men han er ogsaa Videnskabsmanden, der bøjer sig for Kravet om kritisk Objektivitet og Anerkendelse af Sandheden, som vi har set det hos Professoren i Kiel. Og han er Manden, der hævdede at ville kæmpe ridderligt og med blanke Vaaben med Modstanderen, da han valgtes til Schleswig-Holsteiner Bund's Formand. Prof. Scheel har i en Del Aar været Professor i Kirkehistorie i Tübingen og har her paabegyndt et større Værk om Luther. I 1923 modtog han Kaldelsen til Universitetet i Kiel som den første Professor her i »Landesgeschichte«. Han har her i de første Aar taget ivrig Del saavel i videnskabelige Foreningers Arbejde — som Universitetsselskabet og det Baltiske historiske Forskningsinstitut, hvortil han er Ophavsmanden — som i politisk Arbejde. Han er mere konservativ end Prof. Brandt og har ikke haft saa vanskeligt som denne

ved at finde sig til Rette i Kiel. Han er Tilhænger af en nærmere Forbindelse imellem Norden og Tyskland, saaledes som det gav sig Udslag i Planen om det nordisk-tyske Universitetsstævne i Kiel og i Deutsch-Nordische Zeitschrift, af hvis første Numre han stod som Udgiver, men han synes baade i den Maade, hvorpaa han greb Planen om Universitetsstævnet an, og i andre Ting ikke altid i det praktiske at kunne vurdere Personer og Forhold rigtigt. Hidtil er det forholdsvis lidt, han har ydet af Bidrag til Hertugdømmernes Historie, optaget som han har været af politisk Arbejde og desuden i lang Tid syg.

I 1925 udkom »Der junge Dahlmann« (i Universitetselskabets Aarbog og som selvstændigt Skrift). Han søger heri ved dybtgaaende Undersøgelser at udfinde, med hvilke Forudsætninger Dahlmann kom til Kiel, og skildrer paa Grundlag af hans Skrifter hans statslige og nationale Synspunkter i Kielertiden. Han hævder i Modsætning til Brandt, at Dahlmann uafhængig af Fritz Reventlow, under Paavirkning af Tidsbegivenhederne bliver Ophavsmanden til den tysk-nationale Slesvigholstenisme. Det er ham, der drager Ordene »uund dat se bliven ewich tosamende ungedelt« frem af Akterne fra 1460¹⁾, og paa Grundlag af den Forbindelse, der har bestaaet imellem Slesvig og Holsten, fremsætter han

---

¹⁾ Rudolf Bülck har i et lille Skrift »Up ewig ungedeelt. Entstehungsgeschichte eines politischen Schlagworts« (Kiel. 1928.) vist, hvorledes man efterhaanden mere og mere omformede Ribeprivilegiernes Udtryk for at finde et godt brugeligt, populært Slagord, indtil det fandtes i Aabenraa-Lægen Dr. A. W. Neubers Sang fra 1841 »Lied von Schlei«, der slutter: »Se schölln tosammen blieben — op ewig ungedeelt«, hvis sidste Linie efter Sangerfesten i Ekernførde 1845 blev Slesvigholstenismens Slagord. Ordene er en Omformning af Ribeprivilegiernes Udtryk og rammer i hvert Fald noget ved Siden af dette.

Kravet om et tysk Slesvig-Holsten i Forbindelse med det tyske Rige. »Das Allgemeine des urkundlichen Rechts« (d. v. s. de Rettigheder, han udleder af Akterne fra 1460, gjort tidsmæssige) bliver for ham Retten til et tysk Rigsland Slesvig-Holsten¹⁾, som han mener kan virkeliggøres, uden at den danske Helstat slaas i Stykker. Danskerne i Slesvig voldte ham intet Samvittighedsnag, da han hævdede, at Slesvig oprindelig havde været beboet af Tyske, hvilket ikke kan billiges, men er forstaaeligt, siger Prof. Scheel, »endnu i vore Dage er denne Sprogbrug jo ikke uddød.«

Vi ser heraf, at Prof. Scheel bryder med en fra tyske Historikers Side ret almindelig Underkendelse af Danskheden i Sønderjylland og dens Berettigelse. Dette kommer endnu tydeligere frem i et Foredrag »Nord schleswig im schleswig-holsteinischen Gedanken«, som Prof. Scheel i August 1926 holdt i Kiel i Gesamtverein der Deutschen Geschichts- und Altertumsvereine, og som er trykt i »Nordelbingen« Bd. 5. Han hævder her, at man ikke kan tale om en oprindelig tysk Bebyggelse af Hertugdømmet Slesvig. Den ældste Befolkning var hverken dansk eller tysk. Danskerne er »nachweisbar« først fra det 5. Aarh. trængt langsomt ind i Landet, og det tyske Folk er først bleven til i det 9. og 10. Aarh. Den oprindelige Befolkning i Sønderjylland var »Vestgermaner«, ikke Tyskere, men en Del af den Stamme, hvorfra Tyskerne siden har dannet sig. Med dem, der blev tilbage ved Udvandringen til England, blandede de fremtrængende Danske sig,

¹⁾ Saaledes ifølge Scheel. Brandt forstaar Udtrykket som de almindelige Frihedsgrundsætninger, Ribepriilegierne indeholder, omformet efter Tidens Krav. (Zur Vorgeschichte der schleswig-holsteinische Erhebung. S. 38 ff.)

ved Slien kom siden ogsaa en svensk Indvandring. Hvad der end maaske kan indvendes imod dette Synspunkt, det er i hvert Fald et andet, mere objektivt end det pseudovidenskabelige, vi som Regel har mødt fra tysk Side. Han vender sig ogsaa imod den Paastand, at det Sprog, der tales i Nordslesvig, ikke er Dansk. »Undertiden hører man jo, at den brede Masse i Nordslesvig slet ikke taler Dansk, dens Dialekt er overhovedet ikke en dansk, men en halvt vestgermansk Dialekt. Paa os, der har talt denne Dialekt fra vor Barndom af, gør denne Opdagelse et noget ejendommeligt Indtryk.« Det kan være rigtigt, at en Københavner ikke straks forstaar Omgangssproget i en Gestlandsby, men saaledes vilde ogsaa en Slesvigholstener, der kom til Ammortal, kunne tro, at der blev talt Hunnisk der. Uden Tvivl har vi i Nordslesvig med en i alt væsentlig »nordgermanisk« Dialekt at gøre. Han gør opmærksom paa, at Christian Paulsen og Christian Flor, Dahlmann og Falck samtidig virkede i Kiel. »I samme Hus, under det samme Tag bliver den nye slesvigholstenske Idé og den nye danske nationalpolitiske Opfattelse af Hertugdømmet Slesvig foredraget.« Man kan, siger Prof. Scheel, være overrasket over, at en Historiker kunde gøre Forsøg paa at udbrede en anden Retsbetragtning over Hertugdømmet Slesvig end Dahlmanns og Falcks. Men man maa ikke glemme, at man i Danmark saa anderledes paa Begivenhederne 1721, at der blev talt Dansk i Slesvig, og at der gjaldt en anden Ret i Slesvig end i Holsten. Dertil kom fremfor alt det efterhaanden vakte danske Liv iblandt Nordslesvigs Smaaborgere og Smaabønder. Nissen, Koch og Fischer har vist sig mægtigere end den i Aand dem langt overrørende Dahlmann, mæg-

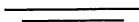
tigere ogsaa end den lidenskabelige Uwe Jens Lornsen, thi de har gjort Nordslesvig fremmed for Slesvig-Holsten.

Dette Foredrag er det tydeligste Eksempel paa den nye Indstilling overfor Sønderjyllands Historie, vi nu kan møde hos tyske Historikere, et Forsøg paa at forstaa det danske Synspunkt, som det ikke tidligere var almindeligt at træffe fra den Side. Det bør ogsaa bemærkes, at da W. Platzhoff, K. Rheindorf og Johs. Tiedje paa det tyske Udenrigsministeriums Vegne i 1925 udgav en Aktsamling til Paragraf 5's Historie, der absolut ikke kunde tilfredsstille de Krav, der maatte stilles til en saadan, rejste Prof. Scheel straks Indvending imod den, og sammen med Universitetsselskabets Formand, Dr. Schifferer, foranledigede han, at der blev optaget et Arbejde for at udgive et Supplement, og i 1929 kunde Selskabet ved Fritz Hähnsen udsende endnu 2 store Bind Akter vedrørende Paragraf 5.

For nylig har Prof. Scheel sammen med en af sine Elever, Peter Paulsen, Vestre, udgivet »Quellen zur Frage Schleswig-Haithahu im Rahmen der fränkischen, sächsischen und nordischen Beziehungen« (Kiel. 1930), et mønstergyldigt Udvalg af Tekster til Belysning af Hedeby's Historie i det 9. og 10. Aarhundrede, omfattende ikke færre end 244 Kildesteder, hentede fra Runeindskrifter, Aarbøger og Breve, Levnedsskildringer, Krøniker og Sagaer, med mangfoldige Henvisninger til Parallelsteder og til Litteraturbehandlinger, et overordentlig værdifuldt Hjælpemiddel ved Studiet af det saa aktuelle Spørgsmaal, som den kommende Sommers Udgravninger, hvortil Prof. Scheel har skaffet Midler, sikkert vil gøre endnu mere aktuelt.

Man maa haabe, at Professor Scheel i den kommende Tid vil kunne hellige sig Studiet af Hertugdømmernes Historie, vi vil da sikkert kunne vente værdifulde Arbejder fra hans Haand.

(Fortsættes.)

Fattigforsørgelsen paa Rømø.

Meddelt af **Thade Petersen.**

I November 1829 sendte den daværende Præst paa Rømø, Islænderen Paul Brinjolvi Petersen følgende Skrivelse til Folk paa Øen:

»Det er i denne Menighed almindeligt bekendt, hvor de fattiges Tryglen er besværende for Beboerne og dog aldeles uhensigtssvarende til at afhjælpe de Trængendes Nødtørft. Efter Raadførsel med mine høje Foresatte tager jeg derfor ikke i Betragtning at forelægge hele Menigheden, hvad jeg i dette Henseende anser saa saare nødvendigt til Landets sande Gavn.

Her er fattige, aldrende, syge og skrøbelige, der trænger til alt, naar de ikke hjælpeløse skal vansomægte og i Døden raabe Vee over deres følesløse Medbrødre. Her er arbejdsløse Lediggængere og Tryglere, der formedelst Mangel af Arbejde bliver alt mere og mere uduelige til enhver god Gerning. Her er arme Husbeboere, der sukkende i Løndom alt svækkes ved de usle Smuler, deres utilstrækkelige Fortjeneste erhverver dem.

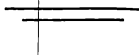
Alle disse bør hjælpes paa forskellige Maader. De første aldeles skrøbelige i et Fattig- og Plejehus, de andre arbejdsføre i et Arbejdshus og det tredje Slags arme ved liden skønksom Understøttelse, hvortil Børn henregnes, mens de behøver at søge Skolen.

Et Pleje- og Arbejdshus, der for Bekostningens Skyld burde være forenet, vilde vel medtage større Udgifter, end Landet godt kunde taale. Dog, hver der elsker kristelig Kærlighed, og i mangt et ømt

følende Hjerte, som raske Sømænd sjælden mangler, der kan og meget udrettes.

Vel er jeg overbevist om, førend jeg fremsætter disse Ønsker, at den høje Øvrighed ialt, ogsaa med muligt Pengelaan, vilde yde sin gunstige Bistand hertil, som det er naturligt, at den først vil erfare Menighedens oprigtige Ønsker og frivillige Opofrelser for denne menneskelige Sag. Det er derfor, at jeg med Frimodighed og Tillid drister mig til at opfordre alle velsindede i Menigheden, enhver efter sine Evner at paategne herpaa den Skærv, de til kommende Aar 1830 tror at kunne yde til et begyndende Fattig- og Arbejdshus. Det paategnede Bidrag, der kunde erlægges i to Terminer, bliver først at betale til dem, som Menigheden udnævner dertil, efter at Indretningen er samtykket af alle dem, som vil yde det velmenende Bidrag, hvortil jeg vover at gøre Begyndelsen.«

Paa Sønderlandet fik han fra 96 Bidragydere 204 Rigsdaler 12 Skilling. Listen fra Nørlandet kender jeg ikke. Der blev bygget et Fattighus, vist nok det paa Sønderlandet, og det i Kongsmark senere. I Juvre Kommune fik man ikke noget Fattighus, før den gamle Skole, der nu tilhører Museet i Tønder, blev fri til dette Brug i 1884.

Fra Nationalmuseets Arbejdsmark.

Nationalmuseet har det sidste Par Aar under ovennævnte Titel udsendt et smukt og interessant Skrift om nogle af sine vigtigste Arbejder i de paa-gældende Aar. Nu foreligger den tredje af disse Aarsberetninger — den for 1930. Indholdet af den er følgende:

C. M. S m i d t: Søborg, Hans K j æ r: En ny Hus-tomt paa Oldtidsbopladsen ved Ginderup, H. C. B r o - h o l m: Broskovfundet. En Gravplads fra Folkevan-dringstiden, H. Z a n g e n b e r g: Folkemuseets Landsundersøgelse af gamle Bønderbygninger, Georg G a l s t e r: Møntfundet fra Kirkeværløse, Victor H e r m a n s e n: Ribe Domkapitels Pokal, M. M a - c k e p r a n g: Sølvfundet fra Errindlev Præstegaard, Thomas T h o m s e n: Fra den etnografiske Samling, Større Gaver.

Ligesom sine Forgængere bringer Skriftet en Række udmærkede Kort og Billeder af de omtalte Ting og Udgravninger.

Medlemmerne af »Historisk Samfund for Sønder-jylland« kan ved Henvendelse til Gyldendalske Bog-handel, København, faa det smukke Skrift for 2 Kro-ner + Porto. I Boghandelen koster det 3 Kroner.

Stednavneudvalget

paabegynder i Aar Udgivelsen af »Sønderjyllands Stednavne i 5 Bind, omfattende over 50,000 By- og Marknavne. 3. Bind, Tønder Amt, udgives først og vil ventelig udkomme i Sommerens Løb. Det værdi-fulde Værk vil blive tilbudt Medlemmerne af »Histo-risk Samfund for Sønderjylland« for to Tredjedele af Bogladeprisen + Porto. Nærmere Meddelelse vil fremkomme siden.

Historisk Samfund for Sønderjylland

udgiver »Sønderjydske Aarbøger« II. Række,
og »Sønderjydske Maanedsskrift«.

Bestyrelsen er f. T. fhv. Folketingsmand H. P. Hansen, Aabenraa (Formand), Frimenighedspræst Thade Petersen, Haderslev, (Sekretær), Amtslæge Dr. Michelsen, Aabenraa, (Kasserer), Sparekassedirektør Nis Nissen, Nørborg, Amtslæge H. Lausten Thomsen, Tønder, Seminarielærer Cl. Eskildsen, Tønder, Højskoleforstander Hans Lund, Rødding, Arkivar Frode Gribsvad, Aabenraa, og Museumsdirektør, Dr. Mackeprang, København.

Formand, Sekretær og Kasserer danner Forretningsudvalg.

Redaktionsudvalget for »Sønderjydske Aarbøger« bestaar af Thade Petersen, Lausten Thomsen, Hans Lund og Gribsvad.

Redaktionsudvalg for »Sønderjydske Maanedsskrift« danner Lausten Thomsen og Cl. Eskildsen.

Medlemsbidraget er 5 Kroner aarlig eller mindst 100 Kroner én Gang for alle. Medlemmerne modtager »Sønderjydske Aarbøger« gratis. »Sønderjydske Maanedsskrift« bestilles hos Posten og koster 1 Kr. 65 Øre fjerdingaarligt. I Boghandelen eller bestilt hos Cl. Eskildsen koster det 1 Kr. 50 Øre. Indmeldelser i Historisk Samfund modtages af alle Bestyrelsesmedlemmer.

Optrædningen af Medlemsbidraget sker i April.

Indhold af I. Halvbind 1930.

H. Lausten Thomsen: I Krigens Vold	Side	1— 40
Aug. F. Schmidt: Om Sønderjydske Folkeminder	»	41— 49
Carl E. Johnsen: Tobaksdyrkning i Aabenraa i det 18. Aarhundrede	»	50— 60
Thade Petersen: Præstekaar og Kirkeeje	»	61— 86
Johannes Tholle: De sønderj. Havekolonier	»	87—110
H. H. Steensvang: Mit Liv og Levned	»	110—136
Frode Gribsvad: Dansk og tysk Historieforskning og Historieskrivning		

SØNDERJYDSKE AARBØGER

II. RÆKKE

1950

II. HALVB.

UDGIVET AF
Historisk Samfund for Sønder-
jylland.

AABENRAA

I Hovedkommission hos **Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag,**
København,
for Danmark, Norge og Sverige.

Sønderjydske Aarbøger

2. Række

1930

Udgivet

af

Historisk Samfund for Sønderjylland

ved

Frode Gribsvad

Hans Lund

Thade Petersen

H. Lausten Thomsen.

Aabenraa.

Hejmdal's Bogtrykkeri

1 9 3 0 .

Indhold:

H. Lausten Thomsen: I Krigens Vold VII Thorvald Dau	Side 1— 40
Aug. F. Schmidt: Om Sønderj. Folke- minder	» 41— 49
Carl E. Johnsen: Tobaksdyrkning i Aabenraa i det 18. Aarhundrede	» 50— 60
Thade Petersen: Præstekaar og Kirkeeje I	» 61— 86
Johannes Tholle: De sønderj. Have- kolonier	» 87—110
H. H. Steensvang: Mit Liv og Levned..	» 111—136
Frøde Gribsvad: Dansk og tysk Hi- storieforskning og Historieskrivning efter Krigen vedr. Sønderjylland ..	» 137—157
Thade Petersen: Fattigforsørgelsen paa Rømø	» 158—159
Fr. Skrubbeltrang: Af Fred. Fischers Dagbog 1864	• 161—222
Thade Petersen: Præstekaar og Kir- keeje II	» 223—243
H. Rud: Et Tidsbillede i Breve	» 244—260
H. F. Petersen: Nogle Breve fra Biskop Jørgen Hansen til »Dannevirkes« Redaktør	» 261—275
H. H. Steensvang: Mit Liv og Levned (sluttet)	» 276—293
Frøde Gribsvad: Efterskrift til H. H. Steensvang	» 294—296
Thade Petersen: Sønderjylland 1929..	» 297—314
Medlemsfortegnelse	» 315

Af Fred. Fischers Dagbog 1864.

Ved **Fr. Skrubbeltrang.**

Hvis ikke den kendte Samling Biografier af førende Sønderjyder, der under Titlen »Haabets Mænd« udkom efter Verdenskrigen, naturligt havde begrænset sig til Mænd, hvis egentlige Livsgerning faldt efter 1864, maatte man med Føje savne Fr. Fischers Ansigt. Den gamle Aabenraaredaktør var gennem alle sit Livs Kampe og Genvordigheder en ukuelig Haabets Mand; Lyssynet svandt end ikke i Ulykkesaaret.

Fr. Fischers Indsats i det nationale og kulturelle Arbejde er ikke glemt — nylig rejstes hans Mindesten i »Folkehjem«s Have i Aabenraa — og her skal kun meddeles Hovedtrækkene af det begivenhedsrige Liv, der ligger forud for det Tidsrum (1864—67), hvor Fischers Dagbøger findes fuldt bevaret (Rigsarkivet).

Frederik Fischer var af gammel Skibsrederslægt, født 1809 i Aabenraa, hvor Faderen var Skibsfører. Selv havde han Lyst til Søen, men Skæbnen nægtede ham endog Evne til at færdes paa den faste Jord. 9 Mdr. gl. blev han lam i begge Benene, saa han kun kom til at krybe om i Stuerne ved Hjælp af en Skammel. Imidlertid fik han som Barn en god Undervisning, mest dog paa Tysk, og paastaar selv, at han ved sin Konfirmation næppe kunde læse en dansk Bog rigtigt. Som Krøbling fandt han let ind i Selvstudiet, og de 6 Aar i Urmagerlære, før han 1830 blev Mester, blev brugt i andre Interesser end de blot erhvervsmæssige. Ved Læsning satte han sig ind i meget af den Sømandskunst, han aldrig kom til at øve i Praksis, saa at han endog paa sine ældre

Dage kunde læse til Styrmandseksamen med sin Brodersøn, endnu levende Kaptajn C. C. Fischer'). I Rejsebeskrivelser fandt han Erstatning for de Langfarter, der bliver Sømanden til Del, og han drev endog astronomiske Studier ved Hjælp af en selvlavet Kikkert. Faa anede, hvad der boede i den lille Urmaager, at han med alle sine stilfærdige Interesser var en Mand, der med vaagent Blik fulgte Tidens Røre.

Konstit. Borgmester Schow i Aabenraa vidste ikke, hvad han gjorde, da han i 1839 gav Fr. Fischer Ret til (paa Tysk) at udgive et »Apenrader Wochenblatt«. Men det var forlængst gaaet op for ham og andre Slesvigholstenere, da Bladet et halvt Aar senere begyndte at udkomme paa Dansk. Saa farlig var da Fischer. Allerede Aaret før havde han (som »en indfødt Apenrader«) i P. Chr. Kochs »Dannevirke« udtalt sin Hjertens Mening i de senere saa berømte Ord:

»Danske ere vi, og dansk tænke og føle vi, som Danske have vi Navn i Fortiden og ere kendte over hele Kloden; som Slesvigholstenere — dette Modens Udtryk — ere vi ubekendte saavel i Historien som i vor hele Stilling til Udlandet.«

Det var Fr. Fischers nationale Trosbekendelse.

Iøvrigt var han i sine unge Dage Demokrat. »Jeg anseer det som en Lykke, at jeg ikke alene er en født Aabenraaer, men i enhver Henseende ved Fødsel, Opdragelse og borgerlig Stilling ganske tilhører Folket«, hedder det i Fischers Svar paa den Adresse, med hvilken tyske Borgere søgte at standse Bladets Udgivelse paa Dansk. Dette lykkedes dem en føje Tid. Men de faktiske Forhold støttede F. i hans Kamp:

*) Se Sønderjydske Aarb. 1924, S. 175 f. (C. C. Fischers Erindringer).

Landboerne ønskede ikke et Aabenraablad paa Tysk, naar man fra Haderslev kunde faa Kochs danske Blad. Og fra 1. April 1840 førte »Ugeblad for Aabenraa og Omegn« atter sin Kamp med dansk Sprogvaaben, en Kamp endog for selve Navnet. Men holdt fra anden Side paa »Apenrade« med en Nidkærhed, der gav tyske Doktorer Panderynker, men slog Smil af danske Filologer. Den gamle Skipperby blev kaldt »Schleswig-Holsteins Perle«.

Den nationale Vækkelses Aar blev for Fischer en stadig Kamp paa Armodens Rand. Han havde tidligt giftet sig, Børneflokket voksede; for Avisen maatte der betales dyrt hos den tysksindede Bogtrykker Ratje, og Hjemmetyskerne bestræbte sig for at drage Kunder fra hans Urmagerforretning. Men de Danske fik han Liv i, før det var for silde. Hans Hjem blev »Danskhedens Børs« i Byen, hvor Tidens nationale Rørelser gav fintmærkende Udslag. Her sad en Fremtidens Fører som J. P. Junggreen og lyttede med opladt Drengesjæl til de Ældres Tale. Aldrig lod Fischer dem tabe Modet og Troen. Han ænsede ikke den hjemmetyske Ironiseren over, at han kun fik »Stank für Dank« og maatte føle sig svigtet af dem, som just Vagt burde være. Hverken voldsomme Angreb eller lempelige Bestikkelsesforsøg fordrev ham.

Og Bladet hævdede sin Mission. Side om Side med Dr. Manicus' »Flensburger Zeitung« og P. Chr. Kochs »Dannevirke« maa Fischers Blade nævnes.

Hans Virksomhed i Oplysningens Tjeneste fandt endog Anerkendelse hos de nationale Modstandere. Et Lejebibliotek holdt han i mønsterværdig Orden.

Sammen med M a r t i n B a h n s e n vakte han efter Treaarskrigen ny Interesse for Bibliotekssagen og

gav Stødet til, at 14,000 danske Bøger blev fordelt til sønderjydske Folkebogsamlinger.

Rejsningen 1848 ramte Fischer haardt, i 16 Mdr. var han fordrevet, mens Nød og Ødelæggelse truede Hjemmet. Men Aug. 1849 var han atter i Aabenraa og paabegyndte nu Udgivelsen af et nyt Blad, »Freia«, der straks tonede det gamle Flag. Intet Kompromis: »Vi Slesvigere ville netop skilles fra Holstenerne«, var Løsenet.

Efter 1850, da Hjemmetyskerne havde dukket sig, blev Fischers Kamp en væsentlig anden: Nationalistens imod Politikerne. Hans demokratiske Begejstring var kølnet, han fandt, at de Liberale i Kongeriget satte Friheden over den nationale Sag. Fischer omvendt: »Jeg underordner mig ikke den Absolutisme, der bærer Frihedens Vaabenmærke, men trykker mere end noget andet Herredømme«. Og Skandinavismens storpolitiske Maal betegnede han endog som »Graven for det danske Riges Selvstændighed«. Vi kunde se os i Spejl paa Slesvigholstenernes Opgaaen i Tyskheden (en Proces, som iøvrigt Fischers Dagbøger efter 1864 giver adskilligt til Belysning af). Nationalliberale Blade gav skarpt Gensvar, selv Redaktør Bille angreb ham i »Dagbladet«. Da Fischer i 1859 overdrog Ledelsen af »Freia« til Svogeren Nic. Sørensen, blev der skumlet om, at Trykket fra et politisk Parti havde været medvirkende Aarsag. Vel vilde F. ikke indrømme dette, men han benyttede Lejligheden til at fastslaa, at ikke alt var paradoksalt og taabeligt, som fra et Parti-standpunkt tog sig saaledes ud.

Kun 50-aarig havde Fischer trukket sig tilbage fra det stadige Bladarbejde. — »Freia« udgik dog fra Trykkeriet i hans Ejendom nede ved Skibbroen —

desbedre kunde han ofre sig for sine danske Bysbørn paa anden Maade. I hans Stue søgte de Raad i vanskelige Forhold, særlig maatte Fischer tjene som juridisk Konsulent og hjælpe med Affattelsen af mangt et Dokument. Og han tog næppe mod anden Betaling end Tak. Heller ikke med Urene blev det til meget, men sine Vejrobservationer og sin Dagbog passede han flittigt til sin sidste Levedag.

Fischers Dagbøger vidner først og sidst om, at han var en alsidig interesseret Mand og en god Iagttaget, dertil en veloplagt Fortæller. En god og karakteristisk Historie slap han ikke paa Halvvejen, og hverken By- eller Landsnyt løb hans Dør forbi. Med usnærpet Vid sagde han engang om sig selv, at han simpelt hen var altfor nysgerrig til at være ræd for at dø! Det kunde føjes til, at hans patriotiske Iver og Aktualitetssans var altfor levende til, at han paa Slesvigs Vegne nogensinde kom til for Alvor at frygte den nationale Død.

Fr. Fischer var en Personlighed i Ligevægt. Ikke en uhildet Tilskuer eller Dommer, men en Mand, der bestandig kendte sit eget Tyngdepunkt. Hverken dybe Følelser eller klare Fornufts slutninger rokker hans nationale Haab, mens Uvejret i 1864 driver hen over Slesvig. Da Danevirke er rømmet, og Hjemmetyskerne holder Sejrsfester under den tyske Indrykning, er han fra sit Vindue et satiriserende Vidne til det hele Sceneri. Tiden skal nyttes, mener han. Heller ikke Dybbøls Tab giver dyb Forstemthed, selv Als's kan bæres — først Fredspræliminariernes tunge Vilkaar fylder ham for en Stund med knugende Sorg, der slaar over i brusende Harme. Men to Dage senere fortæller han sindsroligt og omstændeligt Træk fra Tovtrækningen mellem det fredelige danske Bor-

gerskab og de slet orienterede tyske Myndigheder. Og bestandig morer det Fischer at iagttage, hvor lidt Prøjserne forstod de kære Stammverwandte, og skadefro bemærkede han de Tegn, der tydede paa, at Slesvigholstenerne ikke selv troede paa deres Stats Mulighed. Kun Hjemmetyskerne er Modstandere, overfor Prøjserne følte F. ingen særlig Uvilje; de menige Soldater har nærmest hans Sympati. Men helt varslende virker en af Krigsaarets sidste Dagbogsnotitser (^{28/12}), der omhandler prøjsisk Militærdisciplins Brutalitet. »Man ser sig i Spejl herpaa og tænker paa sine egne Børn«.

Som Bidrag til Tidshistorien er Fischers Dagbøger ikke uden Interesse. Hans snart skarpe, snart tillige lune Iagttagerblik er ikke snævert bybegrænset — vi faar et Indblik i de fleste af de Begivenheder, der kendetegner Udviklingen i Nordslesvig i Fremmedherredømmets første Aar: Kirke- og Skolespørgsmaal, Værnepligts- og Forvisningsager, Adressebevægelse og Valgrøre, Stemningen omkring 1866 og Paragraf V osv. — Og Fischers egen Personlighed oplader sig gennem disse Dagbogsblade; men forøvrigt var han den samme i Lønkammeret som overfor Offentligheden. Undertiden har han rettet i sine Optegnelser; som Regel er da et stærkt Udtryk forsvundet til Fordel for et mere neutralt. »Du kender jo hans Maade at udtrykke sig paa, den bliver mangen Gang vel drøj,« skriver Vennen H. C. Møller, Skovgaard, til H. A. Krüger i Okt. 1867 i Anl. af en Sag, der ogsaa er omtalt i Fischers Dagbøger. Og F. har selv været sig sin Svaghed bevidst. Men i sit stille Sind vilde han sikkert ikke have meget at indvende mod den Karakteristik, en af Augustenborgerens »Spioner« ikke helt uvittigt tildelte ham: en Ærkedansker, der næppe

lettede sig paa den yderste Dag, om Domsbasunerne ikke netop blæste paa Dansk! — En Patriot — i Godt og Ondt — det var Fr. Fischer, et Produkt af en Tid, hvor de nationale Modsætninger blev manges Skæbne.

En af Fischers nære Venner beklagede i et Brev kort efter hans Død, Juni 1871, at ingen ved Graven havde bragt F. det danske Folks Tak. For Fischer selv, i hvis Væsen Beskedenhed rimede sig med Selvbevidsthed, var det sikkert nok, om Nordslesvig vidste at takke ham med et bevaret dansk Flertal og med sit nationale Haab som en Ildstøtte foran sig gennem Tidens Mulm. Om Fr. Fischer talte Gravstøttens Ord sandt og betegnende:

I mørke Dage som i Dæmringstide
stod Haabet lyst og kraftigt ved hans Side.

L i t t e r a t u r om Fr. Fischer:

»Illustreret Tidende«, ²⁷/₆ 1869.

»Nordslesvigsk Søndagsblad«, ²⁷/_{1—2}/₃ 1884.

P. Lauridsen: Da Sønderjylland vaagnede II
1909—11.

H. Kau: J. P. Junggreen, 1894.

»Sønderjyden«, Juni 1909.

»Sønderjydske Aarbøger«, 1924, S. 175—78.

Med Hensyn til U d g i v e l s e n af Dagbogen for 1864 bemærkes, at mange uvæsentlige Ting (især de daglige Vejrberetninger, en Mængde Meddelelser angaaende Troppebevægelser etc.) enten helt er udeladt eller kun antydet, ligesom enkelte længere Beretninger er forkortet, saa vidt det lod sig gøre uden at ændre Dagbogens Karakter. — At Fischer selv har tænkt sig Dagbogen som et tidshistorisk Dokument, fremgaar af flere Forhold — der er saaledes meget faa Notitser fra Fischers Privatliv, og han har paa

Dagbogens sidste Blade samlet nogle »Bidrag til Tids-historien«, bl. a. Udtog af tyske Aviser. Den nationale Interesse er Dagbogens røde Traad.

1864.

Den 1. Januar. Det nye Aar begynder med smukt klart Frostvejr med Østenvind . . . . Hele Egnen er dækket med et tyndt Lag Sne, og paa de oversvømmede Enge Kiil er Iisskorpen en herlig Tumleplads for Skøjteløbere. Fjorden er fuldkommen isfri. . . . De krigerske Foranstaltninger gaae uafbrudt deres Gang. En Dampkanonbaad ankom om Morgenen til Havnen med alle Slags Requisiter. Om Eftermiddagen kom en Mængde Forstillingsvogne Nordfra. — Om Aftenen kom Efterretningen om det nye Ministerium med Monrad i Spidsen.

Den 2. Januar. Ved Middagstid kom Pantserkonnerten Esbern Snare hertil, hen imod Aften en Kanonbaad med tvende Transportfartøjer paa Slæb. . . . [De flg. Dage ligeledes Meddelelser om militære Forberedelser til Lands og til Vands.]

Søndag d. 24. Januar. . . . Der blev savet en bred Rende igjennem Isen fra Havnen af til det aabne Vand, og telegraferet til Korsør, at Havnen var tilgængelig. Om Eftermiddagen ankom 150 Dragoner, som droge ud efter Ris til.

Den 29. Januar. [Der landsættes Dragoner fra Kanonbaaden »Marstrand« og to Transportfartøjer.]

Søndag d. 31. Januar. — Hen paa Eftermiddagen fortælles, at Preusserne ere rykkede ind i Slesvig og at der er forefaldet smaa Sammenstød med vore Tropper.

Den 2. Februar. 4° Kulde om Natten, om Ef-

termiddagen slog det om til Tøvejr. Ingen Efterretninger Syd fra.

D e n 3. F e b r. — Stærk Tø med Regn hele Natten, og om Dagen tyk diset Luft, af og til med Smaaregn; al Snee er saa godt som forsvunden. — En Deel vilde Rygter circulere. Der fortælles, at 6te Dragonregiment er bleven helt sprængt, at 18de Regiment er bleven frygtelig decimeret, ja fangen tagen og lignende Monstrositeter. — En Dragon, der om Morgen var brudt op fra Brodersby, i Nærheden af Mysunde, havde seet at nogle Huse bleve afbrændte, men vidste ellers Intet....

D e n 4. F e b r.... Fra Flensborg kom i Nattens Løb 300 Syge fra Lazaretterne, der noget efter Middag transporteredes videre til Haderslev. Bladet »Dvk.« bragte Beretning om Sammenstødet ved G e t t o r f Mandag den 1ste, hvor 18. Regiment erholdt nogle faa Saarede, om at der var forefaldet Forpostfægtninger ved K o s e l og B r e k e n d o r f f Tirsdagen den 2den, samt at samme Dag om Formiddagen Kl. 10 et Angreb var bleven foretaget af Tydskerne paa M y s u n d, der efter 6 Timers Kamp var blevne tilbageslaaet.

D e n 5. F e b r.... Der kom Tidender om Fægtninger for Dannevirke den foregaaende Dag. Om Formiddagen ville Landboere have hørt en stadig Skydning i sydlig Retning.

D e n 6. F e b r... Ved Middagstid fortalte Rygtet, at Dannevirke var stormet og indtaget af Tydskerne, en Deel af vor Hær omgaaet og omringet, den anden Deel paa Tilbagetoget o. s. v. Disse Rygter holdt sig og gjentages ideligen. Postgangen er i Uorden .... [Transporter af Syge og Krigsmateriel m. v.]

S ø n d a g e n d e n 7. F e b r u a r. Hele Natten igjennem har hersket en overordentlig Bevægelse.

Talløse Vogne vendte tilbage Syd fra, med Bagagegjenstande og Syge.... Dragonerne forlode Byen tidligt om Morgenen, Trainkudskene vare dragne bort Aftenen tilforn.... Restbeholdningen af et Halmmagasin hos Jens Nielsen blev priisgiven til Folket, der ivrigen afhentede Straaknipperne. J. N. lukkede sin Port, men Mængden stormede ind paa den med Hurraraab, sprængte den og tømte Magasinet. Bladet »Dvk.« bragte den nedslaaende Efterretning, at Dannevirkestillingen var bleven opgivet.... [Om Natten Indkvartering af 12te Bataillons Forstærkningsmandskab].

Den 8. Febr. Hele Natten har der hersket en uhyggelig dyb Rolighed i Byen. Det blæste stærkt af Østen og der faldt megen Sne, saa at vi atter bleve forsatte tilbage i Vinteren. Vedvarende ankom enkelte Soldater og Smaagrupper af vor Armee hertil...

Den 9. Febr. [Fornyet Snefog]. Hele Postgangen afbrudt, om Tyskerne høres intet bestemt, man fabler om at de ere i Bolderslev, i Brunde, ja i Haderslev....

Den 10. Febr.... Stor tydsk Ravage her, da 3 preussiske Dragoner Kl. 10 kom ridende Syd fra igjennem Byen og tilbage. Schleswig-Holsteinske Faner bleve udhængte fra endeel Huse... En Flok tydske Haandværkssvende ledsaget af Drengene, til hvilke enkelte af Byens Indvaanere havde sluttet sig, droge omkring i Gaderne og sang »Schlewicholstein«. Til Gjengjæld sang en anden Forsamling af Haandværkssvende »Kong Christian« og andre danske Sange.... Hen paa Eftermiddagen, da de tydske Svendes Begejstring havde opløst sig i Brændevin, dreve de Parvis dinglende omkring i Gaderne, og umagede sig forgjæves med Repetitionen af den meerumschlungne Vise;

de forskraalede Struber vare ikke istand til at danne Ord og Toner, og de enkelte Lyd, der hørtes af dem, passede godt til Holdning og Miner. Borgerne holdt sig idethele rolige; kun Enkelte af de Tydsksindede viste en paafaldende Iver.... Hele Situationen havde megen Lighed med en daarlig besøgt Markedsdag. Excesser forefaldt der ingen af .. — Efter Forlydende havde G u s t a v R a b e n sendt Bud ud til Preusserne, at de endelig maatte lade en halvandet Hundrede Mand komme ind i Byen, for Natten over at tjene som Sauvergarde imod befrygtede Udskejelser fra den »danske Pøipels« Side. Men da der kun kom en halv Snes Cuirasserer, paatoge endeel Yngre af de Tydsksindede sig den mere end overflødige Uleilighed at vaage over Byens Tilværelse til næste Dag. De bevæbnede sig med lange Stokke, bandt et hvidt Bind om Armen og spadserede omkring i Gaderne. Som et Bevis paa deres Aarvaagenhed kan anføres, at et Par Fruentimmer, der i Nattens Løb skulde hente Jordemoderen til en Barselkone.... gjentagne Gange bleve antastede af den mandige Nattevagt.... Heraf kan man see, hvor precair Byens Stilling har været, da efter Sikkerhedsvagtens Formening tvende Fruentimers Gaaen langs Storegade blev anset for en farlig Sag.

D e n 11. F e b r. Nat og Dag det selvsamme taa-gede Vinterveir med stærk Østenvind og jevnlige Sneebyger..... Fra om Morgenen af ere store Masser preussisk Militair rykkede ind igjennem Byen [alle Vaabenarter repræsenterede].... flere Batailloner indquarteredes i Byen.... De saakaldte schleswig-holsteinske Faner have hængt paa Husene Natten over, og flere ere komne til; i hele Byen sees nogle og halvfjerds af dem. Forresten har den hjemme-

tydske Ilterhed lagt sig Noget. Hen paa Eftermiddagen samlede sig omtrent en halvandet Hundrede Mennesker paa Søndertorv. Det var Folk fra Byen og Omegnen, en talrig Samling af Skomagersvende med deres Laugsfaner, Tjenestefolk og Børn, men ikke ret mange Borgere. En Musikbande spillede op til Sangen »Schleswigholstein«, derpaa fremstod Kjøbmand *Johann Jacobsen* og fortalte paa Tydsk, at endelig havde de brave Preussere, ved for anden Gang at udgyde deres Blod, befriet »uns« ud af det danske Aag og Tyranni, og Hertug Friedrich blev derpaa proclameret. Mængden raabte Hurra, nogle fintklædte Fruentimre svingede Pinde, hvorfra der flagrede trefarvede Baand, og skrege om Kaps med de tilstedeværende Børnepiger, og gamle *Ambrosius Wartmeier* sad indenfor — nei, stod oppe i et af sine Vinduer, havde lukket den øverste Rude op og bevægede Hovedet saa hurtigt og ziirligt som nogen chinesisk Nikkemand. Efter Proclameringen blottede Alle Hovedet og afsang Psalmen »Nun danket alle Gott«! Hvad den stakkels Gud dog skal have Taksigelser for! Nogle tilstædeværende preussiske Soldater sagde rigtignok til hverandre, at det hele var »Possen und Spielerei« — hvem skulde have troet, at de med saa megen Jubel modtagne tydske Brødre kunde have saa lidt Begreb om gribende Momenter. Men værre skulde det komme! Efter fuldbragt Stordaad paa Pottemarkedet marcherede Proclamateurerne, Skomagersvendene og Appendix op paa Storetorv; men her indfandt sig en slem preussisk Officer med nogle Soldater, som befalede dem at lade være og gaae Enhver til Sit. En henstillet Tønde, der skulde have tjent som Talerstol, blev af Preusserne sparket ned i Rendestenen.... [og den

preussiske Kommandant viste sig uimodtagelig for Hyldest]. Om Aftenen lod den preussiske Pladscommandant Byens Embedsmænd og Collegier sammenkalde paa Raadstuen og tilkjendegav de Forsamlede, at samtlige Embedsmænd og øvrige Functionairer skulde forblive i deres Stillinger, saalænge som de vilde gaa Haand i Haand med Preusserne, med Hensyn til det Øjemed, for hvilke Sidstnævnte vare komne her ind i Landet. [Den af Bystyrelsen indsatte Indkvarteringskommission forbliver dog].... dersom i det hele nogen Forandring skulde foretages, vilde den blive iværksat af Militairet og ikke overladt til Borgerne. Det befales derhos Embedsmændene at aflægge deres danske Uniformer og Kaarder og paabydes Magistraten at betjene sig af det tyske Sprog ved officielle Udfærdigelser. — Skiltet paa Toldpakhuset blev nedtagen om Eftermiddagen.

Den 12. Febr. — I Nattens Løb ankom 60 Vogne fra Rendsborg med Naturalforplejning til de preussiske Tropper [denne og de flg. Dage stadige Meddelelser om militære Bevægelser].

Den 13. Febr. [Ogsaa Østrigere ankommer].... Postmester Hasselriis og Postholder Hansen bleve arresterede, fordi Førstnævnte havde betalt Sidstnævnte sit Tilgodehavende af Postkassen; paa Kammerherrens Intervention bleve de dog .... atter frigivne.

Søndagen den 14. Febr. Smukt Foraarsvejr; al Iis forsvunden af Fjorden .... — Med Hensyn til det Ydre og den hele Adfærd er der stor Forskjel inellem Preusserne og Østerrigerne. De preussiske Tropper, vi hidtil have haft her, vare alle af Garderegimenterne, smukke, velvoksne Mænd, alle blonde og uden Skjæg; deres Bevægelser vare afmaalte, og

naar de marcherede gik alt efter en Snor. Østerri-
gerne derimod vare næsten uden Undtagelse langt un-
der Middelhøjden, deres Holdning mere utvungen, og
under Marchen gjorde Enhver sig det saa bequem
som muligt. Preusserne havde Bajonetten paa Ge-
været, Østerriegerne derimod ikke, og medens Preus-
serne under Marchen betog sig som paa Excercersko-
len, holdt Geværet tæt til Skulderen og gik frem i
lige Række, bar den ene Østriger sit Gevær paa sæd-
vanlig Soldatermaneer, den anden med Kolben opad,
den tredie havde det hængende i Remmen, kort sagt
som Enhver syntes om, og de fulgtes med hverandre
uden synderlig Orden. De stærkt besatte Musikcorp-
ser spillede ypperligt.... At Preusserne og Østerri-
gerne gjensidig saa ilde til hinanden, viste sig strax
da begge Nationers Militair traf sammen her i Byen,
ringeagtende Yttringer om den anden Nation bleve ud-
talte til Borgerne fra begge Sider.

Den 16. Febr. — Om Eftermiddagen ankom
Feltmarskalk Wrangel og Kronprinds Fried-
rich Wilhelm af Preussen med Stab hertil....

Den 17. Febr.... Vore Stam[m]verwandte
bragte Wrangel og Kronprindsen et Hoch.

Den 18. Febr. [Wrangel til Haderslev]. — Magi-
straten fik af Bycommandanten den Befaling, at lade
Natvægterne raabe tydsk, at forandre Navnene paa
Gadehjørnerne til Tydsk og at tilstede, at et preus-
sisk, et østerrigsk og et schleswig-holstensk Flag ud-
hængtes fra Raadhuset.

Søndagen d. 21. Febr. — General Wrangel
og den preussiske Kronprinds med Stab kom inat her
igjennem Nord fra og begav sig ad Sundeved til.

D. 22. Febr. [Svære Kanonskud fra en Kamp i
Alssund; Rygter om afslaaede Angreb paa Dybbøl-

stillingen]. — De omtalte tre Faner, en sort-guul, en sort-hvid og den trestribede, hænge nu ud af Raadstuevinduerne; det hedder, at de ere lavede af Købmand Hoffgaard. Der gaaer ogsaa Tale om, at en talrig Deputation skal afgaae til Hertug Friedrich, og i Forening med andre Deputationer videre til Berlin og Wien. [Talrige Troppemarcher i den flg. Tid.]

Den 10. Marts. — Henimod Middag ankom ca. 200 krigsfangne danske Soldater, der den 8de vare blevne tagne ved Kolding.... [Dagen efter 96 til].

Den 16. Marts.... Man har af og til hørt Skud i Retningen efter Sundeved. Et vildt Rygte fortæller, at der har været en stor Brand i Sønderborg idag. Flere danske Embedsmænd for Jylland bleve som Krigsfanger førte her igjennem Byen.

Den 17. Marts [atter Skud fra Sundeved].... Preusserne fortælle, at de med deres riflede Kanoner kunne naae Dybbøl Skanser, og deres Prøveskud fra det fastanlagde Batteri har anrettet væsentlige Beskadigelser paa og i Skanserne.

Den 18. Marts. [Efterretninger om Dybbøl-kampe].... En preussisk Militair som var hos mig i Middagstimen og selv havde deeltaget i Kampen, berettede at denne havde været yderst haardnakket.... Efter hans Relationer havde Danskerne naturligvis lidt et uhyre Mennesketab, Preusserne derimod kun ubetydeligt. En fra Ægtekørsel kommende Bondekarl, der havde været helt ude paa selve Kamppladsen, fortæller derimod, at han har seet Preusserne ligge strøede over Marken som Fluier. Der tales ogsaa om, at Danskerne have frataget Tydskerne to smaa Skanser.... [Kanonade og Røg over Sondenlandet de flg. Dage].

Den 21. Marts. — Et stort østerrigsk Brotrain

kom om Formiddagen Nord fra.... De Soldater, der ledsagede det, udsagde, at det var bestemt til Dybbøl....

Den 22. Marts. — Den preussiske Prinds Albert passerede her igjennem om Morgenen, General Wrangel i Middagstimen, begge kommende Nord fra og gaaende til Flensborg [»Dybbøl« overstreget]. — 150 Vogne ere sildig om Aftenen afgaaede herfra til Graasteen og Omegn. Ingen Skydning er bleven hørt.

Den 25. Marts. [Efter nogle Dages Stilhed atter stærk Skydning]. Her fra Byen bleve 300 Vogne beordrede om til Graasteen. Allerede om Eftermiddagen bragtes flere Saarede til de herværende Lazaretter. — Rygtet gaar at Femern er taget tilbage af de Danske.

Søndagen den 27. Marts. [Et Dampskib i Fjorden, men sejler atter udefter; stærke Troppebevægelser]. Denne Aften og den paafølgende Nat havde vi den stærkeste Indquartering, Byen i denne Krig har havt.... Soldaterne vare ved Iilmarcherne saa udsede da de kom, at de næppe kunde slæbe sig afsted.

Den 29. Marts. — Om Natten kom der Express fra Dybbøl til det herværende Commandantskab, og tidlig i Morgentimen opstod der svær Bulder i alle Gader og Huse, idet de preussiske Indquarterede bleve jagne op af Sengene og skyndsomst forlode Byen, dragende ad Sundeved til....

Den 30. Marts. [Prøjsiske Ulahner indbringer tre danske Sømænd, der var landsat fra et Orlogsskib]. Kammerraad Møller paa Skovgaard blev imorges under Bedækning paa en Vogn kjørt her igjennem Nord paa. 300 Vogne afsendtes herfra til Graasteen..

Den 1. April. — Alle de Aarer, som her ere

blevne fratagne Baadene og Handlende, vel flere Vognlæs, ere blevne kjørte Syd paa.

Søndagen den 3. April. — Tydske Militaire tale om, at det med det Allerførste vil gaae alvorligt løs ved Dybbøl, og at der samtidig skal forceres en Overgang paa Als ved Hjælp af Baade og Pontons.

Mandag den 4. April. [Efterretninger om Kampe og Brande i Sundeved; Overgangsforsøgene bekræftes.]

Den 5. April. — Om Formiddagen stor Bevægelse i Byen, da der viste sig 2 Dampere ude i Fjordmundingen. Alt tydsk Militair der ligger i Byen er udcommanderet til Veirmøllen. Ordonantser kommer farende Nord fra ind i Byen, den ene efter den anden, og det hedder at danske Orlogsskibe have hentet alle Fartøier ud af Gjennerfjord.

Den 6. April. . . . Inat var alt Militair paa Benene, der red Patruiller igjennem Gaderne og uden omkring Byen, da man frygtede et Besøg af danske Orlogsskibe. Alle Munitionsvogne og øvrigt Krigsmaterial blev i største Hastværk kjørt Syd paa, og en stor Deel af vore Hjemmetydskere forlode skyndsomt Byen. . . .

Baade ere afhentede fra vor Fjord og bragte om til Blaakrøg. Der siges, at Fiskerne vare flygtede op i Skovene, for at undgaa at blive tvungne til at bringe deres egne Baade bort.

Den 8. April. — Om Morgenen hørtes en svær Kanonade fra Dybbøl-Kanten, og der steg en stærk Røg op over Sønderlandet. . . . Om Aftenen Kl. 9 saaes Ildskjær i Retningen af Sønderborg. . . . — Borgmester L u n n og Herredsfoged B l u m e har faaet Stuearrest og Vagter staaer udenfor deres Huse. . . .

Den 9. April. . . . De saakaldte preussiske Ma-

rineofficerer [Navne] ere ankomne hertil, og Baadene ved Skibbroen læsses paa Vogne for at kjøres om til Varnæs og Blans. Baadene blive taxerede og loves leverede tilbage igjen efter Taxation. . . . [De flg. Dage omtales Baadtransporter Nord fra til Sundeved].

[I Dagene 13.—16. April hyppige Brande og stærk Skydning fra Dybbølkanten, navnlig om Natten].

Den 15. April. . . — Der fortælles, at et dansk Streifcorps inat atter har gjort Landgang ved Sønderballe [»i Løjt« overstreget], taget 5 preus. Ulaner tilfange og skudt en Underofficer, der ei vilde overgive sig. . . .

Idag ere Borgmesteren, Justitsr. L u n n og Herredsfoged for Ris og Sønderrangstrup Herreder, Cancellir. B l u m e, blevne suspenderede af deres Embeder, og Dhr. R i c h a r d i og P e t e r s e n ere blevne deres resp. Efterfølgere.

Den 16. April. — I Formiddags Kl. 11 mødte vore samtlige fire Raadmænd, ifølge dem tilsendt Ordre, hos Commandanten, hvor de bleve forestillede den nye Borgemester Richardi, der ved denne Lejlighed ikke sagde et eneste Ord. Commandanten, Ritmester Heiduck, tilkjendegav dem bl. a., at naar han requirerede en af de bedækkede Vogne, som Byen skal stille, saa skulde en af Raadmændene følge med den til Commandantens Bolig, enten det saa var ved Nat eller ved Dag, og forblive ved Vognen indtil han (Commandanten) havde beseet og antaget den. Som Følge af denne Ordre, og efterat Raadmand B a h n s e n havde talt med den nye Borgemester, indgave Raadmændene Forlangende om deres Afsked. [Natten derpaa demonstrerer Kommandanten sin Magtfuldkommenhed ved at lade Bahnsen stille Vogne til ingen Nytte].

Søndagen den 17. April. [Der rekvireres Vogne]. — Borgemester Lunn og Herredsfoged Blume ere idag kjørte bort til Flensborg, hver af dem paa en aaben Bøndervogn og omgiven af preussiske Soldater, som simple Forbrydere....

Den 18. April. — Kl. 3½ i Morges blev der blæst i Gaderne og kort efter rørtes Allarmtrommen; Kl. 4 rede Dragonerne Nord ud af Byen. Der fortælles, at de Danske have gjort Landgang i Løjt og taget 3 Ulaner [de andre reddede sig ved Flugt. — En Del af Beretningen overstreget] .... Om Eftermiddagen fortælles, at der er kommet den Melding her til Byen, at Danskerne frivillig have rømmet Dybbøl Skandser. Igaar skulle Preusserne have stormet dem gentagne (man siger 3) Gange, men vare blevne tilbageslagne med uhyre Tab. Imorges Kl. 9—10, da de atter nærmede sig, stode Skandserne tomme og forlode.... Senere ud paa Aftenen fortæltes i Modsætning hertil, at et Par preussiske Officerer, som kom fra det Sundevedske, havde sagt, at det forholdt sig ikke som anført, idet Danskerne endnu Kl. 4 Eftermiddag havde Skandserne i deres Magt, og at der ingen Udsigter fandtes til at tage dem saa snart. — Det hedder ogsaa, at Kongen af Preussen i egen Person er ankommen til Sundevad. Idag ere ingen Kanonskud hørtes iden i Morges Kl. 8. [I Paranthes anføres senere Efterretn. om Stormen paa Skandserne].

Den 19. April. — Angaaende Dybbøl Skandser cirkulere en Masse Rygter.... Det hedder bl. a., at Preusserne fra deres vestlige Fløj vare brudt ind bag Skandserne og havde angrebet dem bagfra og forfra tillige, — at de ogsaa havde taget Brohovederne, — at 3000 Md. Danske var tagne til Fange, — at 5000 Md. Preussere vare gaaede over paa Als osv. Trods alle

disse Overdrivelser hersker der dog en synlig trykket Stemning iblandt vore Hjemmetydskere, hvilket vidner om, at Resultatet af det Skeete er under deres Forventninger. At Skandserne igaar ere tagne derom er der ingen Tvivl, og at ogsaa mange Fanger ere faldne i Preussernes Hænder er notorisk, thi navngivne Personer have seet dem blive bragte igjennem Flensborg....

Den 20. April. [Nøjere Efterretning om Tabene ved Dybbølstormen]. Ogsaa Brohovederne ved Alssund bleve tagne samme Dag som Skandserne. — Ved Middag afrejste endeel af vore tydsksindede Borgere til Dybbøl....

Den 21. April. — .... Efterretning om at Kongen af Preussen vilde indtræffe hertil og holde Revue over Tropperne. Vor By har i Dag en Besætning af ca. 7000 Md., for det meste Gardesoldater. Der gjøres Forberedelser til den preussiske Konges Modtagelse; Æresporten reises ved Veirmøllen o. s. v. — Der høres af og til svære Kanonskud fra Sydøst.

Den 22. April (Bededag). Smukt Veir.... Der har hersket stor Bevægelse her i Byen fra den tidlige Morgen af [Militæret rykker ud].... Man havde seet 4 Dampere ude i Fjorden og belavede sig paa Alt. Skibene forsvandt imidlertid igjen, paa det ene nær, der i lang Tid har havt Station derude. — De preussiske Tropper rykkede ud til Stubbæk, hvor Kong Wilhelm indfandt sig [og] lod dem paradere. Hvad han har sagt til dem, har man ikke erfaret. Derimod fortælles, at en Flok unge Piger, Døttre af vore første Hjemmetydskere, har begivet sig til Stubbæk, for at overrække Preusserkongen Krands og bede ham om at gjæste vor By. Men han afviste dem og skal have sagt, at han kun var kommen for at see til sin Armee

og vilde ikke indlade sig med Privatfolk. [Med sit Følge, hvori saas Kronprinsen, Prins Friedrich Karl og General Wrangel, red han kun ned til Fjorden ved Styrtom]. — »Altsaa kom Goldkalb ikke til Staden, skammeligst bleve narrede vi« — hedder det i Visen, og saaledes have vore Stammeverwandte vistnok tænkt tusinde Gange denne Dag. Man havde belavet sig paa en stor Høitidsdg her i Byen. Paa Skibbroens Flagstang var for første Gang i denne Krig heiset det trestribede Flag, ligesaa paa Galgebjerg, og til de tidligere fra Privathuse udhængte var komne nogle nye, t. E. hos H u n d e w a d t, H. D a v i d s e n. Gaderne vare paa mange Steder bestrøede med Blomster og Grønt, en Æreport reist ved Veirmøllen og en ditto ved Callesens Teglværk. Alt spildt Umage, han kom ikke. Derimod kom der nok af hans Soldater. I flere Timer drog Tropper her igjennem Byen Nord paa, med klingende Spil og seiersstolte Miner, deres Pikkelhuer for en stor Deel prydede med Krandsse, Blomster og Grønt....

D e n 23. A p r i l. — De her indquarterede Tropper ere afmarcherede til Haderslev.... — Den hidtilværende Commandant, Ritmester H e i d u k, er afreist med sin Eskadron, og hans Efterfølger som Commandant er bleven en Major L ü d e r i t z med Ulanerne.

D e n 26. A p r i l. — Iformiddags passerede en Deel af Wrangels Stab her igjennem og gik Nord efter. Commandanten lod tilsige i alle Huse, at der skulde sættes Lys i Vinduerne, naar der om Natten blev slaaet Allarm eller blæst i Gaderne. Han skal have yttret, at han med Vished forventede et Overfald af de Danske, men var betænkt paa at møde det. [De flg. Dage stadige Troppemarcher og Materialtransport].

D e n 30. A p r i l. — Der fortælles overalt, at Fredericia igaar Eftermiddag er bleven forladt af Danskerne, og besat af Tydskerne uden nogen Kamp.... Forresten hersker der her i Byen idag en Rolighed og Stilhed, der paafaldende afstikker fra den Tummel og det Røre, som vi Dag ud, Dag ind have været vante til.

S ø n d a g d e n 1. M a j. [Fredericias Overgivelse bekræftet] .... Tydskerne her hovere slet ikke derover, den dansksindede Menigmand er glad ved at saa mange Liv derved blive sparede. Vi ere meget spændte paa at erfare, paa hvilke Betingelser Overgivelsen er sket, og tvivle ikke om, at det er Diplomatens Værk, at det er kommet saaledes. .... — Tilstanden her i Byen er højst mærkelig. Alle Retsager hvile. Borgemester Richardi har været frareist i 5—6 Dage. Hundewadt er hans Fuldmægtig, og alle Udfærdigelser fra Contoiret skee i det tydske Sprog. Raadmændene have intet Svar faaet paa deres Andragender om deres Afsked og fungerer derfor factisk endnu. Ligesaa alle andre Bestillingsmænd og Functionairer. Min Broder er endnu Havneinspекteur, skjøndt Borgmesteren den Dag, da Gust. Raben vilde have det trestribede Flag heiset paa Skibsbroen, sagde til Brovægteren, at han nu skulde lystre Raben og ikke bryde sig om Fischer [denne forhindrede dog, at G. Raben fik Mudderapparaterne i Virksomhed paa sit Værft!]

D e n 2. M a i. — Et stort Antal Embedsmænd fra de sydligste jydskе Kjøbstæder kom som Fanger paa Ægtvogne hertil under militair Bevogtning og blev expederet til Rødekro, for paa Jernbanen at bringes Syd paa. Deres Vægning [ved] at udskrive de uover-

kommelige Contributioner skal have bevirket deres Arrestering og Bortførelse.

Den 3. Mai. — Imorges have vore hidtilværende Raadmænd erholdt den af dem forlangte Afsked.... — En preussisk Hr. Stiel har idag, ledsaget af Borgemester Richardi, været omkring i Skolerne og erkundiget sig om, hvorvidt der undervistes i Tydsk; Disciplene maatte heri aflægge Læseprøver.... Med Hensyn til den nye Magistrat fortælles, at til ældste Raadmand var udset Jørgen Ahlmann, men som havde Betænkeligheder ved at modtage Posten, hvorfor den indtil videre forblev ubesat. De øvrige Raadmænd skulle være Marc. H. Lüders, B. B. Jessen og Gustav Raben. — Den omtalte Hr. Stiel .... har ogsaa besøgt Assessor Deichmanns Institut. Han spurgte bl. a., ... hvor mange Timer der gaves Undervisning i Tydsk, og syntes overrasket ved at høre, at der undervistes deri ugentlig 6—9 Timer — om Aarsagen, hvorfor .... Historien om Tydskland ikke foredrages efter tydske Lærebøger. Da Assessor Deichmann fjernede sig for at hente Timetabeller og Prøver om Disciplenes Duelighed fra tidligere Aar, indlod han sig i Samtale med Skoleeleverne spurgte om deres Forældres Stilling, om de talte Dansk eller Tydsk hjemme o. s. v.

Den 5. Mai. — En Deel af de jyske Bortførte er paa Hjemreisen kommet her igjennem.

Den 6. Mai. — Det erfares, at vor Borgemester, Justitsraad Lunn, og Herredsfoged, Kancellir. Blume skulle omsider være frigivne, uden at der er fundet Grund til deres strenge langvarige Arrestering; ogsaa fortælles, at de i al den Tid, de have siddet [i] Flensborgs Arrester, slet ikke have været taget i Forhør. [Hjemkomsten omtalt den 8de.]

Den 7. Mai. — I de sidste Dage ere betydelige Masser af østerrigske Tropper af alle Vaabenarter komne Nord fra forbi Rødekro, ligeledes Train og Rustvogne. Bestemmelsen skal være Besættelsen af den slesv. Vestkyst. [Østrigske Orlogsskibe for Elben den 5te.]

Søndag den 8. Mai. — Idag have vore Hjemmetydskere begivet sig paa en almindelig Valfart til Rendsborg, hvor der skal afholdes en stor Folkeforsamling for at sikre Schleswigholsteins Fremtid. Der er allerede i en længere Tid bleven gjort Forberedelser til at faa ret mange drevne til Rendsborg, og den nye Jernbane er et ypperligt Middel . . . . Et Sendebud har været omkring hos alle, som man kunde have Formodning om at der vilde deltage i Toget, og der gives . . . . fri Befordring saa vel frem som tilbage. Det er altsaa begribeligt, at mangen Een, der forresten ikke er saa varm i Tøjet, ikke lader saa billig Lejlighed til at gjøre en Lysttur, maaskee for allerførste Gang i sit Liv at kjøre paa en Jernbane, gaae ubenyttet forbi . . . . [En ved Vaadeskud dræbt Soldat begravet.] Man fortæller, at Lüders har været hos Commandanten for at faae Begravelsen opsat til imorgen, da Expeditionen til Rendsborg idag havde fjernet saa mange Gesinnungstüchtige . . . . Den meget fornuftige Commandant, der ikke maa kjende Schleswigholsteinernes Manerer, kunde ikke begribe, hvorfor L. sværmede saa meget for et stort Liigfølge; men omsider kom han paa den Tanke, at en meget materiel Grund kunde ligge bagved de smukke Talemaader og yttrede sin Formodning til L. i det Spørgsmaal: »Sind Sie vielleicht der Küster.« Det var koldt Vand paa den varme Begejstring. Uden at værdige den Spørgende et Svar dreiede L. sig om og

forlod »in höchster sittlichen Entrüstung« Værelset.

Den 10. Mai. — En stor Mængde Quæg, som Fjenderne have frarøvet Beboerne i Jylland, er idag bleven drevet her igjennem .... Endog preussiske Menige udtale deres Afsky over dette Røveri, kalde det »geradezu Raub und Diebstahl« o. s. v. Det er rimeligviis Sønner af Landmænd, der udtale sig paa denne Maade .... — Vi modtog Efterretningen om den afsluttede 4-ugers Vaabenstilstand og om Søtræfningen ved Helgoland.

Den 11. Mai.... — Om Aftenen Kl. 9 opstod der stor Bevægelse her i Byen. En Ordonnants kom sprængende og meldte, at en Kanonbaad og et andet Fartøj vare løbne ind i Gjenner Bugt .... Forfærdelsen var stor iblandt alle Tydsksindede. Nogle begave sig strax paa Flugten ud af Byen ved første Allarm-signal, alle tydske Flag forsvandt paa een gang. Selv et Lazareth gav man sig til at flytte .... [De til Gjenner afsendte Tropper saa dog ingen Fjende.]

Den 14. Mai. — Atter ankom en stor Transport af Quæg fra Jylland. Det preussiske Militair kan ikke undertrykke sin Misbilligelse af det Plyndrings-system, som deres egne Befalingsmænd udøver imod de stakkels Jyder. [De borttransporterede Baade bringes noget ramponerede tilbage, en Del af dem havde dog ikke været af Vognene.]

Den hidtilværende Commandant, Ulanmajor Lüderitz, er idag tagen bort med sin Escadron, og Commandantskabet gaaet over paa Chefen for den her liggende preussiske 15de Infanteribataillon. Major Lüderitz har vist sig som en særdeles human og fornuftig Mand.

Søndag den 15. Mai (første Pintsedag). Ogsaa idag ere Heste, som Preusserne have tagne i Jyl-

land, komme her igjennem [ogsaa Kreaturtransporterne vedvarer]. — Der er i den sidste Tid foretaget Kirke- og Skolevisitats i Ulderup, Felsted og Varnæs af Kammerh. Heltzen og den const. Provst Godt. I Ulderup mødte hverken Voxne eller Børn, ikke engang Kirkevægerne. Provsten vilde Pastor Feilberg tillivs, idet han fremdrog et Papiir af Lommen og sagde, at det var en Copi af, hvad Feilberg efter det forrige Oprørs Undertrykkelse havde indført i Skriftebogen. Men Feilberg afbrød ham og forelæste uden mindste Betænkelighed hvad han havde skrevet i Skriftebogen, og hvor han i haarde Udtryk udtalte sig om Oprøret og dets Ledere. Provsten yttrede spydigt, at han ikke kunde forstaae, hvorledes Feilberg, efter at have udtalt sig paa anførte Maade, kunde finde sig i at lystre de nuværende Civilcommissairer og underskrive den af dem fordrede og udstedte Revers. Men Feilberg svarede, at Magthaverne under den forrige Krig vare Rebeller, de nuværende Civilcommissairer derimod indsatte af Hs. Majest. Keiseren af Østerrig og Hs. M. Kongen af Preussen, og saa længe Vorherre kunde finde sig i, at deres Magtherredømme skulde bestaa, kunde Præsten i Ulderup det ogsaa. Provsten taug.

Den 16. Mai... — I Felsted havde mange Bønder indfundet sig til Visitationen i Kirken, og Provst Godt, som før 1848 var Præst der, men blev afskediget paa Grund af sin Delagtighed i Oprøret, ansaae dette som et Bevis for, at man endnu holdt af ham, og talte i høje Fraser om, hvor kjært Beviiset paa en saadan udholdende Kjærlighed var for ham. Men han fik snart at vide, at Sagen havde et andet Sammenhæng. Da efter Visitationen i Kirken Hr. Provsten i Skolen talte med Past. Hansen og fore-

holdt ham, at han efter Sigende havde holdt politisk Foredrag fra Prædikestolen, svarede den Tiltalte med et bestemt Nei; han havde kun paa den bestemte Søndag prædiket om Mened og advaret imod denne Forbrydelse. Men da Provsten blev ved at beskyldte Præsten, begyndte først en heftig Mumlen iblandt de talrigt forsamlede Bønder, der stode udenfor de aabne Vinduer, og denne Mumlen gik tilsidst over til høje Raab: »Det er Løgn! Sig, hvem der har fortalt det!« naar Provsten paany fremkom med sine Beskyldninger mod Pastor Hansen. Stemningen iblandt Bønderne blev tilsidst saaledes, at Kammerhr. Heltzen maatte berolige den forfippede Provst med den Forsikring, at han ikke havde noget »personligt« at befrygte.

Den 17. Mai. — . . . . Det er idag »Skyttelaugsdagen«, den største Festdag i hele Aaret for Aabenraas Almue og Ungdom, en sand Dyrehaugstid af 24 Timer. Men Skyttelaugstiden holder dennesinde ingen Skiveskydning, og de tyske Soldaters talrige Tilstedeværelse . . . . har aldeles udsløttet Folkelighedens Præg.

Den 18. Mai. — I Eftermiddags kom en Transport af svært Skyts fra Fredericia her igjennem. Alt var fornaglet, ligesom det tidligere . . . . Skibsfarten aabnede med, at den nybyggede norske Skonnert »Gerda« idag afseilede herfra til Kbhvn. —

Idag jordedes i Haderslev Danskhedens højt-begavede Talsmand, Laurids Skau. Et Følge af 6—700 Mennesker, der alle frivillig vare mødte, ledsagede ham til hans sidste Hvilested. Ogsaa her fra Byen vare 14 Personer reiste til Haderslev, for at vise den Afdøde den sidste Ære.

Den 21. Mai. — [General Wrangel paa Gennem-

rejse.] Vore Hjemmetydskere havde gjort Forberedelse til et Fakkeltog, da man antog, at han vilde være blevet for Natten, men hans hurtige Afreise forhindrede Planens Udførelse. Der fortælles, at Kbmd. F. A. Jensen og Gustav Raben havde den Uforskammethed at forlange af Toldforvalter, Kammerraad Møller Grene af et ham tilhørende Lavrbærtræ til en Krands til den gamle Preussergeneral, en Anmodning, som Kammerraaden afviste med fortjent Harme. De beklagede sig nu hos den preussiske Commandant, men denne gav dem ingen Medhold ....

Den 26. Mai. — [Atter 20 Kanoner fra Fredericia]. — En allerede igaar hertil ankommen Skrivelse fra Civilcommissairerne har afskediget vore Deputerede, og ved en Magistratsskrivelse er Bahnsen fritaget for sine Functioner ved Gasværket, Vandværket, samt Kirke- og Skolebygninger. Man stræber med at gjøre ryddeligt, mens man har Magten i Hænder. Forresten ere vore Hjemmetydskere meget modfaldne, fordi Aviserne have bragt den Efterretning, at England og Frankrig holde paa Delingen af Slesvig. De trestribede Flag .... ere paa nogle faa nær forsvundne. [En Baad-Erstatningssag vækker Opsigt. Blev Fiskerne narret til som »Kvittering« at underskrive en tysk Adresse?]

Den 27. Mai. — Veiret vedvarende saa raat og koldt, at jeg atter lagde Ild i Kakkelovnen .... Ikke tilfreds med at have affordret samtlige i Embeder ansatte Personer den skriftlige Erklæring, at de [under Okkupationen] vilde holde sig den øverste Civilautoritets (d'Hr. Z e t l i t z og R e v e r t e r a) Anordninger efterrettelige, har nævnte øverste Civilau-

toritet i den senere Tid af Præsterne forlangt en ny Revers [Lydighedserklæringen anføres].

Den 28. Mai. — Paa Kirke- og Skolevisitatsen i Østerløgum fandt Provst Godt Intet at klage over. [Et Par Mænd fra Hovslund yttre Ønske om at faa en tidligere Præst igen, der i 1850'erne var afskediget for Oprørstendenser. Ved at høre denne Begjæring, som Provsten syntes at ville tage venlig imod, reiste sig Kammerh. Heltzen og sagde, at han fandt det besynderligt at tale om at faa den lovlige Præst, da han i Pastor Binzer jo var tilstede. Det lovlige Kirkevisitatorium havde til sin Tid sat ham paa Valg, Menigheden havde valgt ham, og H. Majest. den afdøde Konge bekræftet Valget, saa at den fulde Lovlighed ved Pastor Binzers Function som Præst var tilstede. Han henvendte sig derpaa til Forsamlingen med Forespørgelse, om Nogen havde Klage at fremføre imod Pastor B., men Alle raabte som af een Mund, at de slet Intet havde at klage over, men i alle Henseende[r] vare fornøjede og tilfredse med deres nuværende Præst og hans Virksomhed [Provsten maa da indrømme, at de to Mænds Krav ikke kan komme i Betragtning].

Søndag den 29. Mai. — Paa Skibsbroen vajer atter det trestribede Flag. Det skal bruges, mens Tid er, tænker vistnok Vedkommende . . . .

Den 31. Mai. [Ingen sikre Efterretninger om Londonkonferencen]. Hvad de tyske Aviser derom beretter, bærer Upaalidelighedens Præg og er ikke engang overensstemmende. Vore Hjemmetydskere have i Søndags tvende Gange telegrapheret til Hamborg for at faa Noget at vide om Conferencens Beslutninger, men forgjæves. De ere i stor Angst over

Delingsprojectet, men søge at trøste sig ved Tanken om, at Delingslinien vil blive trukken ved Gjennerbugt.

D e n 1. J u n i. — Vort nye Deputeretcollegium er bleven organiseret og bestaar af: Kjøbmand Herman Davidsen, Bager Asmus Andresen, Skomager Christiansen, Snedker Gebhardt, Kbmd. Ludolph Davidsen, Commiss. Hundewadt, Kbmd. F. A. Jensen, Kbmd. Hoffgaard, Gjæstgiver Krause, Snedker Joh. Petersen, Tobaksfabrikant H. Offersen og Smed J. M. Holst. . . . Som man hører har det nye Deputeretcollegiums Dannelselse vakt megen Utilfredshed i vor hjemmetydske Leir. »Bürgerverein« anseer sig for fuldkommen berettiget til at vælge det nye Collegiums Medlemmer iblandt Sine, og der vare Mange, som vilde være Noget . . . Man var derfor højlig entrüstet over, at Borgemesteren og hans Raadmænd ikke anerkjendte »Bürgerverein«s Beføjelse til omtalte Valg, men selv udførte dette. Saa stor var Misnøjen herover, at der lode Ord om at Borgemester Richardi kun skulde betænke, at »wir« havde faaet ham i sin nuværende Embede, men at »wir« ogsaa kunde faa ham ud deraf igjen. Iblandt de mangfoldige Aspiranter til Deputerede skal især Bager Jacob Mich. Lorenzen have givet sin Harmen over at være forbigaaet Luft i kjærnefulde Udtryk. »Der har di wahl den, der int eier für Skilling, seier æ sin, en Kahl som hverken hær Forstahn eller gier nowt i Skat; de er jo reent Keltringeri de hele, seier æ sin; hvorfor taw di int mæ dertæ; er de Frihed, seier æ sin!« — og han svor paa, at nu skulde det trestribede Flag aldrig mere komme til at vaje fra hans Huus.

D e n 4. J u n i. — Der tales Meget om en nærforestaaende Udskrivning af Recrutter, der under Preus-

sernes Ægide skulde skee for at skabe en Armee til Prætendenten, og det hedder, at mange unge Værnepligtige allerede havde absenteret sig af Frygt for at blive tagne . . . . Selv tydsksindede Fyre erklære, at de, hvis det skulde komme dertil, vil rømme — til Fyen. Ogsaa gaåer Ordet, at der i Morgen skal afholdes et schleswigholsteinsk Møde ved Rødekro, og paa Mandag ved Haderslev, for at faa Landboerne til at erklære, at de ikke ville blive Nørrejyder, men forblive forenede med deres sydslesvigske Brødre.

S ø n d a g d e n 5. J u n i. Mødet ved Rødekro have Hjemmetydskerne opgivet, men imorgen skal der holdes en stor Forsamling ved Haderslev, hvor Creti og Pleti skal møde, og hvor man vil søge at tilintetgjøre de Beslutninger, Conferencen i London maatte komme til, hvis de ikke svare til vore Teutoners Ønsker.

D e n 6. J u n i. — Fra den tidlige Morgenstund af ere Vogne kjørte til Haderslev med fuld Bepakning af Stammeverwandte af alle mulige Kalibre. Fra de fyldte Dagvogne lød »Schlesw. Holst. meerumschlungen«, og de[t] sees tydeligt, at det er Folk fra langt sydligere Dele af Hertugdømmet, der sendes herop for at »vidne« om, hvad Nordslesvigere egentlig ville [saaledes Frisere og Folk fra Eiderstedt] . . . . Her fra Byen vare afreiste og afsendte mange Vognlæs »Gesinnungstüchtige«, frivillige og ufrivillige, købte og solgte; paa G. Rabens Værft feiredes hele Dagen, og efter Sigende havde hver Tømrer faaet en Thaler preussisk til Haderslevreisen, dog foretrak mange af dem at blive hjemme. At alle trestribede Flag atter var hængt ud her i Byen, er en Selvfølge. Allerede om Eftermiddagen Kl. 5 kom de første Vogne tilbage og . . . . kjørte tause og rolige ind i Byen, men

længere ud paa Aftenen kom de Inspirerte. Det kneb kjendeligt for mange Struber at [faa] den meerumschlungne Vise ført ud, men den maatte til, hvorledes den saa end lød, og i alle Musikkens Tonarter bruste Begeistringen ned fra Agerstole og ud af Daggovogs Vinduer. Her i Byen havde en Deel af Tømmerne .... samlet sig i adspredte Smaaklynger, der vandre omkring i Gaderne, og med skjemtsomme Ord modtog de Tilbagevendende. Men snart paakom ogsaa dem Lysten til at synge, og »den tappre Landsoldat« lød nu lige saa kraftigt i vore Gader som i fordums Tider. Preusserne morede sig synlig over det hele Skuespil, og ikke faa af dem satte Fingrene mod Næsen efter de ladskede Skikkelser, der skraalede fra Vognene.

Den 7. Juni. — [Tyskernes Vogntog vedblev til ud paa Morgen]. — Hvad der .... er bleven udrettet ville vi faa at vide med Tiden; det synes ikke at Vore Hjemvendte have medbragt synderlig Encouragering. — Det hedder, at G. Raben, Hoffgaard og Hundewadt her fra Byen i Forening med Flere ere afreiste som Deputation til Berlin, for at overrække Kongen af Preussen den i Haderslev igaar underskrevne Adresse.

Den 8. Juni. [Rygter — til Dels Iagttagelse — vedr. store preussiske Troppebevægelser mod Sundeved].

Den 10. Juni. — Rygtet har gaaet, at der idag skulde komme en Mængde preussisk Militair hertil, men nu hedder det, at der er givet Contraordre, fordi Vaabenhvilen er bleven forlænget i 14 Dage.

Den 13. Juni. — Hen imod Middag lettede det nye Barkskib »Samson«, Kpt. Kjær, tilhørende Holmann i Loejt, sit Anker og krydsede fra Rheden ud

af Fjorden. Det havde intet Flag heiset .... Som man hører skal det gaae til Assens og der forsynes med dansk Skibsmærke og danske Skibspapirer. Saalidt troe Schleswigholsteinerne selv paa deres Stats Mulighed, at de, hvor det kniber, søge ind under dansk Beskyttelse ....

Den 14. Juni. — [En Telttransport Syd fra]. — Ogsaa siges, at der ved Flensborg staaer en Mængde store Pramme, som skulle være bestemte til at udføre en paatænkt Overgang til Fyen med.

Den 21. Juni. — Idag afholdes en af Hjemmetyskerne foranstaltet Folkeforsamling ved Løgumkloster. Her fra Byen ere kun Folk af de lavere Classer af nævnte Race sendte derhen, da alle de andre, selv Haandværksmestere, gaae her hjemme i Garderne, ikke at tale om de tyske Stormænd selv, af hvilke ikke een er reist til Løgumkloster. —

Senere modtagne Beretninger godtgjør, at det omtalte tyske Foretagende er aldeles slaaet fejl. Hele Forsamlingen bestod af nogle faa Hundrede af Mennesker, hvis Udseende og Adfærd røbede deres underordnede Betydning og Stilling i Samfundet. Naar »Apenr. Nachr.« Nr. 9 angiver, at 5000 Mennesker var der tilstede, er idetmindste det ene Nul formeget.

Den 22. Juni. — Hen imod Aften løb Emil Hansen omkring fra Huus til Huus, for at bringe sine Venner den Melding, at han havde faaet en Telegraphdepeche fra Hamborg, hvorefter Conferencen i London havde opløst sig, og Krigen var erklæret Tydskland af England .... Inat taltes om ikke andet i hele Byen, selv det tyske Militair troede derpaa. [Næste Dag viste dog, at Meddelelsen var falsk].

Den 23. Juni. [Omtale af det besynderlige Forhold, at Gustav Raben har ønsket sine Skibe be-

tegnet som »Dansk Eiendom«, hvad Toldkammerets Arbejdsmand Brunshuus dog ikke turde gaa med til uden Ordre.]

Den 24. Juni. .... Det hedder, at den tyske Armees Generalstab vil ankomme hertil imorgen og tage sit Hovedquarteer her i Byen for en længere Tid. [Hjemmetydskerne ønskede at rejse Æresport, men den prøjsiske Overledelse hindrede det ved sin bestemte Indsigelse].

Den 25. Juni. — Alle de schleswigholsteinske Flag ere idag stukne ud i Anledning af Prinds Carls Ankomst ....; ogsaa paa Galgebjerg vajer den trestribede Klud, men, mærkeligt nok, ikke paa Skibsbroen .... Foran enkelte Huse er Gaden bestrøet med Blomster og Grønt ....

Søndag den 26. Juni. — [Vaabenhvilens Afslutning kendetegnes ved flere Brovagter og ved Baadtransporter mod Sundeved] .... Der hersker her i Byen en paafaldende, næsten ængstigende Stilhed. Ikke mindste Bevægelse af Militair eller Krigsmateriel hentyder paa, at Fjendtlighedernes Periode atter er indtraadt. [Iflg. Telegram fra London skulde det slesvig-holstenske Spørgsmaal nu være ordnet.]

Den 27. Juni. [Kun lidet Nyt; Fredsrygterne ubekræftede; Artilleriet brød op mod Sundeved, men fik Kontraordre]. — Det stadfæstes, at der igaar er bleven ført en Artillerikamp ved Alssund, ligeledes har man idag jevnlig hørt Kanonskud .... Præsterne Roth i Varnæs, Mørk Hansen i Felsted og Feilberg i Ulderup ere for fjerde Gang blevne fængslede og bortførte af Preusserne. Hvad Farlighed for Krigsførelsen disse kunne finde ved de stakkels tre Præster, er ikke let at begribe, men der ligge sagtens andre Bevæggrunde bagved.

v. Zetlitz, den ene af Civilcommissairerne, er idag her i Byen.

Den 28. Juni. — Igaar Aftes har Kammerherre Heltzen omsider faaet sin Afsked meddeelt fra Civilcommissairerne, med Tilkjendegivelse om, at det skeete ifølge Militairautoriteternes Forlangende, der ansaae hans Nærværelse her for farlig for de allierede Armeers Sikkerhed. [Det var alm. ventet] . . . . og han selv kan sikkerligen . . . . ikke være Andet end tilfreds med, at han frigjøres for en Stilling, som han kun af Hensyn til det Almindelige har holdt ud i saa længe under Omstændigheder, der for ham have maattet være i højeste Grad piinlige. Iaften fik ogsaa Amtsforvalter Justitsr. Worsaae sin Afsked.

Den 29. Juni. — Strax om Morgenen modtog vi den Tidende, at Als inat er bleven tagen af Preusserne. Man har hele Natten igjennem hørt en heftig Kanonade, selv paa Varnæshoved var der bleven anlagt et preussisk Batteri, der fyrede paa Skibene. Om det Speciellere erfares Intet, imedens Rygtet som sædvanligt fortæller tusinde Ting, t. E. at »Rolf Krake« er bleven boret isænk, ja, endog erobret [prøjs. Militære afkræftede dog dette Rygte]. At Meldingen om Indtagelsen af Als har udøvet en nedslaaende Virkning paa alle Dansksindede, er begribeligt, ligesom at Hjemmetydskerne derover er paa den store Støvl.

Som man hører er paa et igaar afholdt Møde af Kirkevisitatoriet, hvori Exprovst Reh h o f f deeltog, Compastor H o l d t bleven udnævnt til dansk Diakonus her i Byen.

Den 30. Juni. — Exprovst Reh h o f f er atter afreist, uden at faae attaqueret ogsaa Skolerne, som

man antog vilde skee. Folk som have seet den meensvorne Klerk skildre hans Udseende og Figur som et levende Billede af den onde Samvittighed. En høj hentørret Skikkelse med gustent Ansigt, det sænkede Blik fæstet paa Jorden, vandrede han frem med usikre Skridt, Hænderne lagde sammen paa Maven.

Den 1. Juli. — Idag hersker stor militair Bevægelse her i Byen [bl. a. gælder det Forberedelser til Fyns Erobring] . . . Prinds Carl har i Eftermiddag paa Storetorv udøst sin kongl. Højheds Vrede i meget markerede Udtryk paa en høj preussisk Officer, og ved samme Leilighed højst egenhændig slaaet August Herzog til Jorden, fordi han kom ham vel nær. Dengang Kong Frederik VII ifjor den 2den October var her og forlod vor By, saae jeg, da han kjørte forbi mit Huus, hvorledes en Mylder af Børn omgav hans Vogn og trængte sig saa nær ind paa den, at Kongen slog med Haanden og sagde gjentagne Gange: »Tag Jer dog iagt, I kommer til Skade! . . . Hvilken Contrast imellem den danske Konges og den preussiske Prindses Adfærd!

Den 5te Juli. [De danske Embeds- og Bestillingsmænd skal sige sig løs fra enhver Forpligtelse overfor den danske Regering eller frivilligt nedlægge deres Embeder]. Physicus Dahl erklærede, at han hverken vilde eller kunde ansee sig som løst . . . og eiheller vilde frivilligt fratæde sit Embede. Adv. Leth udtalte, at han ikke stod i nogen Embedsstilling, men kun af Staten havde faaet den Frihed at gjøre sine Kundskaber frugtbringende som Advokat, han vilde ikke frivilligt opgive denne Rettighed; han havde ved den tidligere indgivne Erklærng anerkjendt, at den danske Regjerings Herredømme var suspenderet . . . men binde sig for alle kommende

Tider og under alle Eventualiteter paa denne Maade vilde han ikke, da han ikke kunde indrømme den Enkelte Ret til et saadant Skridt, saalænge ikke en afsluttende Statsact forelaae .... [De andre erklærede sig paa lignende Maade].

Den 6. Juli. [Den fhv. Amtsforsvalter Worsaae, hvis Hustrus Sygdom hindrer en hastig Bortrejse, stilles uden paaviselig Grund under Politiopsyn] .... — Idag have alle vore Hjemmetydskere deres Flag ude, Krandsø paa Husene, Blomster og Grønt paa Gaden etc., thi det er deres Herzog Friedrichs Fødselsdag. Paa Slottet vajer ogsaa det trestribede Flag idag for første Gang i denne Krig. [Den prøjs. Overgeneral Prins Carl har dog forbudt yderligere Demonstrationer].

Søndag den 10. Juli. .... Der er kommet den Efterretning her til Byen, at Ministeriet Monrad er afgaaet.

Den 11. Juli. [Justitsr. Worsaae rejst bort fra »vor ulykkelige Egn«, da han dog intet kunde udrette].

Den 12. Juli. — Den preussiske Pladscommandant, Major v. Baehr af 35. Regiment, har idag ved offentlig opslaaede Placater befalet, at alle danske Indskrifter paa Skilte, Huse, etc. inden tre Dage skulle borttages eller overmales. Nævnte Commandant ligger i Quarteer hos Gustav Raben, derfor bliver denne Bestemmelse lettere forklarlig. .... [Dagen derpaa ændres dog Befalingen til et Paabud om ligegyldende tysk Tekst vedføjet de danske Indskrifter].

Den 13. Juli. .... — »Apenrader Nachrichten« er glad ved at kunne melde, at den har faaet Befaling til for Fremtiden ikke at optage danske Artikler . . . Som Følge af denne Befaling maatte man tage

den allerede satte Slutning af Dr. v. Maaks danske Artikel, hvori han søger at oplyse Nordslesvigerne om de Ulykker, de have lidt ved deres Forbindelse med Danmark . . . ., ud af Bladet, der derfor udkom saa seent. Det er en mærkelig Skjæbnens Ironi, at Doctoren i Indledningen af sin schleswig-holsteinske Sirenesang forsikkrer, at det danske Sprog ikke paa mindste Maade vil blive forurettet i al Følgetid, naar Nordslesvig ogsaa blev skilt fra Danmark. Endnu inden Slutningen af hans Artikel er udkommet, løgnstraffes denne hans Forsikkring.

Den 14. Juli. — [Hele Toldpersonalet faar efter Begæring sin Afsked, da det vægrer sig ved at ændre Uniformerne; Nyudnævnelser]. — Flere østerrigske Saarede ere Vester fra blevne bragte hertil idag. Der tales om et Sammenstød med danske Orlogsfartøjer, formodentlig Kanonbaadene under Capt. H a m m e r . . . . [Sikker Efterretning om Ministerskiftet i København]. . . . Iblandt vore Hjemmetydskere har Heltzens Udnævnelse til Minister gjort stort Indtryk. Man frygter hans Sag- og Personkundskab, hans Snille og Færdighed i at gribe ind i Begivenhedernes Gang og med Energi at føre sine Planer igjennem, saavidt Muligheden tilsteder. Vi andre glæde os til, at Heltzen er kommen paa en Plads, hvor hans i saa mange Retninger constaterede Duelighed og Aarvaagenhed i denne vanskelige Tid ville være [af] overordentlig Betydning.

Den 17. Juli. [Rygter om dansk Erobring af Barsø. Gentagne, men ubekræftede Forlydender om Vaabenhvile]. — Idag er ogsaa Kirken omsider bleven prydet med den trestribede Klud, som er stukket ud af Glamhullerne over Uhrskiven og dingler lystelig for den stærke N. V. Vind.

Den 18. Juli. [Rygtet om et Slag i Nordsøen, hvor Østrigerne har lidt store Tab, holder sig haardnakket].

Den 19. Juli. [Vaabenstilstand Kl. 12 næste Nat. Den ny Amtmand bliver Advokat Jürgensen, Tønder] .... — Det er ligesom om en Forudfølelse af en Forandring i Situationen begynder at gjøre sig gjældende. De tyske Aviser, vil sigé de fra selve Tydskland, lade Yttringer falde, der vinde [d. e. vidne] om Tvivl med Hensyn til, at Krigens endelige Resultat vil fyldestgjøre den tyske Ueberschwänglichkeit. Nok pukker og brovter man saa voldsomt som før, men den absolutte Suffisance er ikke mere tilstede. Hvad den schleswigholsteinske Presse angaar, da kjævles Bladene om man skal først oprette Staten Schleswigholstein under Herzog Friedrich og siden fyldestgjøre Taknemmelighedens Forpligtelser til Preussen, hvilket Flensborger Bladet, Alton. Merkur og flere ville, eller om man først skal tilfredsstille Preussens begrundede Fordringer paa Erkjendtlighed, og siden tænke paa Herz. Fr. og hans Rige, som er de Kieler Blades Program. Vor lystelige Byavis er overberuset i Ultraschleswigholsteinisme, og Fuldmanden Traugott Kepler raisonerer i politisk Delerium tremens saa guddommeligt, som bindegale Folk kun kunne ønske.

Den 21. Juli. [Mange Vogne med »Plyndregods« fra Jylland]. Den 73-aarige Paul Clausen (Bødker kaldet) fra Dybvighoved, der i flere Uger har siddet indespærret i et af Fængslerne paa Raadhuset, er idag bleven sat paa fri Fod, uden at have været i Forhør en eneste Gang ....

Den 23. Juli. Vedvarende hele Vognrækker med røvet Gods fra Jylland. Man fortæller at de Sol-

dater, der udgjøre Bedækningen, underveis drive en indbringende Handel, uanseet at de sælge for meget billige Priser. Parasoler, Gala[n]terivarer, alle Slags have de at offerere.

Den 26. Juli. Efter som man hører har Pastor Olsen i Loyt faaet sin Afsked og, ligesom Degn Mørck sammesteds, tillige Befaling til at forlade Hertugdømmet Slesvig.

Den 27. Juli. Idag fortælles, at Præsterne Roth i Varnæs, Mørk Hansen i Felsted, Feilberg i Ulderup og [en ikke navngiven] ere blevne afskedigede.

Den 30. Juli. [Vaabenhvilen forlænges]. — Om selve Fredsforhandlingerne meddele Bladene saa modsigende Rygter, at det tydeligen fremgaar, at Ingen veed Noget. Igjennem al den Pukken og Brouten, der fylde de tydske Aviser, skimter dog klart Frygten igjennem, at de overspændte Fordringer, nemlig hele Slesvigs fuldstændige Adskillelse fra Danmark, næppe ville være at opnaa.

I Aften modtog jeg en Skrivelse fra Borgemest. Richardi, som underrettede mig om, at Bykollegierne have vedtaget, at jeg til 1. November skulde fratræde min Bestilling som Regnskabsfører og Kasserer ved Gasværket.

Søndag den 31. Juli. [De afskedigede Præster, og Mørk Hansen, afsejlet til København]. — Baron v. Zetlitz og den nye slesvigske Commisair v. Lederer, der er kommen i Reverteras Sted, have i Dag været her i Byen og have navnlig haft Skolevæsenet paa Tapetet. Deres Bestemmelse blev sluttelig den: at Undervisningen i vore offentlige Skoler skulde forblive uforandret som den var og er med dansk Undervisningssprog, og samtlige Skole-

lærere forblive i deres Embeder. Dog skulde de være forpligtede til at meddele ugentlig 4 Timer Privatunderviisning i Tydsk mod Betaling.

Den 2. August. [Den 3 Mdr.s Vaabenstilstand]. Som Fredsbasis angives, at Danmark principielt har indrømmet de tre Hertugdømmers Afstaaelse; Ribe Amts Fastlands-Enclaver og Øen Ærø adskilles fra Slesvig, hvorimod de Dele af Vesterhavsøerne, der før laae under Ribe Amt, slaaes til dette.

[Et dansk Orlogsflags Tilsynekomst fremkalder slesvig-holstenske Demonstrationer] .... Af de omtalte politiske Efterretninger havde de udfundet, at Danmark heelt og udeelt havde afstaaet ogsaa Hertugdømmet Slesvig, og Jublen over at dette var opnaaet begyndte alt tidligt om Morgenen. Om Aftenen foranstaltedes et Fakkeltog ned til Prinds Carls Logement, hvor der med Ledsagelse af Militairmusik blev sunget Schleswigholstein etc., og hvor Kepler holdt en stor Tale, hvori han forkyndte, at endelig var Friheden for det danske Tyranni heelt vundet. .... Selve Togets Deeltagere udgjorde rigelig 100 Personer, for allerstørste Deel Haandværkssvende .... men kun faa egentlige Borgere saas deri ....

Den 3. August. — Den stærkt animerede Stemning, vore Hjemmetydskere igaar havde sat sig i, er slappet af i en meget mærkelig Grad. Man begynder at erkjende, at Seierjubelen under alle Omstændigheder var »verfrüht«, og at Sagen langtfra var saa afgjort og for Schles. Holst. saa gunstigt afgjort, som de havde indbildt sig selv og Andre, der vilde tro paa deres Ord og Adfærd. Det iforgaars Eftermiddag til Hovedquarteret ankomne Telegram fra Wien lyder: »Friedenspräliminarien abgeschlossen. Basis: Ab-

trennung der Herzogthümer. Waffenruhe bis Abschluss des Friedens, oder 12 Wochen. Jütland bleibt occupiert.« Aviserne som idag ere ankomne, have gydt koldt Vand i det kogende hjemmetydske Blod, der i hiin Depeche havde fundet meget Mere end den indeholder.

Søndag den 7. August. . . . Ved Middagstid og hen ad Eftermiddagen ankom endeel fra den danske Armee hjempermitterede Slesvigere. Synet af disse Folk har trykket Stemningen iblandt de Dansk-sindede end mere, da de i denne Permittering saa et Tegn paa, at Slesvig er opgivet. Endnu har man ikke seet Ordlyden af Fredspræliminarierne og svæver derfor imellem Haab og Frygt. Desværre synes Frygten at være mere begrundet end Haabet. . . .

Den 8. August. . . . Iaften har jeg da læst Aftrykket af Fredspræliminarierne. Det Haab, som begrundede sig paa Ufuldstændigheden af det til Prinds Carl ankomne Telegram og paa Udtalelser i tyske Blade . . . , har svigtet; Aftrædelsen af alle tre Hertugdømmer er skeet uden nogetsomhelst Forbehold!! Slesvig, det danske Sønderjylland, et fra Arilds Tid Danmark tilhørende Land, til hvilket Tydskland ikke har Skin af Retstittel, og det[s] troe danske Indvaanere maa drikke den navnløs bittre Skaal, at skulle blive adskilte fra deres Moderland, fra deres Nation, og gaae den nationale Død imøde! Det vil blive en uhyre trist og sørgelig Tid her, og efter al Sandsynlighed vil Slesvigs Tab over kort eller langt drage Jyllands Tab efter sig, og dermed: Finis Danica! !— dersom ellers ikke Forsynet rækker en frelsende Haand, — Europas ikketydske Magter ville dennesinde ikke. Saa svært straffes paa os Nulevende den danske Regjerings indtil Sløvhed og Fejg-

hed grændsende Mildhed og Overbærelse imod Oprørspartiet. Havde vor Regjering i Christian VIII[s] Dage kuert dette, — og hvor let kunde det ikke være skeet —, eller havde man efter forrige Oprør fulgt Østerrigs eller Preussens Exempel ligeover for Insurgenterne, saa havde Ilden ikke ulmet saa længe under Asken, indtil den tydske Vind kunde opblæse den store Brand, der nu fortærer vor Velfærd og meget Mere.

Den 10. August. [Den ny Pladskommandant, Major Krohn]. Han er en Søn af Generalmajor Krohn, der til sin Tid var dansk Officer, men sluttede sig til Oprøret i 1848 og blev Krigsminister under Insurrectionsregjeringen. Vor nuværende Commandant er en Mand paa noget over de halvtreds, han har været i preussisk Tjeneste i over 30 Aar og stod under det forrige Oprør i Insurrectionerne. Han taler ligesaa godt Dansk som Tydsk, og man siger, at Prinds Carl derfor udtrykkelig har beordret ham hertil. Det lader til, at han er en Mand, der ikke tager synderlige Hensyn [Exempel herpaa] . . . . Denne Commandantens Fremgangsmaade . . . . havde bl. a. til Følge følgende interessante lille Episode. En Bonde holdt med sin Vogn for Værtshuusholder Peter Damms Dør i Ramsherred; han havde stort Hastværk; thi hans Kone hjemme laa i Barselseng. . . . Men Tilfældet vilde at Commandanten netop i selvsamme Øjeblik skulde gaae forbi og see den forladte Vogn, og som Følge deraf blev Bonden strax stukket i Arrest. [Værtshusholderen søgte imidlertid at gaa i Forbøn for ham, under disse særlige Omstændigheder]. Commandanten spurgte med Strengthed, hvorfor P. Damm talte Dansk, og om han ikke kunde tale Tydsk [hvilket Damm benægtede]. Comman-

danten spurgte derpaa, om D. da var født i Kongeriget, men fik til Svar, at han var født og opdraget i Ulderup i Sundeved, hvor der ikke blev lært Tydsk i Skolerne i hans Ungdom, og at han i de rigelig 20 Aar han havde boet her i Aabenraa ikke havde havt Leilighed til at lære at tale Tydsk. Commandanten lod til at blive lidt forundret over denne Meddelelse [og endnu mere, da Damms Kone, der var født i Varnæs, ikke heller var Tydsk mægtig]. Commandanten spurgte da, hvem der i Damms Hus da forstod og talte med de tydske Soldater, og fik til Svar, at det gjorde Damms 12-aarige Pigebarn. »Hvor har hun da lært Tydsk?« lød Commandantens Spørgsmaal, og han fik det Svar: »I Skolerne her i Byen.« — Denne Samtale gjorde synligt Indtryk paa Commandanten. Han fik derved et fuldstændigt Beviis for, at det tydske Sprog i k k e havde været lært i Sundeveds Skoler før 1848, men at der e f t e r 1848 var bleven givet saadan Undervisning deri i vor Byes Skoler, at et 12aars Pigebarn var istand til at udtrykke sig paa Tydsk, — hvilket stod i skjærende Modsætning til de Meninger, Commandanten formodentlig har bragt med sig fra Tydskland om de herværende Sprogforhold. Den fængslede Bondemand blev frigivet. —

D e n 11. A u g. — Modet er sunket dybt hos alle Dansksindede . . . . Jeg har seet Mænd og Quinder med Taarer i Øjne udtalte deres dybe Sjælesmerte over den store Ulykke, og hvormed skal jeg vel trøste dem? Og dog klamre de sig fast til det uvisse Haab, og jevnlig hører jeg udtale som en urokkelig Overbevisning, at det aldrig kan blive ved saaledes, »vi skal nok blive dansk igjen, vi kan aldrig blive tydsk« [og Rygter om bedre Udsigter svirrer]. . . Det ene Rygte, den ene Spaadom efter den anden bli-

ver gjort til Skamme, men Folket griber med Begjærlighed og usvækket Tillid hvert nyt, der kommer i Omløb. Det er det danske Hjerte, der banker saa trot og udholdende; skal deres Troskab da kun føre til, at de skulle knuses? — [Men mange taler om at flytte til Kongeriget.]

Den 12. Aug. [Kommandanten har Bykollegierne hos sig og indprenter dem Lydighed.]

Den 17. Aug. — Paa Commandantens Befaling ere flere Læs Egegrene bleven kjørte sammen paa Storetorv, hvor en Mængde Soldater ere ifærd med at lave Krandse og Festons deraf, for at bekrandse Husene til imorgen, den østrigske Keisers Fødselsdag. Militæret anbringer Løvprydelserne allevegne, enten Huuseierne synes derom eller ikke [Flag overalt].

Den 18. August. [Kanonsalut paa Kejserfødselsdagen] — .... det er et mærkeligt Tidens Tegn, at det netop ere preussiske Kanoner, der skulde forkynde det danske Land, at Østerrigs Behersker paa denne Dag for første Gang har seet Verdens Lys. I tidligere Dage have Preussernes Kanoner tidt nok dundret imod Østerrigerne, og hvo ved hvor længe eller kort det vil vare, førend det skeer igjen. — .... Den første og umiddelbarste Følge af Dagens Højtidelighed er, at min Broders Huus er bleven skammelig ramponeret. De 4 tolvpundige Kanoner stode lige uden for hans Vinduer .... [Ogsaa andre Huse har lidt Overlast].

Den 26. August. [Tysk Ordensuddeling og Soldaterfest]. — Samtlige deputerede Borgere ere i Farten og gaae Huus for Huus med en Petition om atter at faa tydsk Skolesprog indført. .... Hos ud-

prægede Dansksindede komme de naturligviis ikke, men ellers søge de ind i enhver Familie.

Den 30. August. — . . . . Hen ved Middag viste sig i Taagen ude paa Fjorden et tremastet Fartøj, og da jeg tog Kikkerten, bemærkede jeg istedet for Dannebrog, som jeg havde ventet at see, det p r e u s s i s k e Orlogsflag vaje fra Flagstangen ved Agterstavnen. Altsaa for første Gang sees paa vor Fjord den sorte Ørns og Korses Flag. . . . Saa længe vort Havnebassin har existeret har intet andet Orlogsflag vist sig i det end det danske, og det fremkalder mørke Betragtninger at see Preussernes Krigsørn udfolde sine Vinger der, hvor kun fredelige danske og svenske Flag har vajet. . . .

Den ny constituerede Borgmester, en Advokat Gottburgsen fra Rendsborg, er idag arriveret hertil.

Den 31. August. . . . [Borgmester Richardi forlader Byen]. . . . Manden var vistnok Schleswig-holsteiner, men under hans Ophold og Embedsførelse har han ikke fortrædiget nogen Dansksindede i mindste Maade. Han skal tværtimod have erklæret, at ikke de Dansksindede, men de Tysksindede vare de Urolige her i Byen, og han havde fundet, at de Mænd, som han havde anseet for at være de fornuffigste, vare netop lige det Modsatte. Man har al Grund til at antage, at han havde for meget Samvitighed . . . . til at finde sig i det Regimente, vore Hjemmetydskerne har villet have gennemført, og for hvis Tilveiebringelse de overløb ham uafladelig og stillede de mest extravagante Fordringer. . . . — De fem sidste Præster fra Kongeriget: Pastorerne Bay i Klipleve, Paulsen i Ensted, Mühlenteth i Bjolderup, Pasbjerg i Bedsted og Kinch i Loyt vare

idag kaldte op til Amtmanden, der forelagde dem de Spørgsmaal, som blive gjorde de til Afsættelse og Bortjagning fordømte Embedsmænd, nemlig: om de ved deres Ed til Kong Christian IX ansaae sig for bunden til den danske Regjering? — Svar: Ja! — Om de vilde frigjøre sig for denne Ed? — Svar: Nei, ingen ærlig Mand kunde gjøre sig selv fri for en indgaaet Forpligtelse, end sige for en Ed. — Om de frivilligt vilde nedlægge deres Embeder? Svar: Nei, dertil vare de ikke berettigede. — Efter at disse deres Svar vare blevne tagne til Protocol[s], forlangte de en Udskrift af denne, der blev dem nægtet; de forlangte derfor tilføjet Protocollen, at den af dem begjærede Udskrift var bleven nægtet, hvilket skeete.

Den 5. Sept. [En dansk Soldaterbegravelse]. Allerede ved tidligere Leiligheder har et talrigt Følge af Byens dansksindede Indvaanere ledsaget afdøde danske Krigeres Liig til Graven, dennesinde var Jordefærden særdeles højtidelig. Et Par Smaapiger paa 12 Aar havde været hos Commandanten og bedet om Lov til at strøe Blomster foran Liigkisten [26 Smaapiger mødte op]. . . . Liget blev baaret af preussiske Soldater, foran gik et preussisk Musikcorps, som blæste en Sørgemarch, efter Liget fulgte først de omtalte Piger, derpaa de danske Borgere, siden Commandanten og en talrig Mængde Officerer og dernæst en Militærcommando. I Gaderne . . . var der strøet Blomster uden for alle Dansksindedes Huse, og fra Kirkegaardsporten af strøede Smaapigerne Blomster foran Kisten. Pastor Holdt holdt først en meget smuk dansk Tale . . . . Derpaa henvendte han sig med nogle tyske Ord til det preussiske Militair, idet han fremhævede, at de som Fjender have staaet ligeover for den Afdøde, men nu maatte betragte ham som en

Kammerad. [Ogsaa de tyske Officerer kaster Jord paa Kisten, og Militærkommandoen affyrer 3 Salver over Graven].

Den 6. Sept. — I Formiddags blev den nye tyske Hovedpræst og Provst, en Pastor Gøttig fra Hansühn, i Kirken introduceret i sine nye Embeder. . . . Om Aftenen Kl. 6 havde jeg den Ære at gjøre den nye Borgemester Gottburgsens personlige Bekjendtskab. Han kom, ledsaget af en preussisk Militair . . . og en Gendarm op paa mit Værelse, tilkjendegav sig . . . som Borgermesteren og forlangte Oplysninger angaaende en Adresse, som han vidste, jeg havde havt med at bestille, og som han antog, jeg havde i Huset. Jeg indrømmede strax det første, [indføjet: »sagde Nei til det sidste og«] fortalte ham, at Adressen var en Bøn til Civilautoriteterne i Flensborg om hos Keiseren af Østerrig og Kongen af Preussen at virke hen til, at vi Nordslesvigere kunde forblive ved vort Fædreland Danmark. Der udspandt sig en temmelig heftig Disput imellem Herr Borgermesteren og mig, baade med Hensyn til Adressens Loyalitet, som jeg paastod og som han benægtede, og . . . min Deelagtighed i den. Hans Udtalelser vidnede om, at han fuldstændig havde Følelsen om at være i Besiddelse af Magten. . . . Jevnligen truede han mig med Arrestering og Overgivelse til Militairautoriteternes Strenghed. . . . Hele Samtalen blev selvfølgelig kun ført [paa] Tydsk, og der blev Intet Skriftligt foretaget. — En halv Time efter, at alle Tre vare gaaede bort, kom Overjægeren atter løbende . . . og erklærede, at han ifølge Commandantens Ordre skulde forblive hos mig og bevogte mig. Han aflaasede den anden Indgangsdør til min Bolig og tog Nøglen til sig, og var i det Hele meget nidkjær og studs i sin Tjeneste. [Se-

nere Afløsning, Kl. 9 Frigivelse]. En lignende Behandling erfarede ogsaa M. Bahnsen samme Aften .... Bahnsen udsagde, at han var den der alene havde paataget sig at faa den [Adressen] udbredt, og at de indkomne Exemplarer vare afsendte. Videre Forklaring .... vægrede han sig ved at afgive, idet han erklærede at ville paatage sig hele Ansvarret. Hos ham var Borgermesteren forresten høflig og artig, og talte Dansk. Ogsaa B. fik Stuearrest til Kl. 8½ ....

Den 7. Sept. — I Formiddags var M. Bahnsen atter i Forhør hos Borgermesteren ang. Adressen; han gjentog sine Udsagn fra Aftenen tilforn.

Den 10. Sept. — Som Bahnsen fortæller mig; blev han i gaar Aftes Kl. henimod 11 .... banket op af 3 Gendarmer, af hvilke den Ene anmodede ham om at levere dem den Adresse, som var bleven ham bragt af [en] Karl fra Callesens Teglværk. B. vidste ingen Adresse om, da han ingen havde modtaget efter at have været i Forhør hos Borgermesteren. Gendarmen holdt sig til Tjenestekarls Udsagn [men gik, da Bahnsens Kone erklærede at have brændt vedk. Adresse].

Om Aftenen Kl. 6 er M. Bahnsen bleven indsat i et af Raadhusets Arrester, af hvad Grund vides ikke. [Efter Sigende har han Forplejning fra sit Hjem].

Søndag den 11. Sept. — En Deputation, bestaaende af Middelheus, D. Damm, C. C. Fischer, N. Sørensen og N. Elberg, har i Formiddags været hos Commandanten, og bad om at frigive Bahnsen af Fængslet imod hvad som helst Kautionsværelse skulde, men Commandanten, en Major v. Unruh, svarede bestemt benægtende. Ogsaa Bønnen om at forflytte Bahnsen fra Tyvefængslet til et bedre Værelse nægtede [han] at opfylde, tilføjende, at

B. selv var Skyld i sin Arrestering, da han ikke vilde navngive fra hvem han havde faaet de Adresser, der vare Anledning til hele Fremgangsmaaden; han (Commandanten) vilde inden 8 Dage være fuldstændig kjendt med den nøjeste Detail af Sagen, og da han var her for at holde Orden og Rolighed, kunde han umulig tilstede, at Adresser, som . . . ligefrem vare forbudne [iflg.] Feltmarskalk Wrangels Proclamation, circulerede. Paa en Bemærkning, at Civilcommissairerne alt i Marts havde opfordret dansksindede Borgere her af Byen til uden Betænkning at henvende sig til dem med Adresser, svarede Commandanten: Det var i Marts, men nu ere vi i September. [Heller ikke hos Prins Friedrich Carl opnaaede man noget].

[Et Officersbal; blandt Dekorationerne ogsaa det danske Flag]. — Om dette Bal erfarede senere, at ikke en eneste Dansksindet Familie havde taget imod Indbydelsen, og at ikke en eneste dansk Dame havde været tilstede paa Ballet. Det store Udfald af Damer, som derved maatte opstaae, søgte man at udfylde ved at give Gustav Raben Fuldmagt til at indbyde alle de af det smukke Kjøen, som han syntes var Æren værdig. En østerrigsk Officer yttrede efter Ballet sin Beundring af den Heroisme, hvormed saa mange »grauhalsige Heldinnen vom vorigen Feldzuge« ubevægeligen havde holdt ud i deres vacante Stilling, som Ingen viste Lyst til at udfriede dem af. — Som jeg senere hørte er en Deputation fra Haderslev om Aftenen kommen her igjennem, for at bringe den Adresse, der her har fremkaldt saa stor Mudder, til Civilcommissairerne. Capt. N. Elberg sluttede sig til den med Adresserne for vor By og Omegn.

[Den 12. Sept. og flg. Dage Oplysninger om Lettel-

ser i Indkvarteringsbyrden. Prins Friedrich Carl af Preussen og en stor Del af Officersstaben afrejst.]

Den 15. Sept. — Idag er paa Gadehjørnerne opslaaet og i »Ap. Nachrichten« offentliggjort følgende:

»Erllass Nr. 5 II Q. Apenrade 10. Sept. 1864. Es ist einerseits zur Kenntniss gekommen, dass vom Auslande her Petitionen zur Unterschrift verbreitet werden, und dass sich Bewohner des Herzogthums Schlesvig an der Verbreitung dieser Petitionen theiligt, und Unterschriften zu denselben gesammelt haben. Es diene denselben zur Kenntniss, dass der Kriegszustand augenblicklich noch besteht, und dass das Verbreiten derartiger Petitionen und das Sammeln von Unterschriften nach der Strenge der Kriegsgesetze unnachsichtlich bestraft werden wird.«

Von Seiten des Ober-Commandos

Der Ober-Quartiermeister

gez. v. Podbielski, Oberst.

Den 17. Sept. [M. Bahnsen omsider frigivet] . . . . Under sin Arrestering har B. gjentagne Gange været i Forhør. I Førstningen undslog han sig for at give bestemte Erklæringer om, hvorfra han havde faaet Adresserne, da han frygtede for, at dette kunde lede til, at de bleve opsnappede og saaledes hele Planen forstyrret. Men efterat han havde erfaret, at de vare blevne overrakte til Civilcommissairerne, udsagde han i Forhøret, at han . . . . vilde meddele Alt, hvad han vidste om den, og gjorde dette. Men Commandanten, Major v. Unruh, der selv var tilstede, lod ham nu vide, at . . . . hans forskjellige og afvigende Udsagn havde fremkaldt den Mening, at han havde faaet den fra Kjøbenhavn; derfor vilde han nu give ham 24 Timers Betænkningstid; indrømmede han da ikke Sandheden, vilde hans Seng blive ham fratagen

og han hensat i 3 Døgn paa Vand og Brød. Saa atter 24 Timers Betænketid [og igen Vand og Brød osv. indtil Bekendelsen forelaa]. Ordren til hans Frigivelse indtraf imidlertid inden denne Procedure blev iværksat imod den 56-aarige Stænderdeputeret.

Den 24. September. — Imorges har Provst Gøttig aflagt et Besøg i Jomfru Dresens Pigeskole. Han holdt et meget indtrængende Foredrag til Eleverne angaaende den Lærebog i Verdenshistorie, der hidtil var bleven brugt der i Skolen, hvilken Bog han skildrede som særdeles utilladelig, da den let kunde bringe Børnene paa den Tanke, at de vare Danske og hørte til Danmark, hvilket slet ikke var Tilfældet; de vare Slesvigere, hørte til Schleswig-holstein og længere Syd paa til Tydskland, hvad den omtalte Lærebog yttrede om, at der i 1848—49 var skeet Oprør, var aldeles usandt; Schleswig-holsteinerne vare ingen Wühlere, ingen Insurgenter eller Oprørere, de havde fuldkommen Ret, men de Danske havde den største Uret. [Præsten beslaglagde efter Foredraget en Række Eksp. af Lærebogen].

Den 11. October. [Fra 27. Sept. til 10. Okt. intet]. Efter at Byens Indvaanere igaar uventet vare blevne tilsagde til idag at møde paa Raadhuset, for at afstemme om Skolesproget skulde være Dansk eller Tydsk, fandt denne Afstemning Sted fra Kl. 8¼. . . . Tilsigelsen skete for Byen af de deputerede Borgere, i Landsognet af Gensdarmen [til Dels saa sent, at de Indbudte vanskeligt kunde møde rettidigt]. I Raadhussalen gik Afstemningen for sig. Ved den anden Væg stod et Bord, bag hvilket Amtmand Jürgensen, Borgemester Gottburgsen og Provst Gøttig tog Plads, endvidere Raadmændene Jensen, Raben og Ahlmann og de deputerede Borgere. Efterhaan-

den indfandt sig de Indbudte, der mødte bl. a. et betydeligt Antal tydske Quindeligheder, mens kun enkelte danske Fruentimmer havde indfundet sig. Kl. 8¼ aabnede Amtmanden Mødet med en tydsk Tale: Da alt tidligere en Petition fra Medlemmer af Skolecommunen var bleven indgiven til Skolecommissairerne, og deri bedet om Indførelsen af tydsk Skolesprog, saaledes som det havde bestaaet indtil 1850, saa havde Civilcommissairerne paalagt Skolecollegiet at lade foretage en almindelig Afstemning, for »gläubwürdig« at constatere, hvad der var Ønske for Flertallet af Byens Indvaanere. . . . Enhver skulde afgive sin Stemme, om han ønskede at beholde det danske Skolesprog som det bestod siden 1850, eller det tydske som det havde existeret førend nævnte Aar; men man maatte jo ikke ansee denne Afstemning som en politisk Demonstration, den stod tvertimod saa fjern fra al politisk Væsen, at en Dansk-sindet gjerne kunde stemme for det tydske Skolesprog . . . . og omvendt en Tydsk-sindet for det danske; men der laa dog en høj Betydning i Afstemningen; thi den vilde afgjøre om vore Børn skulde blive deelagtige i »deutsche Kultur und Gesittung« eller ikke. [Der skulde dog i alle Tilfælde gives enkelte Timer i det ikke-foretrukne Sprog]. — Da det tydske Foredrag var endt, recapitulerede Amtmanden dets væsentligste Indhold paa Dansk, ved hvilken Leilighed han . . . . sagde de højst mærkelige Ord: »Der vil blive givet Undervisning i det danske Sprog, det vil sige i det danske Skriftsprog, thi den danske Dialect læres paa Gaden,« — en naiv og aabenhjertet Tilstaaelse om hvad Folkesproget er, netop i det Øjeblik, da der foranstaltes en Afstemning om hvad Skolesproget skal være, som om det burde være et

andet end Skolesproget. [Borgmesteren tilkendegiver derefter, at hver enkelt foran Valgbordet skal udtale et »Dänisch« eller »Deutsch«]. Derpaa begyndte Afstemningen og fremmedes meget rask, da ingen Op-læsning af hvert enkelt Votum fandt Sted, altsaa ei-heller nogen Controlle var tilstede. Det endelige Re-sultat faldt saaledes ud, at 412 stemte for tydsk Un-dervisningssprog, 264 for dansk. At det ikke kunde komme anderledes var let at forudsee. Tydskerne have uden al Tvivl i Førvejen været underrettet .... De mødte saa godt som Alle, og da Afstemningen var skreden noget frem, bleve Koner og Enker af de de-puterede Borgere hentede fra alle Byens Kanter .... De Danske derimod vare ved den pludselige Indby-delse blevne fuldstændig overraskede, og Mangfoldige af dem udebleve .... Tidens Tryk og de mislige For-hold, der fra alle Sider truer dem, gjorde sig gjæl-dende paa en forklarlig Maade. [Flere besynderlige Forhold paatales; Tyskerne favoriseredes uforsvar-ligt.]

Den 12. Oct b. — I Eftermiddag vare Boghand-ler N. N ø r e n s e n og hans Søn R i c h a r d indstæv-nede for Retten i Anledning af den af Skræddersvend D e l f s paa Mødet igaar afgivne Sigtelse. Det er en ganske eiendommelig Maade at indstævne en Bor-germand til Forhør, fordi en Landstryger, aabenbart for at tjene et politisk Parti, udtaler en Beskyldning, der forresten er aldeles blottet for Grund. Da Søren-sen begyndte at tale Dansk, anmodede Borgemeste-ren ham høfligst om at tale Tydsk, eftersom Proto-collen blev ført paa Tydsk. [Sørensen indvilger heri, men bestrider bestemt Paastanden om, at han ved Bestikkelse skulde have forsøgt at hverve Stemmer for d a n s k Skolesprog]. S. yttrede .... sin store

Forundring over, at Scenen paa Afstemningsdagen var bleven taalt, og bemærkede, at en saadan Scandale aldrig var forefalden, da vi havde danske Embedsmænd . . . ., at »ein so schofflicher Mensch offentlig fornærmede en respectabel Borger paa en saadan Maade. . . . [Sørensen ønskede tilført Protokollen, at han krævede Ophavsmanden til Skandalen straffet efter Lovens Strenghed. Borgmesteren paa-lægger ham at tie om Sagen!] . . . . Siden kom hans Søn i Forhør, men demitteredes ligeledes uden mindste Resultat . . . .

Den 31. Oct b. — Ved Middagstid begyndte de trefarvede Flag at komme tilsyne, og hen paa Eftermiddagen vare alle Retroendes Huse prydede med den hjemmetydske Tricolor; man havde faaet Melding om at Freden var underskreven.

Den 5. Novemb. — Idag mærke vi her den første større Bevægelse af de preussiske Tropper i definitiv sydlig Retning . . . .

Søndagen den 6. Novemb. [Storm og Højvande] . . . . Uden for Sønderport stod Vandet højt over Gaden og ind i flere Huse. . . . Paa Skibsbroen stod det lige op til Fortouget for Agent Fischers Huus, gik ind i Jacobsens lange Bygning ved Bækken for Enden af Gildegaden, oversvømmede hele Madestien og naaede op i Haverne. . . . Paa Skibsbroen stod Vandet 7 Tommer under Højvandemærket fra 1837. Diget foran Kiil blev inde paa Nørrebro gjennembrudt af Havet, der ogsaa steeg over Diget fra Skibsbroen til Lensnakke og som et Vandfald styrtede ned i de lave Enge. . . . Ligeledes løb det over i Slotsgraven, og hele Alleen ud til Hjelm stod under Vand.

Den 14. Novemb. . . . Afvigte Nat er der fore-

faldet blodige Slagsmaal paa Gaden imellem Civile og Soldater. [To Farversvende blev alvorligt saarede af Sabelhug].

Den 15. Nov. — Det er idag et Aar siden Kong Frederik VII lukkede sine Øjne!!

Den 16. Nov. — Det er Aarsdagen for Udstedelsen af den Proclamation, hvormed Schlesvigholsteinernes Herzog Friedrich forkyndte Verden sin Regjeringstiltrædelse. [Hjemmetysk Flagning og Illumination paa et enkelt Hotel om Aftenen].

Den 21. Nov. .... Der hersker i Byen den største militaarske Bevægelse, idet en endeløs Masse af alle Slags Kjøretøjer og Soldater af de forskjelligste Vaabenarter fylder Gaderne.

Idag bragte »Berlingske Tidende« tre Proclamationer fra Kong Christian IX af 16de ds. I den ene løser han Undersaatterne og Embedsmændene i de afstaaede Landsdele fra deres Troskabs- og Embedsed.

Den 23. Nov. [Den fortsatte Troppebevægelse Syd paa]. — Et preuss. Cuiraseer Regiment rykkede ind under Musikken »Den tapre Landsoldat« ....

Den 28. Novemb. .... — Ved Middag kommer min Soldat og beretter, at Tropperne om et par Timer alle skulle marchere til Rendsborg, da Hannovererne og Sachserne i Holsten skulle børstes. — Hamborger Posten er udeblevet.

Den 30. Nov. .... Hermed ere saa godt som alle de tyske Tropper, der have ligget Nord for os, komne tilbage. Den herværende Besætning er, paa et ubetydeligt Mandskab nær, ogsaa afmarcheret, Skilderhusene staae forladt, og Borgernes Huse [ere] for allerstørste Parten blevne befriede for Indquartering.

Den 3. Decbr. — I de sidste Dage have endeel løse Rygter om Preussernes Sammenstød med Forbundstroppeerne i Holsten været i Omløb. Landboere forsikkrer, at de tydeligt have hørt hyppige Kanonskud i sydlig Retning. [Avisernes Beretninger viser dog, at Rejsendes Fortællinger ikke er at lide paa.] Om Aftenen blev der ringet med Kirkeklokkerne en heel Time, for at indlede den Takkefest, som ifølge højere Befaling imorgen skal afholdes i alle Landets Kirker for Fredens Opnaaelse.

Den 9. Decb. — Jeg opholder mig siden igaar Aftes hos min Fætter C. Callsen paa Teglværket, i hvis herlige Familiiekreds jeg er som hjemme, og agter at forblive i nogle Dage.

Søndag den 11. Decb. — I Eftermiddags gjorde jeg med Callsen en Tur til Petersen i Hostrup. Der fortaltes der os, at der for en otte Dages Tid siden havde været Dands i Felsted Kro for Tjenestetyende og andre unge Folk. En Gendarm, som indfandt sig til Gildet, blev behandlet paa en saa uvenlig Maade, at han reed over til Hostrup og hentede sin Collega, og begge i Forening søgte nu at haandhæve tydsk Orden i Dandsestuen. . . . Derved blev Stemningen meer og meer forbitret, det kom til Skjældsord og Haandgribeligheder; Gendarmerne ryddede nu Localet, men udenfor stimlede de Ud-drevne sammen. Der blev kastet med Steen paa Gendarmerne, og den ene af dem affyrede 2 Skud med sin Revolver efter en Karl, dog uden at tilføje ham nogen Skade. Dagen efter beordredes Deeltagerne i Gildet til Graasteen, og 8 af dem bleve idømte 3 Dages Fængsel paa Vand og Brød. . . .

Den 14. Dec. — Idag kom den Troppeafdeling

her til Byen, som indtil Videre skal ligge i Garnison. . . . Commandant er en Major C r a n a c h. . . .

S ø n d a g d e n 18. D e c b. — Igaar Aftes og inat er af de preussiske Lazarettjenere og Trainsoldater udøvet diverse Excesser. Hos Gjæstgiver P. Damm begyndte de alt Kl. 8 at gjøre Scandale, itusloge Flasker og Glas, sønderbrøde Stole og mishandlede saa vel Værten som nogle Tilstedeværende med Slag. [Een fik et Sabelhug i Hovedet]. Politibetjent Gielow blev hentet, og da han ikke kunde holde Styr, hentede han en Patrouille fra Vagten, men denne lod Uro-stifterne undløbe. . . . [Man gik nu til Borgmesteren, som beroligede Damm] . . . Men Kl. 11 fik Damm først et Vindue slaaet ind, længere ud paa Natten alle de øvrige Vinduer, inclusive Sprosserne. Borgmesteren blev nu banket op og siden ogsaa Commandanten. Soldaterne bleve beordrede op paa Kirkegaarden, og P. Damm udpegede nogle af Skandalemagerne. . . . Der blev ham sagt, at Folkene skulde blive afstraffede, naar de kom til Berlin. Allerede to Gange før have de selvsamme preussiske Militair[e] huseret paa lignende Maade hos ham. . . .

D e n 20. D e c. — Som man hører er istedet for den afdøde Lüders Købmand H o f f g a a r d bleven valgt til Raadmand af Magistratens øvrige Medlemmer. Det har sat ondt Blod, at Mænd, der have fungeret som Deputerede i flere Aar (før 1848) ere blevne forbigaaede . . . ; men Kronjyden Hoffgaard er en mageløs Dänenfresser og en villig Appendix til Gustav Ravn, der er Sjælen i hele Offentligheden nu-tilts.

D e n 28. D e c. — Et dybt Indtryk paa Alle, saavel Byens Folk som Landboere, Tydsksindede saavel som Dansksindede, gjør den Behandling, de unge nyan-

komne preussiske Menige ved Excerceringen maae tage imod af Underofficererne. De Menige ere fra Rhinprovindserne, Underofficererne derimod Brandenborgere, og Sidstnævnte uddeele under Vaabenøvelserne ikke alene de fæleste Skjændsord, saasom Schweinehund, Esel, Schafskopf etc. for den allermindste Forseelse, men regalere dem af Soldaterne, der ikke hurtigt nok kunne fatte Excercitsen, med Puf og Stød, Ørefigen med knyttet Næve, Slag i Nakken med ditto, ja i Næse og Mund, saa Blodet flyder; selv de brutaleste Fodspark for Maven etc. blive ikke sparede. Man ser sig i Speil herpaa og tænker paa sine egne Børn.

Den 30. Dec. — Da det er Aarsdagen for Dolzigerens Ankomst til Holsten . . . have hans Tilhængere opstillet et par Tjæretønder paa Galgebjerg, Lensnakke etc., som der om Aftenen blev tændt Ild i. Det fattige Foretagende ændsedes af Ingen, kun nogle enkelte Stammverwandte afsang paa Galgebjerg deres Vise til Morskab for en Flok Dreng, der lo dem ud. Flagningen om Dagen var yderst tarvelig, det synes som om de augustenborgske Aktier dale svært.

Noter.

- ¹/₁: Ministeriet Monrad blev dannet ³¹/₁₂ 1863.
³¹/₁: Prøjsernes Fremrykning fandt dog først Sted den 1. Febr.
⁴/₂: »Dannevirke« har bl. a. Overskriften: »Tydskerne første alvorlige Sammenstød med de Danske er blevet kronet med Seir for os.« —
⁶/₂: Rømningen skete som bekendt Natten mellem d. 5. og 6. Febr.
¹⁰/₂: G u s t a v R a b e n, Skibsreder, ivrig Slesvigholstener, derfor Genstand for Fischers stadige Opmærksomhed, ogsaa i de følgende Aar. Se især ¹/₅, ³/₅, ²¹/₅, ⁶/₆, ⁷/₆, ²³/₆, ¹²/₇, ¹¹/₉ 1864 (Dagb.)

- ¹¹/₂: Bystyrelsen var i Hænderne paa Magistraten og et Deputeretkollegium.
I Spidsen for Magistraten stod Amtmand, Kammerherre E. S. E. Heltzen (der var Overøvrighed for Købstæderne Aabenraa, Sønderborg og Ærøskøbing), samt Borgmester og Byfoged, Justitsraad P. J. E. Lunn. Desuden sad i Magistraten de 4 Raadmænd: Agent J. H. Middelhøus, Martin Bahnsen, Detlef Damm og Agent Christopher Conrad Fischer. Om sidstnævnte, Fr. F.s Broder, se Sønderj. Aarb. 1924, S. 168 f. Deputeretkollegiet bestod af 12 Medlemmer.
- ¹³/₂: Kmhr. Heltzen, fra 1850 Amtmand i Aabenraa, iøvrigt dansk Politiker, Helstatstilhænger, Juli 1864 Minister, men styrtet Jan. 1865, idet han — med tvivlsom Ret — blev mistænkt for Enevældetendenser. Se især ¹⁵/₅, ²⁸/₅, ²⁸/₆, og ¹⁴/₇ i Dagb.
- ¹⁶/₂—¹⁸/₂: General Wrangel vaklede i sin Beslutning, før han overskred Grænsen til Kongeriget. Østrig ønskede, at man foreløbig kun skulde holde Slesvig besat.
- ²²/₂: Købmand Hoffgaard, skønt Kronjyde af Fødsel en af Tyskhedens fremtrædende Mænd, senere Deputeret og Raadmænd. (Se ¹/₆ og ²⁰/₁₂).
- ¹⁰/₃: Der faldt d. 15de enkelte Granater i Sønderborg.
- ¹⁸/₃: I de haarde Dybbøllkampe 17.—18. Marts var de danske Tab langt de største.
- ²⁸—²⁹/₃: Dybbøllforsvaret havde en heldig Dag d. 28de.
- ³⁰/₃: Kmhr. Chr. H. Møller, Skovgaard, Stænderdeputeret for Aabenraa Landdistrikter.
- ⁸/₄: Borgm. Lunn (se ovenfor). — Kancelliraad Blume var Herredsfoged for Ris og Sdr. Rangstrup, men boede ved Aabenraa.
- ¹⁵/₄: Om Borgm. Richardi se endvidere ¹/₆ og den smukke Anerkendelse af hans Loyalitet i Dagbogen ³¹/₈.
- ¹⁰/₄: M. Bahnsen, Raadmænd og Stænderdeputeret, valgt for Aabenraa By. Han var af gl. Købmandsslægt, opr. Sømænd, senere Farver, drev ogsaa historiske og naturvidenskabelige Studier. Han var Fischers jævnaldrende og til sin Død (1875) bosat i Aabenraa (Biograf. Lex., »Haaabets Mænd« S, 53 ff.). Se især ²⁰/₅, ⁹/₆ o. flg. Dage.
- ¹⁸/₄: Beskydningen ophørte i Virkeligheden Kl. 10, hvorefter Skanserne blev stormet.
- ²²/₄: Kommissær Hundewadt og Købmd. Herm. Davidsen blev senere begge Medlemmer af Deputeretkollegiet (¹/₆).
- ³⁰/₄: Fredericia blev rømmet allerede d. 28. April, men først Dagen efter rykkede Østrigerne ind.
- ¹/₅: Havnefoged C. C. Fischer, se Sønderj. Aarb. 1924, S. 168 ff. (jfr. Noten ¹¹/₂).

- ³/₅: Marc. H. Lüders («unser Lüders»), se især ⁸/₅. Han døde iøvrigt senere paa Aaret, som Raadmand afløst af Kbmnd. Hoffgaard.
- ¹⁴/₅: B. P. Godt, Præst i Rinkenæs 1842—45, i Felsted 1846—51, Generalsuperintendent 1864—85. Se ¹⁶/₅, ²⁸/₅ i Dagb.
- ¹⁵/₅: Nik. Laurentius Feilberg (1806—99), Præst i Ullerup (1847—64), Folkloristen H. F. Feilbergs Fader. I en Række Breve fra Krigen 1864 (offentliggjort i »Museum« 1890) belyser han Tilstandene i Sundeved. Visitatsen er omtalt i et Brev af ¹⁴/₅ (anf. Sted S. 253). Kirkeværgerne var til Stede, men Forældre og Børn udeblev. — Ligeledes refererer Feilberg Samtalen med Provst Godt ang. sin Stilling til tidligere og nuværende Magthavere, hvor han vil skelne skarpt mellem Oprør og »Krigens Ret« (»Museum« 1890, S. 254). Se om N. L. F. Sønderj. Aarb. 1927.
- ¹⁶/₅: Om de kirkelige Forhold under Krigen fortæller ogsaa H. F. Feilberg, der 1864 var Præst i Store Vi. Se Sønderj. Aarb. 1895 og 1923.
- ²¹/₅: Kbmnd. F. A. Jensen blev senere Medlem af Deputeretkollegiet (se ¹/₆).
- ²⁷/₅: Friherre v. Zedlitz (1840—1919), fra Febr. 1864 ligesom Østrigeren Revertera slesvigsk Civilkommisær. Hans Virksomhed fortsattes i Manteffels Periode 1865—66 og gav ofte Anledning til Omtale i Fischers Dagbøger fra disse Aar. Se ²⁷/₅—²⁸/₆ og ³¹/₇ i Dagb. 64.
- ¹/₆: »Bürgerverein« er den tyskpatriske Forening som »Frederiksklubben« den danske.
- ²¹/₆: »Apenrader Nachrichten«, se ogsaa ¹³/₇ og ¹⁹/₇ i Dagb.
- ²⁵/₆: Prins Carl af Hohenzollern, den senere Carol I af Rumænien (1866—1914).
- ²⁷/₆: M. Mørk Hansen, (1815—95), Præst i Felsted 1850—64; 1861 Stænderdeputeret. Som de fleste dansksindede Præster blev han forvist i Juli 1864, men satte længe sit Haab til en mulig Tilbagevenden. Først 1866 tog han Præsteembede i Vonsild-Dalby. Om hans nationalpolitiske Gerning se H. Kau: M. Mørk Hansen og den danske Sag i Sønderjylland (1899).
- ²⁹/₆: Johs. Andr. Rehloff (1800—83), 1848 af den provisoriske Regering indsat som Superintendent for den danske Del af Slesvig, 1850 afskediget af den danske Regering, da han søgte at hindre Genindsættelsen af danske Præster. 1864 afslog han dog Tilbudet om at blive Generalsuperintendent for Slesvig.
- Jac. Hansen Holdt, Kompastor i Aabenraa 1851—65. Se ogsaa ⁵/₆ (Dagb.).
- ¹⁰/₇: Ministeriet Monrad traadte tilbage d. 8. Juli.
- ¹⁴/₇: KaptajnLøjtnant Hammer havde den 12. Juli tilbageslaaet et østrigsk Angreb paa Før, men maatte faa Dage senere give op.

Heltzen blev Justits- og foreløbig Kultusminister i Ministeriet Bluhme.

- ¹⁹/₇: Amtmand Jürgensen, se ogsaa ¹¹/₁₀ i Dagb. Traugott Kepler, Redaktør af det tyske Aabenraa-blad.
- ³⁰/₈: Borgmester Gottburgsen, se ⁹/₈ o. flg. i Dagb.
- ⁹/₉: Pastor F. G. Gøttig, f. i Flensborg 1813, Præst i Aabenraa 1864—92. Se Dagb. ²⁴/₉.
- ¹¹/₁₀: Middelheus, Damm og C. C. Fischer var M. Bahnsens tidligere Medsenatorer (se Noten ¹¹/₂). Nic. Sørensen, Fr. Fischers Svoger, siden 1859 Udgiver af »Freia«. — Se Dagb. ¹²/₁₀.
- ²⁴/₉, ¹¹/₁₀: Ogsaa for de flg. Aar giver Dagbøgerne ret udførlige Bidrag til Belysning af Skole- og Kirkeforhold.
- ⁹/₁₂: Fætter C. Callsen, Possekær, senere Medlem af Provslanddagen.
- ¹¹/₁₂: B. Petersen, Hostrup, Fischers nære Ven, ligesom Callsen en af Danskhedens førende Personligheder paa Aabenraaegnen.
- ³⁰/₁₂: Hertug Friedrich (VIII) af Augustenborg, opholdt sig mellem Krigene især paa sit Gods »Dolzig« i Posen.

Præstekaar og Kirkeeje i vestslesvigske Sogne i 16. og 17. Aarhundrede.

Ved **Thade Petersen.**

---

2. Ærkedegnens Jordebog.

Ribe Archidiakonats Jordebog for de vestslesvigske Sogne er skreven 1588 og gengiver saaledes dets Ejendomsforhold i disse Sogne paa dette Tidspunkt. En enkelt Bestemmelse — fra Døstrup Sogn — daterer sig fra 1577. Et løst Blad fra Skadst er skrevet 1574. Bogen har, som Notitsen under Rømø Sønderland viser, været i Brug endnu i 1620, rimeligvis noget længere. De forskellige Haandskrifters Alder har jeg ikke set mig i Stand til at angive, men har maattet nøjes med at skelne mellem, hvad der tydeligt kan kendes som den oprindelige Indførsel i Bogen og første og anden Ændring af Ejernavn. Bogens oprindelige Tekst er sat med »Sønderjydske Aarbøgers« sædvanlige Skrift: Korpus antikva. Det af den, der er sat i skarpe Klammer [ ], er i Originalen udstreget eller ved Understregning kendetegnet som sat ud af Kraft. I de allerfleste Tilfælde drejer det sig om Ejernavne. Hvor disse er erstattet med andre — og det er de næsten alle — er den første Erstatning sat med Korpus kursiv, den anden (senere) med Korpus Fraktur. Mine egne Bemærkninger er, for saa vidt som de indgaar i Teksten, sat med Petit antikva.

Paa denne Maade haaber jeg at have gjort den gamle Jordebog brugbar for adskillig Granskning vedrørende den Egn, den spænder over, saaledes at man kun i de færreste Tilfælde behøver at søge til-

bage til selve Originalen, der findes i Landsarkivet i Viborg under Ribe Bispearkiv, Lø Herred.

Dens Betydning vil vel ved Siden af at vise Archidiaconatets Ejendomsforhold der paa Egnen paa en Tid, da det vist endnu ikke er undergaaet større Forandringer, og nævne en Del Kirkeinventar — særlig ligge i det, at den bringer en Del Marknavne fra hin tidlige Tid, især fra Daler og Møgeltønder Sogne, og en Mængde Personnavne, der for manges Vedkommende lærer os to, for enkelte endog tre Slægtled at kende af Ejere af vestslesvigske Gaarde for over 300 Aar siden, og hvis Efterkommere maaske i adskillige Tilfælde endnu sidder paa de samme Gaarde. Navne som Adersen, Lytzen, Feddersen, Sønnichsen, Thamsen, Mamsen, Jegsen, Brorsen og Outzen, ligesom ogsaa til Dels de tilsvarende Fornavne, er jo endnu karakteristiske for denne Egn, til Dels for de samme Sogne, i hvilke de her nævnes.

Jord Bogh och Koleie.

Paa These effterskreffne Kircker vdj Loherrit, Hoffuersherrit och Birck och Møiltunder Birck.

Som aff Arrilts Thid haffuer hørt och liggit till Riber Stigt och vnder Archidegens Proustie.

Fremlagt i Landsoverretten 12. Maj 1851¹⁾ E. H. Selmer.

M. Erasmo Heidtmanno
Archidiacono Ripensi in
hunc librum redigente
Anno 1588
Archidiaconatus suj 8° 2)

¹⁾ vistnok i en Strid om Visby Kirke.

²⁾ indført i denne Bog af Erasmus Heidtman, Ærkedegn i Ribe i Aaret 1588, hans 8. Aar som Ærkedegn.

D ø s t r u p.

Thenne Kircke haffuer en Kalck en pixidem, eth Siæpell met sin Tillbehøring, som ganger till Lie inden Sogne for 6 Sk. lübs, och vden for mere.

L i b r i h u i u s E c c l e s i æ.

Biblia Latina, et quoque Danica
 Postilla Lutherj
 Apologia Philippj Melanchtonis
 Loci communes Eiusdem
 Catechismus Urbanj¹⁾
 Visitatio Saxonica
 Ordinatio Regis²⁾
 Psalme Bogh
 Handt Bogh

T e r r a g i a

Per Iwersen colit omnes terras ecclesie in campo
 Dostrup & dat annuo 12 Sk. lb post hac dabunt omnes
 colonj totius villæ annuo 24 Sk. lub³⁾)

De consensu Magistratus Anno 1577.⁴⁾

Simon Tugsen colit omnes terras eccle-
 siæ in campo Winum et dat annuo 2 ortig Korn⁵⁾)
 [Michel Hansen och Trugels Hansen]. *Broder Truelssen*

¹⁾ Sandsynligvis Rhegius Urbanus: The tolff Article aff wor christelige Tro met then Hellige Skriftis Forchlarrelse oc Wdleggelsze. Rostock 1528.

Meddelelse af Dr. Th. O. Achelis.

²⁾ Denne Kirkes Bøger. Bibelen paa Latin og ligeledes paa Dansk. Luthers Postille. Philip Melanchtons Forvarsskrift for den augsborgske Bekendelse. Sammes Forklaring af Steder i Romebrevet. Urbans Katekismus. Den saksiske Visitationsberetning. Kongens Ordinsans.

³⁾ Jorder. Per Iversen lejer al Kirkens Land paa Døstrup Mark og giver om Aaret 12 Sk. lb. Derefter giver alle Lejere i hele Byen aarlig 23 Sk. lybsk.

⁴⁾ Med Domkapitlets Samtykke af Aaret 1577.

⁵⁾ Simon Tychsen lejer al Kirkens Jord paa Vinum Mark og giver aarlig 2 Orte Korn.

<i>och Broder Michelssen y Lourup colunt terras ecclesiae in campo Lorup et dant annuo¹⁾</i>	10 Skip Rug
Mads Jensen i Drenghsted aarlig	2 Sk. lbs.
[Hans Matsen] <i>Chresten Hansen colit terras ecclesiae in campo²⁾ Drenghsted aarlig</i>	8 Sk. lb.
[Maren Hansskun] <i>Hans Laurtsen i Meolden colit omnes terras ecclesiae ibid³⁾ aarlig</i>	1 Tøn Byg
[Anne Andersskun] <i>Jffuer Andersen i Meolden colit terras ecclesiae in campo Wolm. Dat⁴⁾ aarlig</i>	8 Skip Byg

V a c c æ⁵⁾

Hura Vaccarum quaelibet dat annuatim ⁶⁾	1½ Sk. lbs.
[Jens Jegsen	1 Koe] ⁷⁾
[Jens Skreder] <i>nu Michel Hansen</i>	1 Koe
[Per Jenss] <i>Anders Hansen y Dostrup</i>	1 »
Truels Hansen Lorup	1 »
[Laurs] <i>Per Chrestensen Dostrup</i>	1 Koe
[Cresten Laursen] <i>Jes Jenss i Winom</i>	1 »
[Laurs Degn	2 »] ⁸⁾
Anders Kier	1 »
Niels Nielsen	1 »
Unge Per Jensen y Lorup	1 »

¹⁾ Lejer Kirkens Jord paa Lourup Mark og giver aarlig.

²⁾ lejer Kirkens Jord paa Drenghsted Mark.

³⁾ lejer al Kirkens Jord dersteds.

⁴⁾ lejer Kirkens Jord paa Vollum Mark og giver.

⁵⁾ Køer.

⁶⁾ Leje af Køer, hver giver aarlig 1½ Sk. l.

⁷⁾ Hele Linjen er udstreget. I Randen er skrevet et ulæseligt Navn fra Døstrup efterfulgt af et Par ulæselige Ord. Derefter: Betalt (?) y M. Jensis Thid

⁸⁾ I Randen: *condonatum pauperi demortuo* (eftergivet ham, da han døde fattig).

Jens Persen i Wolm	1 Koe
Essge N. Nielssen Lorup	1 »
[Matz Christensen y Drengsted] [<i>Chresten Hanssen</i>] Nu Jep Dehen	1 Koe = 1 Sk.
[Oby Andersen] <i>Nils Obyss(en)</i>	1 Koe
Nils ¹⁾ Andersen i Drengsted	1 »
Ib Persen i Wolm	1 »
[Per Jensen ibid. ²⁾] [<i>Ib Lass(en)</i>] Nu Lauritz Andersen y Wolm	1 »
[Troels Persen] [<i>Nis Outzen</i>] y Winum	
Nu Peder Tugsen y Winum	1 »
[Nielss Brorssen] [<i>Chresten Nielss(en)</i>] Drengsted	1 »
[Lauritz Persen] <i>Gregers Lauritz(en)</i> i Wolm	1 »
[Jens Nissen] <i>Juer Jensen</i> Drengsted	1 »
[Jurgen Persen] <i>Nu Peder Andersen</i> Drengsted	1 »

M e o l d e n

Ecclesia habet 1 calicem cum patena deaurata.
Item pixidem³⁾ oc en liden Skee.

Libri huius Ecclesiæ.

Biblia in majorj forma. Item En danske Bibell.

Postilla Lutherj.

Catechismus Philippi Melan:

Loci communes eiusdem.

Catechismus Urbanj⁴⁾.

Alther Bogh paa Danske D. Palladij.

Vor Herres Pinsels Bog paa Danske.

¹⁾ ændret til Niss.

²⁾ sammesteds.

³⁾ Kirken har en Kalk med forgyldt Tallerken. Desuden en Daase.

⁴⁾ Denne Kirkes Bøger. Bibelen i stort Format. Desuden en dansk Bibel. Luthers Postille. Philip Melanctons Katekismus. Sammes Forklaring til Steder af Romerbrevet. Urbans Katekismus.

Ballom.

Ecclesia habet calicem vnum argenteum, deauratum cum patena¹⁾ som Bischop Jffuer gaff til Kirken.

Biblia danica²⁾

Alter Bogh.

Psalme Bogh.

Terragia. Bona ecclesiæ.³⁾

Rasmus Boisen aff en Agger y Lobell

Strengre aarlig en Ørtig Korn

Kierstin Hans Kune aff en Block ved

Bodzbyll ledt aarlig 1 Skip Byg

Fedder Hansen aff en Block heder Le-

tofft wed Botzbull Marck. Dat aarlig

3 Skippe Byg. Sed dabit post hac

propter defectum Terræ ex inun-

datione⁴⁾ aarlig 2 Skipper Byg

Paa en senere Seddel:

NB. Ballom.

Paa Præstens . . . . oc menige Sognemænds Forbøn skal Fedder Hansen Justo Terragio in Bysted kortes 1 Skip Byg thi Haffvand og Flod haffuer formindsket hans Jords Grøde oc jo længer jo meer daglig af Floden skee.

Vaccæ. quælibet dat 2 Sk.⁵⁾

Tuge Lassen i Husum 1

Moritz Jürgensen 1 Koe

Niels Matzen 1

¹⁾ Kirken har en forgyldt Sølvkalk med Tallerken.

²⁾ Kirkens Bøger. En dansk Bibel.

³⁾ Land. Kirkens Eje.

⁴⁾ giver aarlig 3 Sk. Byg, men skal fra nu af paa Grund af hans Jords Ødelæggelse af Oversvømmelser give aarlig 2 Sk. Byg.

⁵⁾ Køer, hver giver 2 Sk.

Per Jessen i Wester Ende	1
Hans Hanssen i Resbov	1
Trouls Mamsen	1

Schad dtze

Terragia. Bona ecclesie¹⁾

[Laurts Matz Andersen] *Peder Lausen* bruger alt Kirkens Jord och giffuer aarlig 2 Ort Korn 3 Skip, heraf fanger Præsten for Win och Brød 15 Skipper.

Nederst paa Siden staar med samme Haand:

[Nils Andersen i Hierpsted debet huic ecclesie 5 Tdr. Kalck.²⁾] *Er inted at bekomme.*

Paa et løst Blad med samtidig Skrift:

[Matz Andersen] *Laur Matzen* i Skadste een Ort Kornn.

Obi Knudsenn ij Ort Kornn.

Annders Lauritzenn x Skiep.

Marin Nilsis och Lauritz Anders(en) 1 Ort.

Jb Jenszen og Anders iensz(en) 1 Ort.

Lauritz Matzenn och Nis Matzenn een Ort.

Tyge Nielsz ij Ort Korn.

Niels Trogelsz og P. Søniesz jen Ort.

Tomisz och Jlinn Lauritzis ix Skip.

[Matis Bendt] *Hans Obsen* 3 Skip,

Summa 9 Ort

Anno 1574

weniger 2 Skip.

ex Schadste

etc.

Vaccæ.

Hura vaccarum quælibet dat annuatim 2 Sk. lb.³⁾

[Jap Persen] *Hans Mamsen* 1 Koe

[Niels Truelsen] *Niels Hansen* 1

¹⁾ Land. Kirkens Eje.

²⁾ skylder denne Kirke 5 Tdr. Kalk.

³⁾ Køer. Koleje. Iiver giver aarlig 2 Sk. lb.

[Simen Mattiszen] <i>Hans Simensen</i>	3 Koer
[Laurs Poulsen] <i>V. Matzøn</i>	1 Ko
[Marten Knutsen] <i>Jens Laurson</i>	2
[Anders Tugsen] <i>Madts Anderson</i>	1 »
[Hans Laursøn nær i By 1	1 » ¹⁾
[Laurs Matzenn] [<i>Matz Laursson</i>] Peder Hansen	2 »
[Objig Knudtzen] [<i>Hans Obyson</i>] Troels Pørson	3 »
[Simen Mattissen] <i>Hans Simensen</i> som M. Erasmus Heidtmann Ærchidegn y Ribe gaff Kirken. Anno 1585.	[1 Koe]

H i e r p s t e d t.

Terragia. Bona ecclesiæ²⁾

Per Andersen aff Kierkens Jord paa Hierpstedmark aarlig	iiij Ort Korn oc 2 Skpr.
Tyge Tamsen aff Jord ibid. aarlig	1 Ortig Korn
[Per Nielsen] <i>Christen Jensen</i> aff Jord ibid. aarlig	3 Skpr. Korn
Item Kierken haffuer Jord paa Emmer- leff mark ved Nordingstreng, som Laurits Hansen bruger, aarlig	10 Ortig Korn
[Rasmus Martinsen] Nu <i>Anders Terkilsen</i> aff 3 smaa Block ibid. aarlig	3 Skpr. Korn
Lauris Hansen aff 2 Agger ibid. naar de ere vdj Hegnet	2 Skpr. Korn
[Trogels Nilsen] [<i>Hans Oksen i Skadts</i>] nu Troels Pørson aff en Eng i Skast Enge aarlig	[3 Sk. betalt]

¹⁾ Linjen helt udstreget.²⁾ Land. Kirkens Eje.

{..... i S.....leff] <i>Nis Jepsen i Emmerleff</i>	3 Sk.
Paye Jepsen gaff en Eng y Gierdrop Enge til Kiercken mett saa Skell, att hans næste Arffuinge skulle nyde dend $\frac{1}{2}$, her aff giffuer Anders Hansen aarlig	[3 Sk.]
[Lauris Matsen] <i>Matz Laurissen</i> y Skadtze aff en Eng y Hierpsted Enge aarlig	4 Sk.
[Jep Persen] <i>Tyge Boesen</i> y Hierpsted af en Ager aarlig	3 Sk.
[Hans Matzen] <i>Trogels Boesøn</i> af en Ager aarlig	3 Sk.
[Nis Lassen] <i>Tyge Perszøn</i> aff allt sin Kirk Land aarlig 2 Ortig Korn	2 Skpr. myne
NB. Præstegarden hører Kircken till. Thi Kircken holler dend ved Mact oc vdj Bygning ved sin Bekostning.	

Daler.

Terragia. Bona ecclesiæ¹⁾

Tamis Bosen eth Stycke Eng kallis Giere, liggende nordpaa y Gierdrop Enge, aarlig	5 Sk.
Item eth Stycke Eng er vj Skær fra Agerland och vdt til Aae arlig	5 Sk.
Mouritz Atzersen aff 2 Dags Slett søn- den Saudige arlig	12 Sk.
och 2 Dages Slette i Gierdrop Eng arlig	13 Sk.
End aff en Ager arlig	1 Sk.
Endnu 2 Dags Slett y Gierdrop Enge arlig	12 Sk.

---

¹⁾ Land. Kirkens Eje.

Ennu Moritz Atzersen aff 2 Støcker Enge y Hemme arlig	12 Sk.
Her Hans Brun 1 Stuck Eng y Hemme	6 Sk.
Moritz Atzersen aff nogle Enge som ere 3 liggendis i Elkier och 2 y Daler en Bieregraff, 2 Toffte Streng, 1 Streng, 1 Byszager aarlig, Item 2 Ager y Elkier	2 Ortig Korn
Aff disse 2 Ortig Korn giffuer Moritz Atzersen 20 Skipper oc Her Hans 4 Skpr.	
Tames Bosen en Eng i Gierdrop Enge arlig	8 Sk.
Anders Andersen et Styck Eng y Gier- drop Enge <i>som kaldes Pibbel</i> arlig	8 Sk.
[Anders Jensen] <i>Nu Simon Hansen</i> 23 Skar Enge i Trolkier oc en Høne ved Syndermærsk til sammel arlig	12 Sk.
Her Peder <i>Emmerleff</i> eth Stycke Eng y Hoier Marck arlig	8 Sk.
Jep Esbernsen aff 4 Skar Enge i Bu- sking og noget Ager Jord arlig	1 Ortig Byg
Chresten Gregersen aff 4 Skar Eng arlig	3 Sk.
och aff Ager Jord arlig	2 Ortig Korn
Laurs Atzersen aff en Ager som Hans Vølsen tilforn hafde arlig	2 Sk.
Ander Andersen aff en Ager paa Bysz- hyff arlig	2 Alb.
[Karen Laursz Kun] <i>Nu Jeb Nilszen</i> aff Korsager	1 Sk.
oc aff en Ager paa Hyldtofft arlig	1 Sk. lb.
[Las Tugesen] <i>Nu Nis Lassen</i> aff de Ager og Eng han bruger, arlig	1 Gylden
Endnu aff Ager Jord	1 Ortig Korn 6 Sk.

oc aff 5 Skar Eng paa Breskijft arlig Vaccæ.	4 Sk.
Hura vaccarum quælibet dat annuatim	2 Sk. ¹⁾
Jeb Bleg	1 Koe
[Karen Laurskune] <i>Nu Nils Tugsen</i>	1
[Atzer Laursen] <i>Nu Mouritz Atzersen</i>	1
[Swen Jessen] <i>Nu Jeb Hanssen</i>	1
Las Jenzsen	2
Jes Hansen y Daler	1
Jes Hansen	1
Hans Nissen i Daler	1
[Jens Boszen	1 Gylden] ²⁾
Hans Atzersen	1 Koe
Esbern Ibsen	1
Nis Andersen i Østerby. Nør i By aff 2 Mk. arlig	2 Sk.
oc 1 Mk for en Skab	aarlig 1 Sk.
Hans Jebsen oc Poul Hansen	1 Sk.
Cresten Persen	1 Gylden 2 Sk.
Per Chrestensen	1 Gylden 2 Sk.
Ung Hans Ibsen i Østerby Nør i By aff 2 Mk Rente	arlig 2 Sk.
Hans Andersen i Østerby	1 Gylden 2 Sk.
Paul Hansen oc Fedder Jacobsen	1 Koe
[Jep Tugsen] <i>Nu Michell Janszen</i>	1
Mogens Hansen 2 Mk	arlig 2 Sk.
Moris Lassen	1 Koe
[Moritz Worm] ³⁾ af 1 Mk	arlig 1 Sk.
Hans Andersen i Østerby	1 Koe
Jep Tugsen	1 Gylden 2 Sk.
Jep Andersen	1 Gylden 2 Sk.

¹⁾ Køer. Koleje. Hver giver aarlig 2 Sk.

²⁾ helt streget. I Randen tilføjet: Nihil habet o: han
ejer intet.

³⁾ I Randen: nihil o: intet.

Per Andersen i Daler af 2 Mk	2 Sk.
Ib Esbernsen	1 Koe
Hans Jepsen	1 Koe

M ø g e l t u n d e r

Terragia. Bona ecclesiae.¹⁾

[Thamesz] <i>nu Jes</i> Schreder aff Kirkens Land arlig	5 Mk lbs
Margaret Laurskun aff same Land arlig	2½ Mk.
Niels Persen i Mogeltynder arlig	1 Fjerdings Smør
Jes Laszen	1 Fjerdings Smør
[Hans <i>Mamme</i> Carstensen] Peder Søn	1 Fjerdings Smør
[Jacob Jurgensen] <i>Christen Pedersen</i> i Nortofft	1 Fjerdings Smør
[Chresten Laszen] <i>Hans Nielsen</i>	1 Fjerdings Smør
Fester Lauertzen	1 Fjerdings Smør
[Margrete Ogges] <i>Hans Degn</i>	1 Fjerdings Smør
[Niels Søffrinsen] <i>Lavritz Laszøn</i>	1 Fjerdings Smør
Per och Niels Nielsen af Topshem arlig	1 g ²⁾
Niels Persen aff 2 Ager vdj Synder- strenge arlig	18 Skpr. Byg
Hans Tamsen aff en Ager Vesten Bynder- by arlig	4 Skpr. Byg
Nils Persen y Mogeltynder aff 1 Demat Land Vesten Møgeltynd Fellet, arlig	3 Sk.
Jens Andersen aff en Ager y Synder lange Ager, arlig	5 Skpr. Korn
Hans Degen af en Ager Norden ved Tornhyff arlig	4 Skpr. Korn

¹⁾ Land. Kirkens Eje.

²⁾ synes ændret til Fj.

Claus Hansen aff en Ager ved Mølle, arlig	4 Skpr. Korn
Margret Laurskun aff 2 Demat Eng i Karleng arlig	6 Sk.
Hans Degen af en Ager kallis Biskum- ager Vesten Stokbro Ledt arlig	3 Skpr. Byg
Las Jessen af 1 Ager Østen ved Wej arlig	4 Skpr Byg
Bo Jensen af 1 Ager Synden Trægard arlig	4 Skpr. Byg

Vaccæ

Hura Vaccarum quælibet dat annuatim	2 Sk. ¹⁾
Hans Tanikleffsen	2 Koer
Anders Nilsen	2
Hans Feddersen	1
Nan Andersen	2
[Laurs Anderzen] <i>Søren Friis</i>	1
[Laus Andersz] <i>Severin Frijs</i> for 1 Koe	3 Mk.
[Nils Seuerensen y By] <i>Tames Hansen</i>	2 Køer
[Laurs Hansen] <i>Mattes Hansen</i>	1
[Fedder Michelsen] <i>Mattes Nilson</i>	1
Per Ibsen	2 Koe
Mattis Brorsen	1 ²⁾
Per Crestensen y Møgeltynder aff Cre- sten Andersen	1 Koe
Mattis Jessen for hans Søster	1 Ko
Hans Grimesen	2 Køer
Hans Andersen y Nørby	1
[Lille Per Jenszen] <i>Nu Anders Hansen</i>	1
Sunen Andersen	2
Per Johansen	3

¹⁾ Køer. Koleje. Hver giver aarlig 2 Sk.

²⁾ I Randen: nihil = intet.

V e d A a e n.

Fester Røffuertzen aff henved 5 Øres Sæde oc 6 Demmet Eng aarligen Smør	1 Fierding
Peder Mamszen i Brinck oc Peder Nielszøn af Topshem, som er 4 Demmet Eng, aarlig	1 Gylden.

K o d d e n e r e l l e r F o r b e d e l s e r.

som suarer Ærchedegn og giffuer hannem aarligen
Forbedelse Pending.

M e g e l t u n d e r b y.

Hr. Lauritz aff Capellan Staffuen	1 Mk. lb.
Christ Anderszkon	8 Sk.
Hans Matzøn Skreder	8 Sk.
[Lille Hans Skreder] <i>Hans Fester søn</i>	8 Sk.
Ib Hanszøn	8 Sk.

Senere tilføjet:

*Dedit frater cjus Thomas Hansen 8 Sk. pro Jacobi
et Johanni de anno 1605. Restant 8 Sk. pro anno 1606.¹⁾*

B ø n d e r b y.

Matz Michelsøns Staffn	1 Mk.
Chresten Pedersøn i Nør Tofft	1 Mk.
Jess Thamssøn ibid.	8 Sk.
Matz Christenszøn ved Stokbro Leed	8 Sk.

K i r k e n s I n v e n t a r i u m.

Kierken haffuer en stor forgyldt Kalck oc Disk,
som brugis i Kierken. Item en liden wforgyldt Sølf
Kalck oc en Kobber Disk til Siugefolck at besøge.

¹⁾ Hans Broder Thomas Hansen betalte 8 Sk. til Ja-
kobs og Johannes' Dag 1605. Skylder 8 Sk. for 1606.

Noch en Tin Flask til Vin paa trij Planker. Noch en skøn Messehagel aff gylden Sammet.

Item en god rød blommet Fløyels Messehagel.

Item to Messeserke.

Noch to store Messing Lysestager, som brugis paa Alteren.

Endnu to madelig Lysestager, som ocsaa staar paa Alteren.

Kirken holdes færdig aff Præstegaarden.

De følgende Optegnelser fra Daler og Ballum er yngre end de oven gengivne, uden at det kan siges sikkert fra hvornaar de stammer.

D a l e r.

Hura vaccarum¹⁾

Aff huer Ko aarligen 2 Sk.

D a l e r B y.

	Koe
[Moritz Adtsersøn] <i>Anders Clausøn</i>	1
Jens Nissøn	2
[Jesz Hansøn]. <i>Her Peder Hansøn</i>	2
Moriz Bleeg	1
Jes Nielzsøn	1
[Jeb Espernssøn] <i>Lauritz Jebzsøn</i>	2
Lauritz Pederssøn paa sin Faders oc Oldefaders Vegne 2 Gylden	3 Sk.
[Hans Christenszøn] <i>Jens Lauritzøn</i> aff 2 Mk.	1 Ko
[Anne Moritzes] <i>Jeb Moritzøn</i>	1
[Jep Anderszøn] <i>Anders Jepsøn</i> 1 Gylden	2 Sk.
Moritz Lauritzøn paa Peder Anderssøns Vegne aff 2 Mk.	1

¹⁾ Koleje.

Gerderup.

Niels Lauritzøn	}	1 Sk..
[Marine Boiesz] <i>Fedder Person</i>		
[Niels Tyggiszøn] <i>Jeb Nielsøn</i>		1 »
Fedder Jacobsen i Gerderup.	}	1 »
[Nisz Poulszøn] <i>Peder Nilson</i> i Østerby		

Østerby.

[Hans Martenszøn] [<i>Anders Nilson</i>] Emb Lyd[øn, Søndergaard, svarer til denne Koe	}	1 Koe.
[Noch Hans Martenszøn oc Bartel Christensen 1]		
Hans Ibszøn Nør i By aff 2 Mk.		1 Ko.
oc en Skab — — — 1 Mk der aff		1 Sk..
Hans Ibssøn	}	1 »
[Nis Pouelssøn] <i>Peder Nilson</i>		
Noch Hans Ibssøn af 2 Mk		1 »
[Ade Sønnichssøn] <i>Hans [Jensen] Ried</i>		1 »
[Noch] <i>Hans Lavritzøn</i> aff 1 Gylden		2 Sk..
Michel Thamssøn		1 »
[Lauritz Hanssøn] <i>Tyge Lauritsen</i> aff 1 Gylden		2 Sk..
Summa Koleje 3 Mk. 2 Sk. lb.		

Terragia¹⁾

[Thomas Hanszøn] <i>Frantz Adson</i> i Øster- by aff 2 Stycke Eng, som kaldis Gere, liggendis nordist i Gerderup Enge er 1 Dags Slet, der aff		5 Sk..
Noch [Thomas Hanszøn] <i>Frantz Adson</i> i Østerby aff 2 Stycke Eng i Gerderup Enge, er 1 <i>Dags Slet</i> 6 Skar fra Aggerland oc vd til Aaen, deraff aarligen		5 Sk..
Noch aff thu Dags Slet i Gerderup Enge		8 Sk..

---

¹⁾ Land.

[Moritz Adtserszøn] <i>Anders Clavsøn Skumacker</i> i Daler aff thu Dags Slet Sonden Sawdigen, der aff aarligen	12 Sk.
Noch aff thu Dags Slet i Gerderup Enge aarligen	13 Sk.
Noch aff en Agger paa Streng [formelder] 6 Skipp Sæd, aarlig	1 Sk.
Endnu aff thu Dages Slet i [Kirckens] Gierderup Enge, aarligen	12 Sk.
[Noch Moritz Adtzerszøn] <i>Noch Anders [Lauritzøn] Clau[øn]</i> aff nogle Enge (vel potius ¹) Agre) som ere trij liggendis i Elkier, oc thu i Dalager, en Biergegraff [thu Tofftstreng, en Streng, en halff Byszager, item thu Agre i Elkier, deraff aarligen 20 [Øre] <i>Skipper Byg</i>	
[Huor aff Moritz Adtserszøn giver 20 Skipper oc Her Hans 4 Skepp].	
Her Peder i Daler af thu Tofftstreng i Daler Marck aarligen	4 Skepp Korn
Noch Her Peder aff thu Dags Slet i Hemme	6 Sk.
Peder Ibssøn oc Anders Høvring i Daler af en Eng i Gierderup Enge, som er 8 Skar, som kaldes Pibbel Eng, der aff	8 Sk.
Simen Hanssøn i Østerby aff 23 Skar Eng i Trolkier, [som er] item en Hjørne ved Sønder Mersk, huilket met det andet er 3 Dags Slæt, deraff	12 Sk.
Her Claus Emmersleff aff it Stycke Eng i Høffuer Marck	8 Sk.
[Ib Esperszen] <i>Lauritz Jebesen</i> i Daler af	

---

¹) eller snarere.

- 4 Skar Eng i Buskeng oc noget Ager
Jord paa Daler Marck, som er 3
Ager paa 15 Skip Sæde, skylder
aarligen Byg 1 Øre
- [Thomes Moritzøn] *Fedder Pedersen* i
Gierderup aff. 4 Skar Eng i Gierde-
rup Enge, aarlig 3 Sk.
- Senere Randbemærkning:
*Dette Eng ligger Norden ved Jeb Nielsøns om-
graffven Eng.*
- Noch af noget Ager Jord aarlig 2 Ørte Korn
(Tilføjet med samme Haand som ovenstaaende Rand-
bemærkning):
*Er hen vid 5 Orte Sæde oc er fem Bastflod Agre, 2
smaa Agre Sønden Brodden, 2 Agre paa Vestermarch
oc en Hievongagger.*
- Adzer Lauritzøn aff en Ager, som Hans
Nielszøn haffde, er 8 Skepp Sæde, deraf 2 Sk.
Peder Ibszøn og Andres Høwring i Da-
ler aff en Ager paa Byszhoj, er 8
Skepp Sæde, der aff 1 Sk. vel¹⁾ 2 alb.
- Ib Nielszøn i Gierderup aff en Korsz
Ager, 4 Skepp Sæde 1 Sk.
- Noch aff en Ager paa Hyltofft paa 4
Skipp Sæde 1 Sk.
- Nisz Laszen aff Ager oc Eng, som hand
bruger, aarligen 1 Gylden
*1 Styk Eng i Syndermersk er 9 Skar, 1 Styke i
Nøreng er en Dags Slet. Aggerland er paa 10 Ørte
Korn Sæde.*
- Noch aff Ager Jord aarlig 1 Ørte [Korn] Byg
Regnis i det forskreffne.

¹⁾ = eller.

Noch aff 5 Skar Enge paa Bredskiff
aarligen 4 Sk.

Summa paa Jordbogen er
Pending 8 Mk. 10 Sk. 1b
Korn vj Ørte.

Balloom.

Hura vaccarum¹⁾.

Aff huer Ko aarligen 2 Sk.

	Koe
Michel Tyggiszøn i Husum	1
Niels Nissøn i Østerende	1
Christen Nielszøn i Østerende	1
[Hans Pederszøn] <i>Christen Jørgensen</i> i Vesterende	1
Hans Hanszøn i Reiszby	1
Lauritz Hanszøn i Østerende	1
<i>Marine Michels i Østerende</i>	1 Koe,
<i>som hendes Hosbond Michel Hansen gaff til Kircken</i>	
	1614 ²⁾

Terragia³⁾

Rasmus Boiszen 1 lebbel Streng 1 Ørte Byg
[Peder Hanszen] *Jesper Rasmusøn oc*
[Knud] *Hans Feddersen aff en Block*
ved Bodsbyl 1 Skipp
Derfor aarlig en Daler efterdi alle Sognemændene
sagde den er forskyllet.

[Hans Feddersøn] *Peder Nielsøn j Balom*
aff en Bloc heder Letoffte ved
Bodsbyl Marck aarlig gaff tilforne 3 Skipp
men nu propter defectum terræ⁴⁾ 2 Skipp

¹⁾ Koleje.

²⁾ Tilføjet med samme Haand, som har skrevet Tilføjelserne ved Daler Sogn Side 240.

³⁾ Land.

⁴⁾ paa Grund af Landets Ødelæggelse.

R o m m ø.

Hura vaccarum, huer 2 Sk. lb.

[Michel Troelsen] <i>Peder Michelsen i Synderho</i>	1 Ko
[Hans Jespersen] <i>Christen Persøn i Krommisz</i>	1
<i>Christen Pedersøn i Kromousz lod sig indskriffue for en Ko den 16. July 1620</i>	1
Laurs Laszen	1
Thamis Nilsen	2
Jørgen Pedersen	1
Lauritz Mattsøn	1
[Jesper Handsen i Hee] [<i>Michel Hansen i Synderho</i>] <i>Per Jesperfen i Hee</i>	
Niels Benditzøn	1
[Anders Michelsøn] <i>Truels Andersøn i Hee</i>	1
Peder Pedersen i <i>Østerby</i>	1
Moritz Moritsøn	1
Hans } Thygge } <i>Gregersen, Kunsmarck</i>	1
Michel [Michelsen] <i>Hansen, Synderho</i> [for Jesper Handsen]	1
Karin Michels i <i>Tofftum</i>	1
Hans Pedersen <i>Hinrresøn Synderhoffuit</i>	2
Rasmus Handsen <i>Synderho</i>	1 Ko
[Karine Jørgens] [<i>Hee-Synderho</i>] <i>Hans Løvritsøn i Østerby</i>	1 Ko
Peder Christensen i <i>Jyffre</i>	1
[Peder Benditsøn] som Gundi gaff <i>Hans Jespersøn vest —, Hee</i>	1
Jens Jørgensen, som Jens Handsen gaff til Kirken	1
Niels Bundsøn i <i>Tofftum</i>	1

N ø r p a a L a n d e t.

[Simon Nielsen] <i>Peder Simensen, Tuismark</i>	1
Niels Michelsen J Tofftum	1
Hans Knutzøn J Tuismark	1
[Niels Pedersen] <i>Jesper Nielsen Kunzmark</i>	1
Jens Nielsen j Bolildmark	1
Per Henricksen i Jffuere	1
Michel Pedersen i <i>Kunzmark</i>	1
Trugels Villandtzøn i <i>Tofftum</i>	1
Jeb Mortensen J <i>Jeffre</i>	1
[Søffren Nielsen j Bolilmark] <i>Niels . . . . .,</i> <i>Tofftum</i>	1
[Peder Ibsen] <i>Jørgen Persen j Konszmark</i>	1
Hans Pedersen i Tofftum	1
Morten Pedersen i Jffry	1
Peder Trogelsen i Jeffre	1 Ko
Hans Nils j Tuiszmark	1
[Gunde Simensen] <i>Michel Christensen</i> I Jffry som hand seff vnde til Kirken	1
Med senere Haand:	
<i>Hans Jørgensen i Synderho</i>	1 Ko
<i>Simen Nielsen for Søren Persøns Ko</i>	3 Daler 6 Sk.
<i>Terragia.</i>	
<i>Hans Jespersøn aff et Stycke Eng som</i> <i>ligger til Nis F(iskers)? Gaardt 1 Sk. lb,</i> <i>Anders Gunskes Hustru bruger — — —¹⁾.</i>	
<i>Hans Andersson i Iffre for An' Bundis Ko</i>	2 Sk.

---

¹⁾ tre Ord.

Et Tidsbillede i Breve.

Ved **H. Rud**, Haderslev.

I Aaret 1853 sejlede **J. P. Junggreen**, der da var 25 Aar gammel, fra Aabenraa, sammen med nogle Kammerater til Australien for at grave Guld og selv være med i Eventyrene, hans jævnaldrende oplevede paa Kysterne. Hans Helbred var ikke særlig stærkt,

J. P. Junggreen.

(Efter et Daurereotypi fra 50'erne.) Tobakspibe med hjem.

Junggreen var en flittig Brevskriver og førte en Del Korrespondance, men desværre er hans Breve gaaet tabt*). Derimod opbevarede han selv omhyggeligt de Breve, han modtog derude, særlig Familie-

*) Det er iøvrigt meddelt mig, at der i Haderslev Vesteramt findes en gammel Dagbog, der er ført af en ung slesvigsk Sømand paa hans Rejser Jorden rundt, bl. a. til Australien, omtrent paa samme Tid. Junggreen er nævnt heri.

brevene fra Aabenraa. Disse gamle Breve giver os et Billede af Tiden i den lille sønderjydske By imellem de slesvigske Krige, og derfor aftrykker jeg enkelte af dem. Det er Dagliglivet, de handler om, — Familiens Ønske om at bevare Sønnen og Broderen for Hjemmet og Byens lille, lune Verden. Paa Baggrund af disse Breves stille Hygge lyder Frederik Fischers Kaldelse til Junggreen alvorstung og bekymret. Maaske ser Fr. Fischer allerede dengang i den unge Junggreen Arvtageren af hans egen nationalpolitiske Gerning?

Brev fra Vennen Peter Christiansen (fra Enemarksgaarden ved Mønterhøj) til Mr. James Green, Adr. Mr. Stephens, 1 mile below the American Fork. House on the Sacramento Road.

Massachusetts flak 7. Juli 1854.

Kjære Ven!

Din lange Taushed har unægtelig foruroliget mig meget. Hver Søndag var jeg hos Posten og hos Adams, men aldrig ingen Brev fra Dig indtil den 4. Juli. Jeg vidste ikke, hvad jeg skulde tro om Din Forsvinden, men desto større var ogsaa min Glæde at se Dig i god Behold og nogenlunde tilfreds med Din nærværende Stilling. Mig er det just ikke gaaet saa godt indtil nu. Det vil sige med Fortjeneste. De første 3 Uger tjente vi just Vandet og Pikskjævlen. I den Tid gjorde jeg megen Gjeld. Men forrige Uge klarte jeg omtrent Gjelden, og denne Uge har jeg nok en 12 a 14 Dollar i Penge igen. Skulde jeg blive en Uge til, vil jeg nok kunne tjene 20 Dollar til, da vi har

god Dyrt*) til at vaske. Men nær Ala-Bamo-Compagni begynder, saa gaaer jeg der. Det er mere sikkert og ikke saa svært Arbejde hver Dag, formedelst Vandet kan ikke naa os.

Vi arbejder til efter Solens Nedgang, og om Morgen, veed Du nok, er jeg gjerne paa Pladsen. Jeg har skreven hiem, at vi var gaaet i Compagni med en Bornholmer, at vi ikke havde tjent mere end 12 Dollars første Uge, og hvis det ikke blev bedre, vilde jeg sige digget**) Farvel og gaa til Bønderne.

S e n e r e B r e v .

Gode Ven! Søndag efter Du forlod mig, kom der en Dansker over i Besøg og indbød os til at komme over til ham. Jeg gik gjerne med, da jeg hørte, der levede mange Danske der, for jeg haabede at faa nogen Underretning. Som jeg kom der, kom der en Mand og tiltalte mig i Løjting-Dialekt, om jeg var fra Apenrade, nej, svarte jeg, fra Kolstrup. Hvor min Partner var fra. Fra Apenrade! Hvem han var. Jeg kendte ham ikke, hvorfor jeg nævnte Dit Navn. Men han kendte det. Det var nemlig Jeppes Bror fra Barsø. Han havde været her i 1½ Aar og tjent sig lidt, ikke betydeligt. Han vilde saa gerne tale med Dig. Han har sørget lige saa meget for at faa Dig opdaget som jeg. Han har sendt Bud til Sacramento og San Francisco for at faa Dig opspurgt, for jeg sagde, hvis Du ikke fik Beskjæftigelse, gik Du hjem, naar Du kunde træffe et Skib. Du skriver om at komme herop igen. Jeg kan i Sandhed ikke svare Dig i Dag, for sige Jo kan jeg ikke og sige Nej vil jeg ikke, da der er Mulighed for at det kunde lade sig

*) dirt, engelsk Ord for Slam.

**) ∅: Guldgravningen.

gjøre. Jeg skal gjøre mere Umage i Dag, saa vil jeg skrive Dig til. Bliv for det første der saalænge Du kan, siden vil Du finde mig i Ala-Bamo-Compagni. Vort Telt vil Du finde paa sin gamle Plads hos Larsen. Sengene ogsaa.

S e n e r e B r e v .

Gode Ven!

Som Du veed, talte jeg sidst vi saaes, om at kjøbe en Clam paa Conden Baar. Jeg bød 100 Dollar for den, men til min Lykke fik jeg den ikke. De har allerede forladt den og staar til Salgs for lidet eller intet. Derimod til min Ulykke eller California-Lykke købte jeg en anden for 50 Dollar og kort efter en halv Sher (share). Vi købte nemlig William ud, jeg og den ene Slesviger. Vi har nu arbejdet en Sluse. Vi grundsluser og ikke tjent mere end $2\frac{1}{2}$ Dollar daglig. Vi havde 98 Dollar 7 Cent i 14 Dage. Det er for lidt eftersom jeg har givet for Clamen. Jeg kan vel faa mine Penge igen, men der vil ikke blive noget for mit Arbejde. Jeg spekulerer derfor paa at give diggeriet op med det første, naar jeg kunde faa en Plads til 2 Dollar om Dagen for i Vinter og siden til Sommers tjene en god Maanedshyre paa en Teglgård.

Jeg vil fortælle Dig et Eventyr, der er passeret her i Lørdags. Morschøe Wilhelm tillige med en Hollænder var i Fredags her og saa, vi havde temmelig meget Guld i Slusen. Vi gjorde just rent. Om Aftenen siger min Partner, vi maatte forvare Guldet godt, for det var for meget at miste. Jeg puttede det i en gammel Sko, hvilket var en stor Lykke for os, for da vi kom op i Lørdags fra Arbejdet, fandt vi hele Teltet overhalet, alting undersøgt, blot ikke den

gamle Sko, saagar et af Gulvbrædderne brokken op. Mistanken faldt straks paa Wilhelm, som uden Tvivl ogsaa var skyldig. Det hele, der var borte, var en stor Dolkekniv af min Kammerats. Min Pistol lagte paa min Seng, klar i Tilfældet en af os havde overrumplet ham....

Nyheder hjemmefra. Agent Bruhn gift med Jasper Thomsens Enke. Det store nye Skib, som blev bygget paa Kalø, totalt forlist paa Læssøe. Det skulde paa England og have Kobber. Adolf satte det. Udvandringen skal være forbudt hjemme. Det er alt, jeg ved. 6 Landsmænd fra Tønder-Egnen er arriveret her. De ser ikke ud til at kunne arbejde bedre som Du. Naar de kan, saa kan Du ogsaa. Jeg havde mere at skrive, men jeg har ingen Tid. Levvel til vi ses igen.

Din Ven

Peter Christiansen.

Brev fra J. H. Middelheus,
Aabenraa,*) til J. P. Junggreen:

Apenrade den 29. Jan. 1855.

Gode Søn!

Dit os saa kjære Brev af 1. Dec. 54 modtog vi for en 14 Dage siden og saae deraf, at Du Gudskelov er frisk og sund. Hvad os alle angaar, da have vi den gode Gud at takke for god Sundhed, og det gaaer os vel. Vi have til Nytaar gjort vor Skyld og God op, og

---

*) Tobaksfabrikant og Raadmand Johan Henrik Middelheus, født 1801 i Aabenraa, var J. P. Junggreens Stedfader, gift (ca. 1830) med Henriette Junggreen, født Thomsen, fra Als. Junggreens Fader, Skibskaptajn Lorenz Junggreen døde paa en Rejse i Riga, hvor han ligger begravet.

J. H. Middelheus har i sin tyske Salmebog indført Datroerne for sine Børns Fødsel og Daab. Alle Indførsler før 1848 er sket paa Tysk, senere paa Dansk.

Resultatet deraf viser sig Gudskelov tilfredsstillende. Vi have i sidste Aar anskaffet os nogle gode Ting, som løber i Penge, f. Ex. et Phortopiano til 220 R. R. M. 2 Speile fra Hamborg til 120 H. Courant, 12 Stole til 100 H. Courant m. m., og dog have vi profiteret en 2—300 r. Nu have vi faaet Tobakken 3 sR-Mønt pr. Pd. opsat. Det vil ogsaa nok hielpe noget til næste Aar. Jeg staar i Begreb med at rejse til Tønder for at afholde Auction paa Landerierne i Rutebøler Kog. Det vil være en besværlig Reise, for der er kommen megen Snee, og Veien er ikke god. Jeg har skreven Dig til, at Heinrich Andresen vil reise til Californien til Paaske, og vil reise lige til Dig. Det er nu hans Beslutning, og saa kan han fortælle Dig saa meget, men Gudskelov ikke mere end alt godt. Der kommer af og til nogle hiem fra Californien og har ikke saa lidt fortjent. Der kom for 14 Dage siden een hiem og havde i 1½ Aar fortjent sig 1000 R. Courant. Han reiste strax derhen igjen. Fra Din gode Moder skal jeg hilse Dig, at Du skal give Dig tilfreds. Lykken vil mangan Gang have Tiid. Ogsaa Moder og jeg have intet haft, og det tog længe Tiid, inden vi kunde see, at vi profiterede noget, men den gode Gud hjalp os. Giv Dig Tiid, saa vil Lykken ogsaa smile Dig til. Men for alting arbeid ikke for haardt, saa at Du kan holde det ud, og anstreng Dig ikke for meget, men giv Jer Tiid, og tag det ikke for knapt med Levnedsmidler. Lev godt, saa I kan holde det ud. Og kan Du indsee, at Du ikke kan fortjene noget, eller at Du hellere ønsker at vil hiem, saa kan Du være forsikret paa, at Du er lige saa velkommen om Du ikke har noget. Vi skal gjøre alt muligt for at sætte Dig i Gang, som det er os muligt, men for alting saa er det vort Ønske, at Du, før Du gaaer hiem, tager hen paa

en Tobaksfabrik for at skaffe Dig Videnskab om dette Lands Fabrication og om muligt Saucen der. *) Justitsraaden, Bahnsen, begge Fischers, Damm, Bähr, Hollesen, Thaning, Sørensen, J. Hansen, Løbger, Garben og alle Dine gode Venner en flittig Hilsen. Din gode Moder og alle Dine Søkende lader Dig alle hilse. Jeg har sagt til Fischer om »Freja«.

Skriv os ret snart og skriv os tillige, om Du bliver saalænge, indtil Heinrich Andresen kommer. Vi have endnu vore gamle Folk paa Fabriken. Jeg maae nu slutte og ønske Dig, gode Søn, den gode Guds Velsignelse. Lev vel!

Din troe Fader

Middelheus.

Brev fra Henriette Middelheus**) til J. P. Junggreen (indlagt i foranstaaende Brev):

Min kjære elskede Broder!

Hvorledes gaar det Dig, kjære Jens? Naar Du vidste, hvorledes jeg og vi allesammen længes efter Dig!! Og hvor tit vi tænker paa Dig. Du vilde sikkert vende hiemad til. Du skulde være os saa velkommen. Nu seer jeg først, hvor jeg savner Dig; nu da Du er kommen saa langt bort fra os, naar Du dog barestens vilde komme. Du kan slet ikke troe, hvor vi tit ønsker Dig hiemme hos os. Vi kunde saa godt bruge Dig i denne Tid, da vi igjen skal til og spille Comedie, Du kjender vel nok det lille Stykke »Spare-

---

*) I et andet Brev omtales ligeledes den berømte Sauce til Skraatobak i Virginia. Junggreen hjemførte da ogsaa en Opskrift, som senere blev brugt med Held i Fabriken. Vi hører den ogsaa omtale her af Søfolkene. Fra

**) Henriette Middelheus, Junggreens yngste Søster, født 1837, paa dette Tidspunkt 17 Aar gammel.

kassen«. Vi havde allerede een Gang før villet opføre det, men den Gang gik det i Staa af den Aarsag, at vi kunde ikke faae nok Personer til at tage Deel i den. Nu er Hrr. Steffensen rejst til Sverrig, og veed Du, at Hrr. Helm er rejst til Norge. I hans Sted er der kommen en anden ung Herre, ved Navn Heidenheim, som er et meget vakkert ungt Menneske. Hrr. Byresen er kommen hertil og har bragt en ung Kone med, som han hentede i Kiøbenhavn. Du kjender ham vel nok. Vi have megen Omgang med hans Kone. Og saa have vi faaet en nye Postmester, som boer hos Barenen med sin Familie. Det er en meget net Familie. Justits-Raad Lunn har bygget sig et deiligt nyt Huus. Han gjorde Bal een Gang forrige Vinter, og vi have ogsaa været til Bal paa Slottet, hvor vi morede os meget godt. Naar Du dog barestens vilde komme hiem, saa skulde vi ordentlig danse Mazurka Polka.

Moder lader mange Gange hilse, kjære Jens. Du veed jo nok, det gjør hende og os allesammen saa ondt, at Du vil gaae derhenne og arbeide saa haardt for Dit Brød, da Du dog ligesaa godt kan ernære Dig herhiemme, kom derfor hiem, jeg beder Dig, bliv ikke for længe borte. Du kan tro, kjære Broder, at Moder sender mange varme Bønner op til den algode Gud for Dig, ja, næsten i hver Time tænker hun paa Dig. Hun beder Dig ikke at arbeide alt for haardt, men at komme ret snart hiem. Du skal bare see, hvor godt vi skal komme ud af det. Lev ret vel, kjære Jens, og Guds Velsignelse over Dig. Tænk imellem paa

Din troe Søster
Henriette.

Brev fra Johan Middelheus*)
til J. P. Junggreen (indlagt i et af
Faderens Breve).

Apenrade 14. Sept. 1854.

Min kjære høitelskede Broder.

Da Fader og Moder ogsaa tillader mig at skrive en Side til Dig saa vil jeg fortælle Dig at min Fødselsdag var den 30. August og at jeg fik et stort Kasten til at seile i Kiel med. Jeg og nogle mere af Mine Kammerader har nemlig gjort os en Øe derude, Høvdinsmanden for Øen er Frederik Fischer. Doctor Gundel var engang derude, og han gav os en Mark Rigsmünt til Øens Kasse, og lovede os tillige et dansk Flag. Søndagen derefter kom vi heldigvis ned i Fischers Haver, hvor vi sat og taledede lidt om et og andet og saa gik Frederik op og fik Kaffe, og jeg gik hen ved vores Kastene hvor jeg traf Nicolai Jensen, lidt efter kom Frederik og een mere og sagde at han Kl. 3 skulde hente en Kurv oppe hos Gundel og at vi Kl. 3½ var parat. Da vi alle kom derud og Gundel med os sagde han at det var vel bedst at begynde med det første og, tilføjede han, nu skal I alle raaber Hurra, naar Flaget er opheist. Derpaa blev Flaget heist og vi raabte Hurra, da det var gjort tog han en Flaske og Glasse og Kager, nu sang vi »Danmarks deilig Wand og Vænge« og da, den var tilende holdt han en Tale, hvorpaa vi drak og raabte Hurra. Da han paanye havde skjænkede i Glassene, sang vi igjen en Sang nemlig »Vi stod paa Codans Bølge«, nu holdt han igjen en Tale hvorpaa vi drak og raabte Hurra.

*) Johan Middelheus, Junggreens yngste Broder, født 1842. I den førømtalte Salmebog er under den paa Tysk skrevne Optegnelse om ham tilføjet: »Han er død 20. 3. 1856«. Ovenstaaende Brev har han skrevet som 12-aarig Dreng.

Flaaden bestaae nu af 4 Fregater og 2 Linieskibe mit er det ene af dem. Øen hedder Lyst-Øe. Nu vil jeg sige Dig farvel for dennegang og forglem ikke Din hengivne Broder.

Johan Middelheus.

Brev fra Frederik Fischer
til J. P. Junggreen.*)

Min kjære Ven.

For kort Tid siden kom Din Fader til mig med et Brev fra Dig, hvori Du bl. A. udtalte det Ønske, at jeg maatte sende Dig et Exemplar af min Avis. Hvor gjerne jeg vilde være efterkommet dette Dit Ønske, behøve jeg vel ikke at sige; men paa Postkontoi-ret svarede man mig, at der slet i n t e t A n d e t kunde sendes herfra til Californien end Breve, Pakkepost-sager ikke, og uagtet jeg personlig talte med Post-mesteren derom, blev det derved; han meente, at kun naar Bladet forlangtes fra England kunde det gaae, thi vi have nok en Overenskomst med England an-gaaende Avisers Forsendelse, men ingen med de For-enede Stater. Det er yderst kjedeligt, og jeg speku-lerer endnu bestandigt paa, om der ikke kan lade sig Noget gjøre i denne Henseende. Men indtil jeg faar udtænkt nogen Udvei maa jeg renoncere paa den Fornøjelse, at sende Freja til den nye Verden. Maa-ske jeg gjør rigtigst i at skrive til Generalpostdirek-teuren i denne Sag. Jeg har lovet Din Fader selv at skrive til Dig i denne Anledning, og faaer derved til-lige Leilighed til at udføre det for længe siden fattede Forsæt, at fortælle Dig lidet her hjemme fra. Jeg vil da gjøre dette, men forebigaae hvad jeg kan antage,

*) Brevet er af H. P. Hanssen offentliggjort i en særlig Anledning i »Hejmdal» i Februar 1921.

at Dine Paarørende have meldt; jeg vil navnlig holde mig til de offentlige Affairer, uanset at jeg har en vis Frygt for, at det Billede, som jeg vil afmale, vil danne en maaske stærk, men ingenlunde glædelig Modsætning til, hvad Du har hørt hjemme fra. Der er intet Ondt i, at Din hjertesgode Faders mindre skærpede og mindre øvede Øje ikke opdager eller overseer, hvad der klart fremstiller sig for mit.

Jeg vil ikke seigpine Dig, kjære Junggreen, men jeg vil give Dig Alt paa een Gang i de Ord: v o r e F o r v e n t n i n g e r e r e b l e v n e s k u f f e d e, Dine saavel som mine, om ikke i alle, saa dog i de fleste Henseender. Danskhedens, Nationalitetens Sol — det Centrum, hvormod dog Alt dreier sig, hvorfra ene og alene Held og Lykke udgaae — er for længe siden gaaet under, her i Slesvig i bureaukratisk Kasteaands og moderne Forsonligheds Taage, i Kongeriget i Rigdagsvrøvl og Constitutionsmanie. Det var kun i den bevægede Tid, at Embedsstanden her tilsyneladende amalgamerede sig med Borgerne, jeg kan i Grunden ikke bare mig for at lee over mig selv, at jeg kunde tro, at et saadant Forhold kunde være varigt. Efterhaanden har da ogsaa Separationen indfundet sig; Osten er skillet fra Vallen, den Ene efter den Anden er bleven opgivet af »Intelligentsen«, naar ikke Embedsstilling eller — hvad mere er — Formue har vedligeholdt hans Gunst, og det mangler ikke Meget i, at Forholdene have ordnet sig, som de vare før Krigen, kun at det nu er andre Personer, der danne de afsluttede Kredse. Frederiksklubben var for simpel for de Fornemme, for fornem for de Simple. Derfor fandt den fine Verden paa at stifte en »Forening« i Stadt Hamborg, og vor Klubs sidste Time syntes at nærme sig. Imidlertid tog Bahnsen,

Sørensen og navnlig Skrivemester Jørgensen sig af den, der blev i Vinter lavet Soireer, og Klubben har taget et saadant Opsving, at den nye Forening er nærved at falde i Staver. Embedsstanden og den fine Verden saae vi i Begyndelsen slet ikke paa vore Torsdagsaftener, de sidste Gange derimod enkeltviis. Borgemesteren har slet ikke viist sig der.

Gaae vi nu op i de højere Regioner, saa finde vi et tilsvarende System. I den allersidste Tid er en vis Springov, som i Oprøret flygtede fra Kjøbenhavn og stillede sig til Provisoriets Raadighed, bleven ansat som Departementschef i det Holstenske Ministerium, og en vis Schulz, en dygtig Jurist vistnok, er bleven Professor i den slesvigske Lovkyndighed ved Kjøbenhavns Universitet, uagtet han har staaet som Lieutenant i Insurgenthæren. Men inden jeg siger mere om Statsforholdene maa jeg vel først anføre, at Ministeriet, bestaaende af Sponneck, General Hansen, Bluhme, Steen Bille, Ørsted, Carl Moltke og Reventlov-Criminil er afgaaet tæt før Juul. Saaledes vilde det liberale Parti i Kbhvn., der kun har Sands for de saakaldte »frie Former«, det Constitutionelle, og tjener dem og dette paa præcis selvsamme Maade, som vore Schlesvigholsteinere fordums deres Tydskhed. Da f. Ex. Carl Moltke gav den tydske Fraction i vor Stænderforsamling en ganske behørig og drøj Vidsker, fordi den tog sig den Frihed at fremkomme med Bestræbelser og Ytringer fra den schles.-holst. Periode, og da vi Danske her glædede os af Hjertet over, at Tydskerne havde faaet en paa Kjæften, forsikrede de liberale Blade i Kbhvn., at Alle i Slesvig, Danske som Tydske, vare i allerhøjeste Grad indignerede over Moltkes tyranniske Adfærd imod Landets Representation! Og da jeg tog til Gjenmæle og

forkyndte at alle Loyale tværtimod vare ham taknemlige og glædede sig, erklærede man i Kbhvn., Odense, Aalborg o. s. v. at et Blad, som sagde saaledes, ikke burde anses som et Organ for Folket, men var et lænkebundet Redskab af det despotiske Regimente! Da Carl Moltke senere bestemte, at vor Magistrat skulde i alle offentlige Udfærdigelser kalde Byen Apenrade, og jeg derover udtalte min Fortrydelse, blev jeg atter sigtet for Spidsborgerlighed, fordi jeg dolerede over Navnbestemmelsen, og ikke havde revet ned paa den nye slesvigske Forfatning. Jeg fandt mig foranlediget til at skrive Apenrade paa min Avis, da jeg frygtede for, at jeg ellers kunde vente at friste samme Skjæbne som Grimm i Sønderborg, hvis Avis var standset i over et Fjerdingaar uden forudgaaet Advarsel. Saasnart altsaa Borgemesteren underskrev i offentlige Bekjendtgørelser Apenrade, satte jeg ogsaa den Form paa Bladet. Herover blev Borgemesteren mig saa fjendsk, at mit Forhold til ham er kun lidet bedre, end det var til den forrige Schow; imidlertid tror jeg nok, at mine anticonstitutionelle Ytringer, og hans forgæves Forsøg paa at faae mig til at skrive i modsat Aand, ligesaa meget er Grund til vort spændte Forhold. Jeg seer ham aldrig, men hører nok, at han ved given Lejlighed sparker ad mig. Kort sagt, kjære Junggreen, jeg maa fuldkommen sande hvad Borgemester Knudsen sagde til mig sidste Aften jeg talte med ham: »Sie werden hier noch gerade überflüssig« — jeg er bleven det, maaskee mere end det. Imidlertid gjør dette jo intet til Sagen, naar denne kun gik frem. Men siden man i Kongeriget sætter Rigsdagsvrøvlet over Alt, selv over en fuldstændig Indlemmelse af Slesvig i Danmark — jeg vil som Beviis herfor anføre, at Oerlærer

Sidd i Odense er bleven dygtig gennemheglet i Bladene, fordi han, efter at have været herovre, i en Forsamling opfordrede til at tænke først paa Bevaring og Forening med Slesvig, siden paa Forfatningen, siden man selv ikke i Kongeriget ænser Danskheden naar den ikke kan spændes for Liberalismens Afgudsvogn, siden man derfra behandler os akkurat paa samme hovmestrerende Maade som fordums Advokatpartiet, der jo ogsaa kaldte sig liberalt, — siden, siger jeg, har jeg ikke synderligt Haab mere om at naa Resultatet af vore Bestræbelsers Maal: Indlemmelse af Slesvig i Danmark. Vi ere blevne afsondrede fra Holstenerne mere end forhen, men ogsaa fra Danmark. Den nye Helstatsforfatning huer mig ikke. Den skaber et constitutionelt Kongerige Danmark, et quasiconstitutionelt Slesvig, et ditto Holsten-Lauenborg; disse tre uselvstændige Selvstændigheder ere sammenbundne ved et Rigsraad. Jeg tænker altid herved paa tre fulde Karle, som man bandt sammen med et Bælte. Springer Bæltet ved en eller anden stor Rystelse — saadan een som 1848 — saa griber Holsten-Lauenborg atter Slesvig i Nakken, og da — Godnat, Løjt Sogn!

Det hører nu ogsaa til Moden, at holde med Tydskerne, denne ædle højmodige Nation, ligeoverfor de russiske Barbarer, der undertrykke al Civilisation!! Saaledes lyde vore Frihedsmænds Sprog, og man har for Alvor tilraadet Regjeringen at slaae sig paa Vestmagternes Side og attackere Rusland! Regjeringen har imidlertid ikke været gal nok til at gjøre det, og gjør det vel eiheller saa let. Der er efter min Formening Intet, som lader frygte for, at vi skulde blive tvunget til at tage Parti, men Gud veed, hvad Tiden kan medføre, thi det seer langvarigt ud. Vestmag-

terne have endnu Intet, slet Intet udrettet. Den store Armada, som ifjor gik ind i Østersøen med saa megen Bram og Brask, har kun taget Bomarsund, en lille Fæstning paa Aalandsøerne, hvis Tilværelse er aldeles betydningsløs. Havde man før givet Kejseren af Rusland fjerde Parten af den engelske Flaades Udrustningsomkostninger, han havde vistnok gjerne selv sprængt Bomarsund i Luften derfor. Paa Krim gaaer det de Allierede værre end gudsjammerligt. Og selv om de faae Sebastopol erobret, sløjfet og de derværende 10—12 russiske Orlogsskibe brændte — hvad saa, hvad have de saa opnaaet ligeoverfor Rusland, med saa enorme Opofrelser af Mennesker og Penge? Saaledes seer det ud efter at den store Kamp kan vare længe endnu, og hvad den kan medføre er skjult for Alles Øjne. Men at vi Danske skulde frivillig opgive vor Neutralitet, og af lutter Forkjærlighed for parlamentarisk Collegskab gjøre Fællesskab med hiint Land, der overfaldt os som en Røver 1807 og tiltrods for alle Garantier lod os sidde i Suppen 1848, det haaber jeg vil aldrig skee.

Du maae, kjære Ven, undskylde, at jeg her opvarter Dig med et Sammensurium, der ikke bærer Spor af en ordentlig Fremstilling, men blander Alt imellem hverandre. Jeg skriver under jævnlige Afbrydelser, og med muligste Benyttelse af den mig saa knap tilmaalte Tid. — Som jeg seer, har jeg forglemt at melde Dig hvem vore nye Ministre ere, og inden jeg gaaer over til det reent private, maa jeg dog nævne Dig dem. Altsaa: B a n g er Premierminister og Indenrigsminister, Udenrigsminister endnu ubesat, Oberst Lüttichau Krigsminister, Oberstlnt. Andræ Finantsminister, Prof. Hall Cultusminister, Etatsr. Simony Justitsm., Commandeur Michelsen Marinem.,

Conferentsraad Raasløf Minister for Slesvig, Geheimeconferentsraad Scheel for Holsten.

Vi svæve her i en Pengecrisis, en Kamp imellem Courantmønt og Rigsbank, akkurat som i Aaret 1844, der har staaet paa i næsten et Aar og til Qual for Alle endnu ikke er til Ende. I disse Dage er Karbergs Apothek bleven lukket; Kongen har, med Hensyn til Karbergs Forhold under Oprøret ikke villet confirmere hans Privilegium. — At Kongen var her i November ifjor med sin Gemalinde, og blev ganske overordentlig feteret, veed Du vel. Iblandt Miraklerne fra hiin Tid hører, at Jørgen Paulsen, Skibsbygmester, da blev omvendt og forlod det tydske Parti, heisede Dannebrog o. s. v. Kongen var inde paa hans Plads, talte med ham, og da Paulsen skriftede og bad om Tilgivelse, blev denne ham tildeelt.

Jeg maa endelig tænke paa at slutte. I mine Privatforhold er ingen stor Forandring indtraadt. Fester er tilsøes, formodentlig nu i Calcutta, han blev confirmeret ifjor Vinter, tillige med min Steddatter Line; næste Aar har jeg atter en til Confirmation. Katrine er hjemme, Marie ogsaa, men hun skal til Sommer ud til Petersen i Hostrup, Ludevike er hos Krüger i Bevtoft, Line hos Jes Hansen ved Nørreport. Vi ere Gud skee Lov alle friske og sunde, men Dyr-tiden trykker meget haardt. I Kredsen af vore Venner er ikke forefaldet Noget, der kunde have særligt Interesse for Dig.

Kjære Junggreen, gjør nu snart Ende paa Din lange Reise og kom hjem til os, og lad Dig for Guds Skyld ikke afholde af en ugrundet Undseelse, fordi Du ikke kan komme hjem som en Krøsus. Du har samlet Erfaringer, der maaske veie mere end alt Guld, Californien gjemmer, og da her en heldbrin-

gende Virksomhed staaer aaben for Dig, saa veed jeg ikke, hvad Du skal tøve efter. Saaledes lyder ogsaa Bahnsens og alle andre Venners Meningsyttringer.

Modtag min hjerteligste Hilsen, og skriv mig et Par Ord, hvis Du faaer Tid, men fremfor alt beslut Dig snart til Hjemreisen, for at jeg atter kan trykke Din trofaste Haand. Hvem veed, hvad Fremtiden bjerger i sit Skjød, og om ikke en trofast Sammenholden af alle Kræfter atter kan blive fornøden. Lev vel og hils Bekjendte Du muligen skulde træffe.

Aabenraa 1855 Febr. 25.

Din trofaste Fr. Fischer.

Din Fader vil, at jeg skal sende Brevet ufrankeret, da af alle hans Breve kun det ufrankerede er kommen tilstede. Henrik Andresen agter sig til Sommers over til dig, skulde jeg melde. — Vi have her en stræng Vinter, man kjører over Isen til Als.

— — —

Mellem Junggreens Breve fandt man efter hans Død et lille Vers, han har skrevet, og som viser, hvor alvorligt vort Lands Skæbne laa ham paa Sinde. Verset er uden Tidsangivelse, men det er formentlig skrevet i Tiden mellem Frederik den 7's Død og Krigens Udbrud i 1864.

Verset lyder saadan:

Tal et mandigt Ord, Kong Christian.
Lad dem ei ustraffet røve,
hvad fra Fædrene vi arved.

Er i Skiæbnens Bog det skrevet,
Vi af Jorden skal udslettes,
Lad det skee i Blod og Flammer.

Lad ei Danmarks gamle Rige
hæderløst i Graven synke.
Konge, lad os ei dø Straadød!

Nogle Breve fra Biskop Jørgen Hansen til „Dannevirke“s Redaktør.

Ved **H. F. Petersen.**

Endelig i Foraaret 1838 lysnede det for den lille Skare i Sønderjylland, som vilde starte et lille dansk Ugeblad »Dannevirke« for at vække og værne Danskheden. Tilladelsen til Udgivelsen var givet ved kgl. Privilegium af 20. Marts s. A., og nu gjaldt det om at faa Trykkeri-, Medarbejder- og Abonnentforholdene i Orden, saa første Nummer kunde udkomme paa Dannebrogsdagen den 15. Juni 1838.

For at faa et nogenlunde sikkert Rygstød besluttede Professorerne Chr. Paulsen og Chr. Flor samt Bladets designerede Redaktør, P. C. Koch, at udsende en Subscriptionsplan, hvortil der skulde samles Navne fra alle Befolkningslag i Sønderjylland.

I April Maaned skriver Flor herom til Koch: »... Jeg er nylig kommen hjem fra en Tour til en Præst to Mile herfra [fra Kiel], som jeg, skjönt egentlig uden Haab, vilde forsøge paa at overtale til at laane os sit Navn med i denne Subscr.plan, men han var ikke hjemme, og jeg kan ej træffe ham før Søndag eller Mandag. Jeg vilde saa gjerne have et Par Slesv. Præste-Navne endnu til at paradere paa Subscr.pl. foruden Jensens¹⁾, men nu faaer den gaae, som den er. Det er min Hensigt, hvis vor Herre ikke sætter en Pind derfor, at komme til Dem i Haderslev, hvor jeg formodentlig vilde arrivere paa min Skimmel den 27., 28. eller 29. d. M. Undervejs vilde jeg gjøre nogle Besøg til Fordeel for den gode Sag, navn-

---

¹⁾ Pastor Hoyer Jensen i Bov.

ligen ogsaa til Pastor [Jørgen] Hansen paa Als; thi uagtet vi jo nu er endelig kommen i Gang, saa er vor Kraft endnu kun ringe, hvis ikke Vi, som have den uslukkelige Ild i os, kan ved Ordets eller Handlemaadens Magt faae nogle Flere antændt. Om dette vil skee, kan først Tiden vise. . . .«¹⁾

Paa denne betydningsfulde Ridetur i Slutningen af April 1838 gæstede Flor »den Haandfuld Mænd, der sammen med Paulsen, Flor, Koch og Nissen havde besluttet at pløje den danske Grund op i Sønderjylland«²⁾, nemlig: Dr. Manicus i Eckernförde, Birke-dommer Claus Jaspersen paa Nordskov ved Gelting, Herredsfoged Carl von Wimpffen i Flensborg, Pastor Hoyer Jensen i Bov og endelig daværende Præst i Notmark, senere Biskop paa Als, Jørgen Hansen.

Jørgen Hansen, der paa den Tid var 36 Aar gammel, var bleven grebet af Prof. Chr. Paulsens Bog »Über Volksthümlichkeit und Staatsrecht des Herzogthums Schleswig«, som udkom i 1831³⁾. Han havde nemlig selv lagt Mærke til, hvor uheldigt det var, at Øvrighedens Sprog var tysk, hvor Folkesproget var dansk — ligesom forøvrigt ogsaa en tysk Holstener som Claus Harms⁴⁾. Da Konrektor Vollquardsen i »Kieler Correspondenz-Blatt« for 1838 (Nr. 5) heftigt angriber Prof. Paulsen for hans da nylig udkomne Bog om »Det danske Sprog i Hertugdømmet Slesvig«, stiller Jørgen Hansen sig baade privat og offentlig paa Paulsens Side (se nedenstaaende Brev!).

Den 4. Maj 1838 beretter Flor om sin Rejse til Koch: »Deels vil jeg lade Dem vide, at jeg lykkelig er

¹⁾ Før aftrykt hos P. Lauridsen: »Da Sønderj. vaagn.« I (2. Opl. 1919), S. 131.

²⁾ Lauridsen I, 67.

³⁾ Se hans Selvbiografi i »Sønderj. Aarb.« 1904, S. 70.

⁴⁾ Se Harms' Brev til Koch 14/8 1840, aftrykt i dansk Oversættelse i min Bog »Cl. Harms« (1928), S. 89.

kommen hjem, dels sige Dem, at hvis De muligen ifølge P. [aulsen]s Skrivelse til Dem i det andet Oplag af Subscr. pl. har ogsaa anført Pastor Hansen, saa er dette et slemt Uheld; thi han ønskede desuagtet ikke at være nævnt for Hertugens Skyld. Skulde dette nu være skeet, og endnu ingen Subscr. pl. er afsendt til Sønderborg, saa send om muligt derhen af det første Oplag....«¹⁾)

Nedenfor gengives en Række hidtil utrykte Breve fra Jørgen Hansen til »Dannevirke«s Redaktør fra Bladets første Aargang. De kaster Lys over Bladets Stilling til Slesvigholstenernes Angreb, den nordslesvigske Befolknings Tankegang paa den Tid og sidst, men ikke mindst, over Brevskriverens egen Personlighed. Brevene findes paa det Kongelige Bibliotek i København.

Nottmark paa Als d. 28. Mai 1838.

Hr. Kjøbmand Koch i Haderslev!

Af Prof. PAULSEN & FLOR vil det være Dem bekendt, at jeg har lovet min Medvirkning til Deres Blad. Ærligen skal jeg og holde det. Jeg har sendt til Prof. P. en Afhandling om at indføre tysk Sprogunderviisning i de nordslesvigske Skoler²⁾. I Begyndelsen vil De maaske have overflødig Stof; skulde jeg senere kunne tjene Dem med en eller anden Artikel, er jeg gjerne villig og jeg beder Dem da at underrette mig derom. — Naar jeg ikke havde den Over-

¹⁾ Lauridsen I, 138.

²⁾ Artiklen »om Underviisning i det tyske Sprog i de nordslesvigske Landsbyskoler« fandtes optaget i »Dannevirke« Nr. 2 (28/6 38), 3, 5, 6 og 7 — anonymt. Naar der staar i Jørgen Hansens Selvbiografi (Sønderj. Aarb. 1904, S. 73): »Jeg havde aabnet »Dannevirke« med den første ledende Artikel om »Underviisning....«, saa er dette altsaa ikke ganske rigtigt, uden for saa vidt, at det var hans Medarbejderskab, der aabnedes med nævnte Artikel.

beviisning, at det uden mig vilde skee, da vilde jeg have tærsket Hr. VOLLQV.¹⁾ en Smule, — bedet ham at give de vigtige historiske Oplysninger, ifølge hvilke de gamle Angler talede tydsk, om han ikke veed, at de talede angelsaxisk, som ikke er tydsk? hvor han har Efterretning om den store Undertrykkelse, som Anglerne lede, da dog Landet var øde og blottet for Beboere? hvoraf han veed, at Haderslev eller Egnen ikke var beboet af Jyder, men af Angler? og endelig hvad denne hele Ting gjør til Sagen? Hvad kan da nu berette [berettig] en Person som VOLLQV. til at beskyldte PAULSEN for at have behandlet Sagen paa »uværdig Maade«, fordi han ikke har anført vidtløftigen en Ting, som ikke vedkommer Sagen; thi skjøndt VOLLQV. senere maa tilstaa, at dette er et daarligt Argument, saa har han jo dog vidt og bredt fremhævet dette som det første, ladet »wieder« trykke med tredobbelt store Bogstaver. Hvilken Heltegjerning har han ikke gjort ved at overbevise N. LORENZEN om, at der i hans Sogn og Herred af Præst og Øvrighed tales Dansk til ham? har N. L. nogensinde nægtet det? er han da kun Deputeret for sit eget Sogn? — Det er formodentligen den samme Hr. VOLLQV., hvis Malice [Ondsindethed] maaskee noget kan undskyldes ved hans Brækfældighed, der veed, at Folk i det nordl. Slesv. kan lige saa godt Tydsk som Dansk, og læse det hellere o. s. v. Jeg har i Dag ladet en Artikel indrykke i Sonderb. Ugeblad²⁾

¹⁾ I Følge Prof. Flors Brev til Koch 18/2 38 havde Pastor Jørgen Hansen straks, da Vollquardsens Kritik fremkom, sendt Prof. Paulsen et Brev, hvori han erklærede sig fuldkommen enig med P., »uden dog at have Lyst til at skrive offentlig for Sagen (som det synes af Frygt for Provst og verdslig Øvrighed [Hertugen af Augustenborg])« (Lauridsen I, 120).

²⁾ Endnu 18. Febr. 1838, da Flor skriver til Koch, havde man ingen Anelse om, at dette eneste danske Ugeblad i Hertugdømmerne eksisterede. Pastor Hansen havde oplyst Prof. Paulsen derom. (Lauridsen I, 121).

som Svar paa en Oversættelse af N. Z., som deri var optaget, formodentligen fordi Redactricen vilde ned-sætte Dannevirke til Fordel for hendes eget Blad. Den lyder saaledes:

»I dette Ugeblad No 16 fandtes et af en fremmed Avis optaget Stykke, der er alt for mærkværdigt til, at det slet ikke skulde paa Ny kaldes Læserne i Er-indring.

»For det Første fortælles os, at de fleste Danskta-lende (navnlig blandt os) forstaae overhoved lige saa godt og læser hellere Tydsk end Dansk. Den gode Ven, der skriver slige Ting, maa altsaa kjende os bedre end vi selv: han vilde meget forøge vor Kund-skab til det nordlige Slesvig ved at fortælle os, hvor disse Folk ere, da vi her ikke kjende dem. Paa Pa-piir kan der skrives Meget, men man skulde dog gjøre sig bekendt med Folk, før man skrev om dem. De tydske Ugeblade i Haderslev, Ap. [Aabenraa] og Sdborg have kun liden Afsætning, fordi de ei kunne læses paa Landet, men saasnart dette Ugebl. udkom paa Dansk, fik det 4 til 5 Gange saa mange Subscri-benter og vist nok 8 til 10 Gange saa mange Læsere som det tydske. Før denne Tid havde Bønderne næ-sten ingen andre Aviser end fra Odense, Assens og Ribe, fordi de ej forstode det Tydske, i det Mindste kun saare faa.

Den samme Mand, der har saadan Øvelse i at tale om Ting, som han ei kjender, veed ogsaa, at dersom Folket her fik Valget mellem at være reent danske eller reent Tydske, da vilde ei En af Hundrede vælge at være dansk. Der er Godt og Ondt i alle Lande og vi ønsker helst at blive, hvad vi ere. Men skulde vi endeligen have Valget, da vilde vel næppe mange Bønder betænke dem, og den gode Mand kunde tage feil.

Fremdeles har den samme Mand en Deel Formodninger om det Sindelag, der findes hos dem, der ville udgive det danske Bl. i Had., samt tilføiet, at en høj Person, der har begunstiget Bladets Udgivelse, ei kunde ahne slige Hensigter. — Sligt er gemeent. Man skal dog ei dømme over Msker, før de vise Noget, der fortjener Daddel. — Naar Nogen vilde sige om Forf. til Stk. i N. 16 i dette Ugeblad: Kongen har givet ham et Embede, men havde han vidst, at han har kun til Hensigt at handle slet, da havde han ei gjort det; hvad vilde man da vel sige? vilde man ei sige, at man skulde see Gjerninger først? — Indsenderen til nærværende Stk. kjender Lidet eller Intet til det Sindelag, der besjæler det Had. Blads Udgiver, Kjøbm. K.[och], saavel som de fleste andre af de i ALT. MERCUR nævnte fem Medarbejdere; men har troet at maatte paatale Sligt.

Fremdeles fortælles der os, at vor Konge ikke hedder FREDERIK d. SJETTE men FRIEDERICH der SECHSTE. I alle vore Forordninger staaer dog paa den ene Side og paa den, der ene bekjendtgjøres for os, »FREDERIK den SJETTE«. — —

Jeg har troet at ville meddele Dem dette, om De paa den ene eller paa den Maade vilde gjøre Brug deraf. Men maaskee Prof. PAULSEN eller en anden gjendriver Artikelen, og da behøves det aldeles ikke. — Kunde De ikke ved Leilighed opfordre til at vise de store Fortrin, som navnlig Bondestanden har ved ikke at have hos sig de danske Indretninger? For en grundig fleersidig Undersøgelse deraf aabner De gjerne Deres Blad? — Fremdeles kunde De maaskee bede Hr. VOLLQV. om snart at tie, da han ved Fortsættelse neppe vil formere sin Hæder, og tilstrækkeligen har viist, at han taler om det nordslesvigske

Folk uden at kjende det. Han kunde ellers let bringe det saa vidt, at hver Bonde, som han mødte, lœ ham op i hans aabne Øine.

Jeg har bedet min Ven og Nabo Pastor POULSEN i Atzerballig at bestille »Dannevirke« i sit Navn; skulde han forsømme det, beder jeg kun at sende et Exemplar til ham. Her have endnu ikke Subscriptionsplanerne været. Men maaskee De havde den Godhed at sende mig 3 til 4 Exempl. af de første 3 til 4 Nummere af Bladet, da jeg derved maaskee kunde virke Noget til Bladets Udbredelse. Disse sende De mig kun under min egen Adresse og kun nogle faa Gange.

Jeg har ikke faaet endnu Corr. Bladene, i hvilke Vollq. er vred over Petitionen,¹⁾ da de uforsvarligen ere opholdte; og har kun læst den sidste Deel deraf. Han vil vel dog snart være kjed.

Ærbødigst

J. Hansen, Præst.

[E. Skr.] Det gjør mig ondt, at Petitionen kom saa sildigen her til Als.

Maaske der ogsaa kunde gjøres ved Leilighed det Spørgsmaal til Vollq: hvad han vil? — thi han indrømmer jo, at det, der forlanges angaaende Sproget, er ret. Sagen er vel, at han er bleven opvakt af sin saa søde Drøm, at det danske snart skulde være udrøddet, og nu udbryder sin Vrede paa saa ussel en

---

¹⁾ Den saakaldte »store Petition«, der skulde overrækkes den slesvigske Stænderforsamling, naar den samledes i Slutningen af Maj 1838, bestod af et Kæmpeark (12' langt og 5' bredt) med 1080 Navne. I Petitionen var udtalt Ønsket om, »at vort Danske Modersmaal snarest mulig maa blive indsat i sine naturlige Rettigheder og blive gjort til Embeds- og Rettergangs — og, hvor dette endnu ej er Tilfældet, til Kirke- og Skolesprog i den dansktalende Del af Hertugdømmet Slesvig«. (Lauridsen I, 91 og 59.)

Maade, da han ikke kan være den sande Grund be-
kjendt.

Det var dog neppe godt, om Bladet ikke blev op-
fyldt ved Andet end det Danske og Tydske. — Kunde
ikke den sidste Side af Bladet blive anvendt til Po-
litik?

Nottmark, d. 7. Jun. 1838.

Hr. P. C. Koch i Haderslev!

Mit sidste Brev vil De have modtaget. Skulde
De ogsaa have modtaget min Afhandling om tydsk
Sprogunderviisning i de danske Skoler, da beder jeg
deraf at udelade Indledningen, der fortæller, hvo jeg
er, samt den næstsidste Artikel om de danske Insti-
tutioner. Skulde det Første være trykt, saa i ethvert.
Tilfælde det Sidste. Maaske De blot sagde: Hvad
angaaer de danske Indretninger, da vedkommer dette
ikke Sproget. Vi ville her lade Enhver beholde Sit,
med mindre maaske den Ene kunde lære noget godt
af den Anden.« — Man maa vogte sig for at opponere
for meget og vække ondt Blod uden Nødvendighed.
— Artikelen i Hamburger N. Z., der ogsaa tildeels
kom her i Ugebladet, skal være foranstaltet af Dr.
STEFFENS paa Nordborg, der er Hertugens anden
Haand. Jeg beder derfor angaaende mit Svar at iagt-
tage den dybeste Tavshed. Da Hertugen træder i saa
stærk Opposition til »Dannevirke«, saa ønskede jeg
heller ikke, at De sendte mig de i forrige Brev for-
langte Exemplarer. Jeg skal nok alligevel anbefale
den. — Men var det ikke rigtigere at bruge »for Søn-
derjyderne« istedenfor »for Sønderjylland«? En An-
stødssteen vilde derved blive fjernet fra Bladet.

Ærbødigst

J. Hansen.

Nottmark, d. 2. Juli 38.

Hr. P. C. Koch i Haderslev!

Af den Deputerede fra Als, BONEFELDT, har jeg erfaret, at det i Komiteen i Stænderforsamlingen gaaer meget godt med det danske Sprog; han ventede en god Ende.¹⁾ Man skal være enig om, at der kun maa ansættes Embedsmænd, som kunne dansk, samt kun Skolelærere, som kunne tydsk, og at Sproget skal afhænge af Folket, Underviisning i Tydsk kun gives dem, der forlanger det. Det synes derfor rigtigst og den rigtige Taktik at være yderlig forsigtig med hvert Udtryk. Jeg har bedet om at udelade Begyndelsen af min Afhandling om Skoleunderviisningen, samt det Stykke om Institutionerne. Der kunde maaske og være Noget i Stykket om Vigtigheden og Folkets Interesse for Sagen, der kunde trænge lidt til Eftersyn. Kan det derfor endnu gaae an, saa var det mig kjært, om Slutningen kunde sendes til Gjennemsyn. Hvis ikke, da kunde De maaske rette lidt deri, hvor Talen er om Petitionerne, der jo en Deel ere indkomne, skøndt her paa Als kun ved C. [?]; ligeledes rette de Steder, hvor der staaer »et Partie« til »Nogle«.

Paa Grund af Omstændighederne synes min Misbilligelse af det OLSENSKE Kort²⁾ næppe passende, maaske De simpelt tilkendegav, at det foruroede [?] Dem, at Trykkefrihedsselskabet vilde fralægge sig al politisk Tendents derved; skjøndt Retfærdiggjørelsen ikke tilfredsstillter. Bladet maa i det Hele efter min

¹⁾ Jfr. Afsnittet VII »Dansk Øvrighedssprog og Stænderne 1838« i P. Lauridsens anf. Bog.

²⁾ Ingeniørkaptajn J. N. Olsen havde for Trykkefriheds-Selskabet i København tegnet et fysisk-geografisk Kort over hele Monarkiet Danmark. Dette Kort, som udkom i Offentligheden i Maj 1838, benyttede Navnet Sønderjylland for Slesvig. (Lauridsen I, 69).

Formening vogte sig nøie for Alt, hvad der kunde friste til en Adskillelse af Hertugdømmerne. Det kunde maaskee være vel, om De med Henviisning til FALKS Ord i Forsamlingen bad de Danske at lade Nordslesvigerne selv forfægte Deres Rettigheder. Vist er det, at vore Venner har gjort os større Ulykke end vore Fjender.

Iøvrigt har jeg næsten den Formodning, at Bladet vil blive et Oppositionsblad mod Hertugen, der har mange Stridigheder med sine Bønder. Dersom jeg i sligt Tilfælde stod i aaben Forbindelse med Bladet, da vilde jeg erholde Skyld for Alt. De havde maaskee i dette Tilfælde den Godhed i Intet at behandle mig som Medarbejder, at jeg med god Samvittighed kunde sige, at jeg ikke stod i videre Ressort til Bladet. Jeg skal selv derom efter Omstændighederne meddele mig videre.

BONEFELDT havde ikke seet Petitionen fra Als i den nordslesvigske Petition. Den er dog vel kommen? Jeg sendte den til Bogbinder NISSEN. Maaskee dog og BONEFELDT har overseet den. — Jeg har endnu ikke faaet det første No., formodentligen ved Postbringerens Forseelse.

Ærbødigst

J. Hansen.

De tillader mig, høistærede Hr. Redactor! at sende Dem en Afhandling om Nutidens Politik iblandt os. Den er maaskee bleven noget lang, men vil vel være passende til at fordeles over flere Nummere eller for et Følgeblad? Jeg formener, at slige Afhandlinger kunne være Bladet til Fordeel. En liden Notits har jeg tilføjet om THORVALDSEN, som De kan benytte efter Behag. Jeg tvivler ikke paa, at

Indholdet af den større Afhandling er overensstemmende med Deres og Medarbejdernes Anskuelser. Jeg har adskillige kortere Afhandlinger for Bladet i Sinde, som jeg ved Leilighed skal sende, om Seminarvæsenet hos os; Stændernes Forhandlinger om den tyske Underviisning (kort); Skadeligheden af de sidste Bestemmelser om Hjemstavnretten; o. s. v. Skulde De ønske Noget, før det sendes, da har De maaskee den Godhed ved et Par Ord at lade mig det vide.

Paa Als har Bladet ikke havt Fremgang, hvilket vel tildeels kommer af, at der allerede er et dansk Blad, og deels af Indvirkning ovenfra.¹⁾ Jeg har ikke seet en eneste Subscriptionsplan ved Udbredelsen. Under disse Omstændigheder vilde en offentlig Fremtræden fra min Side kun have gjort mig Fortrædeligheder uden at gavne det mindste. Privat anbefaler jeg Bladet, og jeg tvivler ikke paa, at det vil udbrede sig, især om De ikke vil spare Jagten. Meget ønskeligt forekommer det mig at være, om Bladet kunde erholde mere Indhold, som f. Ex. det Itzehoer. Paa Stof vilde det ikke mangle. Dog, Sligt opnaaes ikke paa een Gang. — At Bladet vil udbrede sig, betvivler jeg ingenlunde.

Staaer De i Forbindelse med Pastor Hertel,²⁾ vilde De maaskee have den Godhed at hilse ham.

Ærbødigst

Nottmark d. 29. Oct. 1838.

J. Hansen.

¹⁾ Jfr. Flors Brev til Koch allerede ^{3/8} 38: »... Efter den Skræk, som høje Vedkommende [Hertugen] formaaer at udbrede paa Als og Sundevit, at slutte, tør vi vel ikke vente mange Læsere i de Egne. Jeg saae igaar et meget ængsteligt Brev fra Pastor Hansen til Prof. Paulsen ....« (Lauridsen I, 177).

²⁾ i Aastrup, senere Moltrup-Bjærning ved Haderslev. Om hans Virksomhed for den danske Sag se Ludvig Hertel: H. W. Hertel (Odense 1897).

Jeg har herved atter den Ære, høistærede Hr. Redacteur! at sende Dem nok en Afhandling, som jeg finder passende for Bladet. Den kunde jo, dersom den skulde have Deres Bifald, optages ved Lejlighed, da den altid har Interesse. Dog var det jo mueligt, at den i Roeskilde kunde blive læst og ei være uden Indflydelse, da i Stænderforsamlingen noget Lignende forhandles. Naar De synes at kunne gjøre Brug af den, afhænger naturligviis ganske af Dem selv.

Skulde De af Grunde ikke ønske den korte Notits om Thorvaldsen optaget, i det Mindste i den Form, da udelad den. Den tilføiedes kun for at fylde Rummet.

Maaske De i min politiske Artikel tilføiede ved N. 7 eller 8 »er erkjendt at være ude af Kraft med Hensyn til det, som man vil«. Samt til Slutningen: »Skulde Nogen i denne Artikkel ville finde den saa meget omtalte Tendents til Hertugdømmernes Adskillelse, da maa jeg derimod udtrykkeligen protestere. Den, der dadler Andres Inconseqventser, kan umueligen gjøre sig skyldig i saa stor en Inconseqvents, som det vilde være at ville befordre Anerkjendelse af Statens Enhed ved at arbeide paa Adskillelsen af de allerede forenede Dele«. — Man maa forekomme vore vældige Tydskere eller rettere »Schleswigholsteinere«.

Jeg veed, at Subscriberterne vare før 330 og her paa Als kun 6. Det vilde interessere mig at vide, hvor mange de ere nu. Maaskee jeg turde bede Dem skrive disse to Tal paa et Exemplar, som De er saa god at sende mig; jeg veed da, hvad de betyder. — Pastor HENNINGSEN i Lysabbel paa Als har for længe siden bestilt Bladet, men ikke erholdt det. Er

det endnu ikke sendt ham, da send De ham heelt fra Begyndelsen eller fra Quartalet.

Venskabeligst

J. Hansen.

Nottmark, d. 8. Nov. 38.

Desværre har det ikke været mig muligt at opspore den omtalte Artikel, som sikkert vilde have givet en god Belysning til Jørgen Hansens politiske Stilling. Den har rimeligvis været trykt i det Nr. 22 af »Dannevirke«, som Politimesteren i Flensborg beslaglagde. I dennes Arkiv her i Flensborg findes intet om Beslaglæggelsen. Derimod omtales den i Kochs Brev til Flor af 18. Nov. og Herredsfoged v. Wimpffens Brev til samme af 21. Nov. (begge aftrykte hos P. Lauridsen I, 198—99). Sidstnævnte, der var en Slags Medredaktør, omtaler Artiklen som »en ganske loyal Opsats« og ansøger straks Regeringen paa Gottorp om Bladets Frigivelse. Under 4. December svarer Regeringen efter at have indhentet nærmere Erklæring fra Politimesteren med et Afslag. Heller ikke i Regeringens Arkiv findes Bladet med Hansens Artikel.

Den 20. Nov. havde imidlertid Bogtrykker Kastrup »i fuld Hast« skrevet til Redaktør P. C. Koch [utrykt]: »Hermed sendes Dem et Nr. af ulykkelige Dannevirke; det kan jo hedde sig, at det er en Correctur...«. Men nu findes Nr. 22 ikke længere blandt hans Breve til Koch. Foreløbig er altsaa ovenstaaende Brev fra Jørgen Hansen til Koch det eneste, der oplyser om en Smule af Indholdet af den Artikel, der havde Numrets Beslaglæggelse til Følge.

Jeg sender Dem herved¹⁾ atter, høistærede Hr. Koch, Seminarieafhandlingen, der har modtaget de med min Overbevisning overensstemmende Forandringer, med hvilke formodentligen De og Bladets Medarbejdere ville være tilfreds. Den er bleven til to, og Hovedafhandlingen er bleven mindst; men dette kunde ikke godt gjøres anderledes. En Indvending har jeg imodgaaet, fordi jeg forudsaae, at den vilde gjøres, og ganske uden Grund kunne Kyn-dige ikke kalde den, For længe maatte Indrykkelsen vel ikke opsættes.

Jeg bestillede i sidste Brev »Dannevirke« for Pastor HENNINGSEN i Lysabbel. Han sagde forleden, at den ikke endnu var kommen. Send De den. — At en Bonde i Tanslet for lang Tid siden har bestilt den, formodentligen paa Posthuset, men ikke erholdt den, er ogsaa vist.

Forbunden

J. Hansen.

Jeg har herved den Ære, høistærede Hr. KOCH, at sende Dem en Fortsættelse af de Artikler, De fra min Haand igjennem Prof. PAULSEN har modtaget. Det var ikke min Hensigt at levere Mere, men jeg havde, da jeg skrev det Første, ikke læst Bedømmelsen af »Dann.« i »Corr. Bl.« Da jeg nu i den første Afhandling har talt en Deel om Souverainiteten, syntes det mig hensigtsmæssigst at udvikle mine Anskuelser

¹⁾ Udateret; men i Følge Kochs Brev til Flor 9/12 38: »... Om Seminariet. Pastor Hansen er, som jeg kan mærke, ogsaa bleven vaagen for dette Anliggende. [Flor havde 3/12 38 selv tænkt sig, at Pastor Hansen skulde forestaa et dansk Seminarium enten i Notmark ellerovre paa Fastlandet.] For otte Dage siden fik jeg en Afhandling fra ham til Bladet det angaaende« (P. Lauridsen I, 215—16), maa foreliggende Brev være fra kort før 1. December 1838.

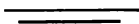
lidt nøiere derom. Jeg kan ikke troe, at det skulde finde Anstød hos Censuren, da det i det Hele er i Regeringens Aand. — Den første halve Deel indtil »Gaae vi nu over til o. s. v.« er vel af almindeligt Indhold og kunde, om De skulde altfor meget mangle Plads, udelades eller udgjøre en særegen liden Opsats. Men det forekommer mig til Gavn, at Folkets politiske Dømmekraft skjærpes ved fornuftig Tale, og ikke ledes som hidtil for en Deel af demagogisk Skraal. — Dersom ikke Begyndelsen af Afhandlingen er trykt, da synes hellere Titelen at maatte være »Blik paa vore Forhold«. Maaskee De havde den Godhed at forandre dette. Det var maaskee heller ikke værd at gjøre »Corr. Bl.« fuldt saa lige frem Complimenter. De kunde jo gjerne udelade dette, ligesom og Slutningen, der enten maa sættes bag efter det Hele eller heelt udelades.

Det glæder mig, at »Dann.« skal være af mindre polem. Ydre. Bladet har vundet Meget.

Deres forbundne

J. Hansen.

Nottmark, d. 24. Juli 39.

Mit Liv og Levned.

Af **H. H. Steensvang.**

III.

Mine Børn.

Aar efter Aar gik hen. Mine Børn var nu blevet til voksne og kunde hjælpe til i Bedriften, saa vi ikke behøvede at holde saa mange Tjenestefolk. Vi sparede derved Løn, og jeg kunde mere sikkert opholde mig hjemme.

Imidlertid kom Budskabet om, at gamle Kong Frederik den Sjette var hensovet, og der blev anordnet almindelig Landesorg. Mig havde han været en haard Herre. De Sedler, jeg havde været med til at sætte i Omløb, var ikke synderlig ringere end Kongens egne, der ogsaa viste falsk Flag, men alligevel havde jeg faaet en haard Straf.

Da nu den nye Konge, Kristian den Ottende, var kommet paa Tronen, raadede mange af mine Venner mig til at indgaa til ham med Bøn om Benaadning. De mente, at jeg kunde benaades, da jeg ingen falske Sedler havde skrevet, men kun af Nød og Trang havde været med til at udbrede dem, og de mange Aar, jeg havde tilbragt som fredløs, syntes at være Straf nok. Folk, som rigtig forstod sig paa sligt, fik et saadant allerunderdanigst Bønskrift sat op og indsendt for mig.

Jævnside dermed fik man min gamle Moder til at rejse til Augustenborg for at formaa den hertugelige Familie til at lægge sin Indflydelse i Vægtskaalen for mig. Hun opnaaede imidlertid ikke andet, end at der forlangtes af hende, at hun skulde skaffe mig til Veje og ganske henfly til Kongens Naade, hvilket Forlangende hun besvarede med, at det var noget, hun ikke kunde.

Omtrent paa samme Maade gik det med Bønskriftet. Efter megen lang Tids Forløb ankom der allernaadigst Svar derpaa. Jeg havde allerunderdanigst at indstille mig, saa vilde man se, hvad der

kunde gøres for mig. Men dette var nu det eneste, jeg ikke vilde. Hellere vilde jeg leve fredløs og forfulgt, men fri, i Mark og Skov, end paa ny indespærres i Fængsel i Aarevis eller maaske for Livstid.

Alt imens var mine Døtre blevet gift, den ældste med en Sømand, som købte en Gaard i Omegnen af Christiansfeld, den yngste med en Gaardmand i vor egen By. Min Kone var derved igen anvist paa fremmed Hjælp, medens jeg hævde stor Hjælp af min Søn, som ivrigt tog sig af Gaardens Drift.

I Stedet for Benaadning kom der nu noget ganske andet, thi et Aars Tid efter, at Svaret var kommet, begyndte den tredje store Forfølgelse.

Jeg havde en Dag lagt mig paa Sengen for at faa mig en lille Middagslur, da vi havde en varm Dag, og jeg havde arbejdet svært. Vor yngste Datter var lige kommet hjem for at besøge os og havde kun været inde nogle faa Minutter, da Hundene begyndte at give Hals. Med de Ord: »Det er ikke rigtigt!« sprang jeg ud af Sengen for at bringe mig i Sikkerhed, men det var allerede forsent, thi jeg hørte nu, at nogen kom hurtigt ind paa Forstuen. Der blev intet andet Skjulested for mig end et Hjørne bag Sengestedsdøren, hvor der hang nogle Klæder, blandt andet ogsaa en Kavaj. Jeg smuttede hurtigt om bag Døren og ind under Kavajen. Det var paa højeste Tid, thi i det samme aabnedes Døren, og ind sprang tre Politibetjente. Men min Datter havde ogsaa anet Uraad og stod allerede i Stuen ved Siden af. Næppe hørte hun, at de kom ind, før hun løb gennem Huset, huggende voldsomt med Dørene som een, der er paa ildsom Flugt. Politiet troede, at det var mig, og de tre fo'r nu hurtigt bag efter hende, hele Stuehuset igennem. Jeg greb min Kjole og et Par Støvler, sprang ud paa Forstuen og derfra gennem Loen og Stalden ud i det fri, hen til et Hegn, med hvilket jeg krøb et Stykke, og da jeg mærkede, at der ingen var bag efter mig, fik jeg hurtigt Støvlerne paa og søgte noget længere bort fra Huset, hvor jeg skjult bag et levende Hegn standsede for at iagttage, hvad de vilde foretage sig, naar de kom ud af Huset. Det varede temmelig længe, inden de kom, og de gik saa uden videre ad Felsted til. Jeg listede mig tilbage, og nu fortalte man mig, hvorledes det var gaaet. De

havde forfulgt min Datter saa længe, til de standsede i en afsides Krog i Huset, saa at de ikke i en Hast kunde finde tilbage til Dagligstuen. Da de kom tilbage til Dagligstuen, tog de Sengen og Krogen bag Døren i Øjesyn, og da de vel mærkede, at de var bleven overlistet, var de ikke saa synderligt milde stemte. De brugte Mund og havde villet forskrække min gamle Moder og min Datter, som imidlertid ikke var blevet Svar skyldig, hvorfor de ogsaa senere i Kroen i Felsted fortalte, at saavel den gamle som den unge havde forsvaret sig som et Par Advokater.

Den næste Nat opholdt jeg mig hos min Datter, og nogle Dage forløb i Ro, men en Eftermiddag hen imod Aften kom der igen tre Politibetjente, og de havde tre Pudelhunde med sig. Jeg var imidlertid blevet advaret og kunde sikre mig i Tide. Disse tre var stærkt berusede. De søgte i Huset, og de søgte i Marken, da de vidste, at jeg havde en Hule der. Deres Hunde fo'r omkring paa Marken, men mig fandt de ikke, og jeg var ikke bange, da jeg nok skulde holde mig Hundene fra Kroppen, og tre berusede Politibetjente havde jeg ikke at frygte. Derfor sov jeg ogsaa roligt hjemme den næste Nat.

Det varede imidlertid ikke mange Dage, før de tre kom igen, og nu havde de faaet Forstærkning med sig, Troppen var blevet større. Denne Gang gik det ikke saa let at slippe, og jeg kunde ikke drive Gæk med dem som den sidste Gang, men de fik mig ikke, og jeg søgte Husly hos en Ven, hvor jeg blev den næste Nat og den følgende Dag. Det viste sig at være rigtigt, thi om Natten var de kommet igen.

Nu indsaar jeg, at jeg ikke kunde blive hjemme. Jeg tog Ophold hos Slægt og Venner og kom kun paa korte Besøg i mit Hjem. Næsten uafbrudt vedvarede Efterstræbelserne. Politiet syntes at have taget varigt Ophold paa Egnen. Derfor maatte jeg sige Farvel til min Hjemegn. Jeg opholdt mig et Par Dage hos Svogeren i Uge og vandrede saa videre nordpaa, hvor jeg foruden min Datter og Svigersøn havde flere Slægtninge og Bekendte. Jeg gik ikke den lige Vej, men søgte vestpaa, ud til de tyndt befolkede Egne. Forunderligt nok var mit Navn ogsaa kendt her. I en Kro hørte jeg saaledes nogle Gæster tale om mig. Der fortaltes, at der var kommet tre

Politibetjente med tre Hunde, og at jeg havde drevet hele Selskabet paa Flugt, hvorefter jeg havde skrevet til Øvrigheden, at hvis de ikke havde andet at sende efter mig end tre drukne Politibetjente og tre Pudelhunde, saa maatte de hellere beholde dem hjemme. Desuden fortaltes der meget om min store Styrke, saa jeg kunde forstaa, at det var min Faders overordentlige Legemskræfter, man tillagde mig. Mest glædede det mig, at Folk ikke ansaa min Forseelse som særdeles stor.

Jeg levede nu deroppe en Tid, og saa kom der Bud fra Hjemmet, at Forfølgelserne syntes at være standset, hvorfor jeg hurtigt søgte hjem igen.

Maaske havde det en egen Grund, at Forfølgelserne ophørte. Medens jeg saaledes flakkede omkring, havde min Søn nemlig begivet sig til Kronprins Frederik, som til den Tid opholdt sig i Fredericia. Da Kronprinsen var kendt som en Mand, der havde et varmtfølende og deltagende Hjerter for Folks og især for den menige Mands Ve og Vel, haabede min Søn ved hans Hjælp at udvirke min Frihed.

Min Søn opnaaede ogsaa straks at faa Avdiens hos Kronprinsen, som venligt og deltagende hørte paa hans Fremstilling af Sagen og paa Fortællingen om de mange ulykkelige Aar, som jeg havde tilbragt under Forfølgelser og Lidelser. Min Søn fortalte ogsaa om Henvendelsen til Kongen og om det Svar, der var indløbet, og han sluttede med at bede Prinsen anvende sin Indflydelse for at redde saavel mig som min Familie ud af vor betrængte Stilling. Da Prinsen imidlertid hørte om Henvendelsen til Kongen og Svaret derpaa, sagde han straks: »Ja, saa kan jeg sagtens ikke udvirke din Faders Benaadning, saa ondt som det end gør mig for ham og hans Familie, thi jeg synes, at de mange Aar i Elendighed allerede er Straf nok. Og at han ikke saaledes vil overgive sig paa Naade og Unaade, fortænker jeg ham saamænd slet ikke i, det gjorde jeg heller ikke. Skal jeg imidlertid engang blive Konge, saa kom atter til mig, saa skal Din Fader faa sin Frihed, og alt, hvad jeg nu kan gøre for at hjælpe ham i hans betrængte Stilling, det vil jeg ikke undlade at gøre. Men«, henvendte Prinsen sig videre til min Søn, »er der da ikke noget, jeg kan gøre for Dig? Kom til mig, og jeg vil

give Dig en Ansættelse, saa Du skal være vel forsørgt Din hele Levetid!»

Min Søn bevidnede den gode og venlige Prins sin dybe Taknemmelighed, men sagde, at paa Grund af min ulykkelige Stilling kunde han ikke forlade sin Moder og gamle Bedstemoder, det var hans Pligt at være dem til Hjælp og Bistand. »Det var smukt og sønligt tænkt«, sagde Prinsen og gentog derpaa sit Løfte, at hvad godt han kunde gøre for mig, det vilde han gøre. Dermed var Avdiensen forbi. Min Søn opnaaede ikke, hvad han vilde, men jeg havde al Grund til at være tilfreds. Forfølgelserne hørte nemlig pludselig op, og der var al Grund til at antage, at det var Prinsens Værk, idet han vist har givet vedkommende Myndighed et Vink om, at han ønskede, man holdt inde med Forfølgelserne.

Jeg var i Fremtiden naturligvis aarvaagen, men tilbragte dog Tiden i mere Ro. Alt tegnede saaledes til det bedre, og vor pekuniære Stilling var ogsaa blevet betydelig bedre, saa at vi med Lethed kunde skaffe det nødvendige til Veje. Takket være min Søns dygtige og ihærdige Arbejde saa det saaledes ud til, at der skulde følge lysere Dage for min Kone og mig. Havde min Stilling ikke været saa ulykkelig, saa var min Søn vist kommet til Bogen ligesom min Broder, hvem han havde Navn efter. I Skoletiden udmærkede han sig saa stærkt, at Biskoppen eller Superintendenten, som det hed dengang, ved en Visitats tilligemed Provsten med al Magt vilde have ham til at studere. Der kunde nok blive en anden Peter Steensvang af ham, sagde de.

Men Skæbnen var endnu ikke træt af at forfølge mig. Thi nu begyndte min ellers kraftige og sunde Søn at blive svagelig. Det begyndte med en forfærdelig stærk Næseblødning. Det kunde jeg imidlertid nok hjælpe for, da jeg nok forstod at stille Blod ved hemmelige Midler. Men snart mærkedes det, at han led af en stærk tærende Sygdom, og al Lægehjælp kunde ikke hjælpe. Det varede ikke længe, før hans Øjne lukkede sig for bestandigt. Enhver vil kunne forestille sig den Smerte, jeg maatte føle, og for min stakkels Kone, hans Moder, var det et frygteligt Slag. Tiden blev ogsaa for os den bedste Læge for dette Hjerteskaar, saa at vi, om vi end tidt savnede vor gode

Søn, dog nu mindedes ham med stille Vemod og Hengivenhed i Guds Vilje.

Fri.

Tiden gik uden nogen videre Forstyrrelse fra Politiets Side, saa at jeg selv kunde passe min Gaards Drift. Men nu begyndte Striden og Rivningerne mellem Dansk og Tysk, hvorved Befolkningen delte sig i to Partier.

Hos os var der kun faa, som sluttede sig til det tyske Parti, men der var dog nogle, som lod sig forsnakke af Embedsmænd og Godsejere. Trods alle Forfølgelser hang mit Hjerte ved Danmark. Jeg kunde heller ikke forstaa, hvad Gavn og Gunst vi Bønder kunde vente os af det tyske Godsejer- og Ridderskabsparti. Den Tid laa jo ikke saa langt tilbage, da disse Herrer havde kuert og plaget Bondestanden haardt nok. Eller hvad godt kunde vi i det hele taget vente af Tyskerne? Jeg mindedes den gamle Digters Ord:

Før skal der vokse Figen paa Hylderod,
før Tysken vorder den Danske god.

Forhandlingerne i Stændersalen fulgtes med spændt Opmærksomhed, og det glædede os hjerteligt, naar vi hørte, hvorledes vore Talsmænd havde forsvaret vort Sprog og vor Ret. De var imidlertid kun faa, da Valget til denne Stændersamling var saa viseligt indrettet, at disse Herremænd og dette Ridderskab i Forening med en Del forræderske Embæds- mænd og Præster kunde raade over de fleste Stemmer, omendskønt de kun var en Brøkdelen af Landets Befolkning. Der spaaedes derfor nok af, at det vilde ende med Oprør og Krig, men det lod til, at baade Kongen og hans Regering sov saa fast, at de kun kunde vækkes af Kanonskud.

Mangt og meget viste tydeligt hen paa, at der var noget slemme i Gære. Hertugen af Augustenborg foranstaltede Folkefester ved sit Slot paa Graasten, hvortil der blev stegt hele Okser paa Spid, medens Oprørssangen »Schleswig-Holstein« blev sunget for første Gang her paa Egnen. Folk forstod dog endnu

ikke rigtigt, hvilke Ulykker der pønsedes paa. Jeg erindrer endnu, at Folk bagefter førtalte og undrede sig over en Mand, som ved denne Fest gik og var saa vred, at han slog med sin Stok i Jorden. Det har været en af de faa, som tydeligt saa, hvad der var i Vente.

Der var ogsaa en anden Ting, som satte Folk i Forundring, nemlig Tyverier af Hestehaler. Naar Folks Heste om Sommeren gik paa Græs, blev Halerne skaaret af, og mærkeligt nok indtraf saadant blot ved dansksindede Folks Heste, ligesom det enkelte Steder opdagedes, at det ikke var simple Folk, men fint klædte Herrer, som forøvede disse Tyverier og Niddingestreger. De tysksindede benægtede det, men nogle af dem fik dog en Prøve af, hvad Folk mente om det, thi nu blev Halen ogsaa skaaret af deres Heste, og det til Gavns, saa at Halestumpen var saa rent klippet, som om den var barberet. Naturligvis var det gjort af Folk, som var forbitrede over, at de skulde slippe fri, og at de oven i Købet vilde benægte Kendsgerningerne.

Ogsaa mine Heste havde Besøg af Tyvene, men der var de kommet lige til Pas, thi det var saadanne Dyr, som vel var fromme og omgængelige mod de Folk, de var vant til, men derimod saa arrige mod fremmede, at de ikke var til at komme nær. Tyvene havde begyndt at skære i Halen paa den ene Hest, men saa maa den anden være kommet sin Kammerat til Hjælp og det for ramme Alvor. En stor Søle af størknet Blod viste Dagen efter, hvor uheldige Tyvene her havde været. Folk i Nabolaget havde ogsaa hørt Raaben og Skrigen om Hjælp. Naturligvis var der blevet raabt i det tyske Sprog.

Der ymtes blandt Folk, at disse Hestehaler nok samledes sammen til Brug i en Arme, hvilket ogsaa senere viste sig at være rigtigt, thi Oprørerne havde Hestehaler paa deres Chakoer.

Da Kristian den Ottende hensov i Aaret 1848, og den nye Konge, Frederik den Syvende, havde bestøget Tronen, brød det længe forberedte Oprør ogsaa løs. I vort Sogn vilde en Herremand og Præsten*) ved Løgn

---

*) Pastor Bertel Petersen Godt, f. i Rinkenæs 1814, Præst i Felsted 1846—51, i Hagen i Westfalen 1851—64, Generalsuperintendent i Slesvig 1864—1885.

og Underfundighed overtale Folk til at gribe til Vaaben og slutte sig til Rebellerne, men de havde ikke Held dermed. De maatte tværtimod være glade ved, at de selv undgik den forbitrede Befolknings Hævn. Da Indkældelsesordren kom til de hjempermitterede Soldater, søgte disse nordpaa til deres gamle Faner i Stedet for at drage sydpaa. De unge Karle derimod, som stod for at blive Soldater, søgte at redde sig ved at flygte til Als eller andre Øer, hvor Fjenden ikke kunde komme. Men enkelte blev dog tagne med Magt og ført til Rendsborg, hvor man stak dem ind i Oprørernes Rækker.

Det varede ikke ret længe, inden vi fik de oprørske Friskarer, bestaaende af Kieler Studenter og alle Slags sammenløbet Pak fra Tyskland, at se hos os, og nogle Landsbyer blev slemmt udplyndrede. Men nu begyndte ogsaa vore egne Tropper at komme, og Friskarerne søgte atter mod Syd. De blev saa grundigt slaaet ved Bov, at vi haabede, nu var denne Krig forbi, hvad den vel ogsaa havde været, hvis de ikke havde faaet Hjælp af Prøjsen og det tyske Forbund. Glæden over Sejren ved Bov var derfor kun kort. 14 Dage derefter maatte vor Hær trække sig tilbage til Als, og Landet blev oversvømmet af de fremmede Tropper.

Under alle disse Begivenheder havde jeg søgt at gøre mig saa nyttig for den danske Sag, som jeg kunde. Jeg overbragte den danske General Efterretninger om Fjendens Stilling og Hensigter, saa vidt jeg kunde opdage det, og jeg gavnede paa anden Maade vor Sag, hvor jeg saa Udvej dertil. Af den Grund følte jeg mig heller ikke tryk, da Landet blev besat af de fremmede Tropper. Jeg opholdt mig derfor mest i Nærheden af vor egen Hær, hvor min Tjeneste ogsaa taknemmeligt blev modtaget af de danske Officerer.

Jeg var saaledes engang sammen med Generallerne Bülow og Schleppegrell og bragte dem nogle Efterretninger, som de ønskede at faa. Da jeg var færdig med min Beretning, saa General Bülow paa mig og sagde: »Jeg synes, Du ser bleg og angrebet ud, Du gaar dog ikke og lider Mangel her' hos os?« Schleppegrell føjede til: »Ja, Mangel maa han ikke lide.« Bülow tog derpaa nogle Penge og vilde give

mig dem, men jeg afslog at modtage dem med de Ord: »Jeg gør ikke denne Tjeneste for at tjene Penge.« »Ja«, sagde han, »det ved jeg nok. Men noget skal du alligevel have. Vi Soldater faar dog det nødvendige til Livets Ophold, og det skal Du ogsaa have.« Han trykkede mig derpaa 10 Specier (40 Kr.) i Haanden og bad mig komme igen, saa snart der var noget at melde om de fjendtlige Bevægelser.

Jeg kom ogsaa ud til vore Krigsskibe, og det var til dem, at min første nogenlunde frie Udflugt gik for sig. Straks efter Oprørets Udbrud kom der et Orlogsskib og lagde sig i Aabenraa Fjord, et lille Stykke fra Byen, for at tvinge den oprørske Øvrighed til Lydighed. Med flere andre sejlede jeg ud til Skibet for at tilbyde vor Tjeneste for den danske Sag, ved det private Efterretningsvæsen. Jeg lagde Mærke til, at Skibets Kanoner var rettede lige mod Kirken og sagde dette til en Officer. Denne svarede: »Ja, først Kirken, og hvis denne Rakkerrede saa ikke falder til Føje, saa Raadhuset.« Jeg gjorde opmærksom paa, at næsten hele Borgerskabet dog var den danske Sag tro hengiven. Ja, det vidste han ogsaa godt, men nu var Byen i fremmed Paks Vold, og de skulde bringes til at fortrække eller til at underkaste sig.

Jeg havde saaledes nok at bestille, idet jeg snart søgte ud paa Søen og snart var til Lands, og ganske uden personlig Fare var det heller ikke; gentagne Gange hørte jeg Kuglerne hvine omkring mig. I Kampene ved Dybbøl var jeg ogsaa til Stede, og der fik jeg Erfaring for, hvor lidt Folk forstaar sig paa Krigerhaandværket, naar de ikke er oplærte i det. Som jeg gik omkring for at være til Nytte, hvor jeg kunde, kom jeg ogsaa gennem en Lavning mellem to Bakker og traf her et Batteri i god Ro. Jeg kunde ikke dy mig for at sige: »Hvorfor holder I her i Skjul og udretter ingen Ting, medens den øvrige Hær kæmper saa tappert mod Fjenden?« Batteriets Kommandør smilede over min Iver og sagde: »Det forstaar De Dem ikke paa, min gode Mand. Ret nu skal De faa Batteriet at se i fuldt Arbejde.« Kort efter gav han et kort Kommandoraab, og nu fo'r Batteriet i voldsom Fart op paa Bakken, og med en mageløs Hurtighed begyndte det Skydningen. Men Gud bevare os vel, som Fjendens Lemmer nu hvirvledes i Vejret! Det var et grufuldt Syn.

Jeg fulgte dette Batteri, da Fjenden trak sig tilbage i ilsom Flugt, gennem Dybbøl og Stenderup, hvor det atter piskede Fjenden bort fra en Vejrmølle et Stykke Vest for Byen. Jeg begav mig derpaa til en Ven i Sottrup, og da jeg derfra bragte i Erfaring, at hele Egnen til hinsides Graasten var rensed for Fjenden, begav jeg mig til mit Hjem.

Opholdet her blev ikke af lang Varighed. Snart havde vi igen Fjenden paa Egnen, hvorfor jeg atter maatte tage Afsked, dels for at bringe den danske Overkommando Tidende om noget, som jeg havde faaet Kundskab til, dels ogsaa, fordi det ikke var hyggeligt for mig hjemme, naar den tyske Indkvartering var paa Egnen. Baade til min Datter og til mine Tjenestefolk havde de ytret sig om, at jeg var en dansk Spion, hvilket var dem bibragt af Egnens Hjemmetyskere. At de havde denne Mening hidrørte fra en Sammenkomst, som jeg havde med nogle af vore Søofficerer hos en Mand paa Løjt Land, som gik for at være dansksindet, men hemmeligt holdt med Fjenden. Han havde luret sig til at høre noget af vor Samtale og havde ogsaa hørt mig nævne med Navn, og hvad han saaledes havde luret sig til, havde han meddelt til andre ligesindede.

Det var saaledes et ustadigt og omflakkende Liv, som jeg førte. Men allevegne, hvor jeg vankede omkring, fandt jeg Venner og ligesindede Hjælpere.

Ved alt dette kom jeg ogsaa flere Gange til at staa for vor Konge, Jeg kunde herved ikke undlade at gøre Sammenligninger mellem den Modtagelse, jeg fik af ham, og den, jeg for mange Aar tilbage havde faaet af en anden Konge. Her var ingen Barskhed eller haard Tiltale. Mildt og venligt Lød han mig træde nærmere og udspurgte mig nøje om forskellige Ting. Men mest laa det ham dog paa Sinde, hvorledes det gik hans kære Undersaatter her i Slesvig i denne ulykkelige Krigens Tid, at de dog ikke skulde lide for stor Overlast af de troløse Oprørere.

Ved disse Foretræder for Kongen fik jeg ogsaa Lejlighed til at forebringe mine egne Anliggender for ham. Han udspurgte mig nu meget nøje, saa at jeg, der havde tænkt, at jeg skulde fatte mig i Korthed, nu maatte give en lang Fortælling om de forskellige

Begivenheder under min Flugt fra Fængslet og de Forfølgelser, som var overgaaet mig, og noget af det lod næsten til at more ham. Han erindrede nu ogsaa godt, at min Søn havde været hos ham i Fredericia, og spurgte, hvorledes det gik ham, om han var hjemme, eller om han maaske nu ogsaa var Soldat. Da jeg fortalte, at han var død allerede for flere Aar siden, udbrød han: »Det var da sørgeligt, at dette unge Menneske skulde forlade denne Verden saa hurtigt!« »Men nu«, vedblev han, »synes mig, at Du har lidt og bødet nok for denne Forseelse, da du tilmed ikke har været Ophavsmand eller Anstifter af denne Seddelhistorie. Derfor skal Du fra i Dag af være fri for al videre Tiltale i denne Sag.«

Af ganske Hjerte takkede jeg naturligvis den gode Konge for hans store Naade imod mig. »Ja«, sagde han, »lad nu det være godt! Du har jo nu ogsaa vist Dig tro imod Din Konge og Dit Folk og sat Liv og Frihed i Vove for at tjene vor Sag. Derfor skal Din fuldstændige Frihed nu ogsaa være Din Belønning.« Endnu engang gentagende min inderligste Taksigelse forlod jeg med rørt Hjerte min naadige og gode Konge.

Virkeligt tilstilledes der mig kort derefter en Skrivelse med Hans Majestæts Navn og Segl under, lydende paa: At da jeg frifandtes for at have forfærdiget de falske Sedler, saa fritoges jeg ved Kongens Naade for al videre Tiltale i bemeldte Sag. Det var rigtignok med jublende Glæde, at jeg modtog min genvundne fuldstændige Frihed, saa at jeg, der havde været jaget som et vildt Dyr paa Marken, nu kunde gaa aabenlyst, hvor jeg vilde. Men havde jeg ikke glemt at takke min Konge for hans Naade, saa glemte jeg heller ikke at takke min Gud for hans underfulde Førelse.

I Efterretningstjenesten.

Med endnu større Iver søgte jeg nu at tjene vor Konge og vor Sag og kom derved til at flakke meget omkring i disse Krigsaar, og mange underlige Ture havde jeg. Saaledes var jeg ogsaa virksom for at faa det Batteri nedskudt, som Tyskerne havde bygget

paa Holdnæs for at spærre Indsejlingen til Flensborg Fjord.

Der var lige ankommet et af vore Orlogsskibe, som hed »Najaden«. Det vilde i Kast med det fjendtlige Batteri, da jeg kom ud til det, men da det manglede Proviant, vilde det sejle tilbage for først at skaffe sig samme. Men jeg tilbød saa at besørge det. Med fleres Hjælp lykkedes det mig hurtigt at faa et godt Læs Fødevarer samlet, hovedsageligt bestaaende af Flæsk, Kød og Ærter. Men da Fjenden jævnlige patrouillerede langs med Strandbredden, var det vanskeligere at faa det ud til Skibet. Vi fik det dog derud samme Nat ved Hjælp af en Fisker i Egersund ved Navn Petersen. Først sagde han rigtig nok, at han ikke turde for Patrouillen, men da jeg fortalte, at den lige var passeret forbi, kom han hurtigt paa Benene og gjorde Baaden sejlklar, hvorpaa vi to sejlede ud til Korvetten. Næste Dags Morgen begyndte Krigsskibet ogsaa Angrebet paa det fjendtlige Batteri, og det varede heller ikke saa ret længe, inden Fjenden var fordrevet og hans Batteri jævnet med Jorden. Skibet sendte ogsaa sine Kugler til Egersund og Fisknæs og fordrev Fjenden derfra. Desværre blev derved en Kone skudt, da hun sad og gav sit Barn Die.

I Slaget ved Kolding holdt jeg mig mest til 12. Bataillon, som jo bestod af vore egne Folk fra Nord-slesvig. Her fik jeg ogsaa et Hverv at udføre. En højere Officer, som kendte mig personligt, bad mig om at opsøge nogle Proviantvogne og give Befalingsmændene Ordre til at trække sig længere tilbage, for at de ikke skulde falde i Fjendernes Hænder. En Underofficer ved disse Vogne svarede imidlertid, at han ikke tog mod nogen Ordre af Bønder. Følgen blev, at han blev taget til Fange af Tyskerne.

I nogen Tid blev jeg i Egnen ved Kolding. Derefter kom jeg til Fredericia og blev derfra sat over til Fyn. Det var med underlige Følelser, at jeg be-
tragede det Vand, som havde været Vidne til min farefulde Overfart for saa mange Aar tilbage, da jeg ene og alene ved Guds naadige Bistand undgik Døden i det frygteligt oprørte Hav. Det var med taknemmelige Følelser, at jeg nu som fri Mand gik omkring paa Fyn, hvor jeg engang som ulykkelig forfulgt

Flygtning havde maattet døje Nød, Savn og Elendighed. Jeg gjorde ogsaa en Afstikker til Odense, og det var underligt at følge de samme Gader, som jeg hin Flugtnat saa ilsomt var løbet igennem. Jeg be-
tragede Raadhuset og Nabohusene og maatte be-
trakte det som et Mirakel, at mit Spring fra Tag til
Tag var lykkedes. Jeg søgte ogsaa at faa Kundskab
om, hvorledes det var gaaet de andre Rigsbank-
fanger og kom derfor atter igennem Sognet V.....
Saa vidt jeg kunde bringe i Erfaring, var de alle
sammen ved Døden befriede for deres Lidelser.

Længe opholdt jeg mig dog ikke paa Fyn, hvor
jeg ikke kunde gavne vor Sag. Jeg søgte atter til-
bage til Sønderjylland, hvor jeg nu stadig var paa
Færde. Mest havde jeg mit Tilhold paa Als, og
herfra gjorde jeg Udflugter til alle Sider af det sles-
vigske Fastland. Mange af disse Ture blev farlige
nok, og gentagne Gange hørte jeg Kuglerne pibe mig
om Ørerne, naar jeg satte af fra Landet, enten ud
til vore Skibe eller til Als. Men ved mit lange fred-
løse Levned var jeg blevet vant til at være aarvaa-
gen og forsigtig, og derfor slap jeg ogsaa altid heldigt
fra de fjendtlige Efterstræbelser.

Budskabet om den store Sejr ved Fredericia løb
om i Landet og modtoges med jublende Glæde. Men
en Sorg var der dog ved denne Sejr, at den brave
General Rye maatte lade sit Liv. Trods Glæden
over Sejren var det en knugende Sorg for mig, at jeg
ikke oftere skulde skue hans Ansigt eller høre
venlige og opmuntrende Ord af hans Mund. Følgen
af Slaget blev imidlertid, at Oprørerne Hals over
Hoved maatte retirere sydpaa, og da der saaledes var
mere Ro, blev jeg hjemme igen.

De faa tysksindede, der boede blandt os, vilde
dog gerne endnu spille Mester og støtte sig paa Op-
rørsregeringens Anordninger. Derfor havde jeg
mangen en hidsig Disput med dem. Følgen blev, at
de angav mig som dansk Spion og udvirkede, at der
blev sendt en Trop Rebeller ud for at fange mig.

Da der var Tale om Fredsforhandlinger og Vaa-
benstilstand, havde jeg naturligvis ingen Anelse om
nogen Fare, tilmed, da fjendtlige Tropper nu ikke
var os saa nær. Jeg blev derfor fuldstændig over-
rasket, da den omtalte Trop ankom, og overfor de

mange velbevæbnede Modstandere maatte jeg overgive mig. Dette var imidlertid ikke nok for disse drabelige Helte, som var saa mange imod en enkelt ubevæbnet Mand. Nej! for at være fuldstændig uskadelig for dem, maatte jeg lænkes. Efter saa mange Aars Forløb fik jeg atter Lænkerne at føle. Lænket paa Haand og Fod sad jeg nu udenfor min Dør paa en af de besynderlige, runde Sten, som jeg havde liggende der, og drak den Kaffe, som min Kone grædende bragte ud til mig. Efter at jeg havde taget Afsked fra min Kone og mine Folk, som yderst forbitrede stod og saa paa den Behandling, som blev mig til Del, hjalp man mig op paa en Vogn, som de havde bragt med. Og nu gik Rejsen for sig til Tønder, som endnu var besat af fjendtligt Militær.

Mine Bevogtere sang og jublede, især i Førstningen, over deres heldige Fangt. Nogle af dem begyndte ogsaa at tale om, at jeg vilde blive hængt eller skudt. Ellers kan jeg ikke sige, at jeg blev saa ilde behandlet af dem, og paa Vejen blev jeg betragtet med medlidende Blikke af de Beboere, som erfarede, hvorfor jeg var arresteret, lige som jeg ogsaa kunde se Harmen i manges Aasyn, fordi jeg var i Lænker paa Grund af Troskab mod Konge og Fædreland. Blot i Tønder, hvor der er mange tysk-sindede, kunde jeg høre Haan mod mig og Glæde over, at en dansk Spion var taget til Fange.

I Tønder blev jeg indsat i Arresten, og Lænkerne blev taget af mig, efter at jeg var blevet forsvarligt indlaaset. Behandlingen og Forplejningen var ikke daarlig, men Friheden, som jeg havde vovet og lidt saa meget for, var mig dog berøvet. Gentagne Gange blev jeg ført i Forhør, og de sagde, at de havde paalidelige Beviser for mit Spioneri, som de kaldte det. Nu kom det for en Dag, hvorledes vi var blevne belurede ved den før omtalte Sammenkomst med Steen Bille paa Løjt Land, hvorledes der havde været Tyskere skjult i Huset, som havde hørt vor Samtale. Beskyldningen for at være en Spion afviste jeg. Vel havde jeg søgt at gøre Tjeneste for min Konge og mit Land, men dette ansaa jeg ikke for Spioneri og Forbrydelse, men for noget, som var enhver retskaffen Mands Pligt og Skyldighed.

I det hele fik jeg snart Indtrykket af, at de vist-

nok havde været glade ved, ikke at faa mig at trækkes med under de Omstændigheder, som nu herskede i Landet. Thi der var sluttet Fred med Preussen og Forbundet, og en Kommission var udnævnt til at styre Landet i vor Konges Navn. Følgelig kunde de ikke saa godt benævne hans tro Mænd for Spioner og Landsforrædere, og denne tyske Øvrighed vidste selv næppe, hvad den skulde stille op med mig.

Uger efter Uger forløb imidlertid, og jeg blev siddende i Arresten, hvorfor jeg ogsaa saa smaat begyndte at lægge Flugtplaner. Jeg naaede dog ikke til at udføre et lignende Vovestykke som i Odense. Jeg fik nemlig Besøg af min Datter og min Svigersøn fra min Fødeby, som var kørte den lange Vej til Tønder for om muligt at bevirke min Befrielse. De havde faaet Anvisning paa nogle Mænd i Tønder, som nok skulde hjælpe dem til Rette. De søgte ogsaa til en af disse Mænd, og han gik med dem til de forskellige Myndigheder. Enden blev, at jeg maaske nok kunde blive fri, naar min Svigersøn vilde gaa i Borgen for mig. Dette erklærede han sig villig til, der blev skrevet en Slags Protokol, som han underskrev, hvorpaa vedkommende Øvrighedsperson sagde til dem, at nu kunde de rejse roligt hjem, det vilde ikke vare længe, inden jeg blev løsladt. Glade tog de derfor Afsked med mig og rejste hjem igen.

Der forløb imidlertid endnu otte Dages Tid, uden at der viste sig noget Tegn paa, at jeg skulde slippe løs. Men endelig blev jeg en skøn Dag hentet ud af Fængslet og ført til vedkommende Myndighed. Man læste for mig, at jeg paa Grund af min Svigersøns Kavtion blev frigivet, at jeg nu kunde begive mig til mit Hjem, hvor jeg i Fremtiden havde at forholde mig rolig, da jeg i modsat Tilfælde skulde hjemfalde til Lovens strengeste Straf, hvilket jeg altsammen ansaa for noget Vrøvl og Vaas, da jeg vidste, at de paa Grund af de politiske Begivenheder hverken kunde eller turde beholde mig længere i Fangenskab.

Hele det derpaa følgende Efteraar og den følgende Vinter tilbragte jeg i Ro i Hjemmet. Men da der i Foraaret og først paa Sommeren gik Rygter om, at Krigen skulde begynde igen, fordi Oprørerne

forstærkede deres Hær ved Tilgang af Folk fra Tyskland, besluttede jeg mig til at foretage en Udflugt sydpaa for at se, hvorledes Sagerne stod. Jeg kom helt ned til Egnen ved Rendsborg og behøvede ikke at opholde mig længe der, da jeg hurtigt nok erfarede, hvad der var i Gære. Oprørernes Tropper marcherede nordpaa og forkyndte højlydt, at nu skulde Dansken fuldstændigt jages ud af Slesvig. Hurtigt gik jeg derfor tilbage igen og tog Vejen op gennem Angel, hvor der var mange, som var den danske Sag tro og hengiven. Derfra lod jeg mig sætte over til Als og aflagde Melding om, hvad jeg havde set.

Saa kom det store og blodige Slag ved Isted. Glæden blev blandet med Sorg over de mange tapre Mænd, som her maatte lade Livet for Kongens og Fædrelandets Ret. Især gik den brave Schleppegrels Fald mig til Hjertet. Ham, som jeg saa ofte havde været sammen med, og som var saa varmtfølende for os Danske, ham skulde jeg nu ikke oftere tale med.

Livsaften.

Omsider blev der Fred og Ro i Landet, og jeg havde ogsaa faaet Fred og Frihed. Men saa forunderligt som det maaske end vil lyde for manges Øren, fandt jeg, der havde tilbragt saa mange Aar i Spænding og stadig Uro, denne gode Ro næsten trættende. Det var mig, som om jeg savnede den Spænding, som hint urolige Liv førte med sig. For at have noget at sysle med for Tankerne, fulgte jeg med Opmærksomhed vor Regerings Kævlerier med det tyske Forbund og med Tyskerne i vort eget Land. Det behagede mig slet ikke, da jeg syntes, at det stiledede mod en ny Krig.

Et Aars Tid efter, at vi havde faaet Fred og Ro i Landet, døde min gamle Moder i en høj Alderdom*), og da min Kone nu ogsaa begyndte at blive svagelig,

---

*) Pastor Mørk-Hansen skriver i Kirkebogen: »Ved Oprøret 1848 og Sønnens Bortførelse af Tyskerne mistede hun Hørelse og Sjælskræfter, saa at hun siden kun var en Skygge af, hvad hun havde været.« — Hun havde været Enke i 51 Aar og Aftægtskone i 36 Aar.

besluttede jeg at sælge det Hjem, som jeg til sin Tid havde kæmpet saa haardnakket for at beholde. Jeg kunde gøre det uden Skrupler, da den rette Arving, min Søn, for lang Tid siden var indgaaet til et bedre Liv, og da ingen af mine Svigersønner viste Lyst til at overtage Gaarden. Det lykkedes ogsaa snart at faa min Gaard solgt, og jeg flyttede til Sønderborg, hvor jeg boede et Aars Tid. Herfra gjorde jeg bl. a. et Par Rejser til København til Ministeren for de slesvigske Anliggender angaaende politiske Sager.

Jeg blev imidlertid snart ked af dette ørkesløse Liv, og min Kone kunde slet ikke finde sig i dette Byliv. Derfor købte jeg meget billigt et lille Landsted, beliggende lidt sydfør Christiansfeld.*) Da den gamle Kongevej førte lige forbi vor Dør og den nys anlagte Chausse heller ikke var langt derfra, boede vi smukt og vel tilfreds i den smukke, frugtbare Egn. Ofte gjorde jeg en Tur til Haderslev, hvor jeg havde Omgang med P. Koch, Redaktøren af »Dannevirke« og andre kendte Mænd. Tiden forløb saaledes godt for mig, men nu blev min Kone stedse svagere. Vi begyndte begge at ældes, men for hende slog der ogsaa en anden Sygdom til. Da min Svigersøn og Datter i min Fødeby havde et tomt Beboelseshus staaende, forlangte de, at vi skulde drage til dem, for at min Kone kunde faa en bedre Pleje.

Jeg solgte saa min lille Ejendom, og nu flyttede vi tilbage til vor Fødeby. Der forløb imidlertid kun et Par Aar, saa lukkede min trofaste Livsledsagerinde sine Øjne for stedse. Vi havde med hinanden gennemlevet et Liv fuldt af Modgang og Genvordigheder, men vi havde delt baade onde og gode Dage med hinanden i gensidig Kærlighed. Nu, da hun endelig havde fundet en Rolighedshavn, hvortil hun kunde trænge saa haardt, bortkaldtes hun, og jeg lodes tilbage med mit dybe Savn.')

Alt som Tiden gik, lindredes ogsaa denne Smerte, og mit Liv hengled nu i uvant Rolighed. Jeg læste meget i mine Bøger og foretog ogsaa smaa Udflug-

---

*) I Bjerning.

*) I Kirkebogen skriver Pastor Mørk-Hansen om hende: »Hun har med denne sin Mand gennemgaaet meget, — — —, men hun var altid taalmodig.«

ter til de omliggende Købstæder. Jeg hjalp ogsaa Frederik Fischer i Aabenraa med at samle de slesvigske Folkesagn. Men en Ting huede mig ikke, og det var de evindelige Bryderier, som vor Regering havde med Tyskerne. Efter alle Varsler at dømme vilde vi faa en ny Krig med disse rovbegærlige Fjender.

Allerede længe var jeg af Venner og Bekendte blevet opfordret til at opskrive og udgive mine Livserindringer. Jeg fik derfor nok at bestille med at eftertænke mit sorg- og kummerfulde bevægede og urolige Liv. Der var allerede meget Arbejde ved de forberedende Optegnelser, og blot det vigtigste vil jeg fortælle, ellers kunde jeg fylde hele Bind.

Slutning.

(Skrevet af Steensvangs Dattersøn Jørgen Jørgensen Andersen).

Han naaede ikke at faa denne Levnedbeskrivelse fuldført, da en brat og uventet Død bortrev den endnu saa kraftige Mand,*) et Aars Tid før Krigen i 1864, som han saa ofte havde forudsagt og frygtet. Denne Krigs ulykkelige Udfald og sørgelige Følger kom han saaledes ikke til at opleve. Vel var det maaske, da han vistnok vanskeligt vilde have fundet sig tilfreds under de nye Forhold.

Men lige til det sidste bevarede han sit frejdige Sind og stolede trygt paa Guds Godhed og Naade, følede varmt for alt, hvad der var Ret og hadende al Uretfærdighed, hvorfor ogsaa en Ven af ham, som kendte hans frejdige og gudhengivne Sind, i et Digt, som han lagde paa hans Baare, udtalte følgende:

Saare stormfuldt var mit Liv her nede,
Voldsomt Bølgerne omkring mig slog.
Men til Kamp mod Modgang var jeg rede,
Og med frejddigt Mod min Vej jeg drog.
Nu for mig er Livets Kamp forsvunden,
Jeg i Himlen sikker Havn har funden.

---

*) I Følge Felsted Kirkebog døde han efter kort Tids Sygdom af en Broksskade.

Efterskrift

af Frode Gribvad.

Der blev den 2. Juli 1824 nedsat en Kommissionsdomstol i Odense, bestaaende af Herredsfoged M. Knutzen og Overauditor N. D. A. Ræder, til at undersøge og dømme i Sagen angaaende de falske Penge-sedler. Denne Kommissions Protokoller, som findes i Landsarkivet i Odense, giver et noget andet Billede af Steensvangs Deltagelse i denne Sag end hans egen Skildring. Af Protokollerne fremgaar det, at der i 1819 havde været en tidligere Sag angaaende Fremstilling af falske Rigsbanksedler, som omfattede en stor Mængde Personer. En af disse, Niels Nielsen Møller, blev for Forfærdigelse og Udgivelse af falske Sedler dømt til at have forbrudt Ære, Liv og Gods, men ved kgl. Resolution blev han benaadet med at skulle stryges til Kagen og paa Livstid hensættes i Rasphuset i København. Den 7. Maj 1820 flygtede han fra Arresten i Odense, forinden Højesteretsdommen og Benaadningen var forkyndt for ham. I de følgende Aar holdt han sig skjult forskellige Steder og tog igen fat paa at lave falske Sedler. Det er denne Mand, Hans Hansen Steensvang i August 1823 kom i Forbindelse med, og for hvem han afsatte en Del af de falske Pengesedler, indtil han den 1. Juni 1824 blev paagrebet i Flensborg, da han vilde give en falsk 50 Rdl. Seddel ud. Han erklærede i Forhøret i Flensborg, at han ikke kendte Niels Nielsen Møllers Adresse, og denne blev ikke paagrebet som Følge af Husundersøgelsen hos Steensvang, men efter en anonym Angivelse af hans Tilflugtssted for Stiftamtmanden i Odense.

Den 15. Juli 1824 begyndte Forhørene i Kommissionsdomstolen. Den 19. Juli blev Steensvang første Gang afhørt i Odense, efter at han Dagen i Forvejen var afhentet fra Assens. Han erklærede, »at han aldeles ikke skulde lægge Skjul paa Sandheden og vilde frit sige enhver ham bekendt Omstændighed«. Alligevel er hans Udsagn i det første Forhør ikke korrekt, men falder i det væsentligste sammen med den Skildring, han giver i sin Levnedsbetænelser. De følgende Forhør viser, at det er gaaet saaledes til:

I 1822 var det gaaet tilbage for Steensvang, og han frygtede for Konkurs. Han rejste da til Als for at finde en Køber til sin Gaard. I Svenstrup hørte han om Niels Nielsen Møller, der en Tid havde haft Tilhold paa Møllen der. Hos en Lærer Enghoff i Sottrup, der havde været Lærer paa Svenstrup Mølle, men forøvrigt ikke synes at have haft noget med de falske Sedler at gøre, fik han Adressen paa Niels Nielsen Møllers Broder, Henning Nielsen i Ubberud Mølle, og i August 1823 rejste Steensvang over til denne, idet han som Paaskud for sin Rejse solgte Broderens Bøger. Han bad Henning Nielsen bringe ham i Forbindelse med Broderen, og da Steensvang en Dags Tid efter kom igen til Ubberud Mølle, gik der Bud til Niels Nielsen Møller, som kom om Natten, og ved dette første Møde fik Steensvang falske Sedler til Afsætning imod at faa Halvdelen i Fortjeneste, og der blev aftalt nye Sammenkomster imellem dem. I Tiden fra August 1823 til Steensvangs Paagribelse den 1. Juni 1824 var han 3 Gange i Ubberud Mølle, og baade Niels Nielsen Møller og flere andre i Sagen implicerede var gentagne Gange i Tombøl hos Steensvang, N. N. Møller ikke færre end 5 Gange. Hver Gang opholdt hin sig der flere Dage under Navnet Jørgen Pedersen og var med Steensvang baade i Flensborg og i Aabenraa. Steensvang havde omsat mindst 16 50 Rdl. Sedler og 102 10 Rdl. Sedler for Møller.

Det var altsaa ikke et tilfældigt Møde paa Steensvangs Fynsrejse, der gav Anledning til, at han kom i Forbindelse med Seddelfabrikanten, men Steensvang rejste til Fyn for at opsøge ham. Og han var ogsaa meget ivrig for, at Seddelfabrikationen skulde fortsættes. Han leverede Møller Kobberplader, der skulde bruges til Fabrikationen, i Flensborg fik de en Maler Helms til at vise dem, hvorledes man skulde tage Aftryk af en Kobberplade, og de gjorde Forsøg paa at faa en omrejsende Gravør Løwe til at lære dem, hvorledes de skulde stikke en Plade til Banksedler, men det blev dog ikke til noget. I Odense fik Steensvang fat paa en gammel, mislykket Student Hans Hansen, som en Tid opholdt sig hos ham i Tombøl for at lave en Elektricer-Galvaniseringsmaskine.

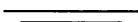
I Forhørene erklærede Niels Møller, at denne Ma-

skine skulde bruges i hans Arbejde for at opfinde et perpetuum mobile, som han vildê rejse til England med for at vinde en der udsat Præmie paa 60,000 Pund Sterling, hvormed han vilde tilbagebetale de falske Penge.

Steensvang har været meget ivrig for at faa fabrikeret falske Penge, men har dog ikke selv lavet nogle, om end han i sin første Samtale med Henning Nielsen skal have sagt, at hvis han ikke kom i Forbindelse med Niels Møller, vilde han rejse til England for der at faa en Plade til falske Sedler stukket. Senere synes Niels Møller at være ved at være bleven ked af Sagen, og han talte om at rejse ud af Landet, men tilbød Steensvang forinden at lære ham at lave Sedlerne. Men Steensvang bad Niels Møller om at blive i Landet og vedblive at lave Sedler, indtil han var kommen ud af sine daarlige økonomiske Forhold.

Det viser sig altsaa, at Steensvang i sin Levnedsskildring har skildret sin Rolle i Sagen i saa afdæmpede Farver som vel muligt. I Virkeligheden var han næstefter Niels Møller en af Hovedpersonerne i Sagen, i hvilken ikke færre end 30 var implicerede i mere eller mindre Grad. Den 1. December 1824 flygtede Steensvang ud af Arresten sammen med Tyven Lars Nielsen Duedahl. Denne sidste blev igen paagrebet, men som det fremgaar af Levnedsskildringen, lykkedes det ikke at faa fat paa Steensvang, skønt der blev udsat en Belønning paa 100 Rdl. for hans Paagribelse. Den 17. Februar flygtede Niels Møller sammen med en af de andre i Sagen implicerede og en tredje Arrestant. De blev alle tre paagrebne den 25 Februar.

Den 25. Juli 1825 afsagde Kommissionen Dom i Sagen. Niels Nielsen Møller dømtes fra Ære og Liv, Steensvang dømtes tilligemed 5 andre til at miste sin Haand, de andre dømtes til Arbejde i Jern blandt Nyborg Fæstningsslaver, til Tugthus, Fængsel og Bøder. Højesteretsdommen faldt den 20. Decbr. 1825 og blev for fleres Vedkommende en Formildelse af Kommissionsdommen, der imidlertid stadfæstedes baade for Niels Nielsen Møllers og for Steensvangs Vedkommende.

Sønderjylland 1929.

Af Thade Petersen.

Aarsoversigten for 1929 er i Modsætning til dem for de foregaaende Aar præget af stærkt iøjnefaldende Fattigdom paa Begivenheder i Sønderjylland, hvilket sikkert nok tør tages som et Udtryk for, at den stærke Bølgegang, i Samfundsforholdene, der maatte blive en nødvendig Følge af Restaureringen efter Krigens Ødelæggelser og den Omordning af mange Forhold, Grænseflytningen førte med sig, nu er ved at falde til Ro. Da Oversigterne væsentlig bygger paa de Meddelelser, der gennem Aviserne er trængt ud i Offentligheden og endda har maattet indskrænke sig til kun to af disse, for ikke at gøre Arbejdet uoverkommeligt, kan de jo ikke gøre Krav paa at være udtømmende. Alligevel haaber jeg, at de maa have deres Betydning.

1. Grænseforhold.

Heller ikke i dette Aar har Tyskerne kunnet lade være med at tale om Grænsens Flytning mod Nord, saa tit de fandt Lejlighed til det. Saaledes udtalte Formanden, Rüss, ved et Landkommuneforbundsmøde i Flensborg den ²⁹/₁ Haabet om, at Grænsen maatte blive flyttet igen, og tidligere Regeringspræsident Johannsen talte om »denne vilkaarligt trukne Grænse«. (H. ³⁰/₁). Imidlertid har Grænsen selv kun paafaldende sjældent og spagfærdigt gjort sig gældende i det offentlige Liv.

En yderst uheldig Spionaffære, i hvilken en dansk Officer, Kaptajn Lembourn fra Tønder, var indviklet, endte med, at han af Rigsretten i Leipzig idømtes 5 Aars Tugthus, (H. ¹⁰/₁)*. Færdslen over Grænsen lettedes yderligere ved Indførelsen af Udflugtskort, der kan løses ved Grænseovergangen for 10 Øre. (H. ¹/₇). Kortlægningen af Landsdelen skrider godt fremad, men vil dog tage 6—7 Aar endnu. (H. ¹/₁₁). Megen Undren vakte et Forligsforslag om at yde Tyskland 140,000 Kr. i Erstat-

---

*) H = Hejmdal 1929, Av. = Flensborg Avis 1929, L = Nordslesvigsk Landbrugs- og Mejeritidende 1929.

ning for den Vandskade, de danske Digebygninger ved Vidaaen volder tyske Grundejere, da Tyskland i Virkeligheden har større Gavn end Skade af det danske Arbejde. (Av. $\frac{28}{8}$, $\frac{4}{9}$). De faldnes Antal opgøres til ca. 6000. (H. $\frac{9}{11}$).

2. Nationalt Liv ved Grænsen.

a) Dansk Syd for Grænsen.

Valget den $\frac{17}{11}$ gav Danskerne Erstatning for en god Del af det Tab, de led i Maj 1928, idet de naaede 4501 Stemmer mod 2357 i 1928. I Flensborg By fik de 2931 Stemmer og 4 Mandater, i Landkredsene Flensborg, Syd Tønder og Gottorp Amt fik de henholdsvis 701, 506 og 363 Stemmer og hver et Mandat. (H. $\frac{18}{11}$, $\frac{19}{11}$. Av. $\frac{19}{11}$). Den danske Menighed i Flensborg har 2536 Medlemmer. For at skaffe de fornødne Pengemidler sætter de deres Bidrag op fra 4000 til betydeligt over 8000 M. (Av. $\frac{14}{5}$). Duborgskolen har 327 Elever, Skolerne i Tarup 12, Kobbermøllen 13, Jaruplund 14. De har haft et roligt Aar. (Av. $\frac{5}{5}$). Fra Duborgskolen har nu over 100 Elever taget Realeksamen. (Av. $\frac{24}{3}$). Siden 1919 er der bevilget 1200 Ansøgninger fra Sydslesvig til danske Høj-, Efter- og Fagskoler, deraf 504 fra Flensborg. (H. $\frac{22}{1}$). Bogsamlingen i Flensborghus har udlaant 40,799 Bind. Den $\frac{2}{6}$ fandt det danske Aarsmøde i Flensborg Sted. Den slesvigske Forening i Flensborg har 3519 Medlemmer mod 3612 i 1928. I Gottorp Amt var der derimod 31 Fremgang. (H. $\frac{3}{6}$, Av. $\frac{4}{6}$). Et nyt Forsamlingshus indviedes $\frac{5}{1}$ i Lyksborg (H. $\frac{8}{1}$). Den for kort Tid siden oprettede Slesvigske Kreditforening har 36 Andelshavere med 5025 M. Andelskapital og 18,947 M. Indskud. (H. $\frac{2}{7}$). Mødet paa Frøslev Pøld, der er særlig beregnet paa Besøg fra Syd for Grænsen afholdtes den $\frac{21}{7}$ og var besøgt af 3—400. (Av. $\frac{23}{7}$). Ensomme gamles Værn i København indbød 10 gamle fra Flensborg og 2 fra Slesvig til Besøg i København. (Av. $\frac{15}{8}$).

b) Tysk Syd for Grænsen.

De økonomiske Forhold Syd for Grænsen er vedblivende daarlige. I 79 % af Landbrugene slaar Indtægten ikke til til Renterne (H. $\frac{2}{8}$) og i Flensborg er Erhvervs-

livet yderst trykket. (H. ¹⁴/₂). Der er ikke færre end 2674 arbejdsløse i Distriktet i den bedste Arbejdstid. (H. ²³/₇). Mange lader sig under disse Forhold henrive til Tumulten. I Husum lavede 200—250 Landmænd Opløb paa Gaden under Retsforhandlingen mod nogle Landmænd. (H. ⁴/₁). Hitler og Ludendorff siges at staa bag ved slige Optøjer f. Eks. i Holsten. (H. ⁷/₁).

Professor Scheel bliver i Kiel til stor Ærgrelse for den nationalistiske tyske Grænsepresse. (H. ³¹/₇).

»Die heimattreuen Nordschleswiger« har 27 stedlige Afdelinger i Slesvig-Holsten. (H. ¹³/₇).

17 Steder i Grænsestrøget Syd for Grænsen er der bygget eller indrettet tyske Mødelokaler, til Dels sammen med Skoler. (H. ¹³/₆). I Sydtønder Kreds kan kun »deutschstämmige« faa Hjælp til Bygning af egne Hjem. (H. ¹⁸/₁₂).

c) Tysk i Nordslesvig.

Det Krav, Pastor Schmidt ved Juletid 28 fremsatte i Folketinget om særlige tyske Skolekommissioner, tyske højere Skoler og større Bidrag til Privatskoler, gentog han noget efter Nytaar i Form af et Lovforslag. Undervisningsminister Byskov erklærede dog, at han ikke vilde stille de tyske Privatskoler gunstigere end de danske. (H. ²⁰/₂, ²²/₂, ²³/₂). Ogsaa i Efteraaret gentog han sine Krav i Folketinget og vilde nu ogsaa have tysk Læreruddannelse. (H. ²⁰/₁₁). Paa de tyske Organisationers Aarsmøde kræver han endvidere Sikkerhed for, at Tyskerne faar aktiv Del i Udstykningsarbejdet. Han sigter ogsaa dermed til en Grænseflytning. »Faar den fremmede Folkedel paa begge Sider uforstyrrede Livsbetingelser, udtalte han, saa forberedes derved bedst en ny Grænseafgørelse.« (H. ¹⁰/₁₂). Imidlertid maatte han dog vedgaa, at Danmarks kulturelle Lovgivning havde givet Tyskerne mere, end han i sin Tid forlangte for Danskerne. (H. ²⁷/₅). Ved forskellige Lejligheder fremsatte han Udtalelser om dansk-tyske Forhold, som H. P. Hanssen i en Tale paa Lille Tønde betegnede som vildledende, uærlige og uredelige. (H. ⁹/₆). En grov Udtalelse fremkom ogsaa Lærer R. Andersen fra Aabenraa med paa Knivbjerg, idet han kaldte Udstyknungen et Mordforsøg mod Befolkningen i Nordslesvig. (H. ¹/₇). Et Forsøg paa at hindre Tinglevhus i at faa Bevilling mislyk-

des. (H. $\frac{8}{1}$). De tyske Organisationer holdt Aarsmøde $\frac{7}{12}$ i Tønder. (H. $\frac{10}{12}$). Økonomisk spiller V ogelgesang en stor Rolle blandt Tyskerne. Fra $\frac{1}{4}$ — $\frac{31}{12}$ 28 ydede han 505 Laan til 3,118,333 Kr. (H. $\frac{5}{1}$, $\frac{4}{4}$). Siden synes hans Laanevirksomhed at være bleven langsommere i Vendingen. (H. $\frac{22}{8}$). Han indlader sig for Resten under tiden paa overraskende Forretninger. Paa Kærgaard i Møgeltønder satte han en Besætning ind i Stedet for den pantsatte, som Ejeren havde solgt, hævdede sin Ejendomsret til den ny Besætning og købte Gaarden, da Ejeren maatte sælge den. (Av. $\frac{5}{1}$, $\frac{9}{1}$, $\frac{16}{4}$). Ogsaa andre Steder har han købt Kreaturer og anbragt som sin Ejendom paa Gaarde, han har givet Laan i. (H. $\frac{18}{2}$). Han er nu tit en haard Kreditor. Han siges at have maattet overtage 60—70 Gaarde (H. $\frac{4}{4}$), som han lader Ejerne bestyre efter sine Anordninger. (H. $\frac{26}{1}$).

De tyske Blade maatte endelig opgive deres Selvstændighed og smeltes sammen til et. (H. $\frac{31}{1}$). I December udsendte Dr. Alnor en Bog om Pastor Schmidt. Den bringer en hel Del godt Materiale, men er meget hildet i sine Domme. (H. $\frac{9}{12}$). Paadutter H. P. Hanssen en Samtale med Schmidt, som Hanssen ikke husker. (H. $\frac{5}{12}$).

Tysk Partiagitation søgte en Tidlang Syd fra at gribe over Grænsen. Saaledes talte Hitlers Repræsentant v. Waldow ved et Møde i Løjt. (H. $\frac{7}{1}$, $\frac{9}{1}$). Det holdt de tyske Blade dog ikke af. (H. $\frac{9}{1}$).

Støtte Syd fra tilflyder dem stadig rigelig. I Januar modtog de 3530 Mk. i Fadderskabsgaver til flere Skoler. (H. $\frac{14}{1}$). I Holsten og Slesvig alene støtter 100,000 Skolebørn dem med ugentlige smaa Bidrag. (H. $\frac{8}{5}$). Jungsøpende alene indsamlede fra $\frac{1}{1}$ — $\frac{30}{9}$ 28 44,000 Mk. og $\frac{1}{4}$ — $\frac{30}{9}$ 29 indsamlede den 3700 Mk. i 87 Skoler. (H. $\frac{3}{9}$). 325 Elever fra Grænseomraadet har faaet Støtte af den tyske Velfærds- og Skoleforening til Besøg paa tyske Skoler. (H. $\frac{11}{3}$).

Paa kirkeligt Omraade har Fremmedmenighederne udfoldet rørig Virksomhed. Pastor Horstmann holdt 25 Gudstjenester i Sønder Vilstrup, 13 i Toftlund, 12 i Halk, 13 i Løjt, 12 i Oksenvad, 4 i Sommersted og 5 i Skærbæk og desuden 49 Menighedsmøder de nævnte Steder og i Kelstrup, Rødding og Hønning-Gaansager. (H. $\frac{10}{1}$). Deres Virksomhed strækker sig til 25 Menigheder (det vil vel sige Sogne). I 20 af disse holder de Menighedsmøder. (Av. $\frac{17}{5}$). Af nye Præster kom til Wassner i Graasten

(H. $\frac{22}{1}$) og Gottfriedsen i Aabenraa, saa at der nu er 5.
(H. $\frac{12}{10}$).

Privatskoler var der i 28 21 af med 827 Elever. Desuden undervistes 2061 Børn i tysksprogede Kommuneskoler. (H. $\frac{15}{1}$, $\frac{12}{3}$). Privatskolen i Tinglev begyndte 1924 med 12 Elever og har nu 70. (H. $\frac{14}{1}$). Flere ny er bleven oprettet (H. $\frac{12}{3}$, $\frac{12}{4}$, $\frac{26}{7}$, $\frac{5}{11}$ Av. $\frac{14}{4}$), saa at der i September 29 var 25, hvoraf 18 havde egne Bygninger. (H. $\frac{13}{9}$).

Mens disse tyske Privatskoler faar aarlig ca. 18,000 Kr. i dansk Statsstøtte, faar 3 danske Privatskoler Syd for Grænsen kun 1878 Mk. tysk Statshjælp. Duborgskolen fik i 3 Aar 12,000 Mk. men nu intet. (H. $\frac{17}{12}$).

Tyskerne har nu 35 Bogsamlinger med ca. 23,000 Bind, 31 Ungdomsforeninger med 1500 Medlemmer. Fremmedmenighederne er traadt i Arbejdsfællesskab med Menighederne i Folkekirken. 9 Efterskoler er i Gang, og der er oprettet ny Privatskoler i Hellevad, Vilsbæk, Lydersholm og Kværs. (H. $\frac{13}{12}$).

Dr. Lorenz Christensen talte i Studentersamfundet om Hjemmetyskerne. (H. $\frac{15}{4}$, $\frac{24}{4}$) Det var den tyske politiske Ledelse ilde tilfreds med. (H. $\frac{19}{4}$). H. P. Hanssen talte $\frac{20}{4}$ om dem i Studenterforeningen. (H. $\frac{22}{4}$).

Af 636 Stemmer, som Tyskerne tabte ved Folketingsvalget $\frac{24}{4}$, faldt de 453 paa de nationalt vanskelige Egne. (H. $\frac{1}{5}$).

d) Dansk i Nordslesvig.

Den 8. Juli holdt Sprogforeningen og Skoleforeningen deres Aarsmøde i Nørborg. Sprogforeningens Medlemsantal er steget fra 6288 til 8550, deraf 6044 i Sønderjylland. Den har udsendt 13,602 Bøger og ydet 3,446 Kr. til Forsamlingshuse. Skoleforeningen har støttet 291 fra Nordslesvig og 85 fra Sydslesvig til Skolebesøg. Den har 12,567 Medlemmer. (H. $\frac{9}{7}$. Av. $\frac{9}{7}$). Sprogforeningen har nu 484 Tillidsmænd (en Fremgang af 151) deraf 130 norden Aa. (H. $\frac{22}{1}$). Landeværnet har ydet 104 almindelige Laan, 32 ved frivillige Handeler og 27 ved Tvangsauktion. (H. $\frac{9}{3}$).

Det landøkonomiske Ungdomsarbejde, der 1928 begyndte i Aabenraa Amt, slog hurtig an i Haderslev Amt, hvor der $\frac{28}{28}$ var 23 Hold med 389 Elever i elementær Landbrugskundskab. (H. $\frac{2}{9}$). Det drøftedes i Graasten. (H. $\frac{28}{8}$).

Af nye Forsamlingshuse toges følgende i Brug: Padborg, som har kostet 80,000 Kr. (H. $^{11}/_1$, $^{14}/_1$. Av. $^{12}/_1$, $^{13}/_1$), Faarhus (H. $^6/_5$, Av. $^7/_5$), Jyndeved (H. $^7/_6$, $^{27}/_9$, Av. $^{27}/_7$, $^9/_8$) og Branderup (H. $^1/_10$, $^7/_10$).

Valgene til By- og Sogneraad gav gennemgaaende gode Resultater som Følge af dansk Enighed (H. $^{13}/_2$, $^{14}/_2$, $^{19}/_2$). I Haderslev var Danskerne lige paa Nippet til at vinde et Mandat mere (H. $^{13}/_3$, $^{14}/_3$), i Aabenraa vandt de et Mandat (H. $^6/_3$), i Højer 2, mens Tyskerne tabte deres sidste Mandat i Skærbæk (H. $^4/_3$, Av. $^6/_3$). I Tønder derimod vandt Tyskerne et Mandat, fordi der var opstillet to socialdemokratiske Lister (H. $^9/_3$, Av. $^{10}/_3$). I Landsog-
ne var Udfaldet i Almindelighed godt. Kun vandt Tyskerne et Mandat i Burkal, Ravsted og Bylderup Sogne ($^7/_3$, ^{8} — $^{16}/_3$). Derimod fik Udbjerg dansk Flertal (Av. $^{14}/_3$).

Ved Folketingsvalget tabte Tyskerne et betydeligt Antal Stemmer, 636 (H. $^1/_5$), mens Socialdemokraterne vandt stærkt frem.

I Idrætten stod Kampen om Adskillelse mellem Skytter og Gymnastikere. (H. $^{11}/_3$, $^{28}/_8$). Samarbejdet beholdtes dog (H. $^{23}/_9$).

I en lang Række Artikler giver Amtsskolekonsulent Svendsen Oplysning om Jordkampens Gang. I Haderslev Amt var der 1910 23 Domæner, med 3863 ha, købt for 4,170,000 Mk., for største Delen af Tyskere (H. $^9/_9$ — $^{19}/_{10}$).

Historisk Samfund for Sønderjylland har 657 Medlemmer. Det giver Stødet til Rejsning af et Mindesmærke for A. D. Jørgensen i Graasten (H. $^{23}/_9$).

Rens Efterskole har haft 41 Vinter- og 13 Sommer-
elever. Der blev paa den holdt 10 godt besøgte Guds-
tjenester og 28 nationale Møder (Av. $^{12}/_{10}$). Dens Efteraars-
møde var godt besøgt (H. $^{29}/_{10}$).

Bibliotekernes Bogantal er i Haderslev 7,821, Sønderborg 13,500, Aabenraa 21,102, Tønder 7,625 (H. $^{23}/_{10}$). Haderslev har udlaant 47,441 Bind (H. $^{15}/_{11}$). Der drøftes en Forbindelse med de andre Biblioteker i Amtet (H. $^{17}/_{10}$). Tønder har udlaant 40,676. (Av. $^{12}/_4$). En Sæmslutning af Biblioteker i Tønder Amt omfatter 17. (Av. $^{12}/_6$).

$^{20}/_{10}$ dannedes der en sønderjydsk Teaterforening ved Samvirken mellem de danske Foreninger. (H. $^{28}/_{10}$).

Den blaa Sangbog udkom tæt før Jul i 14. Oplag, 10,000 Eksemplarer. Den er nu trykt i ialt 78,000 Eksemplarer. (H. $^{14}/_{12}$). Siden 1924 alene i 32,000. (H. $^3/_8$).

Som sædvanlig fejredes Afstemningsfesten og

Genforeningsdagen rundt om i Landet. (H. $^{11-13}/_2$, Av. $^{12}/_2$). Genforeningsfesterne blev flere Steder særlig festlige ved Besøg af Gæster fra norden Aa. (H. $^{17}/_8$), Av. $^{17}/_8$).

Af andre Fester skal nævnes De blandede Distrikters Landboforenings 75 Aars Jubilæum den $^{16}/_2$, (Av. $^{15}/_2$, $^{10}/_2$), Harmonien i Haderslev 80 Aarsdag, (H. $^1/_10$, $^{16}/_{10}$), Asserballe Ungdomsforening, den ældste sønderjydske, 25 Aarsdag (H. $^3/_10$, $^7/_10$), Felsted Sangforening 50 Aar (H. $^{12}/_{11}$).

Det sædvanlige Sommermøde i Vedsted var stærkt besøgt. (H. $^{15}/_7$). Paa Jels Voldsted samledes 1000 Mennesker. (H. $^{22}/_7$). Paa Rødding Højskole holdtes 3 Dages Efteraarsmøde. (H. $^{16}/_9$). Efteraarsmødet i Bylderup var besøgt af 350. (H. $^{23}/_9$).

100 Præster fra norden Aa kom i Besøg. (H. $^{19}/_6$). Landboere gjorde mange gensidige Besøg. (Av. $^{11}/_5$, $^5/_7$, $^8/_7$, $^{10}/_{10}$). Til det grundtvigske Vennemøde i København $^{15}/_{10}$ gjordes ogsaa en Fællesrejse med stor Deltagelse. (H. $^{24}/_8$).

Kongens aarlige Besøg fandt Sted midt i Juli. (H. $^{17}/_7$, $^{18}/_7$).

I Tilknnytning til et Foredrag af Seminarielærer Eskildsen fandt der en lang Drøftelse Sted af Folkemaalet. (H. ^{11} , ^{22} , ^{26} , $^{28}/_{10}$, $^8-^{23}/_{11}$).

Interessen norden Aa for Sønderjylland giver sig stadig stærkere Udslag, sidst i en Drøftelse af Fadderskabsforeninger i Aalborg. (H. $^4/_12$, $^5/_12$).

3. Politik.

Folketingsvalget gav stærk Tilbagegang for Tyskerne, stor Fremgang for Socialdemokraterne. Venstre tabte ca. 300 Stemmer men beholdt sine Mandater, de konservative tabte 200 Stemmer. Sønderjylland har efter det 9 Folketings- og 5 Landstingsmænd. (H. $^{25}/_4$).

Sønderjydske Forhold berøres især af Forslaget om Ophævelse af den særlig sønderjydske Lovgivning og af Lovforslagene om Udstykning og Anvendelsen af Augustenborg Slot. (H. $^{16}/_3$, ^{16} , ^{24} , ^{25} , $^{29}/_5$).

4. Samfundsforhold.

Befolkningen er vel stadig i Vækst, men mangler dog endnu meget i Tæthed. Mens Ringkøbing Amt i 1855

havde en Befolkningstæthed af kun 13, og Ribe Amt 16 pr, Kvadratkilometer, det førstnævnte derimod 25 i 1916 og det sidstnævnte 32 i 1920 havde Tønder Amt 21 i 1860 og kun 20 i 1921, (Av. $\frac{27}{4}$). Det havde saaledes endnu ikke overvundet Nedgangen fra den tyske Tid, men var dog allerede i 1925 naaet op til 29 pr. Kvadratkilometer. 1928 fødtes der 971 Børn mod 925 Aaret før. (Av. $\frac{31}{5}$). I 1929 dog kun 810, i Haderslev Amt 1237 (Medicinalber. for Tønder og Haderslev Amter).

Haderslev var $\frac{5}{11}$ vokset med 61, (H. $\frac{7}{12}$), Aabenraa med 21, (H. $\frac{6}{12}$), Sønderborg med 1, (H. $\frac{6}{12}$), Tønder havde tabt 89 af de rigelig 600, den havde vundet siden 1921. (Av. $\frac{15}{11}$, $\frac{28}{11}$). Mens Antallet af Skolebørn nu er i god Vækst, begynder Konfirmandantallet at dale som Følge af, at der i Krigsaarene fødtes 6671 Børn færre end normalt. (H. $\frac{12}{12}$).

Siden Genforeningen er der oprettet over 400 Husmandsbrug og 80 nye smaa Gaarde. (II. $\frac{4}{1}$). Der fortsættes stadig med Udstykningen. (H. $\frac{25}{3}$, $\frac{29}{5}$). Der blev bevilget 10 Millioner Kr. til Opkøb af Jord i det Øjemed (H. $\frac{5}{8}$, $\frac{14}{18}$, $\frac{18}{3}$) og for en Del af dem købt 1000 ha. (H. $\frac{22}{10}$). Til Foraaret agtes 150 Brug oprettet (H. $\frac{23}{12}$) og der fremsattes i December et nyt Forslag om Udstykning. (H. $\frac{13}{11}$). Chr. E. Christensen anker over, at det vil skabe Statsfæste, og Pastor Schmidt paastaar — med Urette — at Tyskerne tilsidesættes (H. $\frac{5}{7}$). Aabenraa udlægger 50 Havelodder ved Tønder Landevej (H. $\frac{15}{4}$).

Mens der ved Nytaar 29 var 782 arbejdsløse i Haderslev, 776 i Aabenraa og 178 i Tønder Amt (H. $\frac{5}{1}$), var disse Tal $\frac{1}{7}$ dalet til henholdsvis 249, 281 og 26 (H. $\frac{9}{7}$). Ved den Tid var Tallet i Sønderborg Amt 474 (H. $\frac{13}{7}$). I Haderslev Bv søges der at bøde paa Arbejdsløsheden ved en Bevilling af 100,000 Kr. til 10 pCt. Tilskud til Arbejdsløn (H. $\frac{17}{8}$, $\frac{21}{8}$). I Tønder sysselsættes en Del arbejdsløse ved at grave Plantehuller paa de 60 ha, Byen har købt af Abild Hede til Tilplantning (Av. $\frac{1}{10}$). I December var Arbejdsløsheden igen steget til 994 i Haderslev, Aabenraa og Tønder Amter og til 757 i Sønderborg Amt (H. $\frac{14}{12}$).

Et stort sundhedsmæssigt Fremskridt var begyndt i 1928 med Oprettelsen af Tuberkulosestationer. I Januar 29 aabnedes en saadan i Haderslev som den foreløbig sidste i Sønderjylland (H. $\frac{10}{1}$). Paa alle 4 Stationer var Antallet af Konsultationer i

1928 og 29 1739 (Ber. fra Tuberkulosestationen). I Tønder findes Tuberkulose hos 63,5 pCt. af Slagtekøer. Ogsaa i Nørborg og Augustenborg findes der høje Procenttal (H. $18/11$). $14/12$ stiftedes for hele Landsdelen en Forening til Bekæmpelse af Kvægtuberkulose (H. $16/12$). Til Kræftens Bekæmpelse dannedes der $19/8$ en Forening for Haderslev Amt. (H. $20/8$). Udvidede Sygehuse kunde tages i Brug: Haderslev Amtssygehus med nu 123 Pladser (H. $19/2$), Byens (H. $19/6$) og Gram (H. $28/6$).

Et Sindssygehospital bliver nu indrettet i Augustenborg Slot (H. $8/2$, $9/2$) og en Aandssvageanstalt i Løgumgaard toges i Brug. (H. $30/8$, $31/8$). 30 Foreninger findes i en Sæmmenslutning af sønderjydske Sygeplejeforeninger. (Av. $6/6$).

Centralforeningen af Sygekasser i Sønderjylland har 74,412 Medlemmer i 105 Kasser. (H. $31/7$). Den statsanerkendte Sygekasse i Haderslev ophæver den bemidlede Afdeling og overviser dens Medlemmer til Sygeforsikringen »Sønderjylland«. (H. $3/9$).

Den alsiske Brandforsikring for Bygninger havde i 1879, da den begyndte, 2,7 Millioner Forsikringssum, nu 70 Mill. (H. $18/2$). Den alsiske Brandforsikring for Løsøre har i 1928 udbetalt 113,000 Kr. i Brandskade. (H. $21/9$). Den nordslesvigske Brandforsikring for Bygninger havde 45,000 Underskud. (H. $23/10$). Den nordslesvigske Brandforsikring for Løsøre har ligeledes haft store Brandskadeserstatninger og maa slutte sig sammen med »Jydsk Løsøre«. (H. $25/9$). Der findes nu 40 frivillige Brandværn med 1513 Medlemmer. (H. $9/9$). Haglskade forsikringen har 3081 Medlemmer. 95 led Haglskade i 1928 og fik 14,375 Kr. udbetalt. (H. $19/2$).

I Sønderborg skal der bygges et Alderdomshjem for 158,000 Kr. (H. $19/9$). J. P. Nielsen kræver Fattighjælpen i Sønderjylland eftergivet. (H. $7/12$).

Der findes i Sønderjylland 597 Beværrtninger mod 5447 i hele Landet.

5. Erhverv og Økonomi.

a) Landbrug.

Det store Afvandingsforetagende paa Tønderregnen kræver nye Tilskud, da flere Arealer er bleven draget med ind under det. (H. $16/5$). Der er bygget 10 Pumpeværker, som kan pumpe 10 Millioner Liter Vand ud i

Timen. (Av. $21/0$). Der pløjes allerede nu meget i Engene. (Av. $8/11$). I December skete der dog endnu Oversvømmelse. (Av. $13, 14, 24, 28/12$). Arbejdet med Sejersbæk-lavningen blev færdig allerede i Efteraaret 28. (Av. $19/1$). Det kommer 1000 ha til gode og har allerede vist sig at virke gavnligt. (Av. $20/8$). Der tænkes nu ogsaa paa Regulering af Brede Aa og Afvanding af Lavningen ved den. Aaens Løb vilde derved forkortes med 4685 m, og Arbejdet vilde koste 390,000 Kr. Det menes derfor at blive for dyrt. (Av. $9/3, 8/5, Av. 20/11$). I Tønder Amt er der nu i det hele siden Genforeningen udarbejdet 500 Dræningsplaner for mere end 3000 ha, og Størstedelen af dem er udført (Av. $28/2$). I Haderslev Amt er der udarbejdet og omtrent udført 510 Dræningsplaner for 4115 ha til et Beløb af 1,200,000 Kr. og udført eller beregnet 75 Vandstandsreguleringer over 250 km. De kommer 4500 ha til gode og vil koste 650,000 Kr., men det vandlidende Areal var ogsaa i 1924 25,000 ha (H. $16/8$). Mange yderligere Kultiveringsforsøg er bleven foretaget i disse Aar. En hel Række af saadanne skildres (Av. $8/11$ og en Række følgende Numre). Ogsaa Merglingsforetagender er flere Steder planlagt og sat i Gang, saaledes paa Vestkysten (Av. $24/2$), Løgumklosteregnet (H. $5/11$) og Vojens (H. $12/12, 24/12$). Haderslev Amtsbaner besøger Udkørsel af Mergelen (H. $4/12$).

Ved Jordfordelingskommissionens Hjælp er der bleven arronderet 3000 ha og oprettet ca. 100 nye Brug (H. $26/1$). Daarlig Arrondering forringer en Ejendoms Ydeevne (H. $5/11$).

Sønderjyllands Kvægbesætninger udgjorde i 1928 261,000 mod 247,000 i 1927. Deraf udgjorde Køerne, der 1925 kun var 96,000 og 1927 105,000 i 1928 108,000. 29,534 kontrollerede Køer gav gennemsnitlig 3288 kg Mælk med 3,50 % Fedt og 131,1 kg Smør. Af Kontrolforeninger er der nu 88 med 31,756 Køer (H. $7/1, 10/10$). I Løbet af 1929 voksede Besætningerne yderligere til 263,000, hvoraf 110,000 Køer, hvis Antal dermed er steget 30 % siden Genforeningen, 2 % i Løbet af 1929, mens Mælkemængden steg 7—8 % (L. 1930 S. 1 og 12).

Under Fællesledelsen af Korthornsavl virker 53 Kontrolforeninger med 1295 Besætninger paa 20,346 Køer (H. $22/1$). Mælkemængden er gennemsnitlig 3294 kg med 3,61 % Fedt. Smørudbyttet er 132,7 kg (L. S. 811). Fællesledelsen af Avl af rødt dansk Malkekvæg har 35

Kontrollforeninger med 11,411 Køer (H. ²³/₁). Det sønderjydske Korthorns økonomiske Resultat er bedre end det røde og det hollandske Kvægs, skønt det giver mindre Mælk og Smør, nemlig kun 126 kg Smør mod de fynske Kontrollforeningers 159 kg (H. ¹⁵/₂). I det hele viser Kontrollforeningernes Regnskaber, at der er opnaaet gode Resultater (H. ¹/₁₁, ⁶/₁₁, ⁸/₁₁). Fremavl af rødt dansk Malkekvæg vil i Haderslev Amt blive drevet i Samarbejde med de gamle Foreninger (H. ³/₁₂). Fællesledelsen af Korthornsavl kan notere 132,7 kg Smør pr. Ko mod 126,2 i ²⁷/₂₈ og 106,5 i 1920 (H. ¹¹/₁₂).

En Hindring for vor Kvægavl var det, at Tyskland ønskede at indskrænke sin Indførsel af dansk Kvæg. Det maatte især ramme Vestkysten (H. ¹¹/₇, ²⁴/₈). Forhandlinger om det førte til en Henstilling om frivillig dansk Indskrænkning af Udførslen i Efteraarsmaanederne (H. ²⁶/₈, ²⁹/₈, ²/₉, ⁴/₉, ⁵/₉). Oksebremsen volder endnu store Tab hernede. 1928 var 23¼ % af Huderne beskadiget af den, mens hele Landet kun har 6 %. (L. S. 250). Et Fremskridt var der dog fra 1927, da der fandtes 31 % beskadigede Huder. (H. ²¹/₁).

Den vigtigste Gren af Kvægavlen er jo Mælkebruget. Køernes Antal stiger som ovenfor nævnt jævnt godt, men dog ikke stærkere, end at Stigningen her i 1928 kun udgjorde 23,6 % mod Nørrejyllands 29,2 %. Dog var den næsten dobbelt saa stor som Øernes 12,5 %. (L. S. 81). Deres Ydeevne stiger ogsaa lidt men ikke jævnt. (H. ⁷/₁, ¹¹/₁₂).

Rødekre Mejeri, der er bleven nybygget efter 40 Aars Bestaaen, er nu det største og bedst indrettede i Nordslesvig. (H. ²³/₈, ¹⁸/₁₀, ⁹/₁₁). Der findes nu i det hele 143 Mejerier her, hvoraf de 127 er Andelsmejerier. Disse er alle paa et nær Medlemmer af Mejeriforeningen, der ogsaa omfatter 6 af Fællesmejerierne. (L. S. 285). Siden Genforeningen er 8 Mejerier bleven nybygget, 23 af de gamle har foretaget større og 36 mindre Ombygninger, der tilsammen har kostet 3 Millioner Kr. (L. S. 283), 134 af Mejerierne har i 1928 bearbejdet 262 Mill. kg Mælk mod 242 Mill. Aaret før. (L. S. 127). Med Hensyn til Mælkebedømmelse staar Sønderjylland i Spidsen for hele Landet med 90 % af sine Mejerier. (L. S. 204).

Mejeriernes Produktion er stigende. (H. ¹¹/₁₁, ¹²/₁₁).

Ved en Bøtteudstilling i Haderslev ¹⁵/₁ viste det sig, at 7 Mærker af Smørret havde over 12 og kun 2 under 10

Points. Det var den fineste Udstilling hidindtil. Ved Mejeriudstillingen i København blev Haderslev Amt Nr. 3, Aabenraa Nr. 10, mens Sønderborg og Tønder Amter laa lavere. (H. $\frac{8}{2}$). Deltagelsen herved fra, 199 Smørmærker, var den største hidindtil. (L. S. 109). Ved Laboratoriets Bedømmelser laa Sønderjylland 1928 0,1 Points under Gennemsnittet for hele Landet. Haderslev Amt havde ganske vist 0,1 Point over dette, Sønderborg Amt endog 0,2, men Aabenraa og Tønder Amter trak nedad med henholdsvis 0,3 og 0,6 Points, under Gennemsnittet. (L. S. 28). I 1929 var der saa vidt Fremgang, at Sønderjylland kun var 0,05 under Landsgennemsnittet. Det var Aabenraa og Tønder Amter, der havde bedret sig saa vidt, at de kun var henholdsvis 0,2 og 0,3 Point under, mens de to andre Amter holdt Stillingen fra 1928 (L. 1930. S. 28).

Smørhandelen er for den væsentligste Dels Vedkommende foregaaet gennem de tre Smørekspportforeninger. Den nordslesvigske, hvis Omsætning i de 25 Aar, den har bestaaet, er steget fra 972,000 Mk. til 10 Millioner Kr., har i 1928 solgt 58,078 Tønder Smør (H. $\frac{25}{10}$, $\frac{29}{10}$), Sønderjydske Landmænds har omsat 62,558 Dritler (H. $\frac{19}{11}$, $\frac{25}{11}$), og Haderslev Smørekspportforening 10 % mere end Aaret før, omtrent 24,000 Dritler (H. $\frac{8}{11}$).

Graasten Slagteri slagtede i 1928 58,333 Svin. Det har nu 877 Andelshavere (H. $\frac{7}{1}$, $\frac{16}{2}$). Vojens har 870 Andelshavere og slagtede 23,834 Svin (H. $\frac{13}{2}$), Aabenraa 68,814 (H. $\frac{14}{2}$, $\frac{18}{2}$, $\frac{3}{12}$). Rødding 30,000 (H. $\frac{16}{2}$), Sønderborg 60,855. Det havde et Nettooverskud af 215,782 Kr. (H. $\frac{2}{3}$). Skærbæk 25,305 med 24,271 Kr. Overskud (H. $\frac{21}{3}$). Bylderup-Bov 21,511 med 37,256 Kr. Underskud (H. $\frac{22}{3}$). Ogsaa det i Tønder har haft et godt Aar. Det har slagtet 17,926 Svin og giver 8 % Udbytte (H. $\frac{12}{3}$, Av. $\frac{10}{3}$).

Smaaskovsforeningen i Aabenraa og Sønderborg Amter har nu 221 Medlemmer.

Forrentningsprocenten for 63 Ejendomme i Aabenraa Amts Landboforening blev gennemsnitlig 5,3.

Graasten Landbrugsskole havde $\frac{29}{30}$ 100 Elever (H. $\frac{29}{7}$, $\frac{4}{11}$).

Samarbejdet mellem Landboforeningerne begyndte allerede 1854 med et fælles Landbomøde. Først 1893 oprettedes dog Nordslesvigsk Fælleslandboforening (L. S. 242).

b) Industri og Haandværk.

I Juni fandt en Udstilling Sted i Haderslev. Den gav et godt Billede af, hvad sønderjydske Industri og Haandværk kan yde (H. 22/6). Den blev ogsaa saa godt besøgt, at den gav et Overskud af 7000 Kr. (H. 22/6, 3/7, 14/11).

Haderslev Slotsvandmølle gav et Bruttooverskud af 28,000, der brugtes til Dækning af tidligere Under-skud og til Reservefond (H. 20/6). Tønder Margarinefabrik har 10,794 Kr. Overskud (Av. 15/3).

Højspændingsværkets Produktion var i 28/29 8,884,150 kwh, dets Overskud 418,000 Kr. Af Gælden har det hidindtil afskrevet 1,781,000 Kr. (H. 6/6). Produktionen var i 29/30 9,6 Mill. kwh mod 5 Mill. i 24/25 (H. 10/10). I Tyrstrup Herreds Selskab steg Forbruget med 7000 kwh til Lys og 10,000 til Kraft (H. 23/3), i Sønderborg og Aabenraa Amters Elektricitetsforsyning brugtes 2,880,281 kwh. Det har 414 km Ledning til Højspænding, 764 km til Lavspænding, foruden 6 km Jordkabel og 178 km Stikledning (H. 1/6). »Sønderjyllands Vestkyst« har 217 km Høj- og 365 km Lavspændingsledning. Det har i 28/29 solgt 767,327 kwh (H. 11/6, Av. 13/6). Midtsønderjyllands Selskab har 193 km Høj- og 371 km Lavspændingsledning. Det solgte 632,272 kwh (H. 13/6).

e) Handel og Skibsfart.

Skibsfarten led i Begyndelsen af Aaret meget under Is-spærringen, der først midt i Marts begyndte at slappes saa vidt, at man kunde vente Hjælp ved Isbrydning (H. 14/3). Snart derefter kunde Skibsfarten begynde igen (H. 15/3). Af Danmarks 1828 Skibe paa over 20 Tons hører kun 87 eller 1,6 % hjemme i Sønderjylland, og i vore Havne er der kun indladet — og ligeledes udlosset — 3,7 % af al dansk Vareladning (H. 1/3). Trafikken er alligevel livlig, idet de sønderjydske Havne har 6,2 % af dansk Skibsantal i fri Trafik og ca. 15,9 % af Skibe, der indkommer i Rutetrafik. Ialt indgik der Ladninger til 432,345 Tons og udgik 158,384 Tons (H. 14/3). Af vore Havne har Aabenraa den største indgaaende Varemængde og den største Tonnage i fri Trafik, Sønderborg derimod i Rutetrafik. Den største Udførsel har Graasten, med Egersund (H. 19/3, 20/5). Haderslev begynder en ny Udvidelse af sin Havn som Nødarbejde (H. 10/10, 8/11). Aabenraa Søfarts Historie blev udgivet af Kaptajn Schlaikjer (H. 20/12). Ved

Aabenraa Havn bygges en Bananmodningsanstalt (H. $14\frac{1}{1}$, $18\frac{1}{4}$).

I Haderslev findes følgende Antal Forretninger: en gros 44 med 272 Personer og 28 Mill. Omsætning, 15 Agenturer med 31 Personer og 4 Mill. Omsætning, 387 Detailforretninger med 772 Personer og 30 Millioner Kr. Omsætning (H. $2\frac{1}{0}$). Eksportstaldene i Aabenraa udvides til 100 Kreaturer mere (H. $7\frac{1}{12}$).

Fiskeriet har været i Fremgang paa næsten alle Pladser (H. $4\frac{1}{11}$).

d) Pengevæsen.

I Bankernes Virksomhed har der været Fremgang. Tønderbank gav 9 %, Jels Bank 7 % (H. $18\frac{1}{2}$), Skærbæk 6 % og forhøjer Reservefonden til 25 % af Aktiekapitalen (H. $4\frac{1}{2}$, Av. $21\frac{1}{3}$), Graasten 8 % (H. $7\frac{1}{2}$), Rødding $6\frac{1}{2}$ %. Den har voksende Indskud (H. $13\frac{1}{2}$, $2\frac{1}{3}$). Folkebanken for Als og Sundeved 6 %. Den har 320,000 Kr. Reservefond (H. $19\frac{1}{2}$, $13\frac{1}{3}$). Haderslev Banks Indskud er vokset med 843,180 Kr. Den ser ret lyst paa Fremtiden (H. $4\frac{1}{3}$). Den nordslesvigske Folkebank giver 6 % Udbytte (H. $16\frac{1}{3}$). Haderslebener Creditbank giver 8 % og har 107 Mill. Kr. Omsætning mod 123 Mill. Aaret før (H. $20\frac{1}{3}$). Tønder Landmandsbanks Omsætning er vokset, ogsaa dens Indskud (H. $22\frac{1}{2}$, $16\frac{1}{3}$). Kreditorerne i den likviderende Nordslesvigs Bank faar fuld Dækning (H. $18\frac{1}{5}$).

Af Sparekasserne har Frøs- og Kalvslund Herreders 200,000 Kr. forøget Indskud. Den har nu 2,101,334 Kr. (H. $10\frac{1}{6}$), Nørborg 2,069,632 Kr., Sønderborg 9,66 Millioner (vokset med 860,000) (H. $20\frac{1}{8}$). I det hele udgør Sparekasseindskuddene i Sønderjylland nu godt 45 Millioner Kr. (H. $17\frac{1}{8}$). Sparekassernes Udlaansrente er 1 % højere end i København, 0,56 % højere end i Nørrejylland (H. $21\frac{1}{8}$).

Laanekassen for Sønderjylland har hidindtil til 8482 Laanere udlaant 21,536,360 Kr., hvoraf 9,472,484 Kr. er tilbagebetalt (H. $9\frac{1}{1}$, $10\frac{1}{1}$).

Agerskov Sogn har siden 1926 haft lidt Fremgang i skattepligtig Indkomst. Der er nu flere med Formuefremgang og Balance og færre med Tilbagegang (H. $1\frac{1}{3}$). Alligevel siger Erhvervsudvalget i sin Beretning, at Vanskelighederne fremdeles er større her nede end i Kongeriget, men Ordningen af Realkrediten er gunstig, og der er Bedring i Renteforholdene (H. $8\frac{1}{2}$).

Sønderjyllands Kreditforening har udlaant ialt 157,139,100 Kr. til 8000 Laanere; deraf har 263 tilbagebetalt 5,217,700 Kr., og ekstraordinært er der afbetalt 7,296,700. Forholdene er i det hele i Bedring (H. ²²/₁₀).

Hypoteklaanefondet har ²⁸/₂₀ udbetalt 886 Laan til 5,074,500 Kr. (H. ³⁰/₁₀). Det har ialt udlaant 11½ Million (H. ³¹/₁₀).

51 Gaarde og 10 Huse, der er bleven solgt i 1928, har gennemsnitligt kostet mere end Vurderingssummen (H. ¹⁵/₁₁).

Skærbæk Kommune arvede 150,000 Dollar efter Jens Nissum, der var født der i Sognet (H. ¹⁹/₁₁).

Sønderjydske Fond har i 1928 disponeret over 289,854 Kr. (H. ⁵/₃).

Dødsboerne hernede er magre. Der er næsten intet at indberette om dem til Landsoverskatteraadet (H. ²⁴/₁, ²⁵/₁).

e) S a m k v e m.

Haderslev Amtsbanner havde et Underskud af 377,000 Kr. (H. ¹⁶/₁₀). De alsiske bragte 12,000 Kr. Driftsunderskud. Godstrafikken har svigtet (H. ⁵/₉). I Haderslev Amt ophæves nogle Bilruter (H. ²⁶/₂). Aabenraa Amt bygger Vejen Lundsberg—Tinglev, befæster Haderslevvejen og gør flere andre Strækninger færdig (H. ¹⁹/₄). Blandt de færdiggjorte er Vejen til Rødekro (H. ¹⁸/₇). Sønderborg Amt har siden Genforeningen bygget ca. 60 km Amtsveje (H. ¹¹/₉). I Tønder Amt brolægges 6200 m Vej (H. ²³/₇). I det hele havde Amterne $\frac{1}{4}$ 29

	km Landevej	deraf brolagt
Aabenraa	164	0,548 km
Haderslev	266	2,312 »
Sønderborg	104	0,054 »
Tønder	296	0,936 »

En tysk Vejinspektør kalder vort Vejarbejde bedre og mere radikalt end det tyske. (H. ³/₁₂). Motorafgiften til Sønderjylland blev 3,143,880 Kr. (H. ¹⁷/₆).

6. Kommunalt.

Sønderborgs Budget er paa 1,293,054 Kr. eller 116,718 Kr. mindre end sidste Regnskabsaar. (H. ¹⁰/₁). Aabenraas

er paa 620,700 Kr., Skattebehovet, der $\frac{25}{20}$ var 771,598 Kr. bliver $\frac{29}{30}$ 462,000. (H. $\frac{16}{1}$). I Haderslev skal der udskrives 690,000 Kr. i Skat, det laveste Beløb siden 1920. (H. $\frac{30}{1}$). Haderslev Amts Budget for $\frac{30}{31}$ er paa 1,100,880 Kr. ligesom i Fjor, 111,000 lavere end Regnskabet $\frac{28}{20}$. (H. $\frac{3}{12}$). Ligningsprocenten blev i Haderslev 7,8. Det er 5. Aar, den gaar nedad (H. $\frac{19}{3}$) i Aabenraa 8,5 ligesom i Fjor (H. $\frac{27}{3}$) i Sønderborg 11 mod 12,4 i Fjor. (H. $\frac{20}{3}$). I Haderslev valgtes Sagfører Thulstrup til Borgmester. (H. $\frac{12}{2}$).

7. Menighedslivet.

De kirkelige Grundbyrder skal afløses. De beløber sig dog kun til 2360 Kr. (H. $\frac{7}{2}$). De sønderjydske Kirker faar 40,000 Kr. aarlig Statsstøtte i 10 Aar. (H. $\frac{13}{7}$). De tyske Menighedsraadsmedlemmer har andraget paa at overlade Præsteindstillingsretten til henholdsvis de danske eller tyske Medlemmer alene. Ministeriet har dog afslaaet det, da det udelukker dem, der ikke tager national Stilling. Ogsaa andre Grupper kunde jo saa kræve Retten overladt. (H. $\frac{9}{6}$). Menighedsraadsforeningen kræver mere Selvstyre. (H. $\frac{30}{5}$). 40 Præsteembeder agtes sammenlagt. (H. $\frac{9}{7}$) Der indsættes en ny Tredje præst i Sønderborg. (H. $\frac{21}{1}$). Den nye Kirke i Rinkenæs kan bygges for 70,000 Kr., som man har. (H. $\frac{20}{9}$). Den $\frac{19}{11}$ fejrede Bovlund Frimenighed sin 50 Aarsdag. (H. $\frac{15}{11}$, $\frac{20}{11}$).

8. Oplysning.

70 unge Mennesker fra Nordslesvig og 46 fra Sydslesvig faar Støtte af Skoleforeningen til Skoleophold. (H. $\frac{20}{3}$). Den $\frac{31}{12}$ 28 var der 4855 skolepligtige Børn i Aabenraa Amt. Deraf gik 4057 i dansksprogede og 300 i tysksprogede Klasser. I de tyske Privatskoler gik 442 Børn. (H. $\frac{8}{4}$). I Tønder Amt gaar 3853 Børn i danske og 975 i tyske Skoler. Børneantallet er steget med 71. Tyskernes Procentandel er 20,19. Af de tysk underviste Børn gaar 70 i Privatskoler. (H. $\frac{15}{6}$). 1921 gik i de tvesprogede Skoler i Tønder Amt 1000 Børn til tysk 960 til dansk Undervisning. 1928 var Tallene henholdsvis 905 og 1126. (Av. $\frac{15}{6}$). 1929 var det tyske Procenttal 19,99. (Ber. om Skolevæsenet i Tønder Amt 1929). I Haderslev By fik $\frac{28}{20}$

1302 dansk og 437 tysk Undervisning. (Ber. fra Haderslev komm. Skolevæsen ^{28/29}).

Ved Statsskolerne tog 1928 følgende Antal Eksamen: Tønder 10 Studentereksamen, 19 Realeksamen, Haderslev 28 St., 34 R., Sønderborg 20 St., 20 R. (Skolernes Aarsberetninger).

9. Ret og Forvaltning.

Kaptajn L e m b o u r n (se under 1) fik ved Benaadning sin Tugthusstraf forvandlet til Fæstningsarrest. (H. ^{30/3}). Sagfører T o d s e n i Tønder sigtes for Bedrageri (H. ^{2/2}) skaffer Dækning for Beløbet (H. ^{15/2}) men forlader dog senere Byen og Landet. En fuld Mand slaar en ung Skovfogedlærling ihjel ved Farversmølle ved Aabenraa (H. ^{10/9}) og idømmes 18 Maaneders Forbedringshus. (H. ^{1/11}).

10. Pressen.

De k o n s e r v a t i v e Blade i Sønderjylland gaar sammen med »Kolding Avis« op i en Aflægger af »Berlingske Tidende«, der fra ^{1/9} udkommer i Kolding under Navn af »Jydske Tidende«. (H. ^{2/9}).

»H e j m d a l« holdt ^{1/10} 50 Aars Jubilæum, ved hvilken Lejlighed der gaves en Udsigt over dens Udvikling. (H. ^{1/10}). »F l e n s b o r g A v i s« fejrede samtidig 60 Aars Jubilæum. (Av. ^{1/10}). Hejmdal udvidede sin Aktiekapital fra 100,000 til 150,000 Kr. (H. ^{2/10}).

11. Personligt.

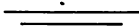
Redaktør Nis Petersen, Haderslev, blev 70 Aar ^{1/2}. Stiftsprovst Hjortkjær, Haderslev 60 Aar ^{28/8}. Kasper Jensen, 70 Aar. (H. ^{22/11}).

Blandt dem, der døde 1929, maa nævnes Fru H. V. Clausen ^{3/2}, Borgmester Christensen, Haderslev ^{4/2}, Hans Tychsen, Frøslev ^{15/2}, Pastor Rossen, Agerskov ^{28/2}, Købmand Jørgen Petersen, Haderslev ^{8/6}, Pastor Rosenstand, V. Vedsted ^{1/9}, Hans Rolskov, Toftlund ^{6/9}, C. Finnemann, Christiansfeld ^{8/10}, Hans Gram, Vojens ^{23/11}, Kammerherre Steemann, Haderslev ^{27/12}, Mejeriejer Nissen, Haderslev ^{29/12}.

Magnus Schmidt forsvarer ved Sorbonnen i Paris sin Doktordisputats, der belønnes med 1. Karakter. (H. ^{31/1} ^{19/2}).

12. Andre Sager.

Det kan ikke med Sikkerhed siges, at Vestkysten hæver sig. (H. ²⁵/₁). Flensborg har 67 Skibe paa 86,566 Brutto-tons. (Av. ²⁵/₁). I Hessel ved Aabenraa har ligget en Bispegaard, som nævnes 1462. (H. ¹/₂). Haderslev Sangforening holder 60 Aars Jubilæum. (H. ²⁹/₆). Tønderegnens Folkeliv filmes af Folkemuseet. (H. ¹⁹/₇). Nationalmuseet arbejder stærkt her nede. Det er nu næsten færdigt. (H. ²⁶/₇). Stednavneudvalget har indsamlet 50,000 Stednavne fra Sønderjylland. (H. ²⁸/₈). I Aabenraa Amt er der foretaget en Række Fredninger. (H. ¹⁶/₉). Aarø Kalv fredes. (H. ¹⁸/₉). Olmersdiget har efter la Cour været et virkeligt Grænseværn. Det er 11—12 km langt. (H. ¹⁹/₉). Varnæs Mose agtes fredet. (H. ¹⁷/₁₀, ¹⁸/₁₀, ²¹/₁₀). Bjergskov ved Søgaard fredes. (H. ⁴/₁₂). V. la Cour foreslaar Museet i Haderslev gjort til forhistorisk Museum for hele Sønderjylland, Sønderborg gjort til et Museum for Hertugtiden og de nationale Kampe. Købstadkulturen samles i Aabenraa og Bondekulturen ligeledes paa et Sted. (H. ¹⁹/₁₂).

Medlemsfortegnelse.

Indmeldelser i 1929—30.

Aaholm, Præst, Vojens.
Bracker, Willy B., København.
Balslev, Nanna, Lærerinde, Gramby.
Blaabjerg, Købmand, Løgumkloster.
Christensen, Lorenz, Dr. rer. pol., København.
Christensen, A. Drewsen, Præst, Lemvig.
Centralbiblioteket, Holstebro.
Dein, Anton, Adjunkt, Aabenraa.
Frederiksen, Hans, Regnskabskonsulent, Nørborg.
Fensmark, Præst, Bevtoft.
Gredsted, Dommer, Graasten.
Gantzel, Enne Madsen, Købmand, Bredebro.
Hirth, Auguste, Frue, Gram.
Hage, Asbjørn, Dyrlæge, Gramby.
Hansen, Godfred, Kunstmaler, København.
Jørgensen, Chr., Præst, Sønderup.
Jensen, Hans, Barber, Nørborg.
Krüger, A., fhv. Fabrikant, Gramby.
Kragh, Dr. phil., Hovst.
Kristensen, K. P., Læge, Sulsted.
Larsen, Dr. med., Rødding.
Nielsen, Alfred, Missionær, Haderslev.
Nørgaard, M., Købmand, Gramby.
Petersen, Hans, Gaardejer, Egense.
Poulsen, Thv., fhv. Minister, Holte.
Rosent, Viggo, Lektor, Aabenraa.
Stenstrup, K. P. R., Ingeniør, København.
Timmermann, N., Købmand, Gramby.
Zerlang, Helge, Læge, Gramby.
Olgaard, Sparekassedirektør, Aabenraa.

Af Sønderjydske Aarbøger

haves følgende ældre Aargange:

I. Række:

			Ekspl.				Ekspl.
	I. Halvaar	1890	2		I. Halvaar	1903	34
	II. »	1890	2		II. »	1903	42
	I. »	1891	3		I. »	1904	35
	II. »	1893	4		II. »	1904	15
III. og IV.	»	1893	1		I. »	1905	33
I. og II.	»	1894	1		II. »	1905	33
	III. »	1894	1		I. »	1906	55
	IV. »	1894	3		II. »	1906	25
	I. og II.				I. »	1907	38
III. og IV.	»	1895	1		II. »	1907	14
	I. »	1897	1		I. »	1908	37
	II. »	1897	1		II. »	1908	10
	I. »	1899	1		I. »	1909	13
	II. »	1899	1		I. »	1912	1
	II. »	1900	5		I. »	1914	116
	I. »	1902	4		II. »	1914	642
	II. »	1902	3				

II. Række:

		Ekspl.
I. Halvaar	1923	166
II. »	1923	145
I. »	1924	219
II. »	1924	281
I. »	1925	167
II. »	1925	32
I. »	1926	25
II. »	1926	21
I. »	1927	37
II. »	1927	68
I. »	1928	68
II. »	1928	102
I. »	1929	116

Historisk Samfund for Sønderjylland

udgiver »Sønderjydske Aarbøger« II. Række,
og »Sønderjydske Maanedsskrift«.

Bestyrelsen er f. T. fhv. Folketingsmand H. P. Hansen, Aabenraa (Formand), Frimenighedspræst Thade Petersen, Haderslev, (Sekretær), Amtslæge Dr. Michelsen, Aabenraa, (Kasserer), Sparekassedirektør Nis Nissen, Nørborg, Amtslæge H. Lausten Thomsen, Tønder, Seminarielærer Cl. Eskildsen, Tønder, Højskoleforstander Hans Lund, Rødding, Arkivar Frode Gribsvad, Aabenraa, og Museumsdirektør, Dr. Mackeprang, København.

Formand, Sekretær og Kasserer danner Forretningsudvalg.

Redaktionsudvalget for »Sønderjydske Aarbøger« bestaar af Thade Petersen, Lausten Thomsen, Hans Lund og Gribsvad.

Redaktionsudvalg for »Sønderjydske Maanedsskrift« danner Lausten Thomsen og Cl. Eskildsen.

Medlemsbidraget er 5 Kroner aarlig eller mindst 100 Kroner én Gang for alle. Medlemmerne modtager »Sønderjydske Aarbøger« gratis. »Sønderjydske Maanedsskrift« bestilles hos Posten og koster 1 Kr. 65 Øre fjerdingaarligt. I Boghandelen eller bestilt hos Cl. Eskildsen koster det 1 Kr. 50 Øre. Indmeldelser i Historisk Samfund modtages af alle Bestyrelsesmedlemmer.

Opkrævningen af Medlemsbidraget sker i April.

Indhold af II. Halvbind 1930.

Fr. Skrubbeltrang: Af Fred. Fischers Dagbog 1864	Side 161—222
Thade Petersen: Præstekaar og Kir- keje II	» 223—243
II. Rud: Et Tidsbillede i Breve	» 244—260
II. F. Petersen: Nogle Breve fra Biskop Jørgen Hansen til »Dannevirkes« Redaktør	» 261—275
H. II. Steensvang: Mit Liv og Levned (sluttet)	» 276—293
Frode Gribsvad: Efterskrift til H. H. Steensvang	